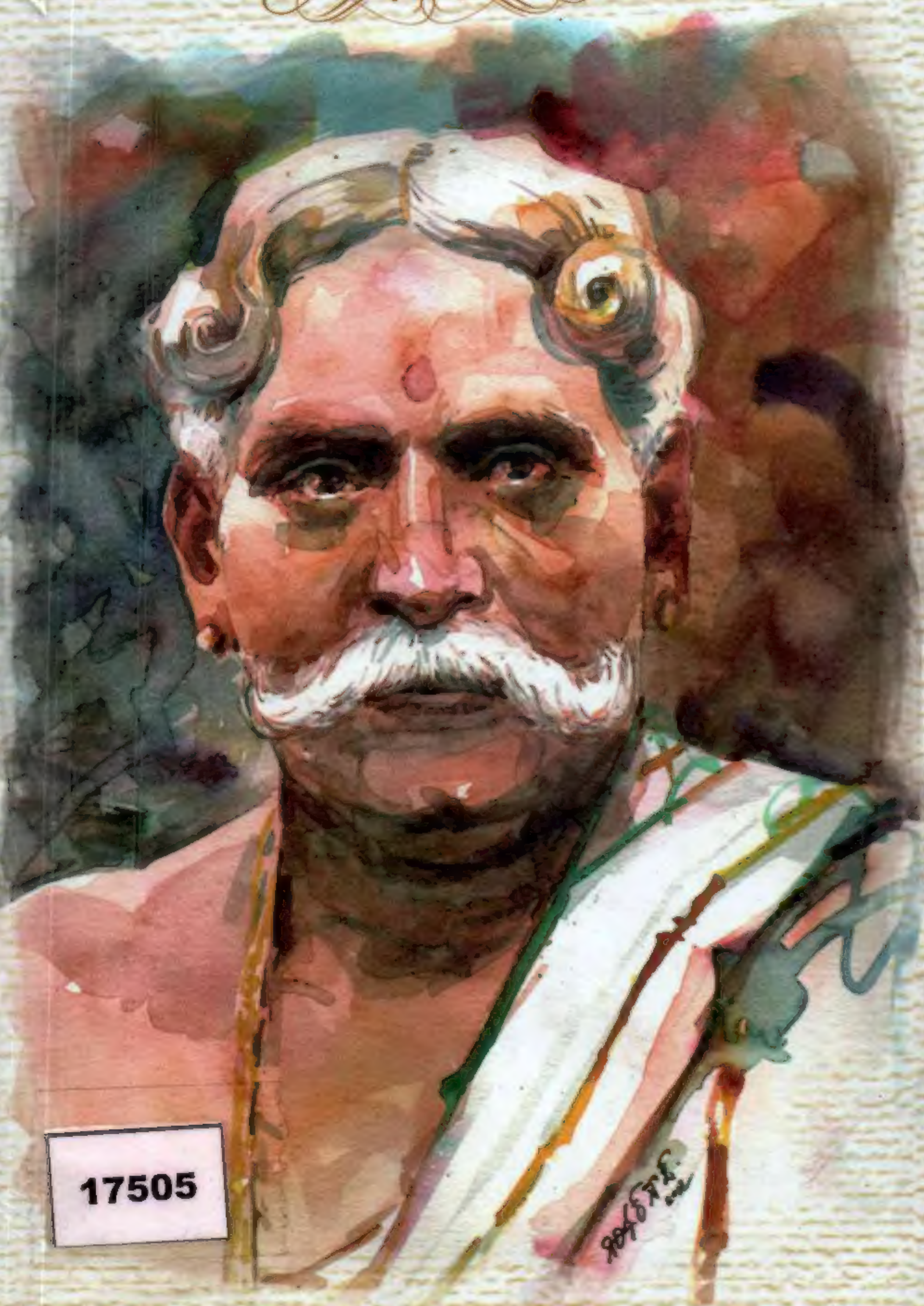

04 C 119

నా యోజుక

ఆదిభట్ల నారాయణదాసు స్వీయ చరిత్ర

17505

నా యోజుక

Blank page

CP. 04 C 119

నా యెటుక

శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు స్వీయ చరిత్ర

సంపాదకుడు

మోదుగుల రవికృష్ణ

మిత్రమండలి ప్రచురణలు

గుంటూరు - 522 004

2

NAA YERUKA (Autobiography)
SRI ADIBHATLA NARAYANDASU

నా యెఱుక

శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు స్వీయచరిత్ర

సంపాదకుడు

మోదుగుల రవికృష్ణ

తెలుగు లెక్చరర్, ఆర్.వి.ఆర్. విద్యా కళాశాల
గుంటూరు - 6

సెల్ : 9440 320 580

మిత్రమండలిచే ప్రథమ ముద్రణ
జులై 2012

వెల : రూ. 150.00

ముఖచిత్రం : రాయన గిరిధర్ గౌడ్

టైటిల్ డిజైన్ : ఎ. గిరిధర్

డి.టి.పి.

లక్ష్మీప్రసన్న గ్రాఫిక్స్, డొంకరోడ్, గుంటూరు.

సెల్ : 98660 16690

ప్రింటర్స్

శ్రీశ్రీ ప్రింటర్స్, విజయవాడ
9490634849

ప్రతులకు

1. మోదుగుల రవికృష్ణ

26-19-10, '0' లైన్,

మెయిన్రోడ్, ఏ.టి. అగ్రహారం

గుంటూరు - 522 004

సెల్ : 9440 320 580

2. నవోదయ బుక్ హౌస్, కాచిగూడ, హైదరాబాద్

3. విశాలాంధ్ర బుక్ హౌస్ అన్ని శాఖలు

శ్రీ గుమ్మడి రాధాకృష్ణమూర్తి

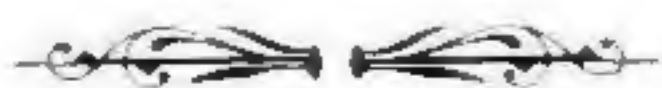
ఆరోగ్యం అంతంత మాత్రం.
 ఏమంత భాగ్యశాలి కాదు.
 అయినా గుమ్మడిగారి ఘనకార్యాలు
 నిజంగా ధన్యకార్యాలు.
 మురికికూపాన్ని పవిత్రక్షేత్రంగా మార్చారు.
 శృశానాన్ని సుందర ఉద్యానవనం చేశారు.
 స్వధర్మ సేవా సంస్థతో
 ధర్మజ్యోతులను ప్రదీప్తం చేస్తున్నారు.
 మనోసంచారం చేస్తున్న
 ఇంకా ఎన్నో ప్రణాళికలను
 అన్నమయ్య సేవాసమితి ద్వారా
 ఆచరణలోకి తెచ్చే అవకాశం కోసం
 శ్రమిస్తున్న గుమ్మడిగారికి
 శుభాకాంక్షలు.

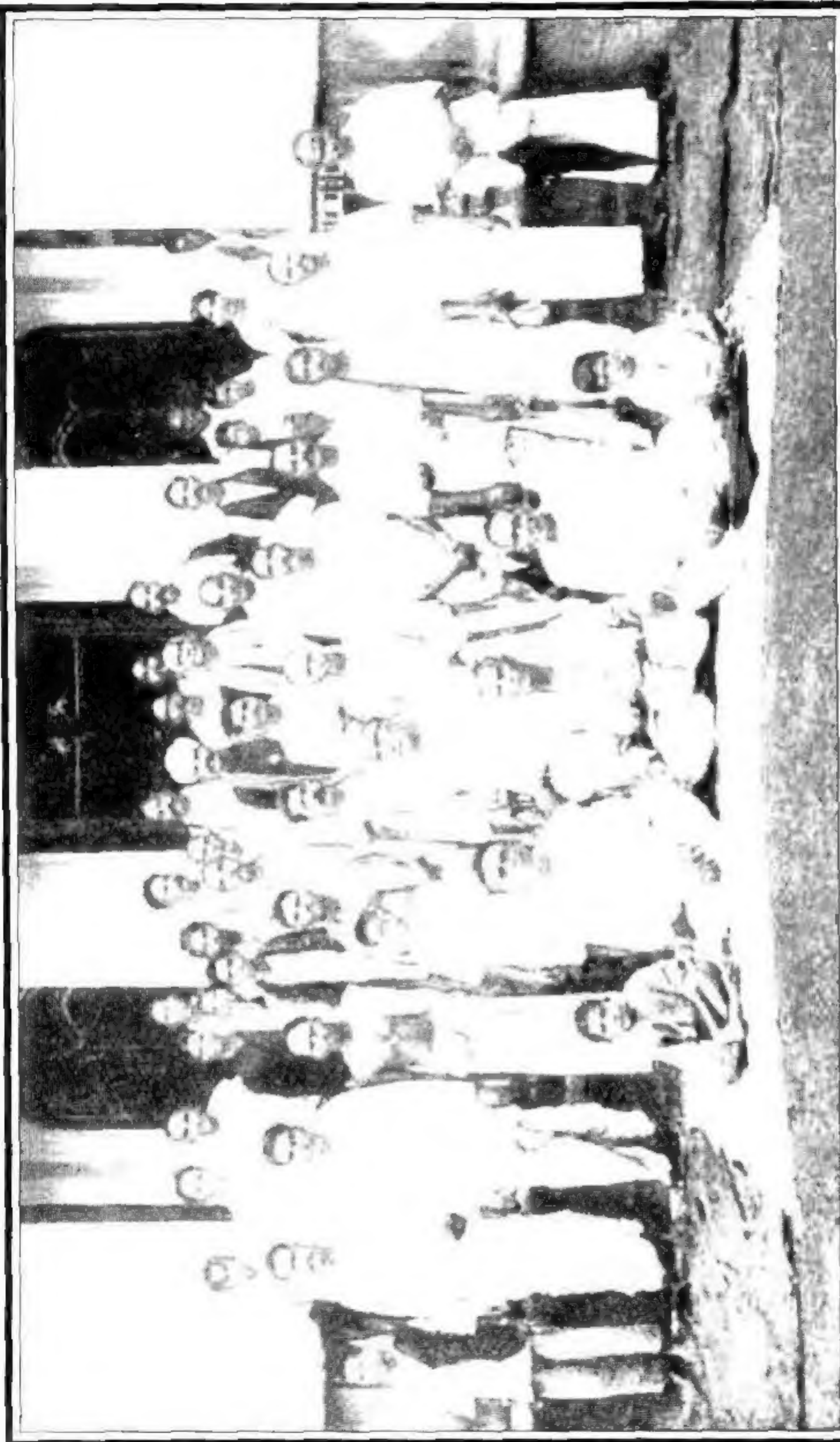
- మిత్రమండలి ప్రచురణలు

Blank page

విషయసూచిక

1.	మనవి మాటలు :	మోదుగుల రవికృష్ణ	7
2.	తెలిచిన పుస్తకం :	డా॥ యు.వి. నరసింహమూర్తి	14
3.	అధ్యాయం - 1		23
4.	అధ్యాయం - 2		47
5.	అధ్యాయం - 3		55
6.	అధ్యాయం - 4		60
7.	అధ్యాయం - 5		78
8.	అధ్యాయం - 6		147
9.	అధ్యాయం - 7		171
10.	నా మాట	శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు	207
11.	అనుబంధం - 1		
	హరికథ :	శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు	210
12.	అనుబంధం - 2		
	మొదటి భాగం :	అజ్ఞాద అన్నయ చైనులుగారు	212
		శ్రీ పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు	
	రెండవ భాగం :	అజ్ఞాద అన్నంభొట్లుగారు	214
		శ్రీ చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి	
13.	అనుబంధం - 3		
	శారదే నారాయణదాసు		216
		శ్రీ దువ్వూరి వేంకటరమణశాస్త్రి	
14.	అనుబంధం - 4		
	పుంభావ సరస్వతి శ్రీమదజ్ఞాద ఆదిభట్ల నారాయణదాసు		218
	డా॥ శంకర శ్రీరామారావు		
15.	అనుబంధం - 5		
	నారాయణ స్మృతి		220
		శ్రీ పాతూరి మధుసూదనుడు	

గోపాలాచల గాయకవళ

27-06-1931

మనవి మాటలు

~~~~~

శ్రీమదజ్ఞాదాదిభట్ల నారాయణదాసవర్యులు రూపొందించిన కళావతారం అని అనేకులు రాసిన వ్యాసాలలోనూ, కొంతమంది మహానుభావుల స్వీయచరిత్రలలోనూ చదవడంతో; చిననాటినుండి అలవడిన హరికథా శ్రవణంలో దాసుగారికి జైకొట్టందే కథ ముందుకు కదలక పోవడం గమనించడంతో ఈ దాసుగారి గురించి మరికొంచెం తెలిస్తే బాగుండు అనుకొంటుండేవాడిని. వారు 'నా యెఱుక' పేరుతో రాసిన స్వీయచరిత్ర ప్రచురించబడిందని తెలిసి పుస్తక సంపాదన ప్రయత్నం చేశాను. బాపట్ల, గుంటూరు ప్రభుత్వ గ్రంథాలయాలలో, పఠనాసక్తులైన మిత్రులవద్ద నా ప్రయత్నం ఫలించలేదు. "చిత్రం మహాచిత్రం అనే ఒక కథ ఉండేది". అని మధురవాణి చెప్పినట్టు ఇంత లోకోత్తరపురుషుని కథ దొరకకపోవడం విచిత్రంగా ఉండేది. 1996లో పొటమరించిన కోరిక 2003లో గానీ తీరలేదు.

అప్పటికి అన్నమయ్య గ్రంథాలయం అవతరించలేదు. సేకరించిన గ్రంథసంచయమంతా లంకా సూర్యనారాయణగారి ఇంటిపంచలోనే ఉంది. అడగగా పైకప్పుని తాకే 'గ్రంథగుట్ట'నుండి పుస్తకాన్ని పెళ్లగించి, వారంలోగా వాపస్ చేయాలనే వార్నింగ్ తో ఇచ్చారు. ఐనా అది నావద్దనే బహువారములు ఉండిపోయింది. పుస్తకం నాకెరుక కాకపోవడమే అందుకు కారణం.

చదివాను. ఒకటికి రెండుతడవలు చదివాను. సంధి జరగగా ఏర్పడిన రూపాలు, వాక్యనిర్మాణక్రమం, సర్వేయర్ గొలుసులోని లింకులులాగా ఒకదానికొకటి పెనవేసుకుపోయిన సుదీర్ఘ వాక్యాలను నేను మొదట్లో అర్థం చేసుకోలేకపోయాను. దీనికి తోడు అలవిమాలిన అచ్చుతప్పులు (ఈ ప్రచురణలోనూ లేవనే గ్యారంటీ ఏమీ లేదు), పదాలమధ్య స్పేసింగ్ సరిగా లేకపోవడం కూడా ఇబ్బందికి దోహదపడింది. కొన్ని మాండలిక పదాలకు అర్థాలు చివరలో ఇచ్చారు కానీ వాటిలో "పిల్లి అంటే మార్జాలం" బాపతువే ఎక్కువగా ఉన్నాయి.

దాసుగారు స్వంత విషయంలో ఎంత బోళాగా వున్నారో ఇతరుల పేర్లను అంత గుంభనగా ఉంచారు. సంఘటనలను సర్వసామాన్యతతోనే సరిపుచ్చారు. "అతడు, ఆ ప్రసిద్ధపురుషుడు, నియోగి పంతులు, శ్రీవైష్ణవుడు, మహారాజా, మునసబు, చిత్రవివాహకర్త" ఇలాంటి సంబోధనలే. ఆ ప్రస్తావించబడిన వారు ప్రసిద్ధ వ్యక్తులని తెలుస్తూనే ఉంది. ఎవరో తెలియదు. మొదటి కన్యాశుల్కం ప్రతిని వివరణలతో బంగోరె ప్రచురించినట్టు 'నా యెఱుక'ను కూడా ఎవరన్నా ప్రచురిస్తే బాగుండు అని అనుకొనేవాణ్ణి. ఇన్నాళ్లకు ఆ అవకాశం అదృష్టం నాకే కలగడం ఏనుగెక్కిన సంబరాన్ని అనుభూతిలోకి తెచ్చింది.

ప్రచురణలో మొదటి సందేహం ఇంటిపేరుతోనే ప్రారంభం. మధునాపంతుల సత్యనారాయణ, దువ్వూరి వేంకటరమణశాస్త్రి, విశ్వనాథ సత్యనారాయణ, యస్వీ జోగారావు

గార్లు ఆదిభట్ట అన్నారు. ఆంధ్రపత్రిక, గుండవరపు లక్ష్మీనారాయణగారు ఆదిభట్ట అన్నారు. చెళ్లపిళ్లవారు అదీఇదీ రెండూ అన్నారు. దాసుగారి హరికథల సంకలనంలో అట్టమీద ఆదిభట్ట అని, లోపల ఆదిభట్ట అని ఉన్నది. దాసుగారు ఒక హరికథకి రాసిన ముందుమాటలో ఆదిభట్ట అని అన్నారు. తెలుగు సంతకంలో ఆదిభట్ట అని, ఇంగ్లీషు సంతకంలో ఆదిభట్ట అని ఉన్నది. నా యెఱుకలో ప్రత్యేకంగా ఇంటిపేరు చెప్పలేదు కానీ ద్వీపదలో ఆదిభట్ట అని చెప్పారు. ఈ సంకలనంలో ప్రత్యేకంగా రచయిత రాసినచోట తప్ప (అనుబంధాలలో) మిగతా చోట్ల ఆదిభట్ట అని ప్రయుక్తమైంది. అదీగాక తిప్పాభట్ట, జన్నాభట్ట, పప్పుభొట్ట, త్రిపురారిభట్ట అనే ఇంటిపేర్లే ప్రసిద్ధంగా ఉన్నాయి (కాల్నాథభట్ట అని మినహాయింపు లేకపోలేదు). ఇంటిపేరులో “ట్ట” “ట్ల” ఏది ఉన్నా దాసుగారికి వచ్చిన సేగి ఏమీలేదనుకోండి.

దాసుగారి స్వీయచరిత్రను 1953లో కొంత భాగం, 1955లో మిగిలిన భాగం ఆంధ్రపత్రికలో ప్రకటించారు. 1955లో ప్రచురిస్తున్నప్పుడు ఉపాధ్యాయులవారు అందజేశారని బాక్సులో పేర్కొన్నారు. వీరు దాసుగారి మనుమడు ఉపాధ్యాయులు సూర్యనారాయణగారు అయి వుంటారు. ఆంధ్రపత్రికలో నా యెఱుకను నియమిత కాలవ్యవధులలో ప్రచురించలేదు. రెండురోజులకొకసారి, మూడురోజులకొకసారి ప్రచురించారు. పత్రికలో పెట్టిన శీర్షికలు రాతప్రతిలోనివి కాక పత్రికవారే పెట్టారు అనిపిస్తున్నది. పైగా ఇందులో దాసుగారి అనుభవాలను కాలక్రమంగా కూడా ప్రచురించలేదు.

1976లో యస్వీ జోగారావుగారి సంపాదకత్వంలో కర్రా ఈశ్వరరావుగారు 'నా యెఱుక'ను ప్రచురించారు. ఆంధ్రపత్రికలో కనబడిన కొన్ని అచ్చుతప్పులు యథాతథంగా జోగారావుగారి ప్రతిలోను కనబడటంచేత వారు ఆంధ్రపత్రికలోని ప్రచురణనే మూలంగా తీసుకొని ఉంటారనుకోవాలి. కొన్ని మాండలిక పదాలకు అర్థాలిచ్చారు. అచ్చుతప్పులు, స్పేసింగ్ సమస్య ఇందాకే ప్రస్తావనకొచ్చాయి.

ఈ ప్రచురణలో నాకు తెలిసినంతమటుకు అచ్చుతప్పులు సవరించాను అనుకొంటున్నాను. పరిశీలన, పరిశోధన వంటి పెద్దమాటల జోలికి పోక ఏవో పెద్దల ద్వారా, పుస్తక పఠనం ద్వారా తెలుసుకొన్న కొన్ని వివరణలను పాదసూచికలుగా దాసుగారి పప్పుతో నా పొట్టుకూడా చేర్చాను. కొన్ని ఫోటోలు సమకూర్చాను. అధ్యాయాలుగా విభజించాను. అంతటి మహానుభావుని జన్మస్థలాన్ని సందర్శించాలనే కుతూహలంతో అక్కడేమీ ఉండదని తెలిసికూడా - అజ్ఞాద, విజయనగరం ప్రాంతాలు మిత్రులతో కలసి చూసొచ్చాను. అక్షరాలలో ఒదగని దా|| బొమ్మిదాల శ్రీకృష్ణమూర్తిగారి సౌజన్యం, ఎన్.కె. బాబు నిర్వహణ చాతుర్యంతో ఇది సాధ్యపడింది.

గాయకుడు దురదృష్టవంతుడేమో! రెండువేల ఏళ్లక్రితం నాటి అజంతా చిత్రాలు అలరిస్తూనే ఉన్నాయి. పన్నెండువందల ఏళ్లనాటి కైలాసగుహ కనువిందు చేస్తూనే ఉంది. వెయ్యేళ్లనాటి నన్నయగారు మహాభారతంలో దర్శనమిస్తూనే ఉన్నాడు. డెబ్బయేళ్ల క్రితం వరకు

జీవించిఉన్న దాసుగారి కంఠం మనం వినవోచలేదు. గ్రామఫోన్ రికార్డుల యుగం ప్రారంభం అయ్యాక ఎంతోమంది మహానుభావుల కంఠాలు రికార్డు చేయబడ్డాయి కదా! దాసుగారి కీర్తి దేశం నలుమూలలా స్వైరవిహారం చేసిందే. వారి హరికథ ఎందుకు రికార్డు కాలేదు! ఈయనే ఇష్టపడలేదా? వారే సంప్రదించలేదా? నాకు ఒక కారణం మనసుకు తట్టింది. దాసుగారి పాటను మైసూరు మహారాజు స్వయంగా రికార్డు చేశాడు. ఆ రికార్డు అగ్నిప్రమాదంలో కాలిపోయింది. సెంటిమెంటుగా భావించి దాసుగారు రికార్డులు ఇవ్వలేదేమో! యు.ఎ. నరసింహమూర్తిగారు మాత్రం తను నలభైయేళ్ల క్రితం మద్రాసు రేడియో స్టేషన్ ప్రసారం చేయగా దాసుగారి కథ విన్నానని గట్టిగా చెబుతున్నారు.

దాసుగారి హరికథ వినడానిక నోచుకోకపోయినా చదవడానికి అందుబాటులో ఉన్నాయి. పదకొండు కథలు చెప్పానని దాసుగారు ఒకచోట రాశారు. 1929లో ప్రచురించిన అంబరీష చరిత్రము ముందుమాటలో “ఇందుతో బది విరచించినాడను” అన్నారు. 1936లో ఒక వ్యాపార ప్రకటనలో సరస్వతీ బుక్ డిపో వారు ఎనిమిది కథలు కలిపి బౌండ్ గా 5 రూపాయల 8 అణాలకు కొనవచ్చునని తెలిపారు. సరస్వతీ బుక్ డిపోవారే 1929 నుండి 1958 వరకు ప్రచురించిన హరికథలు ఏడింటిని కలిపి ఒక బౌండ్ గా అమ్మారు. దీనిలోని కథలు :

1. శ్రీజానకీశపథము, 2. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, 3. భీష్మచరిత్రము, 4. ప్రహ్లాదచరిత్రము, 5. గజేంద్రమోక్షము, 6. అంబరీష చరిత్రము, 7. మార్కండేయచరిత్ర.

వ్యాపార ప్రకటనలో ఉన్న రుక్మిణీ కల్యాణం 1958 నాటి బౌండ్ లో లేదు. ఇవిగాక ధ్రువచరిత్రము, గౌరమ్మపెండ్లి, గోవర్ధనోద్ధరణము, సావిత్రీచరిత్రము, యధార్థరామాయణము అనే తెలుగు హరికథలు, శ్రీహరికథామృతమ్ అనే సంస్కృత హరికథ చెప్పారు. మొత్తం 13 తెలుగు హరికథలు, ఒక సంస్కృత హరికథ. మరి దాసుగారు ద్విపదలో పదకొండే చెప్పానన్నారు. ఆ ద్విపద చెప్పింది మరీ చిన్నవయస్సులో కాదు. డెబ్బైయేళ్ల వయస్సులో.

సరస్వతీ బుక్ డిపో వారు వేసిన ఏడు హరికథలను చదవగా ‘నా యెఱుక’ లో శైలికి, హరికథా రచనాశైలికి చాలా తేడా కన్పించింది. పద్యం, పాట చాలా సందర్భాలలో ఎంతో సులభశైలిగా నడిపారు. సాధారణ భాషా జ్ఞానంతోకూడా వాటిని అర్థంచేసుకొని ఆనందించవచ్చు. మళ్లీ మధ్యమధ్యవచ్చే వచనం ‘నా యెఱుక’ శైలిలో ఉంది. కావ్యాలకు తీసిపోని ఈ హరికథలను కొద్దిపాటి వ్యాఖ్యానంతోనైనా తిరిగి ముద్రించవలసిన అవసరం ఉంది. మరుగునపడిన ఎన్నో అచ్చతెనుగు పదాలు బయటపడతాయి.

భాషాదృష్టితో చూస్తే ఇప్పటి తెలుగు భాషోద్యమకారులకు దాసుగారు ‘వేల్పుచెట్టు’ వంటివారు. సంస్కృత పదాలను వీలైనంత వర్ణించి తెలుగుపదాలకే పట్టం కట్టారు. పేదకళ్లేరడానికి వచ్చిన పిల్లను “కరీషకరండవాహిని” అని పిలిచిన దాసుగారు రక్తాక్షి సంవత్సరాన్ని నెత్తురుకంటి యేడాది అని, శ్రావణమాసాన్ని తూపుచుక్కనెల అని, ఘడియకు కంగు అని రాసేటంతగా శైలిలో మార్పు వచ్చింది. ఈ తేడా వారి వచన రచనలలోనూ కనబడుతుంది.

'నా యెఱుక' కాకుండా దాసుగారివి నాకు తెలిసినంతమటుకు మూడు వ్యాసాలున్నాయి. హరికథ, మంచిబ్రతుకు, సంగీత సాహిత్యోదయ విద్వదాహ్వానము. ఈ మూడు ఆంధ్రపత్రికలో ప్రకటించారు ఇవికాక అంబరీష చరిత్రముకు రాసిన ముందుమాట, ఒక వ్యాసంకన్నా మరో వ్యాసంలో సంస్కృతంకన్నా తెలుగుదనం పెరుగుతూ వచ్చింది. నాద్యష్టిలో మంచిబ్రతుకు, దాసుగారి శతజయంత్యుత్సవ సంచికలో ప్రచురించిన మిస్సికంటి గురునాథశర్మగారి "విరిదోయిలి" అచ్చతెలుగు వచన రచనకు మచ్చతునకలు. అంటే అదే శైలిని అనుకరించాలని కాదు. అది సాధ్యం కాదు. సంస్కృత భాషా సహాయం లేకుండానే తెలుగుభాషకి భావజాలవ్యక్తీకరణ సామర్థ్యం ఉన్నదని ఆ వ్యాసాల ద్వారా మనం అర్థం చేసుకోవచ్చు.

ఈ గ్రంథ ప్రచురణలో కొద్దిగా ఇబ్బంది పెట్టినది దాసుగారి గురించి వివిధ వ్యక్తులు రాసిన వ్యాసాలలో దొరలిన దొసగులు. 'నా యెఱుక'లో స్పష్టంగా ఉన్న సంగతులుకూడా వ్యాసాలలో మారిపోయి కనబడుతున్నాయి. 'నా యెఱుక' తరువాత సంగతులలో ఒకే సంఘటనను ఒక్కొక్కరు ఒక్కొక్క విధంగా రాయటం కనబడింది. ఆయా సంఘటనలలోని వ్యక్తులను ఒక్కొక్కరు ఒక్కొక్కవిధంగా పేర్కొన్నారు. వాటి గురించి యెత్తుకొని సందేహాలు వెలార్చడం ప్రారంభిస్తే తెమలదని సూచనప్రాయంగా చెప్పి విరమిస్తున్నాను. తిరుపతి వేంకటకవులకీ ఈ తిప్పలు తప్పలేదు. చెళ్లపిళ్లగారు బ్రతికుండగానే వారి జీవితంలో జరగనివి కూడా జరిగినట్లు రాస్తుంటే - అవి వారికి గొప్పకలిగించేవే అయినాకూడా ఆయన కలుగజేసుకొని కొన్ని వ్యాసాలలోని సంగతులు చెప్పి అవి జరగలేదని ఎందుకలా రాస్తారని మందలించవలసి వచ్చింది. మచ్చుకి ఒక అంశాన్ని ప్రస్తావించకుండా ఉండలేను.

దాసుగారి మైసూరు ప్రయాణమును ఇలా అంశాలవారీగా చూడవచ్చు.

1. బెంగుళూరులో మైసూరు మహారాజా సమక్షంలో హరికథ చెప్పటం.
2. మైసూరు వెళ్లి కోటలో హరికథ చెప్పటం.
3. దాసుగారి పాటను రాజు రికార్డు చేయటం.
4. కడియాలు, శాలువలు, వెయ్యిరూపాయలు బహుమానం పొందటం.

Mysore as a seat of music (revised and enlarged edition) అనే గ్రంథంలో (రచన - డా॥ఎమ్.డి. చేదవల్లి, చెన్నై) మొదటి సంఘటన చామరాజు-10 కాలంలో జరిగినట్లు, 2, 3, 4. సంఘటనలు చామరాజు కొడుకు, అతని తరువాత రాజు అయిన కృష్ణరాజ వడయర్-4 కాలంలో జరిగినట్లు రాసారు. దాసుగారు 'నా యెఱుక'లో ఇవన్నీ చామరాజే చేశాడని చెప్పినా ఈ పొరపాటు దొర్లింది. పొరపాటు అని తెలుస్తున్నప్పటికీ నిర్ధారించుకోవడానికి ఇంచుక శ్రమపడవలసి వచ్చింది. ఒక పొరపాటు ముద్రణలో దొర్లితే దానిని రిఫరెన్సుగా గ్రహించినట్నాళ్లు ఆ పొరపాటు అలా వ్యాపించి నిజంలాగా స్థిరపడిపోయి అసలు సత్యం మరుగునపడుతుందని ప్రత్యేకంగా చెప్పే పనేమున్నది?. దోషప్రకరణం నుండి ఈ ఉదాహరణతో వైదొలగుతాను.

దాసుగారు - గుంటూరు ముచ్చట ఒకటి ప్రస్తావించి తీరాలి. 27-6-1931 నాడు గుంటూరులో జరిగిన ఆంధ్రగాయక మహాసభకు దాసుగారు అధ్యక్షులు. ఆ ఛాయాచిత్రం ఈ పుస్తకం ప్రారంభంలోనే ఉంది. అప్పుడు దాసుగారు బ్రహ్మాండమైన పద్మప్రసంగం చేశారట. అంతకు ముందే ఆంధ్రపత్రికలో దాసుగారు ప్రకటించిన "సంగీత సాహిత్యోభయ విహ్వదాహ్వానము"పై హరినాగభూషణంగారు అనే గొప్ప సంగీత విద్వాంసుడు పత్రికలలో విరుచుకుపడ్డారు. క్రమంగా రాతలయుద్ధం వ్యక్తిగత విషయాలు తడమటంలోకి దిగింది. ప్రకటించిన దాసుగారు నిమ్మకు నీరెత్తినట్లు ఇక దానిపై స్పందించలేదు. నాగభూషణం గారు తూలారనే చెప్పాలి. దాసుగారి నాగభూషణంగారి అభిమానపర్లాలు వ్యాసాలతో హోరాహోరీ సంగ్రామం చేశారు. ఈ పర్లాలలో ఉన్నది సస్మరంతులు, లాకాయలూకాయలు కాదు. దిగ్గంతులు. ఇద్దరినీ అమితముగా ఇష్టపడే, గౌరవించే చెళ్లపిళ్లవారు "అనునయము" రాసి ఇరువురిని ఊరుకోబెట్టడానికి ప్రయత్నించారు. నాగభూషణంగారిని తొందరపడ్డావనడం, దాసుగారిని అలాగనడం తగదని, ఇకచాలు ఊరుకో అని "అనునయం"లో మెత్తగా అనడం మనం స్పష్టంగా గమనిస్తాం.

చివరకు గుంటూరులో జరిగిన ఆంధ్రగాయక మహాసభలో గాయకసార్వభౌమ పారుపల్లి రామకృష్ణయ్య పంతులుగారి అధ్యక్షతన ప్రత్యేకంగా ఒక సభ జరిపి నాగభూషణంగారి రాతలను ఖండిస్తూ ఏకగ్రీవ తీర్మానం చేశారు. అప్పటికి గానీ నాగభూషణంగారు దిగివచ్చి దాసుగారికి దాసోహం చెప్పడంతో కథ కంచికి చేరింది. మొత్తం ఈ రగడలో దాసుగారు ఎక్కడా కలగజేసుకోవడం మనం గమనించము. ఓర్పుగా ఊరుకొన్నారు. 'నా యెటుక'లో దాసుగారు చెప్పుకొన్న తొలినాటి దుందుడుకుతనం తగ్గి వయస్సు వచ్చేకొద్దీ ఎంత తాలిమి నేర్చారో ఈ సంఘటన ద్వారా తెలుస్తుంది.

కొంతమంది దృష్టిలో ఇవి దాసుగారి దోషాలుగా కనబడవచ్చు.

1. నల్లమందు, బ్రాందీ వంటి మత్తుపానీయాలకి చిన్ననాడే అలవాటుపడ్డారు.
2. వేశ్యాగమనం.
3. స్త్రీవిద్య, వితంతువివాహ నిరసన.

దాసుగారు జీవించిఉన్న రోజుల దృష్ట్యా చూస్తే వీటిని వ్యక్తిదోషాలుగా పరిగణించలేము. సమాజంలో ప్రబలంగా ఉన్న దోషాలు కొన్ని వారిని కొంతకాలం ఆవహించాయి. పైగా వాటిలో ఆయన అజీవితమూ మగ్గుతు పోలేడు. ఇరవైయేళ్ల నుండి అవన్నీ తననుండి తొలగిపోయాయని చెప్పుకొన్నారు.

అప్పట్లో కాశీ తరువాత ప్రశస్తమైన నల్లమందు, గంజాయికి విజయనగరమే పెద్దదిక్కు. రాజుకూడా ఆ వ్యసనానికి లోబడినవాడే. బ్రిటీష్ అధికారులు, వారి కార్యాలయాలు ఉండే ఊళ్లల్లో మేలురకమైన మద్యాలు అందుబాటులో ఉంటాయట. ధనికులు, అధికారులు,

జమీందారులతో నిత్యసహవాసంలో ఉన్న దాసుగారికి - దేన్నైనా సులభంగా తగిలించుకోగలగటం, వదిలించుకోగలగటం సహజప్రకృతిగాగల దాసుగారికి ఈ అలవాట్లు అంటడంలో ఆశ్చర్యం లేదు. ఇక వేశ్యాగమనం, కందుకూరి వీరేశలింగంగారి స్త్రీయచరిత్ర; వారివి, చిలకమర్రివారివి ప్రహసనాలు, సాక్షి వ్యాసాలు సమాజంలో వేశ్యలంపటత్వం ఎలా అల్లుకుపోయిందో వైనాలుగా చెప్పారు. దాసుగారి సమకాలీన సమాజంలోని వ్యసనాలు రెండూ ఆయనకి పట్టుబడ్డాయి. గొప్ప ఏమిటంటే ఎంతచిన్నతనంలో వాటిని అలవాటు చేసుకొన్నారో అంత పెందలాడే ఆయన వాటికి ఉద్వాసన చెప్పడం.

స్త్రీవిద్య, వితంతు వివాహ నిరాకరణ గురించి ఇప్పుడుకూడా మనలో వ్యతిరేకభావాలు ఉన్నవారు లేకపోలేదు. పుట్టింది సనాతన సంప్రదాయ కుటుంబం, నేర్చినది పౌరాణికవిద్య, పాతివ్రత్యం అంటే ఎలా ఉండాలో హరికథలలో నిరంతరం చెబుతూ ఉండటం, వితంతువివాహ సమర్థన రెండూ విరుద్ధ ఆంశాలు. ఎలా పొసగుతాయి. స్త్రీవిద్య ఎలా వుండాలో ఆయన ఊహ వేరు, దేశకాలపాత్రములు అంటారే - ఆదృష్టితో చూస్తే దాసుగారి ప్రవర్తన దూష్యమని నేననుకోను. గురజాడ కన్యాశుల్కంలో ఒక గిరిజనపాత్రనైనా ప్రవేశపెట్టలేదని, శ్రీశ్రీ స్త్రీవాదం, దశీతవాదం గురించి ఒక్కముక్కైనా అనలేదని వాపోవడానికి దాసుగారిని తప్పుపట్టడానికి పెద్ద తేడా లేదు. దాసుగారికి ఆంతరికప్రవర్తన బాహ్యప్రవర్తన అంటూ రెండూ లేవు. అంతా ఏకబియలు. రాసిక్కంలోనూ వైరాగ్యంలోనూ ఒకే కంఠదఘ్నత ప్రదర్శించగల స్వభావం వారిది.

'నా యోజుక' కాకుండా దాసుగారి గురించి తెలుసుకోవడానికి ఈ పుస్తకాలు కూడా తోడ్పడతాయి.

1. ఆంధ్ర రచయితలు - మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రిగారు.
2. కథలు గాథలు రెండవభాగం - శతావధాని చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి
3. హరికథా పితామహ శ్రీమదజ్ఞాదాదిభట్ల నారాయణదాస శతజయంత్యుత్సవ సంచిక సంస్కృతి సమితి, చీరాలవారి ప్రచురణ.
4. నారాయణ దర్శనం - డా॥ గుండవరపు లక్ష్మీనారాయణ
5. శ్రీమద్రామాయణ హరికథా గానయజ్ఞం ప్రత్యేక సంచిక
(దీనిలో ఎక్కువ వ్యాసాలు శతజయంతి సంచికనుండే తీసుకొన్నారు.)
6. శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు సారస్వత సీరాజనము - సంపాదకులు యస్వీ జోగారావు
7. నాట్యకళ - ఆదిభట్ల నారాయణదాస ప్రత్యేక సంచిక, ఫిబ్రవరి 1965

చివరలో కొన్ని అనుబంధాలు ఉన్నాయి. మొదటిది 'నా యోజుక' కాకుండా దాసుగారి వచనానికి ఉదాహరణగా ఉండే హరికథ అనే వ్యాసం. దాసుగారి వంశములో పూర్వులను గురించిన సాక్షి వ్యాసం, చెళ్లపిళ్లవారి వ్యాసభాగం, 'ట'కార ప్రయోగంతో కాకుండా దాసుగారిని ప్రత్యక్షంగా చూసి శంకర శ్రీరామారావు, దువ్వూరివారు చెప్పిన సంగతులు చేర్చాను. దాసుగారు కైలాసవాసులైనప్పుడు ఆంధ్రపత్రికలో ప్రచురించిన స్మృతి చివరి అనుబంధం.

సుమారు రెండేళ్లనుండి ఈ పుస్తక ప్రచురణకు గట్టి ప్రయత్నం చేశాను జీవిత చరిత్రలను వెల్లువగా వేసిన ఒక సంస్థద్వారా, ఇద్దరు మిత్రులద్వారా. అందరూ చిత్తశుద్ధికలవారే. ఒక్కరుకూడా నా ప్రతిపాదనను తిరస్కరించలేదు. అయినా పని జరగలేదు. చివరకు మిత్రమండలి ద్వారా ప్రచురణ సంతోషదాయకం. అవకాశం కలిసివస్తే దాసుగారి అచ్చతెలుగు నిఘంటువు “సీమపల్కువహి” ముద్రించాలనే కోరిక ఉంది.

దాసుగారి పుస్తకానికి కాపీరైట్ అంటూ ఏమీలేదు. దీనిని రాసి సూరో, నూటపదేళ్లో. దాసుగారు యశఃకాయులై అరవైఏడేళ్లు. ఆంధ్రపత్రికలో సీరియల్ గా ప్రచురించి యాభై నాలుగేళ్లు దాటాయి. అంతకుముందు కొంతభాగం ప్రచురించబడింది గాని పోబడి తెలియలేదు. ఇంతకంటే మంచిరూపంలో ఎవరు ఎప్పుడు ప్రచురించినా సంతోషమే.

డాక్టర్ బొమ్మిదాల శ్రీకృష్ణమూర్తి, శ్రీ గద్దే మంగయ్య, డాక్టర్ యు.ఎ. నరసింహమూర్తి, డాక్టర్ సిహెచ్.లక్ష్మణచక్రవర్తి, శ్రీ ఎన్.కె. బాబు, శ్రీ అరిశెట్టి సాయిప్రసాద్, శ్రీ శ్రీనివాసుల శ్రీకృష్ణభగవాన్, కేంద్ర సాహిత్య అకాడమీ ఉపసంపాదకురాలు డాక్టర్ తెన్నేటి రాజశ్రీ మీనలోచని, దాసుగారి విద్యాబైద్యత్యం ద్యోతకమయ్యే ముఖచిత్రరచన చేసిన గిరిధర్ గౌడ్ గారు - ఈ మహానుభావులు కృతజ్ఞతలు అశించరుగానీ చెప్పడం పలన నా కృతఘ్నత వెల్లడి కాకుండా ఉంటుంది. వీరందరూ నాయెడల ప్రదర్శించే అభిమానానికి కారణం “వ్యక్తి జన్మాంతర ప్రీతిమ్ మనస్స్మి హృద కారణమ్”. అంతకు మించి మరేమీ లేదు. మంజూషికారత్నం గుంటూరు అన్నమయ్య గ్రంథాలయం పరామర్శ గ్రంథాలిచ్చింది.

ఒక ప్రాకృతకవి ఇలా బాధపడ్డాడు.

దుఖం కీరయి కవ్వం

కవ్వమ్మి కియే పయుంజాణా దుఖం

సంతే పయుంజమాణే

సోయారో దుల్లహో హేంతి

కావ్య రచన దుఃఖంతో కూడుకొన్నది. కావ్యరచన పిమ్మట దాని ప్రయోగం మరీ దుఃఖకరం. ఒకవేళ ప్రయోగించినా శ్రోతలు దుర్లభులు. దీనిలో కావ్యరచన - గ్రంథ ప్రచురణ; కావ్యప్రయోగం - అమ్మకం; శ్రోతలు - పాఠకులు అనుకొన్నాకూడా ఈ గాధ భావం ఇప్పటికీ సరిపోతుంది. ఈ ఇబ్బంది ‘నా యెఱుక’కు కలుగదని ఆశిస్తున్నాను. ఈ ప్రచురణలో ఏవైనా దోషాలు దొర్లినట్లు సహృదయ పాఠకులు గమనిస్తే మన్నించమని దోయిలి ఒగ్గుతున్నాను.

నందన ఆషాఢ శుద్ధ అష్టమి

27.06.2012, గుంటూరు.

భవదీయుడు

రవికృష్ణ

తెలుచిన పుస్తకం

స్వీయచరిత్రలు చరిత్రభనులు. సాంస్కృతిక నిధులు. మానవాళికి మార్గోపదేశకాలు. మన పూర్వులకు దైవంమీద ఉన్న విశ్వాసం మానవుడిమీద లేని కారణం చేత మహానీయులు సైతం తమ జీవిత విశేషాలను తరువాతి తరాలవారికి కోసం భద్రపరచాలనుకోలేదు. అల్పమైన మానవ జీవన సంగ్రధనం కంటే ఆనంత కళ్యాణగుణధాముడైన పరమాత్ముని సంకీర్తనమే ప్రధానమని వారికి తోచింది. పాశ్చాత్యుల బుద్ధి ఇందుకు భిన్నమైనది. సమాజ జీవనంలోని ప్రముఖ రంగాలలో అవిశ్రాంతమైన కృషిచేసి అపూర్వమైన అనుభవ పరంపరను తమలో అస్తిగతం చేసుకొన్న మహాపురుషుల జీవితానుభవాలు భావితరాలకు భవ్యోత్సవాన్ని కలిగిస్తాయని వారు భావించారు. తాత్త్వికులు, మహాకవులు, చారిత్రకులు, రాజనీతిజ్ఞులు, కళాకుశలురు - ఇలా వివిధరంగాలకు చెందిన విఖ్యాత పురుషులెందరో తమ జీవితచరిత్రలను రాసుకున్నారు. వారి కోవలో మరికొందరు సామాన్యులు కూడా స్వీయచరిత్ర రచనకు పూనుకొన్నారు. స్వీయచరిత్ర అనే సాహిత్య ప్రక్రియ ఆధునిక యుగంలో బాగా విస్తరించింది. ఆంగ్లవిద్యాభ్యాసంతో భారతీయ సాహిత్యంలో కూడా ఈ ప్రక్రియ పాదం మోపింది.

ఏ భాషలో ఎక్కువ స్వీయచరిత్రలు పుడతాయో ఆ భాష సుసంపన్నమవుతుంది. తెలుగు సాహిత్యానికి ఈ ప్రక్రియను పరిచయం చేసిన ప్రథమ పురుషుడు శ్రీమదాజ్ఞాద ఆదిభట్ల నారాయణదాసు. ఆ గ్రంథం పేరు 'నా యెఱుక'. ఇది తెలుగులో రాసిన మొదటి స్వీయచరిత్ర. ప్రచురణలో మూడవ స్వీయచరిత్ర. తొలిరోజులలో పత్రికాముఖంగా విడతలు విడతలుగా వెలువడిన దాసుగారి స్వీయచరిత్ర ప్రథమ ముద్రణం 1976 జనవరిలో సంపూర్ణ గ్రంథరూపంగా వెలుగుచూసింది. ఇప్పుడు రవికృష్ణ సంపాదకత్వంలో రెండవకూర్పు వెలువడింది. ఈ రెండుకూర్పులు గుంటూరు పట్టణం నుండే వెలువడటం కాకతాళీయమని కొందరనుకోవచ్చును. గుంటూరు పురవాసులకు నారాయణదాసుగారి పట్లగల విశేషగౌరవాదరాలే. భక్తిప్రవత్తులే అందుకు కారణమని నేననుకుంటాను. మొదటి కూర్పులో నా గురువు ఆచార్య యశ్వీ. జోగారావుగారు సంపాదకీయభూమికను సంతరించే అవకాశాన్ని పొందారు. రెండవ కూర్పులో ముందుమాటను అందించే అదృష్టాన్ని నేను దక్కించుకొన్నాను. ఇదీ కాకతాళీయమని నేననుకుంటాను. అటు నా గురువు ఆశీస్సు. ఇటు నా సాహితీమిత్రుడు రవికృష్ణ ఆదరము నాకీ మహద్భాగ్యాన్ని కలిగించాయని నేను విశ్వసిస్తున్నాను. అందుకు వారిద్దరికి ముందుగా మనఃపూర్వకంగా ధన్యవాదాలు సమర్పించుకుంటున్నాను.

వంశకర్త ఆదిభట్ల తరువాత ఆ వంశంలో సుప్రసిద్ధుడు సూర్యనారాయణ. సూర్యనారాయణుని వరప్రసాదంతో పుట్టిన ఆ మహామహాదే తరువాత కాలంలో నారాయణదాసుగా అనశ్చరమైన కీర్తి ప్రతిష్ఠల నార్జించాడు. అంతవరకు వారి వంశం

వారు ఆదిభట్ల అని రాసుకునేవారు. ఆ తరువాత ఆదిభట్ల అని రాయడం ప్రారంభించారు ఇంకొక విశేషం కూడా ఉంది. తమ ఇంటిపేరుకు ముందు గ్రామనామమైన 'అజ్ఞాద', పౌరుషబోధకమైన 'శ్రీమత్' శబ్దాలను కూడా చేర్చుకొని 'శ్రీమదజ్ఞాదాదిభట్ల' అని వ్యవహరించడం కూడా జరిగింది. ఇదంతా కలిపితే దాసుగారి పేరు శ్రీమదజ్ఞాదాదిభట్ల నారాయణదాసు' అనవలసివస్తుంది. ఈ పరిణామానికి దాసుగారి పౌరుషజ్ఞానకీర్తులు కారణాలని నిస్సంశయంగా చెప్పవచ్చును. సూర్యనారాయణులు 'దాస' శబ్దాన్ని ప్రీతిపాత్రంగా స్వీకరించి తన పేరు చివర చేర్చుకోవడంలో సూరదాసు, పురందరదాసు, కనకదాసు వంటి భక్తసంప్రదాయానికి మహాపురుషుల నామధేయాలు కారణం కావచ్చుననిపిస్తుంది.

దాసుగారు భౌతికంగా రక్తాక్షిణామ సంవత్సరంలో జన్మించారు. తైజసంగా ఆయన స్వభానునామ సంవత్సరంలో జన్మించారని చెప్పాలి. కుప్పుసామినాయుడను హరిదాసు కానుకుర్తివారి యింట నృత్యగీత వాద్యములతో హరికథను చెప్పుడంతో నారాయణదాసుగారి తైజసజీవనానికి బీజవాపం జరిగింది. ఆ ప్రక్రియ లౌకిక జీవనానికి, ఆధ్యాత్మిక జీవనానికి వన్నెకూర్చే ప్రక్రియ అని ఆయన గ్రహించారు. సంప్రదాయ పరంపరాగతమైన దంభాచారాలనన్నింటినీ విడిచిపెట్టి సూక్ష్మమార్గంలో తాను తరించి ఇతరులను తరింపజేయడంతోపాటు జీవనసౌఖ్యాన్ని, కీర్తిప్రతిష్ఠలను పొందడంకోసమే తాను పుట్టానని ఆయనలో ఒక అంతర్వాణి పలికింది. కుప్పుసామినాయుడు చెప్పినది బీజప్రాయమైన హరికథ. అది మొలకెత్తడం, చిగురుపెట్టడం, శాఖోపశాఖావిలసితమైన మహావృక్షంగా మారడం అంతటికీ నారాయణదాసుగారి ప్రజ్ఞాపాటవాలే మూలశక్తులు. అందుచేత హరికథా ప్రక్రియకు ఆయనే ప్రారంభకుడన్నది నిర్వివాదాంశం. ఈ విధంగా చూసిప్పుడు దాసుగారి శరీరంలో భౌతికము, తైజసము అనే రెండు ఆంశాలు స్పష్టంగా కనిపిస్తాయి. భౌతిక శరీరము సామాన్య లోకయాత్రాలంపటమైనది. తైజసశరీరము ఈ లోకము మనఃకల్పితమని, పరమసత్యం చేరుగా ఉన్నదని గ్రహించే దివ్యశక్తిమయమైనది. కొందరు దాసుగారి భౌతిక శరీర ధర్మాలనే చూశారు. అనేకులు ఆయనలోని దివ్యశక్తి సంపన్నమైన తైజస శరీర లక్షణాలనే చూసారు. మహాపురుషుల జీవితాలలో విభ్రమాశ్చర్యాలను గొలిపే అద్భుతశక్తులతోపాటు సామాన్య లౌకికధర్మాలైన ప్రలోభాలు కూడా కనిపిస్తాయి. దాసుగారిలో ఈ ప్రలోభాలు బాహిరంగా కనిపిస్తాయి. ఆటు టాల్స్టాయ్, ఇటు శ్రీనాథుడు వంటి మహాపురుషుల జీవితాలను గమనించండి. యౌద్ధ్వనదశలో వారి ధైర్యవిహారం, విలాసజీవనం, వ్యసనపరత్వం సారస్వతేయులందరికీ తెలిసినవే. కానీ ఆ కారణాలు వారి కీర్తిప్రతిష్ఠలకు ఆటంకాలుగా నిలవలేదు. నారాయణదాసుగారు ఆటు టాల్స్టాయ్ తోను, ఇటు శ్రీనాథునితోను పోల్చదగినవారు. పుట్టినది మొదలుగ మూడుపదుల వయసు

దాటేవరకు తన జీవనంలోని, పర్వతంలోని ఏ ఒక్క అంశాన్ని విడిచిపెట్టుకుందా నిర్భీతిగా, నిస్సంకోచంగా ఆయన తన స్వీయచరిత్ర ఆయన 'నా యోజుక'లో వెల్లడి చేశారు. తెలుగులో ఎన్నో స్వీయచరిత్రలు వచ్చాయి. కానీ సత్యనిష్ఠలో దాసుగారి నా యోజుకతో సాటిరాగల ఇంకొక స్వీయచరిత్ర ఇప్పటికీ వుట్టలేదు. ఇతర భాషలలో ఇటువంటి స్వీయచరిత్రలు ఉన్నాయో లేదో ఆయా భాషలలో పరిశ్రమ చేసినవారు చెప్పదగిన విషయం.

“లోకులచే నేనెఱింగినదియు నా స్వయముగా తెలిసినదియు మదీయానుభూతి దెలుపగోరి యిద్దాని వివరించెద. బాల్యయౌవన దశలను గల యనుభవము, నన్ను గూర్చియు, లోకము గూర్చియు నే దెలిసినదట్లుకు వ్రాసెద” - అంటూ తన ప్రాణమిత్రుడు, తొలిదశలో తన పోషకుడు తనతో కలిసి కవిత్వం చెప్పినవాడు, తన కంచంలోనే భోజనము చేసినవాడు, తానెక్కిన పల్లకీ ధుజానమోసినవాడు, త్యాగి, భోగి, సంపన్నుడు అయిన జమంతి కామేశం పంతులుతో చెప్తున్న విధంగా 'నా యోజుక' రచన ప్రారంభించారు దాసుగారు. అజ్ఞాద గ్రామంలో ఆదిభట్టవారు సంపన్నులే అయినా దాసుగారి తండ్రి సామాన్యుడు, బహుకుటుంబీకుడు. వేదాధ్యయనంతోపాటు సాహిత్యజ్ఞాన సంపన్నుడు. చక్కటి వ్రాయుసకాడు. పేరుప్రఖ్యాతుల నందిన పొరాణికుడు. కృషికజీవనం కొనసాగించిన వాడు, తల్లిదండ్రులు, తనతో కలిసి ఐదుగురన్నదమ్ములు, నలుగురక్కచెల్లెళ్లు దాసుగారి కుటుంబం. పంతురాం గ్రామస్తులైన మరువాడవారు మాతృవంశీకులు. ఆరుగురు తల్లులు, ఐదుగురు మేనమామలు, అందరూ అజానువాహులు, భీమబలులు, వేదాధ్యయనపరులు, సాహిత్యజ్ఞానసంపన్నులు. దాసుగారిది మేమమామల పోలిక. దాసుగారి తండ్రి సత్యనిష్ఠ గలవాడు. దృఢవ్రతుడు. ఈ లక్షణాలన్నీ దాసుగారికి జన్మతః సంక్రమించాయి.

దాసుగారిలో అసాధారణశక్తులుండేవి. అవన్నీ స్వభావసిద్ధంగా వచ్చినవే కానీ వాటికి గురుశిక్ష అంటూ ఏమీలేదు. అదినది అటగా, పాదినదిపాటగా ఆయన జీవితమంతా కొనసాగింది. అట, పాట, అనుధార, అసాధారణ పాండిత్యం, అమితధైర్యం దాసుగారి ఖ్యాతికి కారణాలు. సంగీతము, సాహిత్యము, వేదము వారి కులవిద్యలు. మిగిలినవన్నీ ఆయన ఆశ్రమంగా నేర్చినవి. ఆయన కడుపునిండా విద్యలే. ఇటు దేశసంగీతము, అటు మూర్ఖసంగీతము ఆయనకు కొట్టినపిండి. కర్ణాటక సంగీతానికి గంధర్వనగరమైన ఆయన కంఠంలో క్రమక్రమంగా మహావిద్వాంసులకు సైతం లొంగని హిందూస్థానీ పోడుములన్నీ ప్రోగుపడ్డాయి. ఇలా తనకు తెలిసిన సంగీతసర్వస్వాన్నీ సర్వస్వోలో బంతులు విసిరేవాడిలా తన ఇష్టానుసారం మేళవించి ఎక్కడా శ్లాస్థానికి లోపం రానీయకుండా తన అపూర్వ సంగీత విద్యావిద్యోదకర్తన చేయడంతో తన సమకాలీనులలో తనకుతానే సాటి అనిపించు కున్నారు. ఇప్పటికీ ఆ గంధర్వ గాయకుడిని ఆతిశయించిన వారొకరుండరు. ఆ విద్య ఆయనకు దైవదత్తమైనది. ఆ విద్యతో ఆయన మహారాజుల మురిపొనకెక్కాడు.

మహావిద్వాంసుల శ్లాఘాశిరఃకంపనకు పాత్రులయ్యారు. లోకోత్తరచరితులయ్యారు. ఆయన పాట యమకింకరులకు కూడా మనసు కరిగించేలా ఉండేది. ఆయనది విద్యకు తగిన రూపము.

“సుందరరూపము దృష్టికి, సంగీతము చెవికి, సువాసన స్పృశమునకు, సుస్వర్గము శరీరమునకు, మంచిచవి జిహ్వాకు నభీష్టములు కదా!” అన్నారు దాసుగారు. సాధారణంగా ఇవన్నీ వేరువేరుగా అనుభవించే సుఖాలు. నారాయణదాసుగారి సన్నిధిలో ఈ సుఖాలన్నీ ఒకేసారి అనుభవంలోకి వస్తాయి. తాను మానవ గంధర్వుడనని పరిచయం చేసుకునే అలవాటున్న దాసుగారిలో మానవాంశ, గంధర్వాంశ సమపాక్షలో మిళితమై ఉన్నాయి. అందుకే ఆయన జీవితంలో లోకసామాన్యమైన తీరు, అలోకసామాన్యమైన అద్భుత శక్తి కనిపిస్తాయి. సాధారణశక్తులు గల మానవులలోను, అసాధారణశక్తులు గల గంధర్వాంశ సంభూతులలోను కూడా తనకాలంలో తనకుతానే సాటి అని అనిపించుకున్న మేటి దాసుగారు. ఉత్తరాంధ్రలో ద్రావిడులకు ‘నిమ్మకొయ్యజాతి’ అనే ప్రధ ఏర్పడింది. మానవమాత్రులకు తలవంచని వారి ధీరత్వమే అందుకు కారణము. దాసుగారి వ్యక్తిత్వంలో అది ప్రముఖలక్షణంగా కనిపిస్తుంది. సాక్షాత్తు మైసూరు మహారాజావారు తన కొలువు చేయమని అడిగినప్పుడు కూడా దాసుగారు నిశ్చింతగా “విహంగ న్యాయమున బ్రతుక నిశ్చయించితిని గాని యొరుల నొకరి సేయు సుద్దేశము నా కెన్నటికిని లేదు. మర్త్యులను గొల్తునొల్లను” - అని బదులిచ్చారు. అయినా ఉదారుడైన ఆ సంగీత సాహిత్యకళాభిజ్ఞుడు దాసుగారిని ప్రథమశ్రేణి సత్కారాలతో ముంచెత్తి ఆయన ప్రతిభాపాటవాలను దేశమంతటికీ వెల్లడిచేశాడు. తనవెంట కలకత్తాకు కూడా రమ్మని ఆహ్వానించిన ఆ మహాప్రభువు అకాలమరణం చెందడం తన దురదృష్టంగా దాసుగారు భావించారు.

దాసుగారు మూర్తీభవించిన ఉత్సాహంగా కనిపించేవారు. ఆయనకు సంగీత సాహిత్య విద్యలు సహజంగా అబ్బాయి. సంస్కృతాంధ్రాలలో ఝరీవేగతుల్యమైన ఆశుధార ఉండేది. ఆయన కవిత్యం కమనీయమైన భావనలతో నిండి ఉండేది. ఆయన ఇంగ్లీషు ధోరణి చికిలీ చేసిన కత్తివలె సాపుగా ఉండేది. అందుకే దేశంలోని ఏ మారుమూల ప్రాంతానికి పోయినా అందరూ ఆనందించేలా వందలకొలదిగా హరికథలు చెప్పుగలిగారాయన. అద్భుతమైన శారీరంతో ఏదెనిమిది గంటలపాటు నిరాఘాట సంచారంతో కిన్నెరగానంతో హరికథాకథనం చేసే సందర్భంలో శ్రోత్య సమాజమంతా మైమరచిపోయి చెవులకు విందుగా ఉండే పాటను, కనులకు పండువుగా ఉండే ఆటను అనుభవిస్తూ ఎవరో గంధర్వుడు వచ్చి గానంచేసాడని భావిస్తూ ఉండేది. కన్యాకుమారినుండి కలకత్తా దాకా, అఱవ, కన్నడ, మలయాళ, బెంగాలి, తెలుగుసీమలలో తనకిదురులేకుండా సంచరించారు.

చిన్నగురుని, పెద్దగురుని తప్ప ఇతరులైన గురువులను ఆయన ఎన్నడూ సేవించలేదు. కళావంతులు కాని కాంతలతో కత్తు కలపలేదు. తన శిష్యులను కుమార్తెలతో సమానంగా పరిగణించారు. కళ తప్పిన వారందరను కమదూరంలో ఉంచారు. ఇరవైయేళ్ల వయసునుండి పరకాంతలను తల్లులుగా భావించారు. తన చర్తనం అపవిత్రమని కొందరు హెచ్చరించినా, మందలించినా ఆయన తన స్వభావాన్ని మార్చుకోలేదు. అవంత దాచు కోలేదు. అందుకే ఆయన స్వీయచరిత్ర తెజచిన పుస్తకమయింది. అంబయే సర్వజగచ్చక్తి యును సకలపదార్థప్రకాశికయును త్రిమూర్త్యాత్మకయును ద్రిలింగ రూపిణీయును ద్రిగుణసామ్యమును త్రిభువనమూలమును - అన్న మాటలు దాసుగారికి తల్లి పరమ గురువని చెప్తాయి. తనవిగాని. ఇతరులవిగాని తప్పొప్పులు బాహాటంగా వెల్లడించడం ఆయన స్వభావం. పరుల లక్ష్యంగాని, మరి ఏ విధమైన భయంగానీ ఆయన కెన్నడూ లేదు. ఆయన ఏకసంధాగ్రాహి. మూడేళ్ల వయసునుండి చచ్చిన కలలు కూడా ఆయనకు జ్ఞాపకంలో ఉండేవి. ఆయనకు ముందు చదువు వచ్చింది. ఆ తరువాతనే రాత వచ్చింది. అకారణవైరము, నిష్కారణప్రేమ కొంతవరకు ఆయన విలాసాలు. ఆయనకు ముందుచూపేగాని వెనుకచూపు లేదు. అబద్ధము, మాంసభోజనము ఆయననంటని పాపాలు. “హరికథలతో దుష్టవర్తన ముద్ధాటించుట, లేని దుఃఖమును బైపెట్టుకొని మిగుల నాయంతటనే బాధపడుచుండుట నాయవివేక చేష్టలు” అని ఆయన స్వయంగా చెప్పుకున్నారు. గురుదోధ కారణంగా అప్పుడప్పుడు మింటి మిద్దెలు కట్టేవారు, అకాశంలో పూలు పూయించేవారు.

తన విద్యతో దబ్బు సాంపాదించే నేర్పు ఆయనకు ఐదేండ్ల వయసునుండే పట్టు బడింది. “మనశ్శులను మాత్రము తప్ప తక్కిన సర్వలోకము యొక్క చోద్యములను గనిపెట్టుచుంటయును. మనశ్శులందరిని నిర్లక్ష్యముగ బరికించుచుంటయును నా శైశవానుభూతులు” - అని చెప్పిన దాసుగారు మనిషిలో తప్ప మిగిలిన జీవజాల మంతటిలోను దైవాన్ని చూసేవారు. మన చుట్టూ ఉండి మనం గమనించని సంగతులెన్నో ఆయన చెప్పేటప్పుడు అద్భుతపాటలును కలిగిస్తాయి. పురాణోపాసాలలో కనిపించే బలశాలులందరూ దైనందిన జీవితంలో ఆయనతో కలసి మెదలడం మనకు వింత అనిపిస్తుంది. ఆయన పెద్దస్రగారి అతమానుషజలము. అమానుషచేష్టలు ఇప్పటివారికి వింతగా కనిపిస్తాయి. జీవన సంబంధమైన రాగద్వేషాలతో నిండిన వివిధ భావాల విషయంలో అంటిఅంటకుండా ప్రవర్తించే స్వభావం వారిది. యజ్ఞయాగాల పేరుతో జీవహింస చేయడాన్ని ఆయన తీవ్రంగా ఆక్షేపించారు. ఎక్కడకు వెళ్లినా అల్లరే. ఎక్కడకు వెళ్లినా బహుమానాలే. ఎక్కడకు వెళ్లినా పండాలే. ఎక్కడకు వెళ్లినా గెలుపులే. దాసుగారి జీవితం ఓటమిరుగనిది. సూర్యునికి చీకటి తలెత్తదు, నారాయణదాసుకు ఓటమి తెలియదు.

ఒడలేరుగని ఎర్రనిద్ర ఆయన చిన్నప్పటి గుణం. ఒక పర్యాయం నదీప్రవాహం ముంచెత్తుతున్నప్పుడు కూడా ఆయన నిద్రలోనే ఉన్నారు. ఆయన సత్యవాక్కు తంద్రీ వేసిన పంగనారు పండదంటే పండలేదు. ఏట్లో కొట్టుకుపోయింది. తనను కొట్టవచ్చిన వానిని 'నీ చేతులు విరుగుతాయి' అంటే అతడు పదిరోజులలో పనస చెట్టు పైనుండి పడి రెండు చేతులూ విరగొట్టుకున్నాడు. "ఆయన మ్రొంగరాని మిడిగుడ్డు". నిరంతర సంచారంతో కోరినంత సంపాదించినా మిగిల్చినది మాత్రం తక్కువ. ఆయన భోజనప్రియుడు. అనేకుల ఇళ్లలో భోజనం చేశారు. అందరి వంటనూ శ్లాఘించారేకానీ వంక ఎన్నడూ పెట్టలేదు. అన్నం పెట్టిన ప్రతి గృహిణిని తల్లిగా భావించి గౌరవించారు. తననాదరించినవారందరికీ ఏటికోళ్లు పలికారు. స్త్రీ వ్యసనం కింద ఎన్నడూ ఒక డమ్మిడి అయినా ఖర్చుచేయలేదు. ఆటపాటలతో తప్పు ఇంకొక విధంగా డబ్బు సంపాదించలేదు. తన హరికథలను నరులకు అంకితమీయలేదు.

సంస్కృతంలో గొప్ప పండితుడు, కవి అయివుండి కూడా తెలుగుంటే ఆయనకు ఎనలేని ప్రేమ. కాలం గడుస్తున్నకొద్దీ తెలుగుమీద ప్రేమతోపాటు సంస్కృతంమీద వ్యతిరేకతకూడా బాగా పెరిగింది. సంస్కృతాన్ని 'కూళ దెయ్యపు కూత' అనడం మాత్రమేకాకుండా 'వేలుపునుదువుల - స్విదనాదవలయు' అని తెలుగువారికి సందేశమిచ్చా రాయన. తన సమకాలికులైన కందుకూరి, గిడుగు, గురజాడల మార్గాలు ఆయనకు సుతరామూ నచ్చలేదు. అందుకే తెలుగులోనే రాసినా గ్రాంథికభాషలో రాసారేకానీ వాడుకభాషలో రాయలేదు. గొప్ప రచయితలనేకులు రాసిన వాడుకభాషకంటే ఆయన రాసిన గ్రాంథికభాషే తేలికగా బోధపడుతుంది. సుడికారపు సొంపు ఉంటుంది. ఆయన స్వీయచరిత్రను ఒక నవల చదివినంత ఆసక్తిగా నిలుపుదల లేకుండా చదవవచ్చును. స్త్రీల విషయంలో ఆయన మనువుకు దగ్గరిచుట్టము. కందుకూరి వీరేశలింగం గారితో ఆయనకు వైషమ్యమేర్పడింది. ఆయన కవిత్వాన్ని, ఉద్యమాన్ని కూడా దాసుగారు హేళన చేసారు. వీరేశలింగం గారి వల్ల దాసుగారికి రెండురకాలుగా హాని జరిగింది. దాసుగారు స్వీయచరిత్ర రాస్తున్న విషయం తెలుసుకొని ఆయనకంటే ముందుగానే తన స్వీయచరిత్రను వీరేశలింగం గారు ప్రచురించారు. దాసుగారు ఈసభకథలను 'నూలుగంటి' అనే పేరుతో పద్యరూపంలో అనువదించారు. ఇది ముద్రణకోసం వీరేశలింగంగారి ముద్రణాలయానికి చేరింది. వీరేశలింగం గారు దాని ప్రచురణను త్రొక్కిపెట్టి ఆ మార్గంలోనే ఈసభకథలను తానుకూడా తెనుగు చేసి ముందుగా ప్రకటించారు. అది విద్యార్థులకు పాఠ్యగ్రంథమయింది. ఆ తరువాత దాసుగారి 'నూలుగంటి' వెలుగు చూసింది. బ్రహ్మసమాజాన్నీ, వితంతు వివాహాలను, మతమార్పిడిని ఆయన వ్యతిరేకించారు. విద్యాధికులందరూ సాయంత్రాలు టౌన్ హాల్లో చేసే శుష్కప్రసంగాల వైఖరి వినముచ్చటగా చెప్పారు దాసుగారు. స్వధర్మమే

అనుసరించదగినది. పరధర్మము భయాపహమైనది అనే వాక్యసారాన్ని దాసుగారు పూర్తిగా విశ్వసించారు.

దాసుగారు స్వేచ్ఛాప్రియులు. విక్టోరియా రాణి పుట్టినరోజు సందర్భంగా ఆమెను పొగుడుతూ పద్మం రాసినా మనదేశం స్వతంత్రం కావాలని ఆయన కాంక్షించారు. స్వతంత్ర దేశానికే పౌరుష జ్ఞానకీర్తులబ్ధిగలవని ప్రబోధించారు. కాంగ్రెస్, కాంగ్రెస్ వాదులను మాత్రము సూటిగా ఘాటుగా విమర్శించారు. విదేశీయుల ప్రవేశంతో మనదేశం ఎన్నో విధాల చెడిందో దాసుగారు ఆ విషయమంతా 'నా యెఱుక' లో తెలియజెప్పారు. వ్యవసాయం, వాణిజ్యం అభివృద్ధి పొందినపుడే దేశం అభివృద్ధి చెందుతుందని నొక్కి చెప్పారు. దాసుగారికి బాల్యం నుండే వేదాంతం ముదిరింది. లోకమంతా భ్రమ అని, జీవుడు తామరాకుమీది నీటిదొట్టులా లోకాన్నంటకుండా మసలుతాడని బాల్య, యౌవన, వార్ధకాలలో చాలామే శ్రేష్టమైన దశ అని దాసుగారు భావించారు. ఆయన వేదాంతధోరణిని 'జగజ్జ్యోతి' అనే బృహద్ధంధంలో వెల్లడి చేసారు. వేదాంతంలో కూడా ఆయనది ప్రత్యేక పంథా. పయఃపరిపాకంలో తన అనుభవసర్వస్వాన్ని క్రోడీకరిస్తూ మాదకద్రవ్యాల జోలికి పోవద్దని, స్త్రీవ్యసనానికి లోబడవద్దని దాసుగారు తన తరువాతి తరాలవారికి బోధ చేసారు.

'నా యెఱుక' 19వ శతాబ్ది చతుర్థపాదంలోని దాక్షిణాత్య జీవనసరళికి, సమకాలీన మత సాంఘిక రాజకీయ కళాసంబంధమైన విషయసర్వస్వానికి అద్దం పడుతుంది. మూడు పదుల పయస్సులోపుగా ఆయన ఒరిస్సాలోని రసూల్ కౌండ నుండి కర్ణాటకలోని మైసూరు వరకు గల వివిధ పట్టణాలలోను, పల్లెలలోను కూడా విస్తృతంగా పర్యటించారు. తన అనుభవంలోకి వచ్చిన ప్రతి అంశాన్నీ, తన దృష్టికి అనిన ప్రతి దృశ్యాన్నీ, తన నాదరించిన ప్రతి కళాపోషకుడిని, తన చెలిమికాండ్రను, తనతో చదువుకొన్నవారిని, తన గురువులను, తన శత్రువులను ఒకరిని కూడా మరుచుకుండా, విచవకుండా 'నా యెఱుక'లో ప్రస్తావించారు. గచ్చ, టోలీ, దబ్బు వంటి స్వల్ప ద్రవ్యప్రమాణాలను గూర్చి తెలుసుకోవాలంటే 'నా యెఱుక' చదవాలి. రాత్రనక, పగలనక ఆనాడు క్రోసులకొలది సడక ప్రయాణాల వింతలు విశేషాలు తెలియాలంటే 'నా యెఱుక' చదివి తీరాలి. అజ్ఞాద నుండి పూర్ణజగన్నాధానికి వెళ్లరాదదానికి ఎన్ని నెలలు పట్టేదో, మార్గంలో ఎన్నెన్ని వింతలు ఎదురయ్యేవో తెలుసుకోవాలంటే 'నా యెఱుక' చదవాలి. తన చుట్టూ కనబడే వివిధ జాతుల పక్షులను, పశువులను, క్రిమికీటకాదులను, వృక్షసంతతిని, నదీప్రవాహాలను - ఇలా ప్రకృతిలోని ప్రతి దృశ్యాన్ని దాసుగారు ఎంత నిశితంగా పరిశీలించారో - అటు కాదంటరిని, ఇటు ఆంధ్రమహాభాగవతాన్ని పందెం చరచే రీతిగా కనిపించే సకలర్తువర్ణనను చదివి తీరాలి. విశ్వనాథవారి తెలుగు ఋతువులతో పోల్చదగిన తెలుగుజాతీయత నిండిన వర్ణనలు 'నా యెఱుక'లో కనిపిస్తాయి. ఐరంపురం, విజయనగరం, బందరు వంటి

పట్టణాలు ఆరోజుల్లో దుర్భర దుర్లంధపూరితాలై, ధూళిదూసరితాలై, అనారోగ్య నిలయాలై ఉండే వైనమంతా తెలుసుకోవాలంటే 'నా యెఱుక' చదవాలి. ఓడ్ర, తమిళ, ఆంధ్ర, కర్ణాటక దేశాలలోని మనుషుల మాటతీరు, వేషభాషలు, కళాకుశలత ఎలాపుండేదో తెలుసుకోవాలంటే 'నా యెఱుక' చదవాలి. తొలినాళ్ల ఆధునికతా పరిచయంతో గ్రామీణుల ప్రతిస్పందన తెలియాలంటే 'నా యెఱుక' చదవాలి. మొదటిసారి చొక్కా తొడుక్కున్నప్పుడు, మొదటిసారి రైలెక్ట్రిక్కుప్పుడు అప్పటి జనుల అనుభూతులెలా పుండేదో తెలుసుకోవాలంటే 'నా యెఱుక' చదవాలి. తీరప్రాంతంలోని ఒక ఊరి నుండి ఇంకొక ఊరు ఎక్కడానికి పడవలు, ఓడలు మాత్రమే ప్రయాణసాధనాలుగా ఉండే అనాటి ప్రజల అనుభవాలు తెలుసుకోవాలంటే 'నా యెఱుక' చదవాలి. మైసూరు, విజయనగరం సంస్థానాధీశుల ప్రాధవం, ఔదార్యం, సాహిత్య పోషణ, కళాపోషణ కళ్లకు కట్టినట్టు తెలుసుకోవాలంటే 'నా యెఱుక' చదివితీరాలి. ప్రతిభకలవారి పేరు ప్రథువుల చెవిని సోకకుండా ఉండేలా ప్రయత్నాలు చేసే పండితుల అంతర్గత వైషమ్యాలు తెలుసుకోవాలంటే 'నా యెఱుక' చదివి తీరాలి.

నెలకి పుచ్చపూపు వంటి విచ్చపావలా కట్టి కరణపు బడిలో చదువుకొనే రోజులవి. పావలా చేతిలో అదని సామాన్యులు పెద్ద చదువులు చదవడానికి ఎటువంటి బాధలు పడవలసి వుండేదో, ఎటువంటి అకార్యకరణానికి సిద్ధపడవలసి వచ్చేదో తెలియాలంటే 'నా యెఱుక' చదవాలి. దాసుగారి బాల్య, యౌవన దశల సంధికాలంలో అధ్యయన రీతులలోను, సంప్రదాయ నిరతిలోను వచ్చిన మార్పులను తెలుసుకోవాలన్నా 'నా యెఱుక' చదవాలి. అనుకూల శత్రువులు, కృత్రమ స్పృహవులు లోకంలో ఎలా మోసాలకు పాల్పడతారో తెలియాలంటే 'నా యెఱుక' చదవాలి. ఉర్లాము ఊరికి నాలుగువైపులా మూడేసి ఫర్లాంగుల దూరం బారులు తీరి కూర్చున్న బ్రాహ్మణ సంతర్పణ భోజన మహోత్సవ దృశ్యం అనుభవంలోకి రావాలన్నా, భూలోక సందనంగా ప్రఖ్యాతిని పొందిన లాల్ బాగ్ లోని అత్యంత విశాలమైన ఆవరణలో మైసూరు మహారాజువారు ఏర్పాటు చేసిన వనభోజన దృశ్యం అనుభవంలోకి రావాలన్నా 'నా యెఱుక' చదవవలసిందే. ఒకటి రెండు కాదు దక్షిణాపధంలోని ముప్పై ఏళ్ల చారిత్రక, సాంస్కృతిక విషయసర్వస్వానికి 'నా యెఱుక' ఆటపట్టు.

ఆహా! చెల్లనప్పుడు భోగేచ్చ మెండుగదా!

రూపాజీవలు శ్మశాన కుసుమము వలే వర్జనీయలు.

కల్లుకిచ్చినట్లు చల్లకీయజాలరు.

పెద్దగురుడు నరికి, చిన్నగురుడు పిరికి.

మదిరాగ్మహమందు త్రాగుబోతు లనోస్యము కన్నర్చు స్నేహమింతింత కాదు.

ఎచటనైనా పొండిత్యమెరిగి సంతోషించువారు కదు నరుదు.

అహా! పుణ్యాత్ములకు వారి వారి దోషములగుపడవు కదా!

త్రాగుదోతులయందు మెట్టివేదాంతమును క్షుద్రజనులయెడ దేవతావేశము తరచుగా గోచరించెడు.

లోకవృత్త పరిశీలనతో కూడిన ఇటువంటి వాక్యాలు 'నా యెఱుక'లోని ప్రతి పుటలోను కనిపిస్తాయి. ఇది అమూల్యమైన గ్రంథం.

'నా యెఱుక' ప్రథమ ముద్రణ ప్రతులు పాఠకులకు ఇప్పుడు అందుబాటులో లేవు. సహృదయ సారస్వతీయులందరూ ఈ గ్రంథ పునర్ముద్రణ కోసం చాలాకాలంగా ఎదురుచూస్తున్నారు. మూడుపదుల వయసుదాటిన తరువాత దాసుగారి వైభవమంతా తెలుగుజాతికి అనేకరూపాలుగా వెల్లడయింది. అందుకే దాసుగారు ఆ వృత్తాంతమంతా విడచి తన బాల్య, యౌవన దశలలోని ఈ విశేషాలను స్వీకరించితే రూపంలో తెలుగు వారికి అందించారు. ఆయన మనఃపూర్వకంగా అందించిన ఈ అమూల్యగ్రంథాన్ని తెలుగు వారందరికీ అందజేయవలసిన బాధ్యతను గుర్తించి రవికృష్ణ దాని పరిష్కృత పాఠాన్ని పునర్ముద్రణగా తీసుకురావడానికి సంసిద్ధులయ్యారు. రవికృష్ణకు సాహిత్యము, చరిత్ర, సంస్కృతి శ్రేణులు. అందుకే స్వరాధాపేక్షలేకుండా విశేష దృఢప్రయాసలకోర్చి క్షోదక్షమమైన పరిశ్రమతో 'నా యెఱుక'లోని విశేషాలన్నింటికీ సప్రమాణమైన వివరణలను చేకూర్చుతూ అందంగా ఆనందంగా ఆహ్లాదజనకంగా ఈ అపూర్వ గ్రంథాన్ని తీర్చిదిద్ది మరీ ప్రకటించారు. అందుకు తెలుగుజాతి వారిని ఆభినందించాలి. వారి కృషిని ఇసుమడింపజేసే ఉత్తేజాన్నిచ్చాలి. నేను ముందుగా మనవి చేసినట్లు ఈ గ్రంథానికి ముందుమాట రాసే అరుదైన అవకాశాన్ని నాకు కల్పించి సన్నాక పెద్దచేసినందుకు రవికృష్ణకి, ఈ గ్రంథప్రకాశకులకు నా మనఃపూర్వకమైన కృతజ్ఞతలను నివేదించు కుంటున్నాను. "చిత్రకారుడాక్క తీసనుసరించి వ్రాయగలడుగాని చైతన్యము వ్రాయగలడా? కవి శుష్క కల్పనముతో పంచేంద్రియ వ్యాపారము వర్ణించి చెప్పగలడు గాని యాత్మనైల్లగలడా? బ్రహ్మసంప మతీంద్రియమని మాత్రము వర్ణింపశక్యమగును" - దాసుగారి రచన చిత్రానికి చైతన్యం తెప్పించినట్లుంటుంది. కవి వర్ణనకు ఆత్మను మొలిపించినట్లుంటుంది. తన ఆనందానుభూతిని పాఠకులకు పంచిపెట్టినట్లుంటుంది. ఆ పంచిన మంచిని తెలుగువారంతా ఆనుభవించండి.

ఇట్లు

విజయనగరం

బుధజనవిధేయుడు

14-6-2012

ఉపాధ్యాయుల అప్పల నరసింహమూర్తి

నా యెటుక

అధ్యాయం - 1

లోకులచే నేనెఱింగినదియు నాస్వయముగా తెలిసినదియు మదీయానుభూతి దెలుపగోరి యిద్దాని వివరించెద. బాల్యయౌవన దశలను గల యనుభవము నన్నుగూర్చియు లోకముగూర్చియు నే దెలిసినమట్టుకు వ్రాసెద.

క్రీస్తుశకము 1883 (స్వభాను)లో విజయనగరమున నే మెట్రిక్యులేషను క్లాసులో మహారాజావారి కాలేజీలో¹ చదువుచుండగా కుప్పుస్వామి నాయడనునొక హరిదాసు చెన్నపట్టణము నుండి వచ్చి విజయనగరములో నేనున్న వీధిలో కానుకుర్తివారి యింట² ధ్రువచరిత్రము బాదుచు విన్నించిన చిన్న పెద్దలెంతయు సంతోషించిరాయాట, యాతాళముల మ్రోత, యాగజ్జల ఘలుఘల్లా యభినయ మామాటల పొందు సభ్యుల చిత్తరంజకము, శ్రీహరికథ యౌట, కేవలము సంగీతము పాడుట కన్నను, ఉపన్యాసము లిచ్చుటకన్నను, నాటకములు, భాగవతములు, బొమ్మలాటలు, మొదలగు వీధినాటకముల కంటె శాస్త్రార్థములకంటెను, సంగీత సాహిత్యము లొక్కచో బ్రయుక్తంబులగుచో నుత్తమ సభారంజకమగునని యెంచితిని. అది వరకు కూర్చుండి పురాణము చదువుట, చేత తాళము పట్టి మద్దెల యొద్ద పాడుట, పల్లవి పాడుచుంట, స్వరోచ్ఛారణము లేదుగాని కృతులు బాడుటయు గలదు. కవిత్వము నందు ప్రవృత్తి బుట్టెను.

కం॥ ఖరకరుని కరములను మధుకర ని

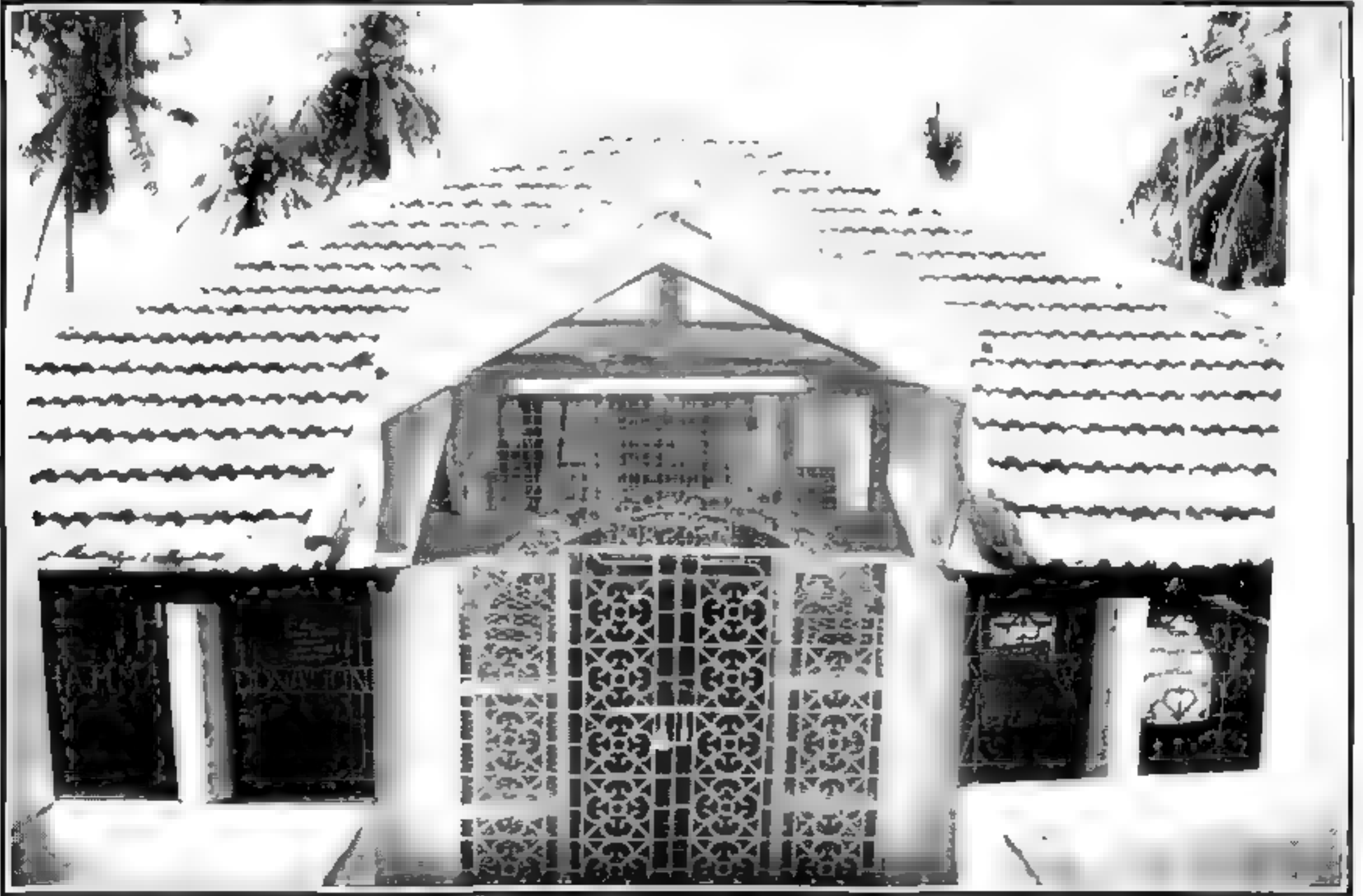
కరము తేనెపట్టు కైవడి గనుడంబర పదము..... ఇది నా మొదటి పద్యములో కొంత. నాకు హరికథలచే సభను రంజింప గోర్కె పుట్టెను. ఆ రాత్రియే కూర్చుని మూడు పూటలకు చరిత్రయంతయు నల్లినాడను. కొన్ని కీర్తనములొక కవీశ్వరుడు

1. మహారాజావారి కాలేజీ : దీనిని 1857లో విజయనగర సంస్థానాధీశుడు మూడవ విజయరామ గజపతి (1826 - 1879) చిన్న పాఠశాలగా స్థాపించారు. 1868లో ఉన్నత పాఠశాలగా, 1879లో రెండవ తరగతి కళాశాలగా ఎదిగింది. 1910 నాటికి ఈ కళాశాల విద్యార్థుల సంఖ్య 1300. గొప్ప గొప్పవారిని ఏరి కోరి కళాశాల అధ్యక్షులుగా, ఉపన్యాసకులుగా విజయనగరం రాజులు నియమించేవారు.

2. కానుకుర్తివారి యింట : విజయనగరంలో కానుకుర్తివారు సంపన్నులు, కళాపోషకులు. వీరి యిల్లు పున్న వీధి వీరి పేరుతోనే కానుకుర్తివారి వీధిగా పిలువబడుతున్నది. ఈ వీధిలోనే తదనంతర కాలంలో దాసుగారు యిల్లు కొనుక్కున్నారు. ఈ కథాకాలం నాటికి కానుకుర్తి హనుమంతరావు గారు యింటిపెద్ద

దాసు గారు మెట్రిక్యులేషన్ చదివిన మహారాజా వారి కళాశాల

దాసు గారు మొదటిగా హరికథ చెప్పిన వేణుగోపాలస్వామి మందిరం

ధన్యుడు విశాఖపురి నివాసుడు ధూళిపాళ కృష్ణయ్య గారు³ ధ్రువచరిత్రమును యక్షగానమున సొంపుగా చెప్పెను. దానిలోనివి కొన్ని. కొన్ని భాగవతములోని పద్యములును, గొన్ని హితోపదేశమందలి⁴ కథలును, గొన్ని ఇంగ్లీషు సందలి కథలును గూర్చినాడ. నా మొదటి కీర్తనము మొదలు - ఖమాచ్ - చతురశ్ర - ఏటికివాని జన్మమేటికే. నాకింగ్లీషు చెప్పించుచున్న మా రెండవయన్న సీతారామయ్య గారి కతనియింట్లో, చిన్నప్పటి నుండి నాతో మిక్కిలి గవగా⁵బాడుచున్న నా నాల్గవయన్న పేరన్నగారు వెనుక పాట పాడుచుండగా వినిపించినాడను. అతడు మిక్కిలి సంతోషించినాడు. మఱి పది దినములకు పేరన్న క్రొత్త కంచు మువ్వలు కూర్చించి కంచు తాళముల జతకూడ నాకొత్తై తెచ్చెను. సీతారామయ్య గారు తన మేడలో నాల్గుగంటల సాయంకాలమున హరికథనము చేసినచో లోకులా నందించెదరని పల్కుచు నా పాదములకు గజ్జెలు కట్టినారు. మొదటి హరికథ శ్రీ వేణు గోపాలస్వామి మందిరమున⁶ చిన్నపెద్దలకు వినిపించినాడ. సభ సంతోషించుటచే హెచ్చరిక గొంటిని.

1884 సంవత్సరము డిశంబరులో మెట్రిక్యులేషను పరీక్షకు⁷ వెళ్లవలసి వచ్చెను. శ్రీకాకుళమునకు పూడిపెద్ది సోమనాథమను నా క్లాసుమెటొకడు నేనునుచోయి పరీక్షలు వ్రాసినాము. పరీక్షలయిన వెంటనే పేరన్న నాయొద్దకు వచ్చినాడు. తిమ్మరాజు వెంకట్రావు పంతులు గారి యింట్లో కూర్చుండి ధ్రువచరిత్రమును వినిపించినాడను. పేరన్న శ్రుతి వేయుచు వెనుక పాట పాడుచుండెను. మద్దెల యింకొకడు వాయింపుచుండెను. తాళములు వాయింపుచు కథ వినిపించినాడను. ఆ పంతులు పెద్దసభ చేసి నన్నాదరించి సభలో నన్ను మెచ్చి పది రూప్యములు తాంబూల సహితముగా నాకిచ్చెను.

3. ధూళిపాళ కృష్ణయ్య గారు : విశాఖపట్టణంలో గోదేవారి ఆశ్రిత కవి. చివరలో వారి ఆశ్రమాన్ని వదిలిపెట్టి పూర్తిగా భగవద్భక్తిలో మునిగిపోయారు. యక్షగానాలతోపాటు భజన కీర్తనలు కూడా రాసారు.

4. హితోపదేశము : గద్యపద్యాత్మకమైన సంస్కృత కథామాలిక. కర్త 12వ శతాబ్దంలో⁸ ధవళచంద్రుని ఆస్థానకవి నారాయణ. ఇంతకుమించి రాజు, కవి గురించి ఇతర సమాచారం తెలియదు. ప్రపంచంలోని చాలా దేశాలలో ప్రచారంలో ఉన్న పథాసాహిత్యానికి మూలం హితోపదేశమే దీనిలో కథలే పంచతంత్రంలో కూడా చేర్చు. మార్పు. కూర్పులలో కనిపిస్తాయి. 5. కవగా = జంటగా

6. వేణుగోపాలస్వామి మందిరము : విజయనగరంలో అయ్యకోనేరు అనే మంత్రిచే చెరువుకి పడమటిగట్టున ఉన్నది. మార్పుల గుడి.

7. డిశంబరులో మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్ష : 1910కి పూర్వం ఏదైనా సంవత్సరం జనవరి నుంచి డిశంబరు వరకు. పరీక్షలు డిశంబరు మొదటివారంలో జరిగేవి. 1910లో ఏదైనా సంస్కరణలు జరిగి జూన్ నుండి ఏప్రిల్ వరకు ఏదైనా సంవత్సరం మారింది. అందువలన దాసుగారు 1884 డిశంబరులో మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్ష రాశారు. (చూ. మొదటి కన్యాశుల్కము-ప్రచురణ బంగోరె-ముందుమాటలు-పు 39)

ఆ మరునాడు బయలుదేరి ఉర్లామును⁸ గ్రామమున కేగితిమి. అచట కందుకూరు మహాలక్ష్మమ్మ⁹ గారు మైనరుగానున్నారు. లింగము వేంకటరావు పంతులు గారు మేనేజరుగా నున్నారు. అతడు కవిత్వము సొగసుగా జెప్పగలడు. ప్రొప్రైటీక్సు గారి యింటియొద్ద నాచే బాడించి పది రూపాయలిచ్చెను. పిదప నరసన్నపేటలో నొక సబ్ మేజిస్ట్రేటు పాడించి పది రూపాయలిచ్చెను. పిమ్మట టెక్కలి రఘునాథపురము¹⁰లో నొకపంతులు పాడించి అయిదు రూపాయలిచ్చెను. పిదప బరంపురము¹¹ వెళ్లినాము. అచట నాకు స్వయము పెదతల్లి కుమారుడు మరువాడ జగన్నాథము పంతులు జిల్లా కోర్టు ప్లీడరుగా నున్నాడు. పుస్తకము గిరగిర త్రిప్పుచు శరవేగమున గీర్వాణాంధ్రములు చదువుట - ఒక్కసారి వినిన మాత్రమున గీర్వాణాంధ్రాంగ్లేయ పద్యముల మఱల జదువుట - కోరిన తాళములు బల్లవి పాడుట - పెక్కు రాగములాలాపించుట - గీర్వాణాంధ్రములన్నానా వృత్తములలో గవిత్వము చెప్పుట - అష్టావధాన మొనర్చుట - అపూర్వ కల్పనముగా నాంధ్రాంగ్లేయ భాషలతో వేలకొలది జనులుగల సభల పాడుచు నుపన్యసించుటయు నా విద్యలు. విద్యలందు గురుశిక్ష మిక్కిలి తక్కువ గాని స్వభావముగా నాకు జొరవయెక్కువ. నేనాడినదాట పాడినది పాటగా జనులు సంతోషపడుట నాయెడల దైవానుగ్రహము. నేనైదేండ్ల మొదలుకొని గీర్వాణాంధ్రములు శరవేగమున జదువ నేర్చు గలవాడను. నాకు లోకజ్ఞానము బొత్తిగా సున్నయనియు, డబ్బు విలువ యేమియును దెలియదనియు వర్తన మపవిత్రమనియు నాయందు ప్రేమ గలవారు పలుసార్లు నన్ను మందలించుచు వచ్చినప్పటికి నా స్వభావము మాఱకుండెను.

8. ఉర్లాము : శ్రీకాకుళము జిల్లాలో నర్సన్నపేట మండలములోని గ్రామము. చిన్న జమీ అయినా పండితులను ఆదరించడంలో పేరుమోసింది. వేదవిద్యకు ఉర్లాము సంస్థానము ఇచ్చిన చేయూత ఇంత అని చెప్పరానిది. ఇక్కడ శ్రావణమాసంలో జరిగే వేద పరీక్షలలో సత్కారం పొందినవాడు అంటే జగజ్జెట్టి అని అర్థం.

9. కందుకూరి మహాలక్ష్మమ్మ : ఉర్లాము జమీందారులలో ప్రసిద్ధుడైన కందుకూరి బసవరాజుగారి కోడలు. భర్త చాలా చిన్న వయసులో చనిపోగా తాను పిన్నవయస్కురాలయ్యి కూడా మేనేజర్ లింగము వేంకటరావు పంతులు సహకారంతో జమీని సమర్థవంతంగా పరిపాలించారు.

10. టెక్కలి రఘునాథపురము : శ్రీకాకుళం జిల్లాలో మండల కేంద్రం. టెక్కలి ఒరియా పేరు. అసలు పదం టికలి. అంటే స్త్రీకి అరణంగా ఇచ్చే కానుక. ఓడ్ర గజపతులలో ఒకరు తమ ఆడపడుచుకి పసుపు కుంకుమ క్రింద ఇచ్చిన ఊరు. అందుకే ఆ పేరు. టెక్కలి చిన్న జమీ. పరిపాలించిన వారిలో ప్రసిద్ధుడైన రఘునాథ దేవ్ పేరుతో రఘునాథపురం అయ్యింది. జనం పాత కొత్త పేర్లను కలిపి టెక్కలి రఘునాథపురంగా వ్యవహరించేవారు.

11. బరంపురము : ప్రాచీననామం బ్రహ్మపురము. ఇంగ్లీషు వారి ఉచ్చారణలో బెర్హంపూర్ అయ్యింది. ఒడిశా రాష్ట్రంలో జిల్లా కేంద్రం. తెలుగుతనం నిండుగా ఉన్న పరరాష్ట్రపు ఊళ్లలో ఇదీ ఒకటి.

నన్ను జూచినతోడనే మాయన్న జగన్నాథము పంతులు నాతో “తమ్ముడా! జనరంజకమైన యెన్ని విద్యలు నీయందు కలిసి యున్నవో”యని బ్రహ్మానందమగపర్చి నా శిరము ముద్దాడెను. అపుడతనితో “అన్నా! నా చదువునేమి చూచెదవు, నా హరికథ చిత్తగింపుము. నీకు మరింత సంతోషము కలుగును” అని యంటిని. ఆ పిదప నతడు నాళము భీమరాజు¹²తో నన్ను గూర్చి చెప్పెను. భీమరాజు తన యింట నాచే హరికథ చేయించెను. రెండుమూడువేల జనులు సభలో నుండిరి. సాయంకాలము నాలుగు గంటలకు ధ్రువచరిత్రము ప్రారంభించి రాత్రి పది వఱకు చెప్పినాడను. ఆనాడే కాళ్లకు గజ్జలు కట్టుకొని నృత్యము చేయుచు హరికథ యొనర్చుటకు మొదలు. ఆ భీమరాజు హరికథ ముగిసినతోడనే సభలో నాకు నూటపదారు రూపాయలు నొక పట్టుపంచల చాపును బహుమతి చేసెను.

అయిదేండ్ల వయసు నుండియు బురాణము చదివి లయజ్ఞానముతో బాడి యితరులను సంతోషపెట్టి డబ్బు సంపాదించు నేర్పు నాకు గలదు.

భీమరాజుగారి యింట నే హరికథ ముగించిన వెంటనే సభలో నే కుప్పుస్వామి నాయడు విజయనగరములో హరికథ చేయగా విని నేను హరికథ చేయ బూనుకొంటినినో యా కుప్పుస్వామినాయడు నాకు సాష్టాంగపడి మ్రొక్కి నాతో “అయ్యా! మీరెప్పటి నుండి హరికథ చేయుచున్నారు?” అని యడిగెను. అందుకు నేను “కుప్పుస్వామి నాయ డనునొక మీ పోలిక మనుష్యుడు విజయనగరములో హరికథ చెప్పగా విన్న మొదలుకొని హరికథ చేయబూనుకొంటిని” అని చెప్పగా నతడు చిరునవ్వు నవ్వి “నేనే యా కుప్పుస్వామి నయ్యా. నీవు బ్రాహ్మణోత్తముడవు. విద్య నీ సొమ్ము. నీవు చిన్నవాడు. మాట యింకను నిల్కడగా జెప్పవలయును. రేపు నేను దేవరపేట¹³లో హరికథ చేసెదను. వినుము” అని పల్కెను. ఆ మఱునాడతని కథ వింటిని. అతడు సంగీతమందు గాని సాహిత్యమందు గాని గొప్ప విద్వాంసుడు గాడు గాని కొంత లయజ్ఞానముతో సభారంజనముగా పాడి మాటలు చెప్పగలవాడు. ఆ హరిదాసాయూరనుండి కథకొక యవతారమెత్తు చున్నాడు. అచట టికెట్టు సిస్టముపై మఱొక కథ చేసినాను. నా టికెట్లుకు నలుబది రూప్యములు దొరికియుండెను.

12. నాళము భీమరాజు : బరంపురంలో న్యాయవాది. కళాపోషకుడు. వ్యాపారంకూడా చేసేవాడు జయంతి కామేశంగారి కీర్తి ముందు ఇతడు గణనకు రాలేదు కానీ ఆరోజులలో భీమరాజుగారి ఇల్లు కూడా నిరతాన్నదానానికి ప్రసిద్ధి.

13. దేవరపేట : బరంపురం పట్టణంలో ఒక పేట.

పిమ్మట జయంతి కామేశముపంతులు¹⁴ యింటికి వెళ్లి, యతనిని జూచినాడను. అతడు చేయెత్తు పొడవగు రూపసి, లోకోత్తరుడు. భాగవతోత్తముడు, గొప్ప పండితుడు, కవి, హైకోర్టు వకీలు. పదిలక్షల రూపాయలకుబైగా నార్జించిన త్యాగభోగరాయుడు. నాయెఱింగిన వారిలో నంత రసికుడు మఱియు నంత యుదార పురుషుడు నింకొకడు లేడు. ఒక మేడపై నా పుణ్యాత్ముడు పందిరి కోళ్ల మంచముపై కూర్చుండి యాంధ్ర భాగవతము చదివించుచు వినుచున్నాడు. నన్నుజూచిన తోడనే “కస్తమ్మకుతోఁసి”¹⁵ అని ప్రశ్నింపగా “మానవగంధర్వావయం విజయనగరీతః”¹⁶ అని చెప్పగా పంతులు నిదానించి నడివయసు సింగమువలె నొసట వ్రేలాడు నుంగరముల పేర్లు ముంగురులు. సటలుగా వెన్నెలలు గొల్పు చిరునగు మోమున దొఱల విస్మితుడయ్యెను. నాకు రెండు గజముల దూరముగా దెఱువబడి చదువబడుచున్న భాగవతములోని శరద్భుతు వచనము నా చదువుచున్న వాని నా పుటమును జేతుల నతిత్వరితముగా నలుముచుండుమని యతడట్లు చేయగా శరవేగమున ననేక రాగలయ తాళములతో లఘు గురునియమము తప్పక చదువుటకు కామేశము పంతులద్భుతామోదములగపర్చి “దృష్టం దృష్టవ్యం శ్రుతం శ్రోతవ్యమ్”¹⁷ అని నన్ను సత్కరింపగా మేముభయులము తివాచీ మీద గూర్చుంటి మంతట నా మేడయొద్ద గడయెక్కి విద్వైలు చేయుచొక్క యొద్దెవీటిసాని గడపై నుండి “యద్ధాత్రా నిజఫాలపట్ట లిఖితం స్తోకం మహద్వాధనం, తత్త్వాప్నోతి”¹⁸ యను శ్లోకమును సంపూర్ణముగా దారస్థాయిని జదువునపుడా పంతులు కంటసీరు పెట్టుకొని తన మొలన్నంగరు గొలుసు కొననున్న తాళముతో జెంగటి దంతపుపెట్టె తెఱచి పదిరూప్యములా వీటిసాని కిచ్చెను.

14. జయంతి కామేశం : బరంపురంలో చాలా వైభవంగా జీవించారు. వీరి జీవితచరిత్రలో కొన్ని విచిత్ర సంఘటనలను కామేశంగారి సహపాఠి పనప్పాకం అనంతాచార్యులు ముఖతా విని వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు రికార్డు చేసిపెట్టారు. (శ్రీ ప్రభాకర సంపూర్ణ గ్రంథావళిలో వ్యాసమంజరి సంపుటం. పు. 242 - 245)

15. కస్తమ్మ..... : నువ్వు ఎక్కడి వాడవు?

16. మానవ..... : విజయనగర వాసులమైన మేము మానవరూప గంధర్వులము

17. దృష్టం.... : చూసిన దానినే చిహ్నాలి. చిహ్నదానినే వినాలి.

18. యద్ధాత్రా.....: యద్ధాత్రా నిజఫాలపట్ట లిఖితం స్తోకం మహద్వాధనం

తత్త్వాప్నోతి మరుస్థలేఽపి నితరం మేరౌచ నోత్కథికం

తద్ధీరో భవ విత్తవత్సు కృపణాం వృత్తిం వృథా మా కృథాః

కూపే పశ్య పయానిధావపి ఘటో గృహ్లాతి తుల్కం జలం

(తన నొసట రాసివున్న సొమ్ము కొద్దో గొప్పో ఎడారిలో ఉన్నా లభిస్తుంది. స్వర్ణమయమైన మేరుపర్వతం వద్ద ఉన్నా అంతకంటే ఎక్కువ లభించదు. కనుక ధనవంతులను చూచి దీనత్వాన్ని ప్రదర్శించవద్దు. కుండను బావిలో ముంచినా సముద్రంలో ముంచినా లభించేది కుండెడు నీళ్లే. ప్రాప్తమెంతో అంతే పొందగలము. ఇది భర్తృహరి నీతిశతకం దుర్జనపద్ధతిలో 40వ శ్లోకం.)

పెదప సాయంకాలమైదు గంటల సమయమునకు కుప్పుసామినాయుడును హరిదాసు పంతులు యొద్దకురాగా నతడు నాతో "అయ్యా! ఈ నాయుడు గొప్ప హరిదాసితని వలన నాలుగు హరికథలు వింటిని. మిగుల సభారంజనముగా హరికథ వినిపించును" అనెనందుకు నాయుడతనితో నన్నగపర్చి "ఈ మహాసుభావుని యెదుట హనుమంతుని ముందు కుప్పిగంతులన్నట్లుందును నా పని. ఇదివఱకు వీరి కథ మీరు చిత్తగించలేదు కాబోలును" అనగా పంతులు నాతో "మీరు హరికథ కూడా చెప్పగలరా? ఏది యెట్లు చెప్పెదరో నేటిరాత్రి యిచటనే భోజన మొనర్చి హరికథ చెప్పవలయును" అనెను.

నేను తొమ్మిదిగంటల రాత్రి ధ్రువచరిత్ర చెప్పుటకై పరీక్షిన్మహారాజునకు శాపము కలుగుట యా మహారాజునకు శుకమహర్షి భాగవతముపదేశించు కారణము వివరించుచు నుపోద్ఘాత మొంటిగంట రాత్రి వఱకును ఓమ్మట ధ్రువ చరిత్రముదయ మేదుగంటల వఱకును జెప్పినాడ. రెండువేలకు దైగా పిన్న పెద్దలందరు సావధానముగా నాలించుచుండిరి. సభ మేడ వరండా క్రింద జరిగెను. మృదంగ సాహాయ్యమున బేరన్న ఫిడేలు శ్రుతి వేయుచు వెనుక పాటపాడగా నాడుచు బాదు చాశుధారావైచిత్ర్య మగపర్చుచు మంగళము పాడినాను. ధ్రువుని భక్తి మెచ్చి తాబరవశుడై యానందబాష్పములు రాల్చుచు ఎత్తిన నడ్డి పంచక. చుట్ట కాల్చుకొనుటకైన లేవక నా హరికథ తుదముట్ట విని. పంతులు సభలో లేచి నిలువబడి "సంగీత విద్యను గూర్చి నాకు మిక్కిలి తెలియుదు గాని యీతని పాటయు చదువును నృత్యమును మిక్కిలి మనోహరము లితని కవితాశక్తి యపారమితదు కథ ప్రారంభించి ముగించు నందాక నేదొందిన యానందమునకు మేరలేదు" అని చెప్పి నాతో "అయ్యా! రెండు నెలల వఱకు నా యొద్ద నుండుము. నీ పెండ్లికి దగినంత ద్రవ్యము నీకిచ్చెద"ననెను. నా పెదతల్లి కొడుకు జగన్నాథము పంతులా సభలో "తమ్ముడా! కామేశము పంతులు గారంతవారు నిన్ను మెచ్చినా రిక లోక ప్రసిద్ధుడ వైతివి" అని సంతోషపడెను.

జయంతి కామేశము పంతులు వెలనాటి వైదిక బ్రాహ్మణుడు. నా తొమ్మిదేండ్ల వయసున నేను పేరన్న మా తలిదండ్రులు శ్రీజగన్నాథయాత్రకు బోవునపుడు జరంపురము కోర్టుపేటలో నీ జయంతి కామేశము పంతులు గారి యింట సత్రములో దిగినాము. మా తండ్రిగారి పంతులు పైని సంస్కృతమున నుపజాత్యష్టకము¹⁹ చెప్పినారు. మా యుధయుల

19. ఉపజాత్యష్టకం : ఉపజాత అంటే ఎండ్రవ్రజ. ఉపేంద్రవ్రజ. పృథ్వీ, తోటకం వంటి సంస్కృత ఛందస్సులు; వీటిలో ఏదో ఛందస్సులో చెప్పిన 8 పద్యాలు. తెలుగులో ఆటవెలది. తేటగీతి, సీసం, కందం వంటివి ఉపజాతి ఛందస్సులు.

మన్నదమ్ములము దాశరథి శతక పద్యములు చదివినాము. అప్పుడీ పంతులు మా తండ్రి గారితో “శాస్త్రి గారూ! మీరీ చిన్నపిల్లనికింగ్గీషు నేర్పించుడి. వీడు తప్పక గొప్ప విద్వాంసుడై జగత్ప్రసిద్ధుడగును” అని మా తండ్రిగారికి నలువది రూప్యములు సంభావనమిచ్చెను. ఆ సంగతి యీ పంతులుకు జ్ఞాపకము తెచ్చి చెప్పినప్పుడు “ఔనొను, నాకుగూడ నీ చిన్ననాటి చదువు జ్ఞప్తికి వచ్చెను” అని సంతోషమున నతడు తలయూచి యాశుధారగా గడ్డ పద్య రూపమున నీ జ్ఞప్తి కొలది నీ పదియేండ్ల చదును లోపలి చర్మను వర్ణించుచూ అని నా కవితాప్రతిభనైలియ గోరినంత

సీ॥ పరమ భాగవతశే - ఖర! శ్రీ జయంతి కా
మేశ్వర పండిత - ఋషభ! భూమి
దేవతా చక్రవ-ర్తి! దాతృమూర్తన్య!
వెలనాటివైదిక - కులవతంస!
కవి సార్వభౌమ! ని - ష్కపటాంతరంగ - స
ర్వ స్వతంత్రా! పంచ - బాణరూప!
సంతత తారక మంత్రాక్షరద్వయా -
భ్యాస లోలాంగుళి - పద్మరాగ!

ప్రథితసత్కీర్తి! నవరస - రసికమౌళి!
సమదపంచాననబల! యా - జానుబాహా!
న్యాయవాది ప్రధాన! యి - హాపరవేది!
యాగమజ్ఞా! వినుము త్యాగ - భోగరాయ!

మొట్టమొదట మదీయత్త క్రోత్తరసనా ప్రాణచక్షు ప్రవృత్తి హేతువు మజ్జనని యయ్యెను. నా చూపులకు నా తల్లి మోము, నా చెవులకు నా తల్లి పల్కరింపు, నా జిహ్వాకు నా తల్లి చన్బాలు, నా మేనికి నా తల్లి పొదిగిలియును దొలుదొల్త యనుభూతము లయ్యెను. క్రమక్రమముగా నా జ్ఞప్తి పెరిగిన కొలది దప్పటదుగులతోనె నా తలిదండ్రులు మొదలగు ప్రాణబంధువులను, సంతతపరిచారకులను, గ్రామీణ జంతువులను, మిట్టుపల్లములను, చీకటివెల్లదులను, వృధివ్యాపస్తేజో వాయువులను, ఆతంకావ కాశములను, క్షుత్తిపాసలను, హేయాదేయ వస్తువులను, ప్రియాప్రియ కృత్యములను, భయశోకకారణ విషయములను గుఱుతుపట్టగల్గుచుంటిని. ఆమ్మ - అయ్య - అన్న - అవ్వు - అప్పు - ఆత్త - ఆమ్మ - ఆవు - ఆది - ఆబ్బ మొదలగు అకారాదిశబ్దము లుచ్చరించ గల్గినాడను. ‘అ’ మొదలగు స్వరములకు మాత్రమే మొదటి ప్రవృత్తి. పిదప ‘క’ మొదలగు వ్యంజన ప్రవృత్తి కల్గెను. స్వరములలో అకారమును వ్యంజనముల

మకారబిందు మధ్యకములై పశుపక్షి మనుష్యుల నుండి ధ్వనిభేదంబుల వెలువడు సహజశబ్ద ప్రవృత్తి కాదోలు. నిశ్చయముగా 'అంబా' శబ్దమే 'ఓమ్' అని పరిణమించెను. మఱియును అంబా శబ్దము యొక్క వివర్త స్వరూపమే సర్వ జగత్ప్రకృతి. అమ్మయను వావికన్న బురుషునకు తండ్రి సోదరులు పిల్లలు మొదలగు తక్కిన వావి వరుసలు సంశయాస్పదములు. అమ్మ కన్నదనయెడ నెనరుగల దేహాలు గాని అంబాశబ్దము కన్నను పాస్యమగు మంత్రము గాని అంబకన్న నిత్యసత్యమగు పదార్థము గాని వేతెద్దియును ముమ్మాటికి న్లేదు. అంబయే సర్వజగచ్ఛక్తియును సకల పదార్థ ప్రకాశికయును త్రిమూర్త్యాత్మకయును ద్రిలింగరూపిణియు ద్రిగుణ సామ్యమును ద్రిభువనమూలమును.

పెద్దల దయచేత స్వయముగా శబ్దశక్తి నాకు బొడముటచే మూడేండ్ల వయసునుండి నా జాగ్రత్తస్థానుభూతి నాకు మూడుపంతులు జ్ఞప్తిలో నున్నయది. రెండు క్రోసుల దూరము చెట్టుచేమల నుండి నడుమ నడుమ నవకాశము గల మెట్టలు పశ్చిమోత్తరములకు మఱియు దక్షిణమందు నానా ఫలవృక్ష భరిత తీరమై సుచ్చ మధుర జలపూర్ణమై మిక్కిలి సమీపముగా బారుచున్న సువర్ణముఖి²⁰ యను జీవనది దక్షిణమున విలసిల్లు నజ్ఞాద²¹ యను గ్రామము నా జన్మభూమి. తూర్పుపడమర్లకు రెండు వరుసలు నలువది బ్రాహ్మణ గృహములును బ్రాహ్మణ వీధికి దక్షిణ మందేటి యొడ్డునందును దూర్పునందు నుత్తరము వైపునందును కలగల్గుగా కళింగ వైశ్యులు, నానావిధ శూద్రులును, కంసాలులు, శిల్పులు నుత్తర ప్రాంతమందంత్యజులుగల మూడు నాలుగు వందల యిండ్లతో నిండిన మూడు నాల్గు వీధులు నాయూరగలవు.

అచ్చటి బ్రాహ్మణులలో నా సన్నిహిత జ్ఞాతులే యా యజ్ఞాదాగ్రహారమునకు బ్రభువులు. మఱియు నాసేతు హిమాలయము వఱకు నిరతాన్నదాతలని ప్రసిద్ధిగన్న వారును, మొత్తముపై సచ్చట భారద్వాజగోత్రము గల మాయాదిభట్ట వారి కప్పుడు ప్రతి

20. సువర్ణముఖి : దాసుగారింటికి చాలా సమీపములో ఉన్న యేరు. సాలూరు కొండల్లో పుట్టి పాలకొండ మండలం సంగం గ్రామం వద్ద నాగావళితో కలుస్తుంది. 30 ఏళ్ల క్రితం కూడా దాసుగారు చెప్పినట్లే 'బిలబిల' పారుతుందేది. మానవుని పర్యావరణ విధ్వంసక చేష్టలకు సాక్షిగా ఇప్పుడు ఎండిపోయి కనబడుతుంది. ఎప్పుడో వర్షాకాలంలో తప్ప నీరు ఉండటం అరుదై పోయింది.

21. అజ్ఞాద : విజయనగరం జిల్లా సీతానగరం మండలంలోని గ్రామం బొడ్డెలనుండి 24 కి.మీ. దాసుగారి స్మారక సంచక ఒకదానిలో దాసుగారు పుట్టిపెరిగిన ఇల్లు అని ఒక ఫోటో వేశారు. నిజానికి దాసుగారి పూర్వీకుల ఇల్లు పూర్తిగా నేలమట్టమైపోయింది. పక్కనే ఉన్న సమీప బంధువుల ఇంటిని దాసుగారి ఇల్లుగా ఫోటోలో చూపెట్టారు. అజ్ఞాద గ్రామ సందర్శన, ఆదిభట్ల ఇంటి పేరుగల ఒక పెద్దమనిషితో భాషణద్వారా తెలిసిన అంశం ఇది. దాసుగారి హరికథలను ప్రచురించిన సరస్వతీ బుక్ డిపో వారు లోపలి ముఖపత్రంపై "బ్రహ్మశ్రీమదజ్ఞాణ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు" అని ముద్రించారు. అజ్ఞాదకి సంస్కృతీకరణ అజ్ఞాణ కాదోలు.

సంవత్సరమున కైదువేలరూపముల రాబడిగల యగ్రహార వసతికలదు. కొండజయపుర²² మేలు రామచంద్రదేవు గారి వలన మాయాదిపురుషుడగు నాదిభట్టు నందాపురాగ్రహారములకు పదునెనిమిదింటి²³ కధిపతి కావించబడి బ్రాహ్మణ ప్రభువైభవమున నలరారి, యగ్నిష్టోమాది వేద చోదిత కర్మములాచరించుచు నాయజ్ఞాద న్నివసించి తన వంశము నిక్కిలి విస్తరింపజేసెను. వారికి నా కన్నయగు నాజ్ఞాతి యాజానుబాహు తెల్లటి నలువదేండ్ల వాడు, పెద్ద వెల్ల గుఱ్ఱముపై మూడేండ్ల వయసుననున్న నన్నెక్కించుకొని, యా గుఱ్ఱమును బరుగెత్తించుచుంటయు, నేను వెనుక జూచినపుడా గుఱ్ఱపు దెక్కుల నెగిరిన పెన్నాకీతక్క నింకెద్దియును నాకగపడకుండెను. మరియు నతడు తన కొడుకు పుట్టిన నాటి రాత్రి పలుమార్లు నా దోసిలిన్ దబ్బులతో నింపెను. అతని పోల్కిగానున్న కురుపామురాజుగారితో తన మిదైటింట కూర్చుండి, పెక్కుసార్లు నన్నెత్తుకొని ముద్దాడి కమలాఫలములు నా కొసంగెను.

నా వెనుకబుట్టి యాటు మాసములు మాత్రమే జీతకిన నా యనుజుని పురుడు పోయుటకై నా కన్న నాతేండ్లు పెద్దయైన నా మూడవ సోదరియును నేనును సందెజామున మంత్రసానిని బిల్బుటకై సెగిడివీధికి వెళ్లినాము. తొంబదేండ్ల ముసలిది. తుప్పతల, యేటియుత్తరపు టొచ్చంచున దాని యొంటి కంబపు మేడ. ఆ యేటు సువర్ణముఖి. పలురంగుల సన్నని యిసుకపై జిలజిలబారు కూతమేర మా యొంటి ముంగట నేటి యొడ్డు. దక్షిణముగానేగినచో వానకాలమున గలకయెట్లువందు నీరు, ఆ కెరటముల పొర్లు, కొందరీతగాండ్రొక మా తండ్రి శిష్యుడును నా గురువును తాతన్న యతనిపేరు. యేజదరువదియేండ్లవాడు. నీటిపై మరము వేసుకొని ఒక్క పలచటివాడు, కారునల్పు, నైషధాంతము పాఠములు చెప్పును. తెనుగు శతకములు మా కదరసారన్నదమ్ములకు నేర్పి, నాతడీదుటకద్దుతమామెను. మాతండ్రి యాజానుబాహుపు. కడుదోర్బలశాలి. మేఘ గంధీర మంద్రమున శంఖము పూరించినట్లు మా తండ్రి సురటరాగమున నెద్దియో తరుచు బాదుచుండును. శ్రీరాగము, సావేరీరాగములలో వాల్మీకి ద్వాసవిరచితములగు రామాయణ

22. కొండజయపురం..... : ప్రసిద్ధ జయపుర గుంటానల ప్రధాన కేంద్రం, ఇప్పుడు ఒడిషాలోని కోరాపుట్ జిల్లాలో ఉంది. ముస్లిం జమీందారీ ఆవడల వలన కొండజయపురం అని అన్నారు. 1781 - 1825 మధ్య జయపుర పాలకుడైన రెండవ రామచంద్రదేవ్ ఆదిభట్టు వలన ఒక సహాయం పొందాడు.

23. నందాపురాగ్రహారములు.....: సువర్ణముఖీ నదీపరివాహక ప్రాంతంలో ఆదిభట్టుకి ఇచ్చబడిన 18 అగ్రహారాలకు నందాపురం పట్టి అని పేరు. ఆజ్ఞాద, మద్దివలస, సుంకి, కృష్ణరాయపురం, గుడివాడ, బొమ్మికపాడు, వెంకంపెట, కారివలస - ఈ ఎనిమిది పేర్లే తెలుస్తున్నాయి. (తెలుగు మణిదీపాలు'లో దాసుగారిపై వా సల - చా|| యు ఏ నరసింహమూర్తి - పు. 106 - విమెస్కో ప్రచురణ)

భారతములు చదువుచు నర్థము చెప్పుచుందును. బ్రాహ్మణ వీధికిరుదెసల యరుగులపై నుడుటన్లంధాక్షతలు, తెల్లని జందెములు, దంతములు, మందహాసములు, నీరుకావి ధోవతులు గల బ్రాహ్మణు లించుమించు నూటికి తక్కువ సంఖ్యకాని వారు పూయూరి వారును మరియు సమీపాగ్రహారముల వారును నాసన్నిహిత బంధువులు నడివయసువారు వృద్ధులు నాలించుచుందురు. మాతండ్రి నైషధాంతకావ్యములు సలంకార గ్రంథములు పెక్కుశిష్యులకు జెప్పెను. శరవేగమున బులికండ్ల వంటి యక్షరములతో ఘంటము బట్టి యరువది తాళపత్రములొక రెండు గంటలలో వ్రాయును. శ్రీమహాభారతము, శ్రీమద్రామాయణము, విష్ణు పురాణము, కొన్ని యలంకార గ్రంథములు వ్యాఖ్యతో వ్రాసెను. మాకు వ్యవసాయముందెను. మేమైదుగురన్న దమ్ములము. నలువురక్క చెల్లెండ్రు. నాలుగేండ్ల వయస్సులో అక్షరములు వ్రాతరాదుగాని సంస్కృతమును దెనుగును నదెట్లో యెంతయో వేగముగ జడవజాలితిని.

చిన్నప్పటినుండి యెరుల మనసు స్వభావముగా సంతోష పెట్టు మాటలు కలవాడను. మూడు నాలుగేండ్ల వయసప్పుడు ఒక యతి చూ యూరునకు వచ్చె నతని పేరు బాలసుందరస్వామి. అతడు నా పద్యములు విని నాకొక రూపాయి యిచ్చెను. మా తండ్రికా రూపాయి స్వామి యిచ్చెనని చూపించినాడను. "సన్యాసులను గూడ దోచుకుంటివా!" యని మా తండ్రి పక్కున నవ్వెను. మా యూరనే మరియొక యతి పేరన్నకును నాకును రెండు శాటీ²⁴లిచ్చెను. కురుపామురాజు²⁵ మా యూరికి వచ్చి నా పద్యములు నా పాటలు విని యొక యరటిపండ్ల గెలయును నాల్గు రూపాయ లొసంగెను.

నాకు నైదవయేట పదుగు చేసిరి. నల్లగాజుల పేర్ల వలె డుంగురులు, పెద్ద కుంకుమ బొట్టు, నెనరులవెల్లి²⁶ మా తల్లి నన్నెత్తుకొనుట, మౌంజీబంధనము, దండము, పీతకొపీనము, పంచశిఖలు, ఒజ్జ గాయత్రి నుపదేశించుట, సంధ్య వార్పించుట యపుడెంత నమ్మకము! భిక్షమిషనైన భాగ్యవంతులకు దొరకునుగాని మా చోటి సామాన్యులకు నాలుగైదు రూపాయలు పల్లెములో వేసిరేమో! సిరిగలముష్టి, కోమటి ముష్టి, వెలమ ముష్టి, రాజముష్టి-చురచినాను నియోగపు ముష్టి. ఈ ముష్టి బాపండ్రకు నియతము.

24. శాటీ : యతులు, సన్యాసులు కప్పుకొనే పైబట్ట

25. కురుపాము రాజు : విజయనగరము నుండి 90 కి మీ దూరములో ఉన్న మండల కేంద్రం ఛార్లపు కొండ జమీందారీలో ఒకటి. జయపురం సంస్థానము ఒక భాగం. జయపురం రాజు విశ్వంబరదేవ్ (పాలనాకాలం క్రీ.శ. 1672 - 76) రాజ్య రక్షణ ఉష్ణులదాలతో అనేక కొండజమీలను స్వతంత్ర సంస్థానాలుగా మార్చారు. వాటిలో కురుపాము కూడా ఒకటి వైరిచర్ల పేరి కులచీరుడు. దాసు గారికి నాలుగేండ్ల వయసప్పుడు అనగా 1868 - 69 ప్రాంతంలో ఆయన పాటలు, పద్యాలు విన్న కురుపాము రాజు వైరిచర్ల సూర్యనారాయణరాజు.

26. నెనరులవెల్లి : ప్రేమ సముద్రము.

నాలుగైదేండ్ల నడుమ, గుంప²⁷లో శివకోవెలకల దుత్తరమున నాగావళీనది, దక్షిణమున జంఝావతి నడుమదీవి యాగుంపక్షేత్రము. బండ్లదై యివ్వజాలక మా తల్లి నన్ను కొంతలెక్క యెత్తుకొని, కొంతలెక్క యితరులచే నెత్తికొనిపించియును గొనిపోవ బార్హతీపురముదాటి కొండల నడుమ శివరాత్రినాడు గుంపకోవెలలో దేవునిసేవించి రాత్రి జాగరము యెంతో తడవు నేను జేసినాడ. మరునాడుదయమున పసుమర్తివారు, కొందరు వైశ్యులు, రాజులు సత్రములు వేసిరి. చంకాయముద్ద, యరటికాయ, పనసకాయ కూరలు, జూరెలు, పప్పు, పులుసు, దాసధర్మములు. నాచేతగూడ కొందరు పుణ్యాత్ములు అయాచితముగా డబ్బులు పెట్టిరి. అప్పుటి కానీకి ఇప్పుటి మొహారు²⁸ తగు. తిరిగి బయలుదేరి కొంతదప్పు నడిచితిని. కొంతదూరము చూ తల్లి నన్నెత్తుకొన్నది. కొండలనడుమ భయంకరమగు నడవి దారి కొండసెలయేళ్లు, బండరాళ్లం ద్రుక్షింతలిదు పిల్లతరంగముల నాగావళి మొలలోతున నీటిపుర్లువలె సహజముగా నీడజాలుదు. పార్హతీపురమునకు వచ్చినాము.

ఒక పుణ్యాత్మునింట తల్లి చల్లి పెట్టించెను. పాతాపకాయ ముక్కు ముత్యాలవంటి తరువాణియన్నము, తామరాకులో నెంత నూనె వేసిన సంత రుచిగా కడుపునిండదని పరిశుద్ధుడనై తొమ్మిదిగంటలవేళ సుదయము కొండసమీపమందలి మొగ పార్హతీపురము బజారున నా తల్లి భాగవతము (తెనుగు) కొనుటకు నన్ను దోడ్చుకొని వెళ్లినది. రామానుజుల రంగయ్య సాతాని పుస్తకములకొట్టు నడుబజారున, తెల్లనినామముల యెఱ్ఱముసలివాడు; తెల్లపాగాకలదు. “భాగవత మెంత కిచ్చెదవోయీ!” యని నా తల్లి యనగా “అదుదానవు. నీకెందుకమ్మా భాగవతము? చదువురాదు గదా” యని యనగా మా తల్లి “యీ పిల్లడు చదువును, నేనర్థము జెప్పిన బుస్తకము నూరకే యిచ్చెదవా?” యన నబ్బురమంది “సరియే” యని నా చేతికి పెద్దపుస్తకమిచ్చెను. తెల్లటి గుడ్డయట్ట. వర్షర్తువర్షనము దశమముసందు శరవేగమున జదివినాడ. బజారంతయు నద్భుతముగా వినుచుండిరి. మాయమ్మ యర్థ మొకసారి వచనమంతయు విని చెప్పుచుండెను. రామానుజుల రంగయ్య సంతోషించి యిరుగుపొరుగు దుకాణముల సహాయముగోరి పుస్తకమునకు వెంటనే తోలుమూయించి నాకు బహుమతి యొసంగెను. పచ్చితోలుపై చిత్రచిత్రములగు ముద్రల

27. గుంప : విజయనగరం జిల్లా, కొమరాడ మండలంలో ఉన్న ప్రసిద్ధ సోమేశ్వరాలయం నెలకొని ఉన్న తీర్థం. పార్హతీపురం నుండి 16 కి.మీ. గుహ అనే సంస్కృత పదానికి ఓడ్ర వికృతి గుంప. కానీ గుంపలో గుహాలయం లేదు. చాలా సమీపంలో ఉన్న ఆద్వాపుసేల గ్రామంలో గుహాలయం ఉంది.

28. మొహారు : 30 చిన్నాల బరువు గల బంగారు నాణెం. నాలుగు గురివింద గింజల బరువు ఒక చిన్నం.

పుస్తక మింటికి పట్టుకొని వచ్చినాము. మాతండ్రి సంస్కృతమేగాని తెనుగు చదువుకొనలేదు. కాని తెనుగు పురాణము చదివించి వినుట కంతయో వేడ్కపడును. మా మేనమామలలో నొక డాజానుబాహు డతిసుందరుడు, వేలకొలది జనులకు రంజకముగా తెలుగు పురాణము చదువగల, డింకొకడు బాగుగా నొక క్రోసు వినబడునట్లు సొగసుగ బాడగలడంట. నేజదివినపుడెల్ల మేనమామల పోల్కి నాకు వచ్చినదని మాతల్లిదండ్రు లకొనువారు.

పేరయ్యయొజ్జలు మాకుపాధ్యాయులు. వేదముసంహిత యొకటి రెండట్టముల²⁹ వరకు పాఠము చెప్పుచుండు. ముక్కోపి, యఱువదేండ్లవాడు. పిలకజుట్టు. కుదిమట్టపువా డొడలెల్ల విభూతి, రుద్రాక్షతావళము, తరుచుగ జేత దర్భకజ్జలు, తద్దినమంత్రములు చెప్పుచుండును. జన్మిదము లొడుకుట, విస్తళ్లు కుట్టుట, యాకులీనపుడుకలు సంపాదించుట, గేదెకు గడ్డితీసికొనివచ్చుట, జపముతపము, వేదపాఠములు చెప్పుటయతని దినచర్య. అన్నిటికన్న నతనిగూర్చి జ్ఞాపకమతని చేతిరువ్వు. జిల్లుమని రక్తము చిమ్మని దెబ్బయొకటైన నెంతదయాకుదో కాని కొట్టియెఱుగడు. ప్రతి శిష్యుని ప్రతిదిన మొక యఱుగంటకు తగ్గకుండ మర్దించువాడు. మొత్తము మీద నెటులైననేమి కొట్టినంతసేపు రోదసము తప్పించుకొని దెబ్బలు మరచి యాట, పెంకెతనము నా వ్యత్తి, ముక్తమాత్ర మెన్నడును దప్పలేదు. కాళ్లుపట్టనని, బట్టలుతకనని, ఆకులుతేనని, విస్తళ్లు కుట్టనని, దెబ్బలకోర్వగలనని పూటకొకసరియైన చింతరువ్వు బరణికసోగ నాపై విరుపకమానలే దాఛాందసుడు. ఒకనాడు నాదొడ్డి పదుగురు శిష్యులతో దెలదెలవారినతోడనే యొకక్రోసు దూరము నడవికి ఆకులకై తీసికొని పోయెను. మొలబంటి యెట్టివండు నీటిలో దిగి యేరుదాటి యేటియావలి తోట-యాకసమంటు మామిడిచెట్లు, పిదప పలుజాతుల వ్యవసాయములు మెట్టపయరుల నడుమ నెడతెగకపారు చెర్వువాల్సొమ్ముల నీటివరద పొర్లు పొంతదారిని బోవుచుండ పొడవగు వెలగచెట్టు - దాని కాయ లంతరిక్షము నుండి నక్షత్రములవలె వ్రేలాడుచుండినను గురినిదాన మెంతయోగాని పట్టెదురాతితో దెబ్బ కొక కాయ పడవలసినదే. జబ్బపుష్టి చేతిలాఘవ ముత్సాహము - చెప్పనలవికాని శక్తి పరుగిడుటలోను దుముకుటయందు బ్రహ్మచారులము. చదువునకేమిగాని యొజ్జ కాకులు మెండుగగోసి కట్టలుకట్టుచు, జీవురుపుల్లులుదీయుచు, పలుదోముపుల్లులు విరుచుచు, మెప్పు పుట్టించుట మాపని. నాడు కృష్ణాష్టమి. చల్లివేళ యగుచున్నది. వాకపండ్లేరితినుట కుత్సహించుచున్న నాతో “నోరీ నేడు కృష్ణాష్టమి. నేడు తిన్న కృష్ణుని యెముకలు తిన్నట్లు

29. అట్టము : ఇది వేద అధ్యయనానికి సంబంధించిన మాట. అష్టకము ప్రకృతి, అర్థము వికృతి. అర్థము అట్టము అయ్యింది. దీనిని కాండ అని కూడా అంటారు. ఎనిమిది పన్నములు (ప్రశ్నము మూలరూపము) గ్రంథాన్ని అష్టకము అంటారు. 8 పన్నాలు లేకపోయినా అష్టకమనే అంటారు.

సుమా" యని పండ్లు తినువేళల పనులు చేయరేమోయని కాబోలు గురువుగారు శిష్యులకు బోధించి ఫలాశనమునకు దూరము చేసిరి.

చీకటితోనే యుదయమున లేచుట, సగముతల్పితో పనస³⁰ వర్తించుట, పిదప దంతధావన మొసర్చి యేటిలో పెద్దలు రమ్మని కోపపడునంతదనుక త్రుళ్లి యీదుట, గోచీ యుతుకుకొనుట, సందెవార్చుట, యింటికివచ్చి చల్లితనుట, చల్లిగిన్నె యేటిలో కడుగుకొనుట, పదేండ్లలోపు పిల్లలమందర ముజ్జీలు గట్టి పోరాడుట, గోణిబిల్ల కొంచెము ప్రమాదకరమయినను మొదటియాట, అమ్మ, అన్న, యవ్వు, బావ, గురువులని పిల్చుటయే గాని మగయాదుపోలిక లెరుగము, చింతపీక్మలొకవైపరగదీసి గవ్వలకు మారుగ జిత్తుపక్కులాడుట, టిక్కపీక్మలు, తాండ్రపీడనలు, గవ్వలు, గచ్చకాయలు మా మూలధనములు, గొట్టికాయలపందెము, కుండబంతియాట, యందులో గెల్చినజట్టు కడితగులు టొక భారతయుద్ధము, పెద్దయుద్ధే నోడించు టొకసైంధవవధ, మా తండ్రికి సామాన్యముగా నెయ్యదియు యిరాణోపమ లేనిది చెప్పుట యలవాటులేదు, రెండనుబోతుల పోరాడిన వందులో మాదొకటి, రెండవపోతును మా పోతు దూరమున జూచి యెనవెట్టి వెస్సరిమి తగిలితగిలి పొడిచినప్పుడాహా రామబాణము పలె నప్రతిహతముగా జయించెనురా యని యనువాడు, జోగిచయసుల యింట ప్రతీదినమురాత్రి జాముపై సంస్కృత భారతము నే జదువుట, మాయయ్య యర్థము చెప్పుచుంట, చయనులు పొదుమునకు భగీరథుడు సూర్యుడు రాత్రింబవళ్లు పేల్చిన తరుగని పొదుముగొట్టము, వ్రేలాడు కుండలములు³¹ మాయూళ్లో మా తండ్రికి నాచయసులుకును గలవు, అతడు యజ్ఞమును జయనము నొనర్చెను, తిండికి రాక్షబండి పురోదాశము, నేతిలోదడిపిన నదెంతరుచి యని మనవి చేయుదును.

పురోదాశము రుచి మరిగియే కాబోలు పున్నమ కమావాస్కల కిష్టి జరుపు చుందురు. కుమ్మరివాండ్లు కళ్ళిమేకపోతును దర్భపై బడద్రోసి ముక్కునోరుసెవుల్యూసి కన్నులవెంబడి ప్రాణము పశువ్వనకు బోకొట్టుచుంట సత్యధయంకరము, చూచుట కష్టము, స్నానములు చేసి కడుగుకంపు లక్ష్మము సేయక శౌతక్రియలు నడిపింతురు. సోమిదేవమ్మను గుంజీల తీయించుచు సగికి నెండకు బుట్టిల్లగు యజ్ఞశాలలో నొక వైపున స్త్రీలు మరొకవైపు వపాహోమదర్శన లాలసులు, ద్విజులు, పై యూళ్ల నుండి కాసుకలు పట్టుకొని వచ్చిన

30. పనస : పంచాశత అనే ప్రక్క తికి ఏక్క తికి పనస. 500 పదాలు కలిగిన వేదభాగానికి పనస అని పేరు. ఐతే బ్రాహ్మణాలలో 10 వాక్యాలతో కూడిన వేద భాగానికి కూడా పనస అనే పేరు ఉంటుంది.

31. కుండలములు : కుండలము అని బ్రాహ్మణ మాండలికం. వేదాధ్యాయన వీతలు, యజ్ఞం చేసినవారు, అష్టావధానం వంటి కవితాప్రక్రియలో నిష్కృతులైనవారు కుండలాలు ధరించేవారు.

చూపరు లొకవైపున, కనిస్తేబు ఖవాయతు దిరుగుచుండ చమసాధ్యర్కులు. స్వర్గమును దేవతలను జనులకు జూపునట్లు ముఖ్యాధ్యర్కుడు. దైవమువలె గూర్చున్న బ్రహ్మయు, పీపున మృగచర్మము వ్రేలాడ లేడికొమ్ములతో గోకికొంచు దేవతలను జూచుచున్నట్లు నటించుచు కానుకలందుకొనుచున్న సోమయాజులు. మొగలిరేకుల వంటి తెల్లనికాంతితో పుణ్యపుంజము వలె నాథుని చెంగటనున్న సోమదేవియు, గడియగడియ కులికిపడు నుద్ధాతలను, తాబేళ్ల వలె నానా విధ పక్షులవలె నచ్చొత్తిన యిటుకలచే గూర్చబడిన వేదికపై చిత్రములగు నగ్గిగుండముల నేయిపాలును మొదలగునవి హోమము చేయుటయును. జేటతో నామంట శాలకంటకుండ నాపుచుంటయు. యజ్ఞము చూడ వచ్చిన వారికై యొకబజారుకూడ పెట్టెను. మాపెంకుటిలోగిలి యుత్తరమువరుసలోని తూర్పు మొదటి యింట్లో రాజులను రెడ్లను దండితెచ్చిన యర్హముల ఉంచిరి, ఏమో చీపరపాపర పందిళ్లు వేసి మేకలను జంపుట. పాలు నేయి యన్నము మొదలగువాని నగ్గిన్నేల్చుట, బ్రాహ్మణులకు భోజనములిడుట, యగ్రతాంబూల మందుకొనుట సోమయాజుల పని.

మాయింటిముందు పశులశాల కల దాయరుగులపై పంచకావ్యములను జిన్నపెద్దలకు మాతండ్రి పొరములను చెప్పుచుండును. రామాయణ భారతములలోని కథలన్నియును గరతలామలకములుగ నేనెఱుగుదును. ఉభయభాషలయందు పద్యములు కొంచెము రాగవరసతో వేగముగా జదువనేర్చితినిగాని యొకయక్షరమయినను వ్రాతరాదు. నేను మా సోదరులలో కడసారము. నాకంటె పెద్దసోదరుడు నేను మేమిద్దరము గపగా చదువకొనుచుంటిమి. అయిదుగురన్నదమ్ములలో మొదటివారిద్దరు మా పెద్దక్కగారింట వేదాభ్యసనము చేయుచుండిరి. మూడవయతడు భారవి తండ్రిగారియొద్దనే నేర్చుకొను చుండెను. రఘువంశము మా తండ్రిగారు మాకు చెప్పుచుండిరి. దాశరథీశతకము, భూషణవికాస శతకము³², రుక్మిణీ కల్యాణము, తెనుగుపద్యములు మాతండ్రిగారి శిష్యుడగు తాతన్నగారు చెప్పుచుండిరి. కరణపుబడిలో నక్షరములు వ్రాయుటకు. గుణించుటయు నేర్చుకొనుచుంటిమి.

అనామికాంగుష్ఠముల చొడుముపట్టుపట్టి “ఘనుడా భూసురు దేగెనో నడుమ మార్గశ్రాంతుడై చిక్కెనో చెయసమ్మగారూ!” అని మాతండ్రిని బిలుచువాడు. మొదట యేదో రామయ్య పిదప వరాల రామయ్య. తుదకు అయిదువందల రూపాయలు ప్రతి సంవత్సరము

32. భూషణ వికాస శతకము : 1800 ప్రాంతంలో కరీంనగర్ జిల్లాలోని ప్రసిద్ధ నారసింహ క్షేత్రం ధర్మపురిలో నివసించిన కాయస్తం శేషప్పకవి రచించినది. నరసింహశతకంగా ప్రసిద్ధి. భూషణ వికాస! శ్రీధర్మపురి నివాసా! దుష్టసంహారా! నరసింహ! దురితదూర! అని ముకుటం. దాదాపు వీధిబడులన్నింటిలో ఈ శతకం పాఠ్యగ్రంథంగా ఉండేది.

రాబడిగల దివ్యక్షేత్రము నమ్మి యొక్కదినములో బ్రాహ్మణులకు వరాలిచ్చెను. “చెడెదవు, భూములమ్ముకొనకు, తలకుమించినయీవి తగదని రాయమ్మగారు, బ్రాహ్మణరాజు మాయూరిలో గొప్పయన్నదాత. వారి సన్నిహితుల అజ్ఞాదన్నయ్యగారు. ఒకనాడు మాలవానికి నేటియావలి యొడ్డు సుండి గాలివానలో “అన్నమో తండ్రీ” అని మొఱపెట్టిన నేన్పుంపు లోతున నొడ్డు తీసి పారు యాయేరీది యన్నముచెట్టి మాయాదిభట్టవంశమునకు వన్నెదెచ్చిన వదాన్మసత్తము దన్నయ్యగారు. రెండుజాములరాత్రి చిమ్మచీకటివేళ నెత్తిన జల్లిగిన్నెనోట గొరకంచు పాగాలో సూరగాయయు బొగాకును, జంకలో నానపకాయ తుంబతో తృటిలో నేరీది యా మాలవాని చిలిచినంత నాకటిచే మిక్కిలి చలిచే ప్రాణావశిష్టుడగువా దన్నము భుజించి సంతసించి యేగెను. జయపురపురాజు కూతురు దయ్యము ఆ యన్నదాన ఫలము ధారపోయుటచే వదిలెనట³³. అట్టి రాయమ్మ తాతతో రామయ్య చెప్పినది “నీకన్న నన్నెక్కువుగ బొగడెదరేమో యని పోర్చుకుంటిపో? మా తల్లి స్వర్గమనమున కాదినమున రూపాయిలు వరాలు మెట్లు కట్టెద”నని పండువంటియాస్తి తెగనమ్మి ప్రతిదినము పెట్టెలోని రూకలను బైకిదీసి నెరపుటయు లెక్కించుటయు నడిగినవానికి లేదనక చూచునాల్చిచ్చుటయు, పాలు పెరుగు నేయి రెండుకూరలు పప్పుపులుసు వింతచవులతో దినుట మాయోజుకను దీనదరిద్రదశ నొందెను. అతడు మా తండ్రియుపదేశము వినువాడు. మా దగ్గరజ్ఞాతి. ఒకనాడిద్దరు మా తండ్రి రామయ్యగారును కట్టలకావడివానితో మా తండ్రి “యెంతరా కావడి?”, “బాబూ! రెండణాలు” - రామయ్యగారు “చెయసమ్మగారూ! నాల్గణా లిచ్చినగాని బాగుండదు. పాపమెంత కష్టపడి తెచ్చినా దెండలో చెమ్మట యెట్లేరులై పారుచున్నదో” అని చల్లి, యావకాయ, మజ్జిగ దాహశాంతికి నిచ్చెను. తక్కిన రెండణాలు నేనిచ్చెదను. మీరు పావలా వానికిం దనెను. ఒదలినిండ వెంట్రుకలుండుటచే వెంట్రుకల రామయ్యగారని పేదదశలో పిలువబడెనాతడు. ఎట్లు పిలువబడినను మరెట్టి కష్టము లద్దినను రామయ్య పంటి దానవీరుడు కర్ణునివలె నాపదలకు జంకబోడు.

గొప్ప కరువుపెట్టెను. మా కొట్లో నైదుగరిశల ధాన్యముండెను. ఎందుకోగాని కొంత ధాన్య మమ్ముట కెవరికో మాటయిచ్చి ధాన్యము కొలిపించుటకు సిద్ధపడుచున్న మా తండ్రితో మా తల్లి “పిల్లలవారము. ధాన్యమమ్మవద్దు” అనునపుడు ‘నాలుకా తాటిపట్నా?’ మాటయిచ్చి పినుదీయుదునా?” యని కొట్టుత్తచేసెను. పడునాలుగువందల రూపాయలు మా తండ్రికి ఋణముండెను. బల్లిపేట³⁴లో నొకబల్లి మా తండ్రితో “శాస్త్రి గారూ!

33. అజ్ఞాద అన్నయ్య గారు : చూడు ఆనుబంధం - 2.

34. బల్లిపేట : విజయనగరం జిల్లాలో మంచల కెంద్రం చొట్టిలి నుండి 24 కి.మీ.

రామాయణమొకసారి చూయింట చదివి యర్థము చెప్పెదరేని మీయప్పు తీర్చెదను" అనగ విని మా తండ్రి "కేసరి జీర్ణ తృణంబు మీయునే? శూద్రునియింట నే జదువనొల్లను" అని కొంతభూమి యమ్మి ఋణము తీర్చుకొనెను.

ఎనిమిది తొమ్మిదేండ్ల వయస్సులో వడ్డీ (ఒడ్డె / ఓడ్డ) టీకాలవాడు వచ్చి గ్రామమున నాతోడి పిల్లలకందరికి టీకాలు వేసెను. అందరి కన్నముందు ముంజేతిపై నాకు టీకాలు పొడిచెను. చలిదియన్నము తిని యేట్లో ముస్సమని చెప్పెను. అప్పుడు నాతో పలువురు సాయంత్రము పరకు జట్టుదారు లేటయీదుచుండిరి. కాని నాకుమాత్రమే రాత్రి జ్వరము తగిలి మరునాటికి చిన్న యావాలవలె టీకాలమచ్చ చుట్టు నమ్మవారు పొడసూపెను. క్రమక్రమముగ నొడలెల్ల నిండెను. తుదకు సూదిమోపుటకుగూడ సందు చూపక పెద్దముత్తెములవలె మశూచికము వ్యాపించెను. పొగవేయుట, దండకము చదుపుట, యనటియాకులపై బరుండబెట్టి పాలు పంచదార యన్నము కడుపునిండ దినుట జ్ఞాపకమున్నది. తుదకు నెలదినములలో తేలినాడను.

నాచిన్ననాటికి మాకు నూటముప్పదిరూకల శిస్తుపెట్టు భూమి మాత్రమే మిగిలి యుండెను. అయిదుగురన్నదమ్ములము. నల్పు రక్కచెల్లెండ్రు, తల్లి తండ్రి యిందర మారాబడిపై బ్రతకవలెను. మా తండ్రి వ్యవసాయము పెట్టెను. ఇద్దరు పాలికాపులు, ఒకయేరు³⁵ పోతులు, ఎడ్లొకయేరు, రెండుమూడు గేదెలు మాకుండెను. ఒక గజమెత్తు గజమున్నర వెదల్పు ముప్పదిగజముల పొడవు మడిగట్టు వంచిననడ్డి యెత్తకుండ మాతండ్రి వేయుట యసాధారణపుపని యనుకొనువారు.

ఒకప్పుడు పోతులు కాచుటకు నన్ను నియమింపగా పొలములో మేపి యేటిలో పోతులు కడుగుచుంటిని. ఏరు పడిగా రెండొడ్లు తీసి పారుచున్నది. పోతుతోక పట్టుకొని నట్టేటనీడుటకు నాకు వేద్యపుట్టెను. నట్టేటికి నన్ను దీసికొనిపోయి పోతు తలముంచెను. దాని వీపుపై తోకపట్టుకొని నిలుచుంటిని కాని కొంతమేర పోతు మునిగిపోవుటచే నేగూడ మునుగుచుదేలుచుంట తటస్థించుచుండెను. ఇటులొకయరమైలు కొట్టుకొని పోతిని. తుదకు పోతుసన్నంటక ప్రత్యేకము పోవుచుండెను. ఈదుచుంటిని కాని యొడ్డు చేరుటకు శక్తి చాలకుండెను. అంతట వార్త తెలిసి మా పెద్దన్న మొదలగువారు వచ్చి ననాపాడిరి.

నాకును నాకన్న పెద్దతనికి దెనుగు చెప్పించుటకు మాతండ్రి యాసించుచుండెను. తెనుగు పురాణము ప్రశస్తముగ జదువుచుంటిని గాని వ్రాతరాకుంటచే మమ్మొక కరణపు

35. ఏరు : నాగలి అని అర్థం. ఒక నాగలికి జత ఎడ్లులను పూన్నగలము కనుక ఏరు అంటే ఇక్కడ జత అని అర్థం.

బడిలో వేసిరి. శిష్టకరణము తెల్లని నాచుములు - నల్లని జునపాలు ఆబడి యుపాధ్యాయులు. తరుచుగా నాటల సందడిచే నాలస్యముగా బడికి వెళ్తుంటే నన్ను బెత్తంబుచే మొత్తుచుండు వాడు. అప్పటియయ్యవార్లచే దన్నులుతినుట యిప్పటివారిచే బారములు చెప్పుకొనుటకన్న మేలు. ఒకనాడు మాయమ్మ సంజకడ నన్నుఓలిచి “నాయనా! పుచ్చపువ్వువలె విచ్చపావలా నెలకీడ్చుచున్నాము కరణమునకు. ఆదివర కొకయక్షరమయినను వ్రాయజాలవు. శ్రద్ధగా జదువు తండ్రి పనికి వచ్చే దవు” అని మందలించెను. “పుస్తకము తలక్రిందుగా జదువు నా కక్షరములు వ్రాయగల్గుట యొకగొప్ప”యని నే బదులాడి మరిరెండు పూటలలో నైదుబడు లాపెకు నేను బలకపైని వ్రాసి చూపగా, నా తండ్రితో “నీ సూర్యునిక మీరెన్నడును గొట్టవచ్చు. చూడండి రెండుపూటల కెట్లు వ్రాతయంతయు నేర్చుకొన్నాడో”యని యాపె చిరునవ్వున బల్కుగా “అత్తా! శరవేగమున ముక్తాఫలముల వలె దిన్ననిపంక్తులతో తాళపత్ర సంఛికల స్సంస్కృత రామాయణభారతాది బహు గ్రంథముల నామూలాగ్రముగా వ్రాసిన మా మేనమామగారితోనా యాదిబ్బని వ్రాత తెల్పి గొనియాడుచుంటివి” యని పౌరాణికులగు నా రెండవ మేనమామ కొడుకు లనిరి. వారిరువురు పెక్కు రాగవరుసలతో నాకన్నమిక్కిలి పయసున బెద్దవారగుటచే దెలుగుపురాణము లర్చస్ఫూర్తిగా జడువగా. “ఓర్చుదోర్చుడు. మరికొన్నాళ్లకు మీకన్న నెక్కువుగా నేగూడ రాగవరుసతో జదివెదను” అని నేను ప్రజ్ఞలు పల్కితిని.

మాజ్ఞాతులలో భాగ్యవంతులు మాయూరి యజమానులు. వారిపిల్లలు నాతో యీదుజోడువాండ్రు చొక్కాయాలతో మాతండ్రియొద్ద రఘువంశము చదువుకొనుచుండిరి. రిక్తదశ వచ్చుటచేత మాకాపిల్లల తండ్రులు కొంచమేమైన సహాయము చేయుచుందురు. గ్రామములో మిక్కిలి చదువుకొన్నవాడు. తగుమనుష్యుడు. సత్యసంధుడు. తపశ్శాలి యగుటచే మా తండ్రి ఎంతయో గొప్పగా మాయూరివారేమి యితరులేమి మర్యాద చేయుచుండెడివారు. దుర్జానదురస్త్వములు వెలిగా వ్యవసాయపు బాటుపయి మాతండ్రి మిక్కిలి శ్రమగా గుటుంబసంరక్షణ సేయుచుండెను. చొక్కాయి కుట్టించుచుని మాతల్లితో నొకనాడు మొరపెట్టుకొంటే నవ్వుచొక చిన్న యితడి చెంబు జంగమువాని యొద్ద కుదువబెట్టి చొక్కాయి కుట్టించెను. దానికి మెవచుట్టూ యెళ్ళగుడ్డ వేసి యెళ్ళగుడ్డగుండి పెట్టి యాజంగము చొక్కాయి తొడిగింపగా నే బడిన వేడ్క పట్టాభిషేకమునాడు చక్రవర్తిగూడ పొందనేర దనుకొనెద, నద్దిరా పసినాటి సంతుష్టి.

గంటకట్టివాముగనుక నేను నాకన్నపెద్ద పేరన్నయు వ్యవసాయపు పనులుచేయుట, పద్యములు జంటగా జదువుచు దగ్గరియాళ్ల నుండు భాగ్యవంతులనడిగి గడ్డికూరలు సంపాదించుట, సంభావనలకై ధారుగూళ్లను వెళ్లుచుంట. యిట్లు కుటుంబరక్షణమునకు

దోడుపడుచుంటిమి. ఒకనాడు బొమ్మిక జగన్నాథపురమును³⁶ నొక గ్రామమునకు సంభావనమునకై బయలుదేరినాము. రాత్రి పదిఘంట కిరువది జట్టుదారులు మేమును నడక ప్రారంభించి యొడుక్రోసులు నడిచి యొక వలస³⁷ వీధియరుగుపై నిద్రించి కోడి కూసినతోనే తిరిగి బయలుదేరి జామున్నర ప్రొద్దున కాయూరు చేరినాము. చిన్నవాండ్రకు పావలా, పెద్దల కర్త సంభావన యిచ్చినారు. మన్యము శీతకాలము. మూడుజాములకు సంతృప్త భోజనమైనది. వేలకొలది బ్రాహ్మణులకు. కెప్పునకేకలు వేయుచుంట, యెవనికి తగిన జోడీతో వాడు పట్టుపట్టుచుంట, యొందొరుల న్నెక్కిరించుచు హాస్యముతో నుడికించు కొనుచుంట చలిగాచుకొనుటకై ముళ్ల కంచెలు పీకి నెగడిలోన బడవైచుచు పొలముకాపులతో పోరాడుచుంట, యొకశాఖవారి నింకొక శాఖవా రాక్షేపించుకొనుట, యిట్లు కొంతరాత్రి పఱకు చలికాచుకొని తిరిగి వచ్చుచుంటిమి. సుంకెగ్రామమునొద్ద నాగావళియునునది యొడ్డు తెగబారుచున్నది. ఇంచుమించొకమైలువెడల్పున శరవేగముగా గెరటములతో బారుచున్నది. తలకు రెండుకానులు పుచ్చుకొని పల్లెవాం ద్రోడ గడపుచుండిరి. ఆంధ్ర బ్రాహ్మణులు పెక్కుం ద్రోడయెక్కిపోవుచుండిరి. కాని మా ద్రావిడులు విడిచేతులతో నీదుచు బల్లెవాని కెగసక్యముగ పలుపుర నోడవాండ్ర రాబడి చెడు నట్లేరు దాటించుచుండిరి. పదేండ్లలోపు వయసుగల కుర్రవాండ్రము నలువదిమంది నాబోటి ద్రావిడుల మీతబడినాము. అందులో దిగినరేపునకు దిన్నగగోలవేసి సట్లావలియొడ్డునకీదిన వారిలో మా పేరన్న యొకడు. నేనొక పావుమైలు ప్రవాహమునకు దిగుదలగా నావలియొడ్డు జేరితిని. కొందరు కొట్టుకొనిపోవుచు రక్షణకై మొర్రపెట్టుచుండిరి. కొందరు చచ్చి చెడి సున్నమై దరి చేరుచుండిరి. కోడెపయసు వాండ్రు కొందరు నలుబదియేండ్ల వారు నదిలో నీదుచు కొట్టుకొనిపోవు వాండ్రను గాపాడుచుండిరి. తుదకు ప్రాణహాని లేకందరము సుంకెకు వచ్చినాము. ఆ గ్రామములోని యన్నదాతలు మా దగ్గర బంధువులు. ఏమికూరలెట్టి భోజనము! మరెంత యాదరణము; రెండువేల రూపాయలు రాబడిగల వాని భార్యకున్న నగ, పుస్తెయొక్కటియే. ఆమె పని, నడుమునకు బట్ట పిరిచుట్టుకొని, వండి, వేలకొలది బ్రాహ్మణులకు వడ్డించుచుంట. భకిరా! పూర్వకాలపు కులాంగనలిప్పటి వారి సింగారము, వీరి సోమరిపోతుదన మింత దురాశ, యీ లోభము, సుంతయు నెరుగరు కదా!

36. బొమ్మిక జగన్నాథపురం : విజయనగరం జిల్లా జియ్యమ్మవలస మండలంలో, గ్రామం, ఆ చుట్టుపక్కల మూడు నాలుగు జగన్నాథపురాలు ఉండటంతో సమీప గ్రామం బొమ్మికతో కలిపి పిలుస్తారు. పూర్వ జగన్నాథుని ప్రభావంతో ఒడిశాలోనే కాక ఉత్తరాంధ్రలోకూడా అనేక జగన్నాథపురాలు వెలిశాయి.

37. వలస : గ్రామము. సాధారణంగా ఊరిపేర్ల చివర పూడి, పాడు, పేట, ఊరు అనే పదాలు ఉంటాయి కళింగప్రాంతంలో ఊరిపేర్ల చివర 'వలస' కనిపిస్తుంటుంది. ఉదా : జియ్యమ్మవలస, మజ్జివలస, పాలవలస, కొత్తవలస, నాయుడువలస.

సాయంకాలమున కిల్లుజేరితిమి. తెల్లని పావలాలు మా యిద్దరిని కరణమునకు జీతమునకై యిచ్చివేసినాము.

శ్రీరామనవమి. స్మరింహజయంతి, పెద్దేకాదశి³⁸. కృష్ణాష్టమి మొదలగు పుణ్యదినములందు జలిది చుడుచుటచూసి, నదీస్నానమొనర్చి, నీటమునిగియు, నొద్దన గూర్చుండియు, నభీష్టదేవతా మంత్ర జపమొనర్చు చుండుము. దుష్టలోక సంపర్కము, నూత్న యౌవనదోషము, సంసార దుఃఖముష్టుంతయు నెరుగక బ్రహ్మానందమున బుణ్యము మూర్తీభవించినట్లు సకలలోకోపకారముగా సంచరించుచుంట, జనులందరాప్తులే. దాపు మూపులెరుగకుంట. చాలవాక్యము బ్రహ్మవాక్యమన్నట్లు లేదెనిమిదేండ్ల లోపు వయసున జీకటి తెలియని సూర్యుని వలె కల్లయెరుగని నిర్మల హృదయము దృష్టియు నవ్వును మొదలగు చేష్టల నలరారుచుండును.

పేరన్న యింటిపనులలో మిక్కిలి చురుకు. మాయాళ్లో యందరి కన్న జదువులో నేను జురుకు. తప్పుకుండ పనసగాని శ్లోకము గాని తెనుగు పద్యములుగాని యొకసారి విన్నమాత్రమున దిరిగి యొప్ప చెప్పగల సామర్థ్యము నాకుంటచే నన్ను ముద్దుగ జూచువారు. కాని వ్యవసాయపుపనికి దొంగనొటచే నన్ను దురుచుగ మాతండ్రి చుర్చించుచుండువాడు. మా తండ్రి మిక్కిలి ప్రధమకోపి. చేతులో గర్రయుండనీ, కంపయుండనీ, విడిచేతులు కానీ, దెబ్బకొట్టిన దయ్యమున్నర యూడిపోవును. ఒకనాడు పొలములో బాలికాపులు దున్నుచుండిరి. ముచ్చటకు మేడిపట్టుకొని నే దున్నసాగితిని. “బ్రాహ్మణులు దున్నరాదు. మరెన్న దిట్లు దున్నవు కదా” యని మా తండ్రిగారరచేత నన్ను జరిపిన చరుహింతవరకు మరువజాలను.

ఒకప్పుడు ఆరుక్రోసుల దూరముననుండిదరు మోయుబరువు రూపాయి పావలా ఖరీదు గల పంగనారు పేరన్న తెలవారకట్లదోయి రెండుజాములకు మోసికొనివచ్చెను. మరునాడా మొక్కల సెంతయో వేద్యతో దున్నిన యేటి బాడువలో మా తండ్రి పేరన్న సహాయముగా నుడవదొదగెను. మొదటి మొక్కయుదుచుచుండ నేను బెద్దగొంతుతో “అయ్యా! యెంతో ముచ్చటబడి వంగచెట్టు వేయుచున్నావు కానీ యీ యేడీ వంగలు పనికిరావు సుమా” యంటి. నందుపై మా తండ్రి కోపము వచ్చి “పట్టుకోరా దిబ్బబడవను” అని నా వెంట బడెను. నేను నా శక్తి కొలది పరుగిడ దొడగితిని. పడడుగులలో నన్ను బట్టుకొని, మీది కగరవేసి నేలపై బడులోపల వీవు పై రెండదపులడిచి, జుట్టుపట్టుకొని, గిరగిరద్రిప్పి, యేటిలో బడునట్లు కాలితోదన్ని వినరెను. పదిపన్నెండడుగుల నేటినీటిలో బడినను, జప్పున లేచి, యొడలు దులుపుకొని, యింటికి బర్చిడి పోయి మా యమ్మతో నీ సమాచారము

38. పెద్దేకాదశి : ఆషాఢ మాసంలోని పుడ పికాదశి. తొలి పికాదశి అని సాధారణ వ్యవహారం.

చెప్పగా నాపె నా యొడలంతయు నిమిరి. కన్నీరునించుచు నెంతలేసి దెబ్బలు కొట్టినారు క్రూరులని నన్నోదార్చెను. పదిమంది పిల్లలను గన్నదిగాని, యెంత కోపము వచ్చినను “నీయమ్మ కనులు మందా” యనుట తప్ప, మాతల్లి మమ్మెప్పుడైన తిట్టిగాని, కొట్టిగాని యెరుగ దెంత శాంతురాలో గదా. కొన్నాళ్ల కావంగచెట్లు బాగుగ బలిసి పూచి గొప్పగ గాచుటకు సిద్ధముగా నున్నవి. ఒకనాటి రాత్రి పెద్దయేరు వచ్చి వంగతోటను సమూలముగ దుడిచివేసెను. పాలికాపావార్త తెలవారినతోనే. వేమమరము చింతసము సేయుచుండగా, మా తండ్రితో జెప్పెను. మా తండ్రి చిరునవ్వుతో “సూరిగాడన్నట్లే యైన దాశ్చర్యము”నియెను.

మా తండ్రి నాయెరుక నైదారేండ్లు వ్యవసాయము చేసెనుగాని, యొకయేడైనను బాగుగ ఫలించలేదొకవేళ ఫలించినను, అతని సులభ విశ్వాసము నందు చూచుకొని పాలికాపులా పంట చాలా భక్షించువారు. మా యైదుగురన్నదమ్ములలో రెండవయతడు, విజయనగరములో నివసించి యుండిన గంటి పట్టాభిరామయ్యగారను స్త్రీడరునకల్లుడై, యచటనే కోర్టుపనిపాట్లు మరొక స్త్రీడరైన వెదులమూడి రాయప్ప పంతులుగారి యొద్ద నేర్చుకొనుచుండెను. మా రెండవ యన్నపేరు సీతారామయ్య. క్రమము³⁹ కొంతవరకు పర్లించెను. వేదమడిగినచోట తప్పక చెప్పువారిలో నీవైపున నతడొకడు. మా పెద్దన్న జగ్గావధాని కూడ క్రమాంత స్వాధ్యాయవేత్త. ఈ యిరువురు, మా పెద్దక్క యత్తవారి యూరును, వేదపారమునకు ప్రసిద్ధికెక్కినదియు. నగు పిడిసీల యగ్రహారములో⁴⁰ జదువుకొన్నారు.

మా పెద్దన్నయు మూడవయన్నయు పేరన్నయు నేనును, మా గ్రామములో మా తండ్రి వ్యవసాయమునకు తోడుపడువారము. మా పెద్దన్న యొక పెద్ద కమ్మిబండి యుండపై కోడెపయసు వాండ్రను పదుగురను కూర్చుండబెట్టి, పైకి దోడుట నేనెరుగుదును. ఆ బలమునకై యచటి చూపరులందరు మిక్కిలి యాశ్చర్యము నందిరి. మరొకపుడు, రెండు గజముల రేగటియూబిలో గూర్కొని, యుదుపుటాకు కట్టలతో నిందుకొన్న కమ్మిబండి నొకవైపు పెద్ద యెనుపోతును బూన్చి, యద్దానిస్థాపుల నదల్చుమని, తానొకవైపున గుండెనాని, మా పెద్దన్న యొక్కడును నూరుగజముల మేర, నా బండిని మడిగట్టునకు లాగుకొని

39. క్రమము : వేడు ఆధ్యయనం చేయడంలో ఒక పద్ధతి పదము, క్రమము, జట, ఘన పద్ధతులలో వేదాధ్యయనం చేస్తారు. ఇవి ఒకదానికంటే మరొకటి కష్టతరం. ఇలా ఆధ్యయనం చేసిన వారిని క్రమాంతస్వాధ్యాయి, జటాంతస్వాధ్యాయి, ఘనాపారి అనే పేర్లతో పిలుస్తారు.

40. పిడిసీల : విజయనగరం జిల్లాలో గజపతివగరానికి, లోగిస అనే ఊరికి మధ్యలో ఉంది. విజయనగరం నుండి 20 కిలోమీటర్లు.

పచ్చినపుడిది యమానుష బలమని మాయూరు వారందరును గొనియాడిరి. అట్టివాడు బలమునందు మా తండ్రికి లోకువయట. ఒకనాడు మా యెద్దబండి యొక్క మొగపై నేను గూర్చుండి మిరుపల్లముల నుండి యా బండిని వేగముగ చోలుచు. “నర్మన రథమునయ్యా! కృష్ణుడిట్లు నడిపెనా”యని మక్కిలి యరుదుగా నవ్వెడు నా తండ్రికి నవ్వు బుట్టించితిని.

మా యూరికి దూర్వున ననిరమ్మవనమును నొకరావి చెట్టకలదది మా పొలమునకు వెళ్లు దారిలోనున్నది. నేనొంటిగా పొలమునకు చోచ్చుచున్నపుడు ఆ చెట్టు. దానిక్రింద పసపుబొట్టుగల గ్రామదేవతయొక్క కొయ్యబొమ్మలు భయంకరముగ గాన్పించునవి. నా తల పొడవున దెరుగు గంటచేల⁴¹ నడుచు చోవుచు. నక్కవక్కడ రాతిదేవుళ్లను చూచి. భయమునబ్బరము పొందువాడును. ఊచిత దొంకలపై దలలు పంకించుచు ద్రుక్షింతల నెగురు తొండలును. పుట్టలచెంత పరస్పరము నొచకుల గలుపుకొని పైనిక్కి పెనగు పొములును, పనిలేక యార్చు కోమటి కంసలిపిట్టలును. స్మశించిన మాత్రమున జుట్టుచుట్టుకొను రోకల్ దొండలును. కాకులును. గ్రద్దలన్నెను దురుముచు పసుల మూపులుపై సవారీచేయు నెడ్డింతలును. పోట్లాడు యెద్దులును. దున్నపోతులును. పొర్లు దగిలి పరువిడు పద్దలను. వెంటాడు కోదెలును. చట్లదొంగ తలనిడి నిజ్జరముగా మెట్టచేల నడుచు కాపుచేడియలును. పట్టు మెత్తని కుంకుమ పుర్లులును. బురద బుక్కడములు చప్పరించు కప్పల యార్చులును. యెండ్రకాయలను బొడుచుకొని తిను కాకులును. చేపల నెగరదన్ను గ్రద్దలను. చరివెన్నులను గన్నములోనికి గొంపోపు పేరెలుకలును. ధీరగుమ్మడి పాదులచే నిండు చెర్చుగట్టులును. లేళ్లమండలు పర్చిడు మెరకలును. ఆకసమున సంచుకట్టి మాటిమాటికి సూర్యునకు జాటువచ్చు మేఘంబులును. ఉందుండి కొమ్మలను గదిల్చి రొదవెట్టు గాలియును. రెండవజాము వేడి తక్కుయెండలో గానవచ్చు మృగతృష్ణలును. మాయూరికి బడమట యుత్తరములకు రెండు మూడు క్రోసులమేర కొండల వరుసలు గలవు. వాని శిఖరములపై మేఘములు శ్చేతాధ్రకపుటచ్చువలె. నేకిన దూదినెరపి నట్లుంటయు. పెక్కురకములుగ రూపములు మారుచుంటయు. మేఘముల నీడలు భూమి పై ప్రాకుచుంటయు. గ్రద్దలు మింటరెక్కలు చాచి తిరుగుచుంటయు. నేటి గుల్మములో నీతకంపదేని యెండలో నూజలతో శూద్రులు చేపలు పట్లుచుంటయు. పోతులు గేదెలు చల్పకై యేటిలో బడుకొంటయు. ఒంటిగ చోచ్చ నా లేతమనస్సునకు వింతవింత సంకల్పములను బుట్టించుచుండును. ఒకపుడు నేనొంటిగా నున్నపుడు నా మనసులో

41. గంటచేలు = గుడ్డచేలు

గొంతెమ్మ కోర్కెలు గోరుచుంట యెట్లన నాకు రెక్కలు వచ్చునట, చెల్లుపై నుండి యెగురుచు గావలసిన పండ్లుకాయలు దినుచు ఎవరికైన సందక కొండల శిఖరములపై నుండి మేఘములలోనికి దిరుగుచుండునటుల, యీ కండ చీమ యెందుకు చెవుమా యీలాగు బ్రాకుచున్నది? దీనిని జంపెదను మంచి జన్మము దీని వచ్చునేమో! సూర్య చంద్రబింబముల వరకు హనుమంతునివలె నెగిరెదను. మేఘముల చాటున మేఘనాథునివలె సంచరించెదను; కొండలు బంతులవలె నెగురవైచెదను; దబ్బులు రూపాయిలు కుప్పకుప్పలుగ గల్పించి జనులకు విందొనర్చెదను. నా చిత్తము వచ్చినట్లు జంగమ స్థావరముల నడిపించెదను. ఇంత గొప్పవాడేడీయని నాతోడి పాటి వారందరును నన్నత్యాశ్చర్యముతో మెచ్చునట్లమానుష ప్రజలగపర్చెదను. ఇట్టి సంకల్పములతో, నే చొలమునకు వచ్చిన పనిగాని, వేళనుగాని, తుదకు నాయాకలినిగాని, మరచి యాత్మరాముడనై క్రీడించుచుండును. దరుచు సంకల్ప శరీరముతో నానందించువాడను. మనుష్యులను మాత్రము తప్ప, తక్కిన సర్వలోకము యొక్క చోద్యములను గనిపెట్టుచుంటయును, మనుష్యులనందరిని నిర్లక్ష్యముగ బరికించు చుంటయును నా శైశవానుభూతులు.

ఆకసము - సూర్యచంద్రులు - చుక్కలు - మబ్బులు - వానలురుములు - మెరపులు - ఇంద్ర ధనస్సులెండ - వెన్నెల - చీకటి - శీతోష్ణవాయువులు - పరగడ⁴² - మంచుపాటు - దిక్కులపోల్కి - రేబపళ్ల యందలి సమయ విశేషజ్ఞత - అడవులు - కొండలు - తోటలు - పొలములు - చీడులు - నదులు - కాల్వలు - చెరువులు - బందలు - బావులు - నక్కగోతులు - గొడిరాలదిబ్బలు - బాదుడలూచిన నేలలు - గోరైలు - కంచెలు - బండ్లదారులు - కాలినడకతోవలు - మిరుపల్లములు - లోతువెలితి సీటిపారుడలలు - మడుగులు - వాల్గొమ్మలు - గుమ్మలు - సుళ్లు - అలలు - సున్నని ప్రవాహములు - పొర్లుతగులు పోరంబోకులు - గ్రామోపాంతములు - పొటినేలలు - ఇళ్లు వాకిళ్లు పెరళ్లు - పాడుకొంపలు - క్రొత్త కట్టడములు - వీధులు - వాడలు - రచ్చలు - సావిళ్లు - భజనమందిరములు - గ్రామదేవత గుళ్లు - గోపురములు, దేవాలయములు - సత్రములు - బడులు - పరస మందిరములు - నాట్కశాలలు - పందిళ్లు - పసులదొడ్లు - గుమ్మములు - పుస్తకములు మరియు నెల్లపనిముట్లు వాద్య విశేషములు - వేయేల మనుష్యులు మాత్రము తప్ప తక్కిన ఏక్కు చరాచర ప్రాణి విశేషములన్నిట దేవతామహిమనుగనిపెట్టి యానందించుచుండును.

42. పరగడ : ఊరి బయటి పొలము. పరగళ్ల వెంబడి తరుగు గాడిదకు విశాల మందిర నివాసంబులేల అని ఒక కవి ఈసడించాడు. (అధికైప శతకగంధుటిలో కోలంక మదనగోపాల శతకం - వేంకటకవి - సాహిత్య అకాడమి ప్రచురణ, పు. 146)

'హరిహరీ నారాయణ' పద చూలించుచుంట. వరాల రామయ్యగారును మా పెద్దన్నయు దరుచుగా పాడు గంగా వివాహము, దాసరి రామదాసు కాలుగుంటి వెంకటస్వామి; వీరి భాగవతములు వినుచుంటయు మాపని. పొలములో మేపి పోతులెక్కి యింటికి దోలితెచ్చుచు భాగవతపు దర్శులు చూ యిద్దరన్నదమ్ములము పాడుచుందుము

సమానవయస్కులతో బురికొల్పబడి పోరాడుచుంటయు, శత్రువులపై దగడీర్చుకొను చుంటయు, బడియొజ్జల్ చబుకునకందక పరుగిడుచుంటయు, నేమేమో పెంకితనములు చేయుచుంటయును, ఈతాడుటయును, గంతులిడుటయును, కోతపిళ్ళ, చాకిబాన, గుడుగుడు కుంచములు, గుజ్జగూళ్లు, వెన్నెలకుప్పులు, దాగుడుమూతలు, గొట్టిరాయయాట, యుయ్యెలలూగుట, కుండబంతి, గోనెచిళ్ళ, కిట్టుగానుగ, పరుగు పందెములు, కడి తగులుటయు, మజేమేమో బాలక్రీడా విశేషముల దగులుచుంటయును, కాయగూరల దొంగిలించుచు దెబ్బలకు దిట్లకు లక్ష్మముసేయకుంటయు, శిర్షకు దప్పిన దొంగతనమునేర్చు నెచ్చెలికాండ్రతో వర్ణించుచుంటయును, దొంగతనము కమ్ముకొనుటకై దబ్బరలు బన్నుటయును, చొల్లెమ్మలు, కోరి జగదము తెచ్చుకొటయు, సకారణ కలహము, ఇండ్ల మీద రాలు రుప్పి క్రొప్పి దెబ్బలుగాచి యొడలు దులుపుకొని మొదటిగొనుటయును; అటకలలోను, కూరపాడులలోను చాగుంటయును, గోడల దుముకుటయు; చెట్లుకొమ్మల దాగి చప్పున క్రిందికి దుమికి పట్టుపడక పరుగులిడుటయును, యేటిసీటి తెదురుగ నిలువబడి ప్రవాహ వేగమున ముందు పరుగిడుచున్నట్లు చెందిన ప్రముఖులు యధార్థముగా నమ్ముకొన్నట్లు లాడుకొనుటయును, లోతునీట శరవేగమున బారలు చాచి యీతాడుట యును, మిక్కిలి యాసతో రతనములు ప్రోవుచేసికొన్నట్లు చెరువుల సాహసమున నీది పలురంగుల కలువపూలు సంపాదించుకొంటయును, కలువకాడలతో నీరు పీల్చు కొనుచుంటయును, రెండు మూడు క్రోసులలోపగు పల్లెటూళ్లలో భోజనములకేగి వచ్చుచు, బలురకముల కూరగాయలాకులు, పలుదోముపుల్లలు, చెఱకుగడలు సంపాదించుకొని యుల్లాసగర్వములతో సాయంకాలమున కిల్లు జేరుచుంటయును; రెండు యోజనముల మేరకు లోపుగా వ్రాహ్మణ సంత్వరణముల కపరాహ్లా భోజనము చేసికొని, వబ్బులు సంభావనము తెచ్చుకొనుచు, మిక్కిలి యుల్లాసముతో శ్రద్ధగా నాలించిన భాగవతపు దర్శులు తోడివారకన్న సొగసుగాపాడి మెప్పులు గొనుచుంటయును, గిజగిజ పుస్తకములు ద్రిప్పి చదువుచు, వివిధరీతుల యాటపాటలనుకరించుచు, జాతీయములు, గొప్ప కొద్దులు, మెప్పులు, తలవంపులు, ఖేదమోదములు, కలిమి లేములు, జీవన్ముక్తులవలె సంతియు నంటక తిరుగుచుంటయును, ఏమేమో నా పనితనము నందలి యనుభవ మెంతకని జ్ఞప్తి తెచ్చుకొని వర్ణింపగలను?

అధ్యాయం - 2

మహానుభావా! వదాన్యశిరోమణీ! జయంతి కులకలశాంబుధి సంపూర్ణ రాకాసుధాకరా! బ్రాహ్మణ ప్రభూ! సమవాప్తకామా! కామేశనామా! చిత్తగించు.

నా జన్మకుండ లిదిగో. రక్తాక్షి సంవత్సర శ్రావణకృష్ణ చతుర్దశి (31-08-1864) రాత్రి పదిగడియలపై మఘానక్షత్రమున జన్మించితిని! వృషభ లగ్నము, కేతు దశాశేషమొక సంవత్సరము నాల్గుమాసములు. వృషభమున మంగళుడు. సింహమున రవిచంద్ర శుక్రులు, కన్యాయందు బుధశనిలు. తులయందు రాహువు. వృశ్చికమున గురుడు. మేషమున గేతువిద్ధి రాశిచక్రము. నవాంశకుండలి: మేషమున కుజరాహువులు, వృషభమున బుధుడు, కర్కాటకమున గురు చంద్రులు, సింహమున రవిశనిలు, ధనువున శుక్రుడు, తులయందు కేతువు. ఇది నవాంశచక్రము.

శుక్ల సంవత్సరములో (1869) నా తలిదండ్రులు ఆరునెలలయ్యాదు గల నా చెల్లిలిని, పెద్దప్పను, పెద్దన్నను మాత్రము వెంటదీసుకొని, తక్కిన పిల్లలలో రెండవయన్నను నా పెద్దక్క యత్తవారియింటను, తక్కిన యిద్దరప్పలను అజ్ఞాదలోనే వారి వారి యత్తల యింటను, మూడవ యన్నను అజ్ఞాదలో నాజ్ఞాతులగు దివాణముచెంతను, నా జన్మస్థానమునకు సమీపముగానున్న నా పెదతల్లి యింట నన్ను మా యైదుగురు మేనమామలలో కడసారమగు బుచ్చి మేనమామ చెంత వంతరాము గ్రామము నందును విడిచిపెట్టి కొందరు బందుగులతో గూడి కాశీయాత్రకు బోయిరి. నాపెద్ద మేనమామను బుచ్చి మేనమామను మాత్రము నేనెరుగుదును. ఆరుగురు నా తల్లులలో నైదుగురిని మాత్రమే నేనెరుగుదును. అందరు మేనమామలును, నా తల్లి కన్న చిన్నయాపె తప్ప, దక్కిన నా తల్లి తోబుట్టువులందరును గంపెదేని పిల్లలగన్న తల్లిదండ్రులే. మా బుచ్చిమామ యెనిమిదడుగుల పొడవు, పొడవుకు దగులావుగల ముప్పదియైదేండ్ల వయసు వాడు. కడు దొడ్డవాడని యతని నూళ్లో తగు మనుష్యునిగా దగవులకు బిల్చుచుందురు.

వంతరాములోని మా మేనమామ యింటి ముందున్న పెద్దరావిచెట్టు దాటి పెద్దయలలతో హోరుపెట్టి వానకాలమున యెర్రని పండు నీటితో ఏరు వచ్చుచుందును. ఈనుచున్న మొక్కజొన్న చేలనడుమ, పూచికాచు నీటి పంగతోటలకునడుమ యుల్లి, బచ్చలి, మిరప పాదులకు జెంగట కిర్రు పెట్టుచు పంగిలేచు నేతమునకు దీయ నీరందిచ్చు చెరువు. నూతిచెంగట వానగాలులకు మ్రోగు కొబ్బరియనంటి మొక్కలతోడి పొందరి పెరటి¹ చెంతనున్న నా తల్లి పుట్టింటి పూరికప్పుపై పెంకులు వినరుచున్న నన్ను జూచి

1. పొందరి పెరడు : పెద్ద ప్రహరీ మధ్య ప్రధానమైన వివాస భవంతికి దూరంగా ఉతర అవగరాలకోసం కట్టిన పాకవంటి దానికి మధ్యలో ఉన్న విశాలమైన ఖాళీస్థలం పొందరి పెరడు

నా పెద్ద మేనమామ పెద్దకొడుకు "దేరా! సూరిగా! యింటిపై పంకులెందుకు వేసరుచుంటివి?" అనుగా "బుచ్చి మామగారి యిల్లు పెండుబీల్లు చేసెదన" నని బదులు చెప్పితినీ. అయితే సుందరి కొండరి నడకలును, కొండరి యేడ్పులును, కొండరి పొడుము పీల్చుటయును, కొండరి మోలలును ఎక్కితే నువ్వు పట్టించుచు వెచ్చించుచుంటిని ఏటిమావలిరోజులో వేరూ వేసికొని దిగిన బొట్టిని రాజోబోగి చెంత ప్రరాణము జదిచి యదివరకెని చును నీ జమ్మయెటుగని పట్టిరబల్కము పట్టెదు ముక్కయు. నాలుగణాలును బహుమతి లెచ్చుకొంటిని.

ఒకనాడు మా బుచ్చి మామ యారలేడు. నాలుగంగులల వేళ సాయంత్రమున మా యత్త మల్లపంపిరి చెంత పెరుగు కరిపిన చలదయస్కము నాకు బెట్టెను. అపెరన్న మధికముగా బెట్టుట యలవాటు. కడుపు చుంబవలె మీదికి వచ్చు వరకు దీనగా జూచుట యామెచిట్టము. నెల కొవలసెనలల యిస్తము మిని రచ్చినది కాదులకు జల్లుచున్నాను. అపె వెర్రిదానివలె కోపముతో నువ్వు బరిచయిల్లెను నేనాడుభము పట్టలేక యేరుదాటి యింటిగా గోగించేను నుచును గొంత జంతును గొంత ధైర్యమును దెనగొన నడచుచు. సమీపముగా లెందు లలలరోనున్న కొండకొనును బరికించుచు. కాలిన పెరిమువలె నెర్రగా గ్రుంగుచున్న సూరిక్షీలజుచును చింతపడిజూచుచు. నేటియెప్పు దారి గుర్తుగా నించుమించార త్రోసుమేర నుండి. చీరటిపడకములకు చుర్రమ్మపేట యను నా పెద్ద మేనమామగారి యూరు చేరుకొంటిని. ఆచట నా ముగురు మేనమామల కన్న కొడుకు లయిదుగురు కలరు. "గుంబదా! ఒంటగా భయములేక పట్టిత చెంత దారుణము" అని నా పెద్దమామ చెప్పి చెండ్లవాచు. నాయెచుని సహజబంధు ప్రేమ కలంకారముగు చిరునవ్వున నన్నలరించి. "రమ్మగో చూచితవా! సూరిగా వెట్టెంటిగా వచ్చి నాదో!" అని నన్నరువదేండ్ల యూడుగల నాపెదగు కప్ప గుంచెను.

ఆ యింటికి మాచుగా నేడదిగజములమేర పేరుపసనలు. చెన్నంగి కొబ్బరులు, బొంబయినలులు, పెన్సియామలె, వడ్డలు, నిమ్మలు మొదలగు చెట్లవేళకు నీరందిచ్చు వేగవతియను చిన్నేరు బిలబిలదారుచుండెను నా తండ్రివంశ బంధువులకన్న నా తల్లివంశ బంధువులు నన్ను ప్రేమించుట సహజముని యప్పుడు నే దొలుసారి తలుసుకొంటిని. ఆ మరునాటి యుదయ మినుమడి గుంటల వెళుచు. వంతరాములో నాయున్మి గానక రాజాముకు బనిమీద వెళ్ల వచ్చిన మా బుచ్చి మామ వెచ్చించుచుండగా నా పెదతల్లినే యున్నయూరికి వచ్చి, నా రెక్కలు బట్టుకొని ప్రేమములముగా సగవచ్చిన యాపెకోపము, సగవ, దుఃఖము, నొచ్చుకుంట. నన్ను వీడబడు రికార్తైవదిడు ముగానె తెల్ల శక్యముగాదు. అపె నాచీయి పట్టుకొని "దేరా! యింతవని చెప్పిరబిచ్చిరీని చెప్పికిట్లు పారపోతివి. బుచ్చి నీవు వచ్చిన

గాని నే నన్నము తిననని నీరాక కెదురుచూచుచున్నాడు" అని నన్ను దిరిగి పంపరామునకు దోడ్చుకొనిపోగా, నాకై వీధిగుమ్మమున నిరీక్షించుచు మోము వ్రేలవత్తచుకొనియున్న చూజానుబాహువు నా బుచ్చిమామ నాతో "పోరా గుంటడా! యెంత యపకీర్తి! నరసప్ప నిన్ను నాకప్పగించెను గదా"యని, యా యత్నతో "ఎందుకంతలేసి దెబ్బలుకొట్టినా వంత వెర్రికోపమా? యాదుదానవుకావా?" యని చీవాట్లిడెను.

కాశికిబోయిన నా తల్లిదండ్రులు వచ్చుచున్నారను వార్త విని వారలకే నెదురేగుచు గొంతదూరమున వేణీదాసము చేయుటచేత నప్పడే పొదముచున్న జుట్టుకలిగిన మాయమ్మను బోల్చలేక యాపెతో "చూయమ్మ యయ్య వచ్చుచున్నారట, యింక యెంత దూరముగా నున్నారో" యని యసగా, యాపెయను, చేరందుటకై చూ బుచ్చియత్త నన్ను బలియపెట్టుటచే గుర్తుపట్టలేక, తుదకు పోల్చి నన్నెత్తుకొని, "నేనే నీ తల్లిని నాయనా, నన్ను బోల్చజాలకుంటివా?" యని యాపె కంటనీరిడి. కలకల సగవుల నాతండ్రి పంక కనుగొన్న ప్రేమచూపిట్టిడని వర్ణింపదరమా? చూ తల్లి యొకసారి, నాతండ్రి యొకసారి, నన్నెత్తుకొనుచు, నన్ను ముద్దిడుచు, నేమేమో నన్ను ప్రశ్నించుచు, సరక్రోసుమేర నా బుచ్చిమామ గారి యింటికి నన్ను దోడ్చుకొని వచ్చుచున్నప్పుడు నాకున్న యానందమే నిస్సంశయముగా నాజన్మమంతలోను నేననుభవించగల బ్రహ్మానంద, మదీయాత్మైకవేద్యము నిర్వాచ్యమవాఙ్మాసన గోచరమో రసికాగ్రణీ! పండిత శిరోమణీ! పదాస్యశేఖరా! నాపదియేండ్ల బాల్యదశలోని నాతీరు వర్ణించి చెప్పుమంటి పద్మరా చిత్రకారుడాకృతి ననుకరించి వ్రాయగలడు గాని చైతన్యము వ్రాయగలడా? కవి శుష్కకల్పసముతో పంచేంద్రియ వ్యాపారము వర్ణించి చెప్పగలడుగాని, యాత్మనైల్పగలడా? బ్రహ్మానంద మలీంద్రియమని మాత్రము వర్ణింప శక్యమగును. చిత్తగింపుము.

అజ్ఞాద గ్రామములో మాజ్ఞాతి చిరంజీవులను సతచు గొప్పజలశాలి; సంవత్సరమునకు మూడునాలుగువేల రూపాయల రాబడిగల వ్రాహ్మణ ప్రభువు; ముస్యధ సుందరుడు; రాయమ్మ గారి చూడవకొడుకు; ప్రశస్తముగా నీతి నేర్చినవాడు, నన్ను గుఱ్ఱముపై కూర్చుండబట్టుకొని యపుడపుడు తిరుగుచుండువాడాకస్మికముగా నొక వ్రూను తీయుటకై యేటబడి యీడుచు, బ్రహ్మాదముగా మునిగి గతించినను వార్తపిని, మాతలిదండ్రులుదయమున నన్ను తీసుకొని బయలుదేరి రెండుచాములకు వెళ్లెరి. అంత యీతగాడాకస్మికముగా నేటబడి మరణించుట యతి ఘోరముగాను మిక్కిలి యాశ్చర్యముగాను జెప్పుకొనిరి.

ఒకప్పుడు ముప్పిడి కన్నయ్యదొరగారి యొద్దకు మాయమ్మయు, మేమిద్దరమన్న దమ్ములును, మధ్యాహ్నము సరసాడకేగితిమి. ఏడియొద్దన దూర్పుగా నొక గంట నుత్తర

రామానుజము ఇదిమింట్ల సులతోషించి మా యూరియెట్టి యావల తోటలో నొక పండ్లపనస చెట్టు పొరితోషితమిచ్చెను.

ఉర్లాము బసవరాజుగారి తొడుకుపనయనమునను² సంభావనకై బయలుదేరినాము, మా యూరినుండి యిరువదిమంది పెళ్ళ పెద్దలు, సీతారామప్పరం, వెంకమ్మపేట, నీలముపేట, లదులాముర్లాము, నడువ్రోవను రాత్రి చిమ్మచీకటిలో చోడిచేల³ నడుమ నడుచునవ్వచు ముందుజట్టు, యావలనుండిచే నావలనుండిచేనికి ముడిపెట్టి దారి నిరోధించుట, యట్లు పెచ్చుచోట్లు నురిబిచ్చుట, వెన్నుపచ్చ జట్టుదార్లకు మోకాళ్లకుడగిలిబడి లేచుచుంటయు, వ్రోవలో జెరుచు పెరళ్లలో రెండుజాములరాత్రి యమావాస్యముందు చొరబడి, కర్రలు పొదల నుండి విరిచెట్టిన, పెద్దజలుగుముండ్లను లక్షముసేయక, దాటుచు భక్తిించుటయు, పెద్ద పెద కథలు వినుచుంటయు, ప్రతిసత్రమునంద ప్ప రోపమానముగ రెండుజాములు రాతిరియైన నారు వ్రోగులు లేక మెనిమిది క్రోసులు మజిలి కన్న మొకప్పుడు రాత్రి పదిపదకొండు క్రోసులు నడుచుట తటస్థించినప్పడు, ఏదెనిమిది క్రోసులకు ముణుగులు ముంగుట, వెనుకజట్టువారులటు చెరిచు వచ్చువరకు ఒక గంట నుండియు, ఏత్రాంత రీచ్చుకొనుచున్న ముందు జట్టుదార్లు, వారిని జూచిన తోడనే లేచి నవక ప్రారంభించి వెనుకటివారి యవస్థయుచుగనేల? ఎంచ జాముస్సరపైగా నెనిమిది క్రోసులకు పైగా నడిచినప్పటి, ఏత్రాంతకై కూర్చోనానింప, దిరిగి నడువవలసి వచ్చెగదాయని, విధిలేక నవచినప్పటి మాచోటి పిల్లవాటసారులను పెద్దలు వయచే వ్రోవ నడిపించిరి. మాపెద్దన్నయు చేరనయు నేనును ఉర్లాము బసవరాజుగారు సంభావన యిచ్చు ద్వారము తూర్పుచెర్చుటొచ్చు, తెనెకై వాతరవచు తెట్టెలుగట్టు నెరచీమలవలె దలలు మాత్రమగపడును గాని శ్రీందెచుగరాదు. ఆ ద్వారమున మీదిమెట్టున నీలముపేట పడుచు వ్రాహ్మణుడొకడు కాచి తన బెటకాడవారి మాత్రమ రోపలకి రానిచ్చుచు దక్కు వారిని మెట్లు దిగువరకు బద్దదోయుచున్నవాడు. మత్తగజము వలె మా పెద్దన్న యందరికన్న నొన్నత్యముతో, వెదరెరటముపోర్చి నుంజలాను వెనుదీయ పిల్లరెరటములన్నెనుబెట్టి ద్వారమునకు సమీపించిన మున్రికొమ్మజట్టి పరుచు చుంచాలము పోర్చిగరమున శిరమంకించి వానిని

2. ఉర్లాము బసవరాజు గారి తొడుకు పనయనము : ఉర్లాము ఇదిమింట్లనుండి బుద్ధిరాజు బసవరాజు, కందుకూరి బసవరాజు తొడుకురు బసవరాజులు వచ్చారు. బుద్ధిరాజు బసవరాజు కూతురు విద్యుమ్మ, అల్లన కందుకూరి పేరియ్య లెగగము పోతున్నారని చెప్పి కందుకూరి బసవరాజు ఈయన కాలంలో పేద పరిక్షలలో ఉర్రాము సుల్తానును పేద పోయి నెనెనెట్టు బసవరాజుని ఈయన కుమారుడు పేరిట విచ్చినాడని వ్రాసి పంపెను. 1878లో బసవరాజు మరణించారు. దురదయనం పంపాడు 1911లో ఉర్రాము సుల్తాను అప్పటికి వావిగారికి 11 ఏళ్ళు.

3. చోడిచేలు : చీరుదానా లో పుచ్చా భువి కానిల పంట పోని చేలు (చోళ్ళు, తమిడిలు)

క్రింది మెట్టలంకరింపజేసెను. అంతరాళపు కట్టారతనములవలె జనులసంఘము నిర్దిష్ట క్రిందుకాళ్లందవు. మీదనేమి జరుగుచున్నదో తెలియదు; కాని ప్రవాహ వేగమున నెటులనో ద్వారమునకు సమీపించు నంచెలుగా చూచాళ్లు బంతులవలె మనుష్యులపై ఉండి విసరుచు గ్రమక్రమముగా లోపలికి విడిచిరి. బండరాళ్ల యిరుకుద్రోవను బ్రవహించు కొండ నెలయేటి దిగువ నీదువానివలె లోననొక సన్నచరుస గట్టిపోవు జనులలోబడినారము. అవల ఒకడు విచ్చరూపాయి ప్రతిజనునకు జేతబెట్టు చుండెను.

ఉర్లామునకు నలువైపుల రెండుమూడు ఫర్లాంగుల దరకు విస్తళ్లు పండ్లుబిడ్డి బ్రాహ్మణులందరు యిండుమించొక లక్షయర్థులు; పర్వతములవలె స్వర్ణరాశులు, పశువులు, లంకెలనగాని విడిగగాని. కళ్లము సూర్యసెట్లు చరుచది ముప్పుదిమంది చంకాయముద్దనలియగ్రుమ్ముట, విస్తరి పడినతోడనే నాలుగు కూరలు, నాలుగు పచ్చళ్లు, పప్పు అన్నము పిండి వంటలుప్పుతో సమస్తము వేలకొది వడ్డించువాండ్రతో బ్రతిబంక్తిలోను బసవరాజుగారు వెనుక భజనపాఠకులతో చందశాసనము దిరుగుచుండెను. ఆ భోజన మహోత్సవము ధర్మరాజు రాజసూయయాగమును జ్వప్తికి దెచ్చెను. నాలుగూటలందుండి క్రమక్రమము గతిపయ ప్రయాణంబుల నిల్లు చేరితిమి.

కరువు పెట్టినది. పంటలు పోయినవి. మా భూమికాక యరుచది రూప్యముల కప్పనము⁴ చెల్లించుటకు మాజ్ఞాతి, యూరిలోని భుక్త⁵ పెద్దబ్బాయి, యొక బ్రాహ్మణ ప్రభువు రాయమ్మ మనుమ దాతని భూమికూడ మా తండ్రి కొలుసకు బుచ్చుకొనెను. అప్పనము చెల్లించుటకై మా తల్లిదండ్రులు పేరన్నయు నేనును శ్రీ జగన్నాథయాత్ర మిషన్ పయలుదేరితిమి⁶. నా పుట్టుటకుముందు మాతండ్రి యతని సతీర్థుల⁷యింట సంస్కృత మహాభారతమును జదివెను. చీకటితోడనే స్నానముజేసి, సంధ్యాచందనాది కృత్యము లాచరించి, గడియ ప్రాదైక్యితోనే పుస్తకము ప్రారంభించి చదివి యర్థము చెప్పుచుంట, సాయంత్రమునకు జాలించుట, పిదప భోజనము చేసి తిరిగి చదివి రెండు జాములరాత్రికి జాలించుట, నాలుగైదగ్రహారములు జనులు వినుచుంట, యిట్లు పడుకొనిమిది నెలలకు మహాభారతమంతయు ముగించెను. మా తండ్రి కతని సతీర్థులు గుటి గోపాలకృష్ణ

4. అప్పనము : ఇప్పుడు ఉచితంగా పొందడం లేదే అర్థములో వాడుకున్నట్టిదీ, నెలమైన అర్థము సుంకము.

5. భుక్త : బ్రాహ్మణ భూస్వామి. బుగత అని కళింగ ప్రాంత మాండలికం.

6. కరువు వలన ఒప్పందం చేసుకున్న కొలు చెల్లించలేక ఆ ధనం కూడగట్టడానికి చేత సంహారం మొదలుపెట్టారు.

7. సతీర్థులు : ఒకే గురువువద్ద (లేక) గురుకులములో వేరు వేరు కాలాలలో చదువుకొన్న వారు సతీర్థులు. కలిసి ఒకే సమయములో చదువుకొన్నవారు సహాధ్యాయులు.

చయనులు గారు కుండలములు బహుమతి చేసిరి. ఆ చదువు కారణముగ మా తండ్రికి నేత్రావరోధము కలిగెను. ఎన్నో సాధనములు చేసినను కొంచెము పనిపాల్లు కద్దులేకుండ దృష్టియున్నదిగాని స్పష్టముగా దృష్టి రాలేదు

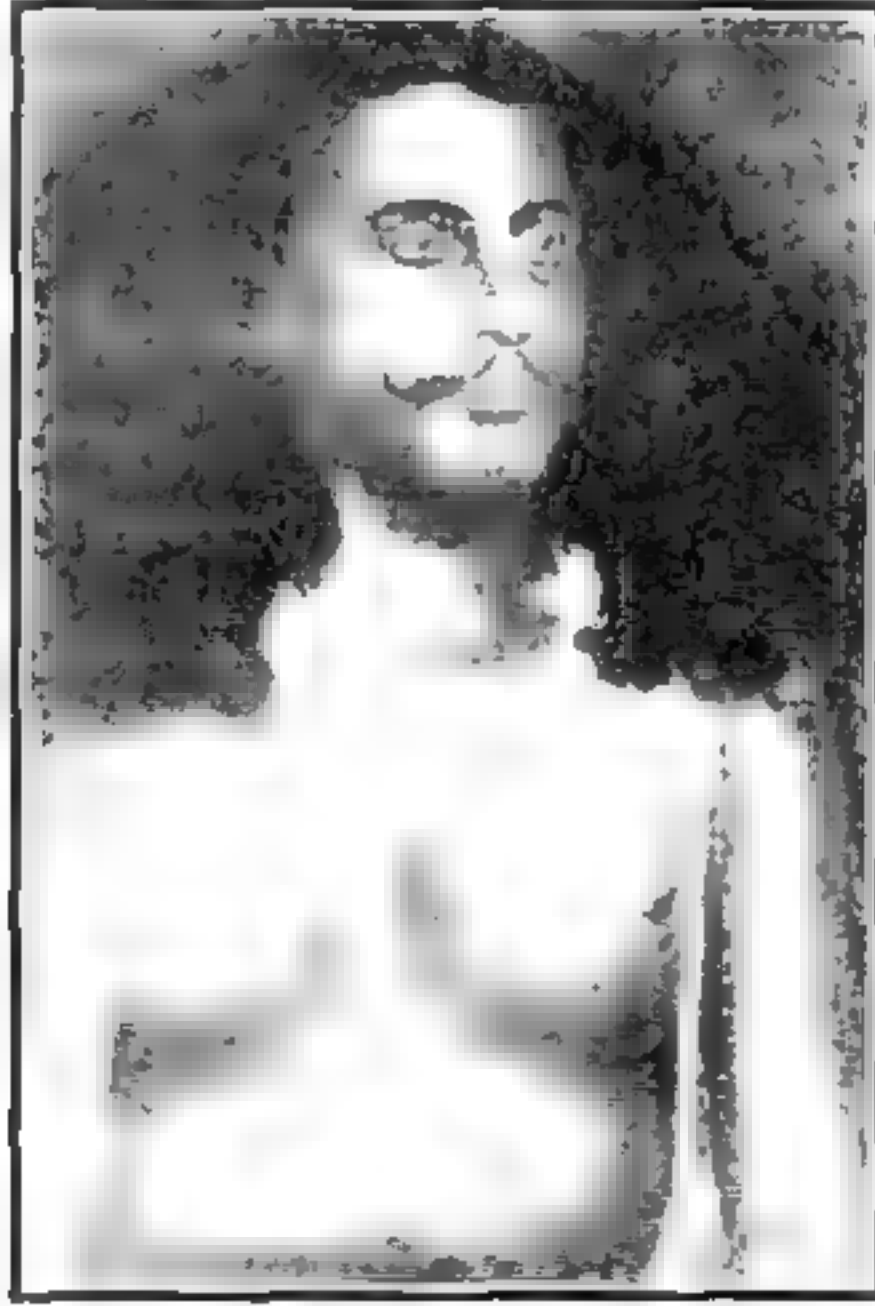
మొదట గుడివాడ యశోవర్ధను వెళ్లినాము. తగినవాడు పేదపడినాడని చుట్టము లేమి పైవారేమి మూడు భోజనము పట్టి యథాశక్తి ద్రవ్యముకూడ నొసంగుచుండిరి. అణాకు తక్కువగాని రూపాయికి ఎక్కువగాని మాకెన్నడును సంభావన ముట్టలేదు. అచట నుండి వెంకమ్మపేట వెళ్లినాము. అచట మాయమ్మ చెల్లెలుండెను. ఆపే భాగ్యపాటివారి కోడలు. బహుసంతానవతియు. యజ్ఞము చేసెను. ఆమెయు నామెభర్తయు మిక్కిలి మమ్మాదరించెరి. మూడు నాలుగు రోజుల పిదప నట నుండి సాయంకాలము నకంబఖండీయను చోడ్చిలి వారి సత్రము జేరితిమి. పూర్వము చోడ్చిలివారి సత్రములో భారద్వాజ విండువలె భోజనములు పెట్టువారు. అటనుండి కప్పగంతులపేట గృహస్థుల యిండ్లలో రెండు పూటలుండి చూసి మీదుగా శ్రీకాకుళము వెళ్లినాము. అచట పదేనుదినములుంటిమి అదివరకు సప్తర్షిగ్రహీతయగు మాతండ్రి యిప్పుడు తా వ్యవసాయము చేసిన యొరులచూచి కప్ప నము కట్టుటకై యాచనమునకు బూనుకొనెను. ఉదయముతోడ స్నానము చేసికొని. విభూత్యు రుద్రక్షతావళమును ధరించి, చేత నెర్రని యక్షతలు పట్టుకొని, పేరుగల గృహస్థులను జూచి మాతండ్రి యాశీర్వాద శ్లోకము చదివి యర్చము చెప్పుట. కొండరాష్ట్రములో వని సమస్కరించి తోచిన చిచ్చుట, కొందరు సమయము కాదని చీడరపడుట. కొందరు "రేపు రా మాపురా" యని త్రిప్పి పంపుట. యెట్లైననేమి శ్రీకాకుళము విడిచినప్పుడు పదేను రూకలకు దగకుండ మా తండ్రి మొలజాలెలోకి సొమ్ము పచ్చెను

అటనుండి యామిదాలవలస వేగినారము. అట మేకావారన్నదాతలు. పిదప సిద్ధాంతము మీదుగా శ్రీముఖలింగము ప్రవేశించినాము. మాబంధువులు పలువురచట గలరు. వారి యాదరణము పొంది పర్లాకిమిదెకు వెళ్లినార మచట నుండి టెక్కలి రఘునాథపురమునకు పోయిత ముటనాకరాజునకు వివాహగమన్న మా సన్నహిత బంధువు మరువాడ లక్ష్మీనరసింహము పంతులు మమ్ము మిక్కిలి పదిపూటలవర కాదరించి యన్నము పట్టి తోచిన సంభావన ముసగెను. పిదప నెచ్చాపురమున కేగితిమి. రాలి తుంబయ్య భుక్తయన్నదాత: మంతట దగరా దినములు వచ్చినవి. చిన్నకిమిదెలో నబ్బారి సూరయ్య భుక్త నవరాత్రములు సేయుచున్నాడని వినె యచ్చడికి వెళ్లినారము. మా తండ్రికి మాయిద్దరన్నదమ్ములకు జపమునకు వరుణ యిచ్చెను. శ్రీరామనామ జపము మాతండ్రికినీ. మాకిద్దరి కివ్వియో చిత్తమూలన జపములును వరుణ ఇచ్చెను. ఆ యబ్బారి

సూరయ్యపంతులు చిన్నకిమిడి దివాను. పట్టుపురములో సవరాత్రులు చేయుచున్నాడు. రాత్రి యేకభక్తముగా సవరాత్రులు గడిపినాము. మాతండ్రికి నాలుగురూపాయలు మాయిద్దరికి చెరియొక రూపాయి యిచ్చినాడు. అచట నుండి సేరుగడాకు వెళ్లినా మాదారిలో మాతండ్రియు బేరస్సయును ముందు నడుచుచున్నాడు. మాయమ్మయు నేనును వెన్న నడుచుచున్నాము. కథలు చెప్పుచు, వింతవింత భవిష్యద్వార్తలు చెప్పుచు, మా తల్లికి మార్గాయాసము మరపించువాడును. "అమ్మా! ఒకముందు మనముట్లు కష్టపడి కాలినడకతో బోవసక్తరలేదు. ఎడ్లుగాని పోతులు గాని కట్టకుండ నిచుపడి ముప్పుది పెట్టెబండ్లు యంతములచే సపిపెదరట. శ్రీకాకుళము నుండి యిక్కడికి యెవ్వగుటకు రావచ్చునట. ఒకడు బందీపై కూర్చుని కాళ్లాడించిన మాత్రమున నాబందీ యిట్లము వచ్చినట్లెల్ల పరుగిడునట. విమాన మెక్కి మనుష్యు లాకాసమున దిరిగెరట" యని యుద్దుతములు చెప్పుచు మాయమ్మను నడిపించుచుండవాడను. మాకన్న మాటండ్రియు బేరస్సయు రెండు ఫర్లాంగులు ముందైనారు. అచటదారి ఒకచోట పట్టెవాట వేసి యున్నారు దొంగలు. వాండ్లు తమలోచాము వెట్టులాడుచు. నేపలవెము గెరిచెనో చూచుచుని మాయమ్మను తగవడిగిరి. ఆమె మెచలో దీగి చూచిరి. గారు వాండ్లా మీదపై మమ్మలపై మాతండ్రికి దూరము సేయుటకై యెంచిరి. మాయమ్మ సత్కరాలపై. ఆ యాటచూచి వీడు గెల్చినాడు వాచోడినాడని తగవు" చెప్పుచున్నది. ముందేగుచున్న బలచారి నా తండ్రి వెనుక దిరిగి చూచి "యుందుడుండుచు. నేను బందెమొదైద"నని యా పచ్చెపువాండ్ర నదలించి, యిసుప పొన్నులున్న తన చేతి వెదురు దుదైత్తి పరుగిడిరాగా. నా పచ్చెపువాండ్రు. నాతల్లి నప్పుకొనునట్లు పటాపంచలై పరుగిడిరి. ఉదయము జాము ప్రొద్దునకు సేరుగడా చేరితిమి. అది మస్కము. చిన్న కొండయేరు దాని చెంత బారుచున్నది. చోళ్లము తప్పు తెలుగు మాటలేదు. పసపుసూనె పట్టించుకొని స్త్రీలు పురుషులు మురికిదుక్కుబల్లలతో స్నానములు చేయుచుండుటయు వారికి బట్టెదేసి గుండుజోళ్లు చెప్పలకుండుటయు నాశ్చర్య మయ్యెను. ఆ యూళ్లో మా సన్నిహిత బంధువు మరువాడ వెంకయ్య గారు కూడు దినములు మమ్మాదరించి రెండు రూపాయలు మాతండ్రికిచ్చి పంపిరి.

బరంపురమునకు బిడప వచ్చితిమి. బరంపురమునందువలె సరిధి సత్కార మింకొక చోట జరుగుట నేను చూడలేదు. అంత సౌకర్యమైన భోజన మింకొకయెడ దొరకదు. అచటి గృహస్థులందరు నన్నదాతలే. ప్రతి గృహమునం దొకడో, యిద్దరో, ముగ్గురో, నలుగురో యతిధులుండువారు. ఆ యూర దిగుమర్తివారి యింట విడిసిన నా యన్నదాత మాకు షడ్రజోపేతముగా భోజనము ఏట్టి. నారాత్రి అతని సొవిడిలో పడుకొన్నపుడు

టక్కు టిక్కుమని మోగు గడియారమును జూచి, నా తల్లితో నా తండ్రి “చూచితివా! టక్కు టిక్కు ధ్వనులతో కాలములపోక చెప్పు నీ జంత్రమువంటిదే యాయుక్తయ ముచ్చాస నిశ్చాసముల దెల్పు నిద్రేహము. ఆహా! కాలము జరుగుట కనిపెట్టినట్లు రాగున్న కాలమును దెలిసికొనరాదుగదా?” యని పల్కినది. అచట ఆయిదారు రూపాయల వరకు సంపాదించి యసికాకు వెళ్ళి, యట మూడు పూటలుండి రసూల్గొండకు వెళ్ళినాము. ఆ చిన్నపట్టణమొక గుట్ట చుట్టుకొని దట్టకాయ చుట్ట వంటి వీధులతో రమ్యముగా నున్నది. అద్దానికి దక్షిణముగా పంతెనతో నొక చిన్న తీయనీటియేరు పారుచున్నది. ఆ కొండ మీద సంపెంగ చెట్ల నడుమ నాంగ్లేయపాఠశాలయును, వైద్యశాలయును, పురరక్షక ఛటాధ్యక్షాయుధ శాలయును గలవు. చిన్నతాలూకా ప్రదేశములలో రసూల్గొండ వంటి యందమైన స్థలము లేదు. అచట మాయమ్మ కన్న పెద్ద యాపె మా పెదతల్లియున్నది. ఆమె భర్త మరువాద తమ్మయ్య గారు. వధూవరులిద్దరు పంచుముసలి వారు. మమ్మలనెంతయో యాదరించిరి. ఒక నాదచటి శిక్షణాధికారాధ్యక్షుడగు బచ్చ నరసింహస్వామి పంతులు గారి యింటికి మా యమ్మయు మేమిద్దరన్నదమ్మలము వెళ్ళినాము. ఆ పంతుల భార్య తెల్లగ లావుగనున్నది. నేను భాగవతము చదివినాను. మాయమ్మ యర్థము చెప్పిన, దండుకు సంతోషించి యా యిల్లాలు మా యమ్మకు రెండు రూపాయలును క్రొత్త చీరయును మా యిద్దరికి చెరియొక మాతులుంగ ఫలమును” వయచేసెను. తిరిగి యసికామీదుగ బరంపురమునకు వచ్చినాము.

యోద్ధనులో గేరా తలకట్టుతో వాసుగారు

9. మాతులుంగఫలము : మాదీఫలం అయిర్పేట దేవుధాల తయారీలో ఉపయోగించే నిమ్మజాతి ఫలం. వీటి లభ్యత తగలంత వదులుగా నిమ్మరాయ వాడుతున్నారు.

అధ్యాయం - 3

కోర్టుపేటలో నోవదాన్యశిరోమణీ! బ్రహ్మకులమండనా! జయంతి వంశ పారావార సుధాకరా! సకల విద్వజ్జనవిధేయా! కామేశాభిధేయా! చిత్తగించుము.

సీ యింట రెండుపూటలును పడ్రసోపేతముగా ములగకాడలు, వంకాయ ముక్కలు, లంకజీడి పళ్లానప కాయబద్దలు పైదికులకు; నుల్లిపాయలతో లొకికులను బ్రత్యేకముగా బ్రశస్తముగా గాచబడిన పప్పు పులుసును, వివిధ శాకములు, బక్వాన్లములు వెలయ వందలకొలది వ్రాహ్మణులతో గలిసి నెల పదేసు దినములు హాయిగానుండి, మీ యొద్ద నా తండ్రి "శెలవు దయచేయుదు, శ్రీజగన్నాథము సేవింపనేగెద" ననగా "శాస్త్రి గారూ! తిరుగుదలలో నన్ను జూడుదు. నా శక్తికొలది మిమ్ముల సత్కరించెదను" అను నీ పలుకులు నా కర్ణామృతములయ్యెను.

ఛత్రపురమున

పిమ్మట మేము ఛత్రపురమునకు వెళ్లి కొద్దిరోజులచట నాగితిమి. ఆయూర ముప్పది నలుబది రూప్యముల వరకు మాకు వైదిక సంపాదనముగా లభించెను. ఆ చెంగటి గంజామున నొక యింట నొక రేయి గడిపి తెల్లవారిన పిదప శ్రీజగన్నాథము వైపు నడువ సాగితిమి. మూడు నాల్గు క్రోసులు నడిచి, పదునొకండు ఘడియల ప్రొద్దున కొక యొద్దె పల్లె చెరువు కడ, నాయూరి యొక పుణ్యాత్ముడిచ్చిన సీదా¹ తెచ్చుకొని పండుకొని భుజించితిమి. ఆ చెరువు సీరెర్రగా జలగ నెత్తురు వలె నుంట నా యెర్ర బియ్యమునకు మరింత యెర్రరంగువెట్టెను. "అకలి చవి తెలియదను సామెత మనయెడ నెంత నిజమయ్యెను" అను మా తల్లి మాట యచ్చెరువు కావించెను. అటనుండి సాయంకాలమునకు జిలక సముద్రపు పడమటి యొడ్డుననున్న రంభయను గ్రామమునకు జేరుకొంటిమి. రంభ సత్రములో నారేయి గడిపి మరునా డుదయము పదునొకండు గంటలకు రుచ్యముగా వంకాయ ముద్దయును పప్పును జిక్కుని పెరుగుతో హాయిగా భోజనము చేసికొని, మిక్కిలి యుత్సాహముతో జిలకసముద్రపుటొడ్డునందలి యోదరేవులకు బోయి మానల్లర కించుమించు పది రూప్యములు సుంకము చెల్లించి, యొక పడవలో గూరుచుండి, మేమిల్లు విడిచినది మొదలు జరిగిన వృత్తాంతములు చెప్పుకొనుచు, మమ్మాదరించిన పుణ్యాత్ముల స్థానియాడుకొనుచు, శ్రీజగన్నాథస్వామి సేవ దొరుకును జన్మ సాఫల్యమగునని యుద్వృంగుచు మా కుటుంబమందలి తక్కినవారిగూర్చి తలంచు

1. సీదా : స్వయంపాకపు సామాగ్రి. సదావృత్తి అసలుపదం. అంధ్రపత్రికలోను, జోగారావుగారి ప్రతిలోను సీదా అని ఉన్నది. బహుశా సదావృత్తికి వ్రాస్తూరూపం సీదా అయివుంటుంది.

కొనుచు. చిలకసముద్రము నధిపతింపుచు. శ్రీజగన్నాథవతారమును గూర్చి మా తండ్రి చెప్పుగ వినుచు. శ్రీజగన్నాథ ద్వేత వృత్తాంతమును రంభ నుండి మమ్ము శ్రీజగన్నాథమునకు దోడ్చుకొని పోవు పండాలు విన్నించగా భక్తిశ్రద్ధలతో నాల్పించుచు. సప్తపద్మము నీటిపై నుండి యగపదు పెద్ద పెద్ద తాదేళ్లు మొదలగు జల జంతువుల నని యబ్బురపడుచు, నదురేయియం “చిద్రి మిక్కిలి సంకట స్థలము పడవలకు ప్రమాదకరమైనది. శ్రీజగన్నాథా! పతితపాదనా! కాపాడుము గాపాడుముని యాత్రకులందఱు నేవని భజించుకొండ”ను నావికుల యుపదేశమును విని భయభక్తులతో శ్రీజగన్నాథుని స్మరించుకొనుచు, యాకలి బడలిక, భయములచే బట్టిబట్టని నిడువలో, నారేయి తెల్లవారగా సేమముగా నరసింహ ఘట్టము² సమీపమున నోచలు విగి యొచ్చు చేరుకొంటిమి.

శ్రీ జగన్నాథస్వామి సందర్శనము

రెండుమూడు క్రోసులమేర నిసుకదిబ్బలపై నడిచి, నరసింహ ఘట్టమునందు ముమ్మరముగా రాలిన గచ్చకాయలు కావలసినన్ని యేరుకొని, శ్రీజగన్నాథాలయ స్వర్ణశిఖరము న్లాంచి మొక్కుచు “జయ జగన్నాథా” యని భగవన్నామోచ్చారణ పరపశు లమై, దూరమార్గమన శ్రమమంతయు స్మరచి, పదిగంటల ప్రొద్దునకు శ్రీజగన్నాథము దేవాలయము చెంత సీతగుండము దరి మమ్ము దోడ్చు కొని వచ్చిన పండాలుగపర్చిన యింట దిగి, యాకుండికయందలి యాకుపచ్చని చిక్కని మురికి నీటి బున్నెముకై ముక్కుమూసికొని మునిగినాము. ఇప్పుడు కోటి రూపాయలెచ్చినను అంత మురికి పనరునీటిలో గాలైన పెట్టుదునా? ఇప్పుడు భక్తి చెడి, వేదాంతము ముదిరెను గదా! ఆ బూరగా క్లాబుద్దలా వీధులలోని మురిగినయన్నము కంపాగుండములోని కుళ్లుని రచటి పండావాండ్ర దురాశయు నిర్వాక్షిణ్యము చెప్పనలవి కాదు. భక్తి మూర్తిభవించినట్లు కోవెలకు బోయి, జగన్నాథుడు, బలరాముడు, నదుమ సుభద్ర యనెడు మూడు విగ్రహములను దర్శించి, మొక్కి తోచిన దక్షిణ సమర్పించుకొని, యొక చిన్న కుండప్రసాదము, నుచ్చకాయపులుసును కొని బసకు వచ్చి భక్షించినాము. సాయంత్రము నాలుగుగంటల కూరచూచుటకు బయలుదేరినాము. మా యమ్మ యొకయర్జుణ యిచ్చి రెండు కుంభాకప్పములు కొని మా యిద్దరన్నదమ్ములకు జెరియొకటి జేత చెట్టెను. నాయప్పము నే దినుచుండగ నొకగ్రద్ద తన్నుకొనిపోయెను. శ్రీజగన్నాథ ధ్వజమగు గరుడమూర్తి సాక్షాత్తుగా స్వీకరించెనని అప్పుము పోయినందుకు భిన్నుడనగు నన్ను నా తండ్రి యోదార్చెను. ఒక మరముచెంత

2. నరసింహఘట్టము : పూర్వ సముద్రతీరంలో ప్రజలు సముద్రస్నానం చేయడానికి అనుకూలంగా ఉన్న ఘట్టాలలో ఒకటి

బెద్దగడ్డములు, మీసములు జడలతో నున్న యోగులు కట్టిన కొండముచ్చులలో నొకదాని చెంగటకుబోయి నా చిన్నగావంచాతో దానిని గొట్టుచుండిని. ఆ హనుచుంతు సాధుజంతువు గనుక నూరకొన్నది. అదిచూచి యచటి ధైరాగి నాతో నాకోతిని గావంచాతో గొట్ట మనెను. నే నట్లు సేయగా దురుసుగ నటించు నాప్రముక్కుడిక్రోతి నా క్రొత్తగావంచాను ముక్కుముక్కులుగ జేర్చెను. పిదప నిండ్రద్యుమ్ను³మనుకోనేటిని జూచితిమి. నీరాకుపసరుగనున్నను స్వచ్ఛముగ నుండెను. పెద్ద తాబేళ్లా కొలనులోనుంచి మేమందిచ్చు పేలాలు తినుట వింత యయ్యెను. సాయంకాలము నొక ఇన్స్పెక్టరునొద్ద మాయరువురున్నదమ్ములము కలసి జోడుగా పద్యములు చదివి ప్రహ్లాదనాటకములోని కీర్తనలు పాడినాము. తీయని లేత శారీరములకు తోడు నీతియు భక్తియు బోధించు మాపద్యముల కాయుద్ధోగి మెచ్చుకొని మాయిద్దరికి జెరి రెండు రూపాయలు దయచేసెను. “అహో! ఎంత తీయని పాట. యమకింకరులవంటి వారికిగూడ మనసు కరిగించును గదా?”యని మాతండ్రి యాశ్చర్యపడెను. ఆ రాత్రి మరీ ప్రసాదపు ముతక యెర్రకూడు భుజించలేక చందుకొని తిన్నాము. ప్రభాతవేళ నన్నికుండికలలోను సముద్రమందును వివిధ తీర్థ స్నానములు చేయుచు, మూన్నాళ్లు శ్రీజగన్నాథమున పసించి, శ్రీజగన్నాథ పటములను, పతీతపాపన మృత్తికయును దులసి పూసల పేర్లు మొదలగు శ్రీజగన్నాథమున సంపాదించవలసిన సమస్తవస్తువులను బట్టుకొని శ్రీజగన్నాథమును విడిచి రక్తమట్టి యసుస్థలమునకు జేరుకొంటిమి. అప్పటికి మాయయ్య కేబడి మూడేండ్లు, మాయమ్మకేబడి, పేరన్నకు పదునొకొండు నాకు తొమ్మిదేండ్లు పైగా ప్రాయము. అచట వందుకొని తిన్నమీద మాచెంగట వందుకొని భోజనము చేసిన కొందరు సాధులు “కాలినడకపై మోకాలి నీటిబంటి లోతు దారిని సముద్రము దాటి గంజాము పోవచ్చును. బదిపదేను రూపాయి లోడవారలకీయవలెను. మీరు వెంబడి రాగలరా?” యనగా సత్యకాలపు నా తండ్రి మంచీదని యంగీకరించెను. కాలినడకతో బోవుచుండి మయ్యయో యేమి చెప్పగలను? మా శ్రమ దేవున కెరుక.

పిమ్మట నాజోగులవెంట నందంద ముణుకుబంటి, తొడబంటి, బొడ్డుబంటి, రొమ్ముబంటి నీళ్లుగల దారి గడచుచు జగన్నాథా నీవేమాకు శరణమని మాటికిమాటికి జగన్నాథుని స్మరించుచు, శ్రీకృష్ణుని కళేబరము నర్చునుడు ద్వారకాసముద్రమున వైప నాకబంధము శ్రీజగన్నాథము రేవున దేలి యచట యిండ్రద్యుమ్ను మహారాజునకు దొరికి

3. ఇండ్రద్యుమ్నము : పూర్వక్షేత్రపురాణాన్ని ఆనుసరించి జగన్నాథాలయాన్ని మొదట నిర్మించినవాడు ఇండ్రద్యుమ్ను మహారాజు పేరుతో ఏర్పడిన సరోవరం. పూర్వ చట్టాన ప్రధాన మారానికి బడదండ (ముఖ్యమార్గము, ఎద్దదారి) అని పేరు ఈ బడదండ జగన్నాథాలయం తూర్పు సింహద్వారం నుండి ప్రారంభమై గుండిచా మందిరం (ఇండ్రద్యుమ్నుని భార్య గుండిచ)తో ముగిస్తుంది. ఇండ్రద్యుమ్నం గుండిచా మందిరానికి వెనుకవైపున ఉంటుంది.

దేవాలయమున స్థాపింపబడుట మొదలగు శ్రీజగన్నాథక్షేత్ర మాహాత్మ్య కథలను నా తండ్రి నా తల్లికి విన్నించుట భక్తిశ్రద్ధలతో నాలించుచు, రెండువ్రక్కలను లోతునీట జల సముద్రమున నెగిరి త్రుళ్లీపడు జలజంతువుల వింతపడి పరికించుచు నందంద బలిసి నిలువులకొలది పెరిగి ధవళమేఘములవలె గాలికిజలించు, పూచిన రెల్లుచే లతిక్రమించుచు, సాయంకాలమునకు బదిక్రోసుల మేరను చీలకసముద్రపుత్రోవ నడిచి యొడ్డపల్లెలో నేడు గంటలరాత్రికి జేరుకొంటిమి. వీధిలో నాచూర్లశీర్ష పూర్ణచంద్రిక నిమిగ్న శీతబాధ తగిలియు నశీధ సమయమున నటుకులు పెరుగులో నానవైచుకొని భుజించి వేకువజాము పరకు నిదురించి, తిరిగి చూజోగుల వెంబడి కొబ్బరితోటలతోడ, సముద్రపుతంపరలతో ననంటి తోటలతో, సర్పచెముడు తుప్పలతో, మొగలి దొంకలతో, నిసుకదిబ్బలతో నిండి సముద్రపుటొడ్డు రెండుమూడు క్రోసుల దూరముగా, నిరుకు జంతులు, కురుచ పూరియిండ్ల వాసనలతో, పచ్చని మురికి నీటి గుంటలతో, బేడిస తోరణములు, చేతుల నెర్రనీళ్ల కుండికలు జంకల ధరించి ముతకచీర ముసుంగులతో నీళ్లరేవున రాకపోకలు సల్పు వాడిచూపుల యొడ్డెగరితెలను, వీనుల వ్రేలాడే బంగారు గుల్లగుండు జోళ్లు, మూపున జన్మిదములు, పొగాకుతమ్ములమున లక్ష్మదతల సగపడునోళ్లు, చేతమునికోలలు వెలయ దున్నుకొను నొడ్డె వ్రాహ్మణులను, సన్నచ్చ పొడవు పరములతో మిగులచుల్కనగు శకటములకు బూన్పబడి పరుగుతో నడకయెరుగని తెల్ల పొట్టి యాలగిత్తలను, గుడ్లగూబల వలె సుల్లాసమున నూలలువేయుచు చాచు బండితోలునొడ్డెకాపులను, గనుగొనుచు చొత్తిగ దెలుగుమాటతెలియని పెక్కొడ్డెపల్లె లతిక్రమించి గంజామునకేగు రాచబాట సంతోషముతో జేరుకొంటిమి.

మాకు దోడుపచ్చిన సాధువులు “మేమిక రంభవేగిదము. మీరు క్రోసెడు మేరనున్న గంజామునకు దక్షిణముగా బొంద”ని చెప్పి యధృశ్చులైరి. అప్పుడు పగలు రెండుజాముల వేళ మించెను. గంజామునకు రంభకు మధ్యగా రోడ్డుపైనున్న యేదోయొక కోటపేరుగల గ్రామమునకు జేరుకొంటిమి. ఆచట సదావృత్తి యిచ్చిరి. మాతండ్రి చెంగటిచెరువులో స్నానమాడి యొకచెట్టుక్రింద నత్తెసరుడికించుచు మాతల్లితో “ఏమే, నీవు తినెదవా లేదా?” యనెను. అందులకు మా తల్లి “అయ్యో! రోడ్డు జనసంచారమింతయనాచారముగా నెట్లు తినగలను?” యని మారుచెప్పెను. అందుకు మా తండ్రి “తినెదవా లేదా? తినెదవా లేదా”? యని ప్రత్యుత్తరముగానక కోపముతో నుడుకుచున్న కుండను నేలకొట్టి వేసెను. అయ్యో పిల్లలక్షనను లేకుండ వృర్థముగా నన్నము బుగ్గిపాల్చేసినారని మా తల్లి విచారించెను. “రారా పేరయ్యా” అని మాయున్నను చిల్చి మాతండ్రి ముందు నడువసాగెను. అదుగామడగా శ్రమతో మెల్లమెల్లగ మాయున్నయు నేను వారి వెంబడి నడువసాగితిమి. గంజామున

కారుగంటలు మించకుండ జేరితిమి. ఒక బ్రాహ్మణ గృహమున పంకాయ ముద్ద, పెసరపచ్చడి, ప్రశస్తమైన సన్నబియ్యపుటన్నము మాయమ్మ వండగా మిగులరుచ్చముగా బేరాకటను జవి రెట్టించినయా పదార్థముల నెయ్యిబెరుగులతో కడుపునిండ హాయిగా గుడిచి, యేయాపదలున్రానీక దారిగడిపిన శ్రీజగన్నాథుని వేనోళ్ల గొనియాడుచు, మిగుల బడలుటచే గాఢనిద్ర నారేయిగడిపి తెల్లవారినదనుక మిక్కిలిదూరముగ సంకట మార్గమున నాకలినిద్రలుమాని నడచుటచే బులిసి పగిలి వాచిన కాళ్లకు చమురు రుద్దుకొని, వేడినీళ్ల న్నేస్తదవు తోముకొని స్నానము చేసికొని యాఘాట కూడ గంజామున నాగితిమి. సంసారుల పిల్లలకు భాగ్యవంతుల బాలలకన్న మొత్తముపై దేహబలము, బుద్ధిబలము నధికముగా గలిగియుండుటయును, లేమిచే జవి రెట్టింపబడిన భోజనముచే శ్రీమంతుల పిల్లలకన్న నెక్కుడు సంతృప్తియు నారోగ్యమును గలిగి యుండుననియును నాయూహ.

మరునాడుదయమున గంజాము విడిచి యేరుదాటుచున్నప్పుడు గంజాము రెండునాళ్లకు బాడైన ముచ్చట మాతో నొక పధికుడిట్లు చెప్పెను. ఒకనాటి రాత్రి యేటి యాపల పెద్దధ్వుని యూళ్లోవారికి వినబడినదట. ఆ ధ్వుని చెవిదాకినవాడెల్ల అసగా నూరిలోబదేసువీసములజనులు విశూచించే జచ్చిరట. ఒక నల్లని ముసలిది చీపురుకట్ట పట్టుకొని వీధులలో సంచరించెనట. ఆపెయే గంజాము ముసలమ్మ, గొట్టాలమ్మ, మారమ్మ యనుపేర్లతో గంజాము నుండి నలుదెసలకు బ్రయాణము సేయుచు, భూభారము మాన్పుచుండును. ఈ ముచ్చట విన్నతోడనే గంజాము ముసలమ్మ నాకనులబడినట్లు నాకు భయము పుట్టెను. పిదప మేము ఛత్రపురము చేరితిమి. అచ్చటినుండి మాయూరికేగు నొక బంధువునిచేత నూరు రూపాయిలిచ్చి యాద్రవ్యము మాయూరిభుక్తకు దానీయవలసిన భూమి యుప్పనము చెల్లించుమని యతనితో నాతండ్రి చెప్పి పంపెను.

అధ్యాయం - 4

పిదప నచ్చట నున్నవ రామలింగము ముదలగు వారియుద్ధ పది పదేనురూప్యములు సంభావనమంది. మోహాత్మమూర్తన్నా! తృణీకృత పురందరా! సర్వస్వతంత్రా! మిస్తుల సౌందర్య విద్యా సంపదోగబల వైభవా! యంతరంగ భక్త శిఖామణీ! చిత్తగింపుము.

నీయునుజుని సంవత్సరీకకర్మములను గన్పిరొలుక గావించుచున్న నీయొద్దకు వచ్చినా. మప్రమ పెద్దదెంచుగిన్నెనించ రూప్యములు పట్టించుకొని శోత్రయులకు దానమొసర్చుచున్న నీవు మాతండ్రిగారిని "శాస్త్రి గారూ! సమయమునకేతెంచితి"రని పల్కరించి సూరు రూపాయిలు దానమొసంగితిరి. తమయింటి సత్రమున రెండుదినములాగి మీ యొద్ద సెలవు నా తండ్రి తీసుకొన్నప్పుడు తమరు నన్ను నా తండ్రి కగపర్చి "శాస్త్రిగారూ! వీడు గొప్పవాడగును. వీని కింగ్గీషువద్ద యెట్లున నేర్పించుడు" అని సెలవిచ్చిరి. ఏమృత దమకుమార్తె సత్తింటికి దిగదెట్లుటకై మాయూరి చెంగటి గ్రామమునకు బయలుదేరి, మా పెద్దతల్లియు నాపెద్దత్తయును రోచరా కరిపయ ప్రయాణంబుల వారుకుదిర్చిన బండిపై ముఖలింగమును గ్రామము మీదుగా వారాగిన మద్దెలవలన యను మాయూరు చెంగటిపల్లె మూడు దినములు వసించి, మాపెద్దన్నయు, మూడవయన్నయు నా ముచ్చరక్క చెల్లెండ్రు నొక క్రోసుమేర మాకెదురురా. సంతోషము మూర్తిభవించినట్లు మా గ్రామస్థులందరనుకొన పదినెలలకు దిరిగి మాయిల్లు జేరుకొంటిమి. ఇరువురు పిల్లలతో గూడ నా రెండవ యప్పు యిరువదిరెండేండ్ల వయసున ముత్తైదుగా గతించుట తప్ప నా తండ్రి దుచ్చరగర్భ శోక మెరుగడు. అపి మా తల్లిదండ్రులు కాశీయాత్ర కేగినపుడు నన్ను నా మేనమామగారి యూరి నుండి పిలిపించి చల్లపాలకాయలు వండి కడుపు నిండ చెట్టెను. మేల్మి బంగారు వంటి దేహమును మనస్సును గలది.

మాపెద్దక్క యత్తగారి యూరైన పిడిసేల యగ్రహారమునకు మా తల్లిదండ్రులు కార్యంతరముపై వెళ్లినపుడు వారు వచ్చుసంతదనుకు మా బుచ్చిమామగారింట్లో నన్నుంచుటకు వంతరామునకు వెళ్లిరి. మా తల్లి పుట్టింటివారు కొంచము భాగ్యవంతులు; అదదిద్దలయందు వారి సంతానములయందు ప్రేమకలవారు. మా తల్లులార్గురిలోను మాయమ్మ యత్తవారే కొంచెపు స్థితి కలవారు కాబట్టి మా తల్లికి గావలసిన ధనసాహాయ్య మాపెప్పట్టినవారిలో ముఖ్యముగా మా బుచ్చిమామ సేయుచుండును. మేమావంతరామునకు వెళ్లిన మరునాడచటికి వాసా సాంబయ్యగారను బొడ్డిత సంస్థాన వైణికుడు వచ్చెను. మా బుచ్చిమామయ్య గారి యింటికి దరచుగా సతిధులు వచ్చి సత్కారము పొంది యేగుచుందురు. ఆ సాంబయ్యగారు నన్ను జూచి నేను పద్యములు చదివి కూనిదీర్థములు తీయగా నా శారీరమునకు సంతోషించి మాయమ్మతో "అప్పా! ఈ చిన్నవాడికి సంగీతము

చెప్పెదను. వీడు పనికివచ్చునని నా సమ్మతము. నాతో బంపుము" అనును. అందుకు మాతల్లిదండ్రు లొప్పుకొని నన్నతనితో బంపిరి.

గురుశిష్యులము మేముధయులము జామురాత్రి యుండగా బైలుదేరి మామిడివలస యగ్రహారమునకు నొకకావిడివానిని దీసికొని నడువసాగితిమి. మా గురువుగారప్పటి కిరువది యారేండ్లవయసువారు. అపుడు నా వయసు తొమ్మిది పదేండ్ల నడుమ. మా గురువుగారి చెవులకు బంగారు దుద్దులు కలవు. బొబ్బిలిలో చలువచేయబడుటచే నీలిరంగువట్టిన తెల్లని ధోవతీయు జల్తారుత్తరీయమును నాకు పింతగ నున్నవి. అతనికి బలాత్కారముగా పంగుటకై కాగితముతోగట్టిన గేరా కలదు. ఎముకపుష్టి గల తెల్లని షకాకు పంటివాడు. కడుదొడ్లవాడు. అతడు కావడినొక కొమ్మున పీఠతో నొకబట్టల మూటయు నింకొకకొమ్మున నొకపెట్టెయును, ముందు కావడివాడు. వెనుక సాంబయ్య గారా వెనుక గోచియు, నడ్డికిగట్టిన చిన్న గాపంచాతో బరుగిమ నేనును, పొలములు మెఱక. వేళ్లు, గద్దలు, చెర్పు, లడవులు, తుప్పలు, తోటలు మెట్ట లతిక్రమించుచు, మాటిమాటికి వెన్దిరిగి జూచుచు రారా యబ్బాయి యని మా గురువుగారు ప్రేమతో నన్ను దిల్బుచుండగ. మధ్యాహ్నమునకు బది క్రోసుల మేర గడచి మామిడివలస చేరుకొంటి. మది యతని యత్తవారి యూరు. సిషేకమునకై యతడా యూరికి బోవుచు ద్రోవలో సులభముగ జిక్కిన నన్ను శిష్యమిషపై పరిచారకునిగ గొనిపోయెను.

తామరాకునందలి సీటిచుక్కవలె జగమున నా మనసంటియు నంటకుంటచే జీవన్ముక్తునివలె నైదేండ్ల మొదలుకొని పదేండ్లమించిన వయసు వరకు తల్లిదండ్రులపై గాని, యితర బంధువులపైగాని. మరి యేమమత్వముగాని నాకు లేనే లేదు. పర్తమానము తప్పు భూతభావికాలముల తలంపే నాకు లేదు. ఎద్దియో విచిత్ర సంకల్పమూర్తినై, జగద్వికారముల బరికించుచుండియు నొక్కింతయు స్వగులు లేక చరించుచు, శరవేగమున సంస్కృతాంధ్రకావ్యముల గొంతయర్చస్ఫూర్తిగా, యధేష్ట రాగలయలతో జదువుచు, సంతతానందమున దిరుగులాడుచున్న నన్నద్భుతాసురాగముల పెద్దలందరు బరికించు చుండిరి.

మామిడివలస వెళ్లినతోనె యొడలు గడుగుకొని చల్లి భుజించి మిక్కిలి బడలెయుండుటచే హాయిగ నిద్రించినాడను. ఆయూర పదేను దినములున్నాము. గురువుగారును గురుపత్నియు నన్ను గన్నకొడుకువలె పోషించుచుండిరి. అచటి గ్రామదేశత పండుగకు నాచే వాలకము¹ కట్టించి మా గురువుగారు నప్పుచుందురు. పన్నెండేండ్ల

1. వాలకము : పగటివేషము. ఉత్తరాంధ్రలో జాతరలు, తిరునాళ్లు, తీర్థాల సమయంలో వాలకాలు ప్రధాన విశేష సాధనం.

వయసు వరకు గోచీతప్పు పస్తము నీ గట్టియొరుగను. మా గురువుగారచటి నుండి నన్ను పాలకొండకు దీసికొనిపోయిరి. అచట వారికి శిష్యురాండ్రు వెలచేడియలు కలరు. అచట యొక పసపుగావంచా యిప్పించిరి. గావంచా సద్దికి జుట్టుకొని మందు వేసవి రాత్రి సదివీధిలో వడకయుత్సవము²లో నాచురంగు³ జూచి చూచి నిద్రించితని. ఎవడో యొక పుణ్యాత్ముడు నా గావంచాను దొంగిలించెను. తెలవారినతోనె గావంచా గోలుపోయినందుకు దీనాననముతో మా గురువుగారి చెంతకు పోయినాడను. మా గురువుగారు నప్పుచు "ఏదిరా నీ గావంచా, పొరవేసినావా యేమి?" యనెను. అందుకు నేను "అయ్యా! ఎవడో దొంగిలించెను" అని బదులు చెప్పినా సప్పుడు "పోలేదిదిగో యెడలు మరచి వీధిలో నీవు నిద్రించుచుండ నెవడైనా దొంగిలించునేమో యని నేనే తీసినాను" అని నాకు జలిది వెట్టించి తన శిష్యురాలి యింటికి నన్ను దోడ్కొనిపోయెను.

ఆపె మొగిలిరేకుచంటి తెల్లని వెలపొలత. పదునారేండ్ల వయసు కలది. ఆమె మంచము క్రింద మా గురువుగారి వీణె యున్నది. ఆమె యద్దాల చీరువాలో మా గురువుగారాపెకై తెచ్చి గుల్కందు సీసా సుంచిరి. వారుభయులు వేరుగా ముచ్చటించు కొనుచుండగా నేనా గుల్కంద సదివరకెన్నడు నెరుగను. మిక్కిలి రుచిగానుండుటచే మూడుపంతులు భక్షించి తక్కినది గూడ భక్షించుచుండగా నాపె యెందుకో యాగదికి వచ్చి నన్ను జూచి తీట్లుచు గొట్టబోయెను. మా గురువుగారు దబ్బిన నప్పి "వానినేమియు ననకు పిల్లవాడు" అని యామెను గదిమెను. పిమ్మట వీణ వాయింపెను. ఆ తంత్రీనాదము మొట్టమొదట నా జన్మములో శ్రవణపర్వము గావించెను.

పిదప మా గురువుగారు మాయూరునకు నాలుగు క్రోసులు దూరముననున్న నారాయణపురనివాసియగు తనతోడియల్లుని తోడిచ్చి నన్ను మా గ్రామమునకు వెళ్లి బొప్పిలికి రమ్మని పంపెను. నేను నారాయణపురము నుండి యొంటిగా బయలుదేరి యచటికొక క్రోసుననున్న పల్లపుచాకరాపల్లి యగ్రహారమునకు వచ్చి మా పెదతల్లి కుమార్తె సీతమ్మ గారి యింట్లో దిగినాను. తల్లి పంకవారికున్న ప్రేమ తండ్రివంకవారి కుండదు గదా! ఆపె కుదిమట్టపు దంతపుదొమ్మ వంటిది. బహుసంతానవతి. తమ్ముడు తమ్ముడాయని సన్నెంతో యాడరించి యున్నము పెట్టెను. మరునాడు మధ్యాహ్నము తన పెద్దకొడుకునకు సహాయముగా నన్ను దనపుట్టిల్లైన బొమ్మికపాడను గ్రామమున కంపెను. మేముభయులము బైలుదేరి, చిన్నచిన్నవలసలు దాటుచు, తుప్పుదవి మట్టదారిని మూడుక్రోసుల మేర బూచిన యూడికచెట్లు, కాచినమావిక్లు జూచుచు, చాకపండ్లీరికొని తినుచు వెర్రిమొర్రిపాటలు

2. వడక ఉత్సవము = ఉపనయన శుభకార్యము

3. నాచురంగు = బోగంమేళం.

పాడుచు బలురకంబుల పిట్టల కూతలు వినుచు నేటియొద్దన గొంతదప్పు నడిచి తుదకొక గొడ్డురాళ్లదిబ్బపై నేటియొద్దన నున్న బొమ్మికపాడునకు, గడియమెరుగుండగా⁴ జేరు కొంటిమి. మా పెదతల్లి విశాలాక్షమ్మ దెబ్బదేండ్లది. యాచెభర్త గుండ్రని మెరుపు పెద్దకనులు గల ముసలివాడు. ఆ పుణ్యదంపతులు పెద్దకుటుంబము కలవారు. సంవత్సరమున కారువందల రూపాయల రాబడిగల భూస్వాములు. అచట రెండుమూడు పూటలుండి నేను మాయూరునకు జేరుకొంటిని. నా తలిదండ్రులు సోదర సోదరీలు నన్ను మిగుల సంతోషముతో లాలించిరి, మాయమ్మ నన్ను జేరదీసి “అన్నా! యెంత సంగీతము నేర్చుకొన్నావు” అని యడిగెను. నేనందుకు “అమ్మా! వీణ వాయింపగలను. చూడు మిదిగో యెట్లు పాడుదునో” యని మునపటికన్న పెద్దగొంతువెట్టి వింతవింతదీర్ఘములు దీసినాడను. అందుకు మాయమ్మ నవ్వి “ఓరి నీయమ్మ కనులు ముంద, నీకింతటితోనే సంగీతమంతయు వచ్చినదనుకొన్నావా?” యనెను. మా తండ్రియు నేనొంటిగ దేశసంచారము చేయగల ధైర్యవంతుడనైతినని చిరునగవుతో నాపయిమీద గావంచా చూచి “ఇదెక్కడ సంపాదించా వురా” యనెను. అందుకు “దీనిని మా గురువుగారిచ్చినారు” అని యంటిని. “గురువును మెప్పించిన శిష్యుడవైతివా?” యని నవ్వుకొనెను.

మరికొన్నాళ్లకు నన్ను మా గురువుగారు బొబ్బిలికి రమ్మన్నారని నేజెప్పగా, బలువురకు దిండిపెట్టి పోషించుట కష్టమని గాబోలు చదువు మిషపై నన్ను మాతలిదండ్రులు మా పెద్దన్న జగ్గవధానులును తోడిచ్చి బొబ్బిలికి పంపిరి. భాగ్యవంతుల పిల్లలు నాతోడివారు హాయిగా మాయూరనే యుండగా, మాతండ్రి మొదలగువారు పలువురు విద్వాంసులుండగా నాకు మాత్రము పైయూరు చదువెందుకు? ఆహా, రిక్తదశ యెట్టి కష్టములైన సహించును గదా? మేమిద్దరము తెలతెలవారుచుండగా బయనమై గున్నటేస్తువలె ముందు మాపెద్దన్నయు వెన్న పరువిడుచు నేను బోవుచు జాముప్రాద్దునకు బొబ్బిలి కేగితిమి. నన్ను మా గురువుగారి కప్పుగించి రాజసత్రమునకు భోజనముకై మా పెద్దన్న వెళ్లెను. నాకు మా గురువు చలిది కడుపునిండ బెట్టించినారు.

మాగురువుగారి పెద్దన్న సర్వయ్యగా రతని కేడుపందల గీతములు మరియు నెంతో సంగీత గ్రంథము వచ్చునట. కాని తా బాదలేడు. పరులు పాడిన రాగము లెవ్వియు బోల్చజాలడు. రెండవయన్న యప్పయ్య, అతడు జగదేక వైణికుడని ప్రసిద్ధి పొందెను. గాని నే బొబ్బిలికి వెళ్లకముందే స్వర్గస్థుడయ్యెను. మూడవయన్న కామయ్య గారు, అతడు

4. గడియమెరుగుండగా : సూర్యాస్తమయానికి ఇంకా ఒక ఘడియ సమయముండగా.

గొప్పవైణికుడు. ప్రశస్తమైన సంగీత గ్రంథకర్త అతని కొకకొడుకు నొకకూతురు గలరు. భార్య కాలముచేయుటచే విరక్తుడై గద్దము పెంచుకొనినది. పద్ద తప్పవంటి పండు వెదురు బొంగున కొక యుక్కుతీగె మాత్రము కట్టి ప్రతిచేసి యొకవెదల్లు చాచుకత్తికి గుంకుముము పూజచేసి, మూరెడు పొచప్ప తల్లిన గద్దముతో, గట్టిపొట్టి శరీరముతో, సింహము పలె రౌద్రరసముప్పుతిల్ల, "హరిహర" యనునాద మాకసమవియ భజనచేయుచు వాసా సాంబయ్యగారియన్త కామయగారు నుడుట గంభమును దెచ్చబొట్టుతో భీకరాకారముతో గొండల నొలకుల ప్రతిభునింపజేయుచు బలువరశిష్యులను పీఠాగాన ముపదేశించు చుండును. నాలవయతను మాగురు వైదవయతడు కృష్ణమూర్తి గారు. అతడు గొప్ప వైణికుడు. ద్రుతవాద్య విశారదుడు. వారి తల్లి బ్రతికియున్నది. ఓడెకుండవలె గుండ్రని తెల్లనియాపె. కడుమంచది. మా పోంట్ల కండరికి జర్తివెట్టి యాదరించు చుండును. పప్పు వెంకన్న, కట్టు సూరన్న, ముద్దిగంటి సూర్యనారాయణ మొదలగు నెరువది ముప్పుది మంది బ్రాహ్మణులు. తక్కిన జాతివాండ్లు మరికొందరు శిష్యులుండిరి. కొందరు వీణ, గాత్రము నభ్యసించువారు. నాకు మా గురువుగారు వారములు చెప్పించిరి. అయిదు వారములు మాత్రమే కుదిరినది.

ఒకనాడు వారమెక్కుడును లేదు. భోజన మెక్కుడు దొరుకునోయని వెదకుచు నొకని యింట్లో జొరబడినాను. అల్లమరాజు దురయ్య పంతు లనునతడు స్నానము చేయుచున్నాడు. అతనికై యతని భార్య వడ్డించెను. అతను లోనికి రాకముం దతనివిస్తరికి దలపడి పరిషింపి భోజనము సేయుచున్నాను. అంతట నతడు వచ్చెను. అతనిభార్య యతనితో "చూచితీరా! వీడెవడో నన్నుము పెట్టెదవా యని యడుగగా నేను లేదు పొమ్మంటిని. వీడు వీధి గుమ్మము వరకు మళ్లి నేను వడ్డించుట చూచి లిరిగి వచ్చి యెట్లు విస్తరికి గలపడి తనుచున్నాడో?" యని యనెను. అందుకాపంతులు "వీడెవడా మనపాలిడి సూర్యనారాయణమూర్తియే. మనకు చిల్లలు లేరని యారూపముగా వచ్చి లనుచున్నాడు. పాపమెంత యాకలి వేసెననో" యని కంట నీరిచుకొని "నేయి వడ్డించు ముత్తయన్నము బొక్కుచున్నాడు" అనెను. అందుకాయల్లాలు నేయి వేసెను. చుకొక విస్తరి వేయించుకొని పంతులు కూడ పరిషింపి భోజనము సేయుచు నా సంగతి యడిగి నాచే డిరిసికొని "నేటినుండి నీకాదవార మిచ్చినాను. నీవీయూర నుండి నన్ననాళ్లు నాకధ్యంతరము లేదు" అనెను. భోజనము చేసిన పిదప నచట నా కంటబడిన వారతము తీసి శరవేగమున జదివెతిని ఆ వధూవరు లిద్దరెంతయో సంతోషించి యప్పుటి నుండి నన్నుజూచినప్పుడెల్ల కన్నకొడుకు వలె నాదరించుచుండువారు.

చొట్టిలి నేనిదివరకు జూచిన పార్వతీపురము పాలకొండలకన్న రాజుకోట³ కలిగియుంటచే మిక్కిలి ప్రభవముగ నుండెను. నేనచట గ్రొత్తగా నేనులు చూచియుంటచే మిక్కిలి యద్భుతపడితిని. ఎర్రకుచ్చు చొందులతో, దెనవెట్టి పైచుకొన్న పొడవు పెద్ద సికముళ్లతో, మూరెడు వెడల్పు జల్తారంచుల నీలిఖండవా వలెవాటులతో, నొంటిచేత బంగరు కడియములతో, నోట మూరెడుచుట్ట నొడ్డుపొడవుల పరువుమాటగోటులతో, చైజారునీటులతో సంచరించు వెలమదొరలను, ఓక్కులు పిక్కుట్టిల్ల ఘంటానాదం ఓరుదెసల మ్రోయ, వీధుల వెంబడి నిండ్లకన్ననెత్తుగ నడుచు పెద్దేనుంగులును, రౌతులతో శరవేగులును బర్చిడు తురువుగురము⁴లును, పెద్దచెంపకొప్పుల బంగరుచేమంతిపూలు మెరయ, కోటనుండి రాకపోకలు సలుపు దాసీరత్నములను గల చొట్టిలి పరువు స్ఫిరియు మూర్తీభవించినట్లున్నది.

మా గురువుగా లొకనాడు నాచే సాహాయ్యం మంచిముహూర్తము చూపి
యనిపించినారు. సాయంకాలమున గురస్వచెర్వులో గామయ్యగారు స్నానము చేయుట,
యాజీకటివేళ తెల్లనిసబ్బుతో శిష్కులతని యొడలు దోడుటయు, గొండకు జల్లుకట్టి
కామయ్య గారితో ఫలహారములు పట్టుకొని వెళ్లుట యప్పటి గురువులయందు శిష్కులకుగల
భక్తి సుగ్రదించును. ఒకప్పుడు రెండుజాములరాత్రికి చాలలేరుగ్రామములో సంభావన
మిచ్చిరి. నాకొక యణా దొరికినది. కామయ్యగారి మంచముపొరలో దాచుకొంటిని.
దాని నతనికుమారుడు దొంగిలించి చిన్నపేక కొనివేసెను. అది తెలిసి కామయ్యగారితో
నే జెప్పగా గొడుకును జీవాట్లు పెట్టి యణా క్రింద నాకొక చిన్నగామచా యిచ్చెను.
బజారులోని మిరాయి చూచి యెంతో నోరూరగా దుకాణములచెంత దిరుగువాడను.
కానీయైనను నాయొద్దలేడు. మిరాయి యెట్లు చిమ్మను? అహో! చెల్లనప్పుడు ఘోగేచ్చ
మెందుకదా! ఒకనాటి వేసవిసంజకడ కోటలోని కుల్లాసముగ బాడుకొనుచు, ఘోజనముకె

5. రాజకీయ : క్రీ.శ. 1652లో రాయచుడ్డు ద్వారా చొచ్చిరి సంస్థాన స్థాపన జరిగింది. 1757లో చొచ్చిరియుద్ధం, 1766లో విజయనగర సంస్థానం దివాను సేత రామరాజు చొచ్చిరి జమీందారుని చెరబట్టడం వగైరా కష్టాల గడిచి చివరకువారి దుయితో 1794లో బుదురుపాటు కలిగింది. 1875లో దాసుగారు సంగీతం నేర్చుకోవడానికి చొచ్చిరి చేరారు. అప్పటి జమీందారు పరిపాలన పండిత వత్తు వచ్చిన వేంకట శ్రీతాచలపతి రంగారావు, పిన్న వయస్కుడైనందున, దత్తతల్లి లక్ష్మీచెల్లమమ్మగారు సంస్థాన వ్యవహారాలు చూస్తున్నారు. చొచ్చిరి రాజమండ్రిరాలలో పురాతనమైనది వేణుగోపాలస్వామి ఆలయం చక్కని ఉన్నది. దాసుగారు చొచ్చిరి చేరేటప్పటికి రాజకుటుంబం ఈ మండ్లిరులోనే ఉన్నది. ఇప్పుడు దీనిలో ఒక ప్రైవేటు పాఠశాల నడుపున్నారు.

6. తురుపు గుర్రము : రాజు విలాసంగా షికారుకు వెళ్లేటప్పుడుగాని, యుద్ధానికి వెళ్లేటప్పుడుగాని రక్షణార్థం రాజుకు ముందు వెనుక ఉండే గుర్రపుదళం. సంస్థానం హోదా, ఆదాయాన్ని బట్టి తురుపు గుర్రాల సంఖ్య మారుతుంటుంది.

జోవుచుండగా, నిద్రను దుప్పట్ కప్పుకొని యొకరకంబు బాహుశ్చ యొక యేబది యేండ్ల పచ్చనిముసలి వ్రాహ్మణుడు చచ్చట గూర్చుని నన్ను దగ్గరకు రమ్మని పాద మనెను. నేను మరింత దీగరగా సుల్తానముతో రాగము దీసితి. సందుకతడు చెంతగలవానితో "వినుదీ పిల్లవాని తెవరునేర్చి తెంత చక్కగా బంధవరాక్ (పంతువరాక్ రాగం) పాడినాడు! పూర్వజన్మవాసన యుండవలె గాని సంగతి మొరులు నేర్పిన నేపాటి కుదురును" అనిను. అందులకు నేనతనితో "నీమిహ్మలకేమి గాని యొకవారము తక్కువగ నున్నది. చదువు కొనుచున్నాను వారమిచ్చెదవా?" అంటే, నతడు "నీకెప్పుడు భోజనము దొరకదో యవ్వడెల్ల మాయింట నీకభ్యంతరము లేదు" అనెను. అతడు సుప్రసిద్ధ భాగవతుడు. అంతసొగసైన శారీర మింకొకనికి లేడట. అతని పేరు రుదురాచ వెంకయ్య. బొద్దిలిలో నెలపవేసు దినములుంటిని. సంరక్షణము చాలమి. చిక్కెపోరని. మాయమ్మ నా సంగతి విని నన్ను చిలిపించి యెంతో ప్రేమతో సంరక్షణ మొనరించెను.

సుంకెలో యజనము జరిగెను. అప్పుడు చమసాధ్యుర్ములలో నేనొకడను. వింతగ నార్చుచు గంటి జొన్న కొట్టి వెన్నుల దినుసుంకించు పలురకముల పిట్టలును, చట్లదొంతుల నలదొడ్డు⁷ చుట్టకుదుళ్ల నెత్తుల మ్రోయుచు పొలముల కేగి కాపుచేపియులును, దమ్ము పట్టిన చుక్క కూడుపునారకట్టలెక్కించిన కమ్మబండనుండి నయిదెసల బురద నెగజిమ్ముచు, మ్రోకాలుబంటి యూదనీట నడలాడు నెనుపోరులబట్టి నడు మంత్రపుద్భారసిరినిని క్రొప్పుజనులవలె నుట్టు జలగలను. గార్జునుచున్న భవకమేఘంబులవలె ద్రేలెడు ప్రత్తిచేలను, దమ్మదిద్దని పడు తాటిపండ్లును కూరపాడులనలముకొని క్రమక్రమముగా నున్నతస్థలములకెగవ్రాకి ప్రాయోపవేళంబు చేయు కంఠకపుర్వులను, దశవిధగమకంబుల ద్రిస్తాయి భేదంబుల నానావిధశుతుల గొరుపంబుచూపు విన్న పెద్ద కప్పులను, నానావిధ సస్యకణక నోర్చుక పశుపక్షిమ్మ గంబుల నెట్లు చు నరపపాకల⁸ నరచు పొలములకాపులను, బెద్దలు రువ్వి తాటాడుగొడుగుల డించుచు, గుమ్మములం బల్లెరుముళ్ల పోయుచు తీట్లు దీవనలుగా భావించు పెంతెయిదులను, గౌరీశ్రతముల గైచేగొకొని, నానకైచిన పెసలు సెనగలు వాయినంబులిడు కన్నె పడుచుముడుసల ముత్తెడువులను, నిరతాస్యదాతలవలె

7. చమసాధ్యుర్ము : చమము అంటే యెత్తుములో కామపానం చేయబోనికి బహయోగించే పాత్ర అధ్యుర్ము అంటే యెత్తుల పెద్దపొంగే పాత్రలో ప్రధానము. నెట్టులలో బరిచి అంత చిన్నపయ్యులో దాసుగారికి అభ్యరంపంటి బాధ్యతను వహించు పాత్రకు సంబంధించిన పరియేదో అప్పటిద్దె బంటారు.

8. అలదొడ్డు : అలదొడ్డు సాయంబాలంబాబు రీతి గంటి పాత్ర.

9. అరపపాక : పానంలో కామరాదు నెట్టులలో అతని సులచేన అరప అంటారు. వానిపై నీచకోసం పాక వేసుకుంటే అది అరపపాక.

చేరువన్నులభ జీవనము చేతికందించెడు జలాశయంబులను, లేజవ్వనముమాడ్చి జిగురు బలిసిన యుద్యానవనంబులను, వేదవిహితధర్మముల మాడ్చి నొడ్డు చేర్చు నోడలను, నునుసిగ్గు వలపు క్రేగంటిచూపుమాడ్చి బ్రతిక్షణాహ్లాదకరములగు తీగమెఱపుగములను, మంటల మ్రోగు ఫిరంగులవలె మెఱపులన్ గర్జిలు కారుమబ్బులను, రేబచక్షం దఱపిలేక జీవనసంతుష్టి సలుపు సప్తాహంబులవలె విలసిల్లు మునుళ్లును, విధివిహితంబుగ సకలజనాహ్లాదకరంబుగ జరుగు గణపతినవరాత్రంబులను, లుబ్ధగేహంబులమాడ్చి పధిక సంచార విరహితంబులగు మార్గంబులును, పరుపు మాలిన పాచురులవలె జెలరేగి తిరుగు కుక్కురమిధునంబులను, దంబమగపర్చు లంచగొండులవలె బురి విప్పెడు మయూరంబులను, బయల్పడని మునులవలె దలచూపని కోయిలలను, గన్నేరు, మామిడి, యనటి, జామి, కాకర, నేతిదొండ, మొక్కజొన్న, సమ్మద్ధిగా మఱికొన్ని కాయగూరలు: మొగిలి, నందివర్చనము, పట్టెడముండ్ల గోరంట, తుమ్మిక, గన్నేరు, మాలతి మొదలగు పలుతెఱంగుల పూలు: మోదుగు, లోలుగు, పనస, యనంటి, యడ్డంకు మొదలగు విస్తరాకులు: నాకురాలు నువ్వులు, చోళ్లు, గంటెలు, చామలు మొదలు కొన్ని విధముల నవధాన్యములు: బలిసిన పచ్చికబయళ్ల స్మోరలెత్తక కడుపునిండమేసి పొదలిన పసరములతో, మఱిమఱి యావకాయయూట భోజనములతో శ్రావణభాద్రపదములు గడువగా, జీవన సమ్మద్ధిని స్థనిసి సుప్రసన్నములగు సకల ప్రదేశములను సాయంకాలమున మాత్ర మన్నదానము జరిపెడు దేవీనవరాత్రములను, పుస్తకములకు, జతుర్విధ వాదన యంత్రములకు, ధనభాండారములకును, గలుపపూదండల నొనర్చు పూజలను, మహాలయ మంత్రతంత్రములను, జూజములపున్నమయును, గౌరమ్మ జాతరయును, పటాకీల సందడియును, రామలీలామహాత్మ్యముల విజయదశమినాటి అంబారీయేనుగెక్కి రాజులు జమ్మి నరకుటయును, కార్కొని చూలుదగిలిన పరిపాలములం బనిచుల్కనపడిన సేద్యకాండ్ర తీరుబడి రచ్చవేడుకలను, సమ్మద్ధమగు పాడిపంటలను వివిధ మృష్టాన్నభోజనములను, దంపతులకు దీరనిపొత్తుగలుపుచు ముదిరెడి శీతవాయువులను, సీతాఫలముల యుమ్మిరియును, అట్లతదియుయును, దీపావళిపండుగయును, నాగులచవితి బుట్టలయొద్ద స్త్రీపురుషులొనర్చు పూజలను, సోమవారనక్షత్రములను, వనసంతర్పణలను, బాల్యమందహాసములవలె నిర్మలానందకర శరచ్చంద్రికలను, అయిదేండ్ల బాలుర డెందములవలె నిష్కలుష మార్గములను, నిరతాన్నదాతల మాడ్చి సుప్రసన్న జలాశయంబులను గలిగి కాలపురుషోత్తమాంగమువలె విలసిల్లు శరదృతువు, మిధునంబులకు బల్మిం బొత్తుగలపుటుత్తరపుముదురుసీతుగాడ్పులను, మిక్కిలి హితమగు నెగడిమంటలను, శరీరమంతటనిండు ముతగ యున్ని దుస్తులను, కడువృద్ధులవలె పనిలేక

మూలపడిన విసనకట్టలను జువ్వనముమాడ్చి నాలంగనప్రియంబులగు కుంపటులను, చరిచెతను వస్త్రియచేతనుగదాచ నెల్లభలములన్నింటి పద్మని వాతెజ¹⁰ విధమున నొప్పారు కమలాఫలముతొనలను. పగిలిన దానిమ్మపండులతీరున మంచునకు ఓటవాతీన మూతులను, అ సందర్భ కావ్యముల పోల్చి విసరిలు కలలను; బుద్ధునిహస్తమువలె ముడిగిన సకలావయవంబులను. సందీప్తములగు ప్రదీపజస్త్రిననిష్ఠలను. రుచ్చారుచ్చంబగు చింతకాయ ధవ్వళమును. సన్న చిహ్నాలగపచ్చ మట్లు చేసిన మామిళ్లును. భాగవత సమాజముకరణి మందీర్ష తర్క స్థలను. దర్శితులనోరధము తెన్నున దీక్షనియాకలియును, పోకిరిముఖములాగున నసహృదయ హిమకరదీపమును. వెకలిసచ్చమాడ్చి కనిష్టంబగు వెన్నెలయును. సకలవిద్యా సాధకములును. స్రవ్యాదరుతభయంకరాశీతనిశీధులును, వరిగుప్పలసండుల నొడలుమజచి నిష్ఠించు చక్రము కావులను. రుచికరములగు పెక్కు రకముల చిక్కుడు రాయల పాదులను. ప్రదీప్తములగు సకలాంతర్హిర్వహ్నులను. మందీర్ష తోష్ణకర నీరవిహసలను. ధనుర్మాసోత్సవములను. వాకిలిముంగిళ్ల ముగ్గుల చిన్నెలను. తీయగుమ్మిచిపండ్ల యావలను. అర్చిరణి నల్లునెయ్యి ముచ్చటలను, భోగముంటలు. మతరసంత్రాంతరీమానాక్ష పండుగ, వేడుకలు, కమ్మజాతర విందులు మున్నగు సకలజనుల యుల్లాసములను కోడి గొర్రె పందెములను. పన్నెక్కె కాకులెనుములు; కమ్మరావలబుష్పించిన మామిడిచెట్లను. సకలధనధాన్య సంగ్రహ విశేషములను, రథసప్తమిత్రేగుకాయ జిల్లేదాకుల స్నానంబులను. సూర్యునకు నైవేద్యమిడి చిక్కుడాకుల పంచిపెట్టు గోక్షీరాన్నములను. భీష్మకావశీద్రవనిష్ఠలను. ప్రాతస్నాననిష్ఠలను, లేజవ్వున పలుచాలుతెఱగున వస్త్రామీతీ తలచూపిన మల్లెమొగ్గలను. జాగరము పూర్ణముగా జేయలేని వారల మోముల నామములుంపించిన రుద్రాభీషేకంబు, శివరాత్రి జాగరణోత్సవములను, లేజవ్వునపు మాటమిపోలి సూత్ర ప్రియంబులగు మామిడిపిందెలపచ్చడి ముక్కలను, మామిడి, నేరేడు తక్కువత్సన సకల ఫలముల సమ్మద్ధియును. మాఘపాళీవర్షములను, జ్వాలాంతోరణములు. కామదహనములు. దోలోత్సవములు, హెరాళీపండుగ వసంతములు, నౌకావిహార సంగీతము. ముదిరిన మామిడిరాయలు. కోయిల కూతలు. పసననేరేడుపండు సంపదలు. సంవత్సరాది త్రోత్సయమిచ్చలు. చింతముచ్చమచ్చలు. దోరమూవి యూరగాయలు. మల్లెపూల యజమ్మిరియను. శ్రీరామసవయ మహాసాత్సవములు, కేతకిరేకులనల్లిన జడలు, గ్రామచీవత పండువ, పీర్లపండుగ సందడిన్, వంతులుగా మ్రోగు సుషిరానద్ధ వాద్యముల¹¹ జగవములు. పల్లవేషముల యల్లరినాపు నెఱ్ఱపాగాల

10. వాతెజ = పదివ్వులు

11. సుషిరానద్ధ వాద్యములు : విణవ, వాద్యులల వంటి ఉచి వాయిదెవి సుషిర వాద్యాలు, మద్దల, దోలు, చప్పు, మిరియి వల వాద్యాలు అనెడి వాద్యాలు.

రాజభటుల తునకాలదుడ్లు, సివమెత్తినయాటలు, మారిపిటికిరేయి భజనములు, తొల్కరి పరగటిగాలులు, కొత్తయాలుమగలకూటమివలె సతిరభసములగు మెరపు లులుములు, ఒడగళ్లవాసలు, మావి, పనస, పెద్దనేరేడు, తీయపండ్ల విందులు, పలుతెరగుల తొలకరిచేల, పదాన్యులచెంతకు యాచకుల మాడ్చి కొత్తనీటికెగజ్రాకు చేపలు, దుష్టమైతివలె క్షణభంగురములగు నీటివరదలు, జాలరిసందచులు, నీటిచంతుపోట్లాటలు, అవివేచి దానమువలె విచిత్రవృష్టులు, స్వసింహజయంతుత్సవములు, వైశాఖపూజలు, ఆతపత్రవృ జనోపానహ దానములు, రాల్చగులుసట్లు కాచు మందువేసవి చులుకుటెండలు, మందమలయానిల సమ్ముగ్ధ ప్రభాతనిద్రలు, సాయంసంధ్యావిహారములు, పాణిగ్రహణ మహోత్సవములు, ప్రణయకలహములు, చెమ్మటల సడలు దిగికొగికులు, సకలమిధున పరస్పర దూరశయాసములు, సకలజనాశ్రిత వాతాయనములు, అన్యోన్యాచలోకన కుతూహల కాముకాక్రాంత బహిఃప్రదేశములు, ప్రవర్తమాన శిరస్సానప్రతంబులు, పలుచని తడిపుట్టంబుల మనములారించు తరుణాంగక లావణ్యంబును, శ్రీజగన్నాథరథోత్సవంబులు నిర్వాతంబయి యాకైననల్లాడనీక యొడలుడికించు గ్రీష్మంబును క్రమక్రమంబుగ సకలర్తు విశేషంబుల గుర్రెరుగుచుంటిని.

ఒకప్పుడు మా తండ్రి నక్కుసు¹ 'కాల్పించి సాగజొడిపించుచుండగా నెర్రగగాలిన నక్కుముక్కు త్రుక్షి మా తండ్రి పాదముపై బడెను. చెంతగలవారెంతపని యెంతపని యనుచుండగా లేదులేదని మా తండ్రి పాదమును విదిల్చి జిరుసప్పుతో బ్రాహ్మణులగ్ని కనుక నగ్ని నాకు జురకలేదని చెప్పెను. కాలిన చేరెడు నక్కుముక్కు పాదమునబడి యొకక్షణమున్నను పాదమేమియు జురకకుంట కచటివారెల్ల యాశ్చర్యపడి మా తండ్రి సత్యముచే నట్లయ్యెనని యనుకొనిరి. మా తండ్రి మా పొలముమెట్ట తోటలో నూయి త్రవ్విచెను. దానికై రాళ్లు బెద్దూరుకొండనుండి బళ్లతో దెచ్చుకొంటిమి. అరునిల్లులు త్రవ్వినను నీరుపడలేదు. ఒక దినమున మా తండ్రి యుదయముతోనే స్నానము చేసిన విభూతి ధరించి చేత గంటము తాటాకులు పట్టుకొని నన్ను వెంటబెట్టుకొని సూతగట్టున గూర్చొని "తప్పురా నేడు నీరెట్లుపడదో చూతము" అని "పిప్పేహి గంగే తవ దర్శనం హరాత్" అని నొక అరగంటలో గంగాష్టక మొనర్చినంత పెద్దనీటిసెల సూతసుండి ముమ్మరముగ నుబిడెను. మిక్కిలి నాబోటి చూపరులు ఆశ్చర్యము చెందిరి. "ఇది నాలుకా తాటిపట్టా! అబద్ధము నా నోట వచ్చునా?" యని సింహారావమున నా తండ్రి యప్పుడప్పుడు పల్కుట నేనెరుగుదును. అతడు మిక్కిలి నిష్కపటుడనియును, నిరంతర తపశ్శాలి యనియును, గోపముబట్టజాలని బలశాలియనియును మాయగ్రహార జనులందరును

భయభక్తులతో నాతనిననుచుందురు. అతడు కొన్ని యష్టకములను ధనంజయవిజయమును నొక ప్రబంధమును సంస్కృతమున విరచించెను. అతని శిష్యులలో నివృదున్న సుప్రసిద్ధులు ఆదిభట్ట రామమూర్తి శాస్త్రియను తార్కికుడు. కర్రా పాపయ్య శాస్త్రి యను పౌరాణికుడును. గంటి నీలకంఠావధానియను ఘనపారి మొదలగువారు.

ఒకనాడు జన్మిదముల పున్నమకు పార్వతీపురములో నాకొక బేద సంభావన దొరికెను. అర్హణాకొక పిట్టకలము మరియొక యర్హణా కారు కాగితములు తక్కిన యణాకొక సిరాబుడ్డియును గొని రెండు జాముల కింటికి వచ్చి కలము సిరాలో ముంచుచు కాగితములపై బెద్దసున్నలను వ్రాయుచుంటే సంతట మాబుచ్చిమామ తన యూరినుండి వచ్చి నా వ్రాత జూచి "గుంటదా యేమీవ్రాత కాకితము సిరా దుండుగకా!" యని నచ్చెను.

మా భూవ్యవసాయము ఫలించకుంటచేతను, మిక్కిలి కుటుంబము ప్రబలమై పెండ్లికాబడిన నా మువ్వురు పెద్దన్నల భార్యలు కాపురమునకు వచ్చుటచేతను, నా తలిదండ్రులు క్రమక్రమముగ లేచి ననుభవించవలసి వచ్చెను. భైరపురగ్రామములో వంకాయల బలరామభుక్త యస్వము పెట్టి చదువు చెప్పుచుండెనని విని పేరన్నను నన్ను నచట జదువుకొమ్మని మా తండ్రి పంపెను. మేమిరువురము లక్ష్మీపురములో గొప్పయన్నదాతలును మాజ్ఞాతులునయిన పెద్దయ్యబాబుగారి యింట భోజనముచేసి సాయంకాలమున కేటియొచ్చుననే పదమిదిదెసకు నడిచి భైరపురము వెళ్లినాము. ఆ భుక్తలిద్ద రన్నదమ్ములు, వేగినాల్లు, స్త్రీతిపరులు. అందులో బెద్ద బలరామభుక్త భామవేషగాడు. చతుర్విధవాద్యముల¹³ బ్రవీణుడు. కవియును. దంతపు చొమ్మవలె నుండును. అచట రెండు దినములుండిమి. "నీవు భామవేషము కట్టెదవేని నన్ను దయారుచేసెదను. లేకున్న నీవిక్కడ నుండనవసరము లేదు" అనెను. చదువుమిషచే ఓండి సాగించుకొనుటకు మేమందుకొప్పక లక్ష్మీపురమునకు దిరిగి వచ్చినాము. పెద్దయ్యబాబు మాకు గదుపునిండ బనసతొనలు బెట్టి యచ్చమ్మ పనసపందొకటి మా తండ్రికిచ్చుదుని మాచేతి కిచ్చెను. సాయంకాలమున కిల్లుచేరి మా తండ్రికి జరిగినస్థితి చెప్పినాము.

తులసిరామన్నవలన యను నడవిగ్రామమున మా పెద్దన్న యత్తవారున్నారు. మా పెద్దన్న భార్యను చులసారి తీసికొని వచ్చుటకు నన్ను బంపిరి. ఆ వలసలో మూడు పూటలున్నాను. అచట ఒక పిల్లిపిల్లను గోడకు కొట్టి చంపినా నదియే నా జన్మలో చేసిన జంతుహత్య. పుల్లేరుపండ్లు, పిసివాకపళ్లెరి తనుచు చొమ్మకచ్చికలేరుచు నడవిగల చెట్లు

13. చతుర్విధ వాద్యాలు : సుషిర, ఆనధ, తత, ఘనవాద్యాలు సుషిర ఆనధ వాద్యాల గురించి పాద సూచిక 12లో, వీణ, సారంగి, సితార వంటి తీగలు వుండేవి తత వాద్యాలు. కంచు తాళాల వంటివి ఘనవాద్యాలు.

చేమలు పిట్టలు జంతువులు చూచి యాశ్చర్యపడుచు మా పెద్దమదినియు నేను కూలివానిని తీసుకొని మా యింటికి వచ్చితిమి. మాలో వదినకు మదిని యనియు బెదతల్లికి బెయ్యమ్మ యనియు పినతల్లికి తోచ్చి యనియు బెదతండ్రికి బెయ్యన్న యనియు చినతండ్రికి చిట్టి యనియు అన్నకాచ యనియు సంజ్ఞలు. మా పెద్దమదిని వచ్చిన సాయంత్రమే యాపె వంటకు ప్రారంభించెను. మాయమ్మ పినతల్లి కొన్నాళ్లును, మా పినతల్లి కొన్నాళ్లు, మా పెద్దవదినె కాపురమునకు వచ్చిన తరువాత యాపెయును మాయింట వందుచుందురు. కాని మాయమ్మ వందుటయరుదు. మాయమ్మకు నలువదేండ్లకుబైన కోడండ్రుండి యింటిపనులు జేసికొనుచుండిరి. మా మూడవయన్నభార్య కూడా కాపురమునకందెను.

నా పదేండ్ల వయస్సునపుడొక మాలవానితో దెబ్బలాట జరిగెను. వాడు నాయీడు వాడు. కాని నాకంటె బలవంతుడు. నీటిలో నడుచుచున్నవాడు వాని నీరు నాపై ద్రుక్షినందు కలిగి వానికి లెంపకాయ కొట్టితిని. వాడుకూడ నాపై గలపడెను. ఇద్దరమొకగంట ముష్టిముష్టి బాహాబాహి కేశాకేశిగా బోట్లాడినాము. తుదకువాడు నా జన్నిదము ద్రెంచి వేసెను. జన్నిదము తెగిపోయినందు కొకదినమెల్ల విచారగ్రస్తుడనైతిని. స్వభావముగా నే యుద్ధపుంజను. నేను బదునొకొండేండ్ల యీడున నుండి యేటియాచల బసుల మేపుచుండగా బేదకళ్లేరుటకు వచ్చిన పదారేండ్ల కరీషకరందవాహిని¹⁴తో యెట్లో జగడము వచ్చెను. మేమిరువురమే యామెరకపై నుంటిమి. అదియాడుదని శంకించి నాచేతికి వచ్చినట్లు నేగొట్టజాలకుంటి నది నాయశక్తిగ నెంచి నన్ను బేదతట్టతో గొట్టినకొట్టిది వరకు నాకు మరపురాదు. మరువాడ వెంకటాచధాని యనువాడు మా కామప్పు మరిది. ప్రస్తుత మొడలెల్ల రుద్రాక్షలు ధరించి భూతి పూసికొని యోగియని ప్రసిద్ధి నొంది ఉర్లాములో బోషింపబడుచుండెను. వాడు నాతో నా పదునొకండవయేట దండెపట్లు పట్టి తలక్రిందుగా బడి తిన్న దెబ్బ యిదివరకు మరచిపోదు. పురాణము చదువుటయుందును, పోట్లాటయుందును, ఎవనినైనా జొరవగా నడుగుటయుందును నాకు సాహసము స్వభావముగా మెండు. నా బ్రతుకేమగునోయనికాని లోకులు నన్నేమో చేసెదరనికాని భయము నాకెన్నడును లేదు. అడవియందైన నిర్భయముగ నొంటిగ నాత్మారాముడనై యుంట నా నైజము.

పిడిసీలలో నొకప్పుడు వైదికశిరోమణియగు నా పెద్దవాడ అయ్యగారి ప్రకాశావధాన్లు నూనె మిక్కిలి ఖర్చుగునని యెంచి బలవంతముగ గోష్ఠాదమంత మాత్రముంపించి తక్కిన జుట్టంతయు మంగలిచే గొరిగించెను. నల్లగాజులపేర్లవలె ముచ్చటగా నున్న సందెడు

14. కరీష కరందవాహిని : కరీషం అంటే పశువులు వేసిన పేద సహజంగానే ఎండగా పర్చడిన పిడక. కరందమంటే తట్ట. పిడకలు ఏరుకోవడానికి బుట్టలెచ్చుకొన్న పిల్ల అని అర్థం

జుట్టు నాకనిష్ఠముగా దీయించివేసిన మా బావ నాదినమెల్ల దిట్టుచు నా దుఃఖము చేత నేటికి బారిపోతని. ముఠికెడునీటిలో బట్టలుతుకొనుటకై వేయబడినరాతిపై దలపెట్టుకొని శరీరము నీటిలోబెట్టి నిద్రించుచుంటిని. భోజనమునకు రాలేదని నన్ను వెదకుచున్నారు. “వాని కొప్పుజోలి మీకెందుకు? ఎంతపని చేసినారు?” ఆ దుఃఖముచే వాదేనూతబడెనో? మరెక్కడికి బోయెనో? యెంతయపకీర్తి?” యని మా పెద్దప్పు ఆమె భర్తను మందలించు చుండెను. రెండుజాములయెంచ ఏడుగురు డూలుచున్నది. అప్పుడే యెర్రవండు బురదలో నేరు పొంగుచుండెను. నా శరీరములో నాశీక్రింది భాగము నీటమునిగి యుండెను. ఊర్పు భాగము చాపరాయి మీద నుండెను. ఏరుపొంగుటచేత శరీరస్థు తక్కు తక్కిన దేహమంతయు నీటిచే నాక్రమింపబడెను. ఆయేరు గంటలో నిలుపులకొలది పొంగి వెంటనే తీసిపోవు స్వభావము కలది. అప్పుడు జయంతి అష్టావధానులెందుకో యేటికి వచ్చి చాపరాతిపై తల మాత్రమగడచగ నిద్రించుచున్న నన్ను చోల్చి నా యొద్దకు వచ్చి యెలుగెత్తి “సూరన్నా, సూరన్నా” యని చీగరగ చీల్చి కొట్టిలేపెను. అప్పటికి నా నోటికి నీరు దాకుచుండెను. నే లేచి యతని వెంటబడి మాయప్పగారింటి కేగిన నా కొరకు వెదకుచున్న మాయమ్మతో “అమ్మా! ఏమి నీ చిన్న కుమారుని యమానుష చేష్ట యెంతహాయిగా నొంటిగా నీటినచును నిదురించుచున్నాడు? వీని ముక్కున కొక్కుంగుళము తరువాయిగా పడినీరు పారుచున్నదెంత దీర్ఘాయువమ్మా నీ కొడుకు!” అనగా నా తల్లి కంటసిరిడి నన్నెత్తుకొనెను. ఒడలెరుగని వెద్రినెడ్ర నా చిన్నప్పుటి గుణము.

ఒకప్పుడు మా మూడవయన్న యత్తవారియూరైన సిరిపురమునకు నా తలిదండ్రులతో వెళ్లినాడను. ఒకరాత్రి పదిగంటలవేళకు పిల్లలను దెప్పి తిండిపెట్టి తిరిగి నిద్రపుచ్చుచున్న మా పెద్దక్క యొక్కపక్క పైబరుండి యొక యీదులో నున్న పేరన్నకు నాకు దిండిపెట్టనెంచి మొదట నన్నీడ్చుకొని పోయి వీపుపై నొక గ్రుద్దు గ్రుద్దగా నోరు తెరచితినట. గ్రుద్దుకొక ముద్ద చొప్పున గమపునిండ నన్నము తినిపించి పక్కపై బరుండ పెట్టెను. అచటిబెండ్లి సుందడికి పల్లెటూరు నూరుమంది యొకయింట్లో విడిది చేయున్నారు. దీపములకాంతి తక్కువగా నుండెను. మరియొక గదియకు మా పెద్దక్క పేరన్నయనుకొని నన్నే తిరిగి విస్తరింప యెచ్చకెడ్చుకొని మామూలుగా దెబ్బకొక ముద్ద పెట్టెను. అపి పెట్టినయన్నమంతయు చిని కన్నులు విప్పకుండిన నన్ను జూచి “రెండుసార్లును వీనికే తినిపించితివి. పేరన్నకన్నము పెట్టితివా” యని యెవరో యదుగగా “అయ్యో! వీడే పేరన్ననుకున్నాను. దీపములచాటు” అని మా పెద్దక్క నోరుమూసికొని యాశ్చర్యపడగా నచటివారెల్ల పక్కలు పట్టుకొని నవ్విరి. అప్పుటినుండి నా భోజనపుష్టి గూర్చి యాసంగతి యెరిగిన వారిదివరకు నన్ను హాస్యము సేయుచుందురు.

ఒకనాడు మాయూరికి జేర్చుననున్న మురగదామను గ్రామము కొబ్బరితోటలో బేరన్నయు నేను నా జట్టుదారుడు యోగియు కూర్చునియున్నాము. దీక్షితులను మాజ్ఞాతి యుకడు మమ్ములను జూచి “పుట్ట నిమ్మకాయలు దినుటకు వచ్చినారా?” యని చింత రువ్వుతో మర్చించుచు గాళ్ల చేతులను గ్రుమ్ముచు చెవులుబట్టి మీదికెగవైచి క్రిందపడులోపున సరచేతితో వీపున జరచుచు మొదట యోగిని సత్కరించెను. మావాడుకదా మమ్ములను గొట్టునా యని నిజ్జరముతో మేమిద్దరన్నదమ్ములుంటిమి. కాని యాయవివేకి పేరన్నను గూడ యోగికివలె సత్కరించి చావచంపి చెవులుమూసి నాయొద్దకు వచ్చెను. “చూడు నీ చేతులు విరిగిపోవును. ననుగొట్టకు” అని తప్పించుకొని పారిపోతిని. మా తండ్రితో నీ సమాచారము చెప్పినాము. అతడు వానిని దలవాయు జీవాట్లు పెట్టెను. ఎంత సత్కవాక్కుడనో గాని మరి పదిదినములలో మమ్ముగొట్టిన యాదిభట్ల దీక్షితులు పనస చెట్టెక్కి పడెను. చేతులు రెండును విరిగి సొట్టయిపోయినవి.

మాపెద్దక్క పెద్దకుమార్తె మొదటికుమారుని పుట్టుటకు ఆ శిశువు తండ్రితో నన్ను జెప్ప బంపిరి. ఒక మంగలివాని సహాయముదీసికొని పిడిసీల నుండి సోంపురము గ్రామమునకు మధ్యాహ్నము రెండుగంటలకు బైలిదేరి పోవుచుంటిమి. నాకుబన్నెండేండ్ల వయసై యుండును. బుడతనపల్లి దారినిబోవుచు చిన్నచిన్న కొండగడ్డలు (కొండవాగులు) తాటితోటలు చిరుతుప్పుయడవు లూళ్లు వలసలతిక్రమించుచు సాయంకాలమునకు కొఠాము గ్రామమున కేగినాడ. వేదులవారు మా తండ్రి వంకచుట్టములచట గలరందులో. నాయంటి పేరు నాయూరు తెలిసికొని యొకముసలిపేదవాడ “కొడకా” యని నన్ను బిలిచి యాదరించి యన్నము పెట్టెను. అతడు తెల్లని చిన్నగావంచా కట్టుకొనెను. పేదవాడుగాని మర్కాదావంతుడు. సద్బ్రాహ్మణుడు. మరునాటియుదయమునకు సోంపురమునకు వెళ్లినాడ. మాపెద్దప్ప యింటిలోని వారు మూడుపూటలు నన్నుంచుకొని నాకు రెండు రూపాయలిచ్చిరి.

మా రెండవయున్న సీతారామయ్య విజయనగరములో తెలుగు ప్లీడరై శ్రీమంతుడై గంటి పట్టాభిరామయ్యయను తన మామగారియొద్ద గుమాస్తాగాయుండి యుచ్చటనే కాపురముండెను. ఆ పట్టాభిరామయ్యగారు సిరిసంపదగల పెద్దకుటుంబి. విజయనగరము చేంగట సిరిపురమును గ్రామమున నా మూడవయున్న యత్తవారుండిరి. విజయనగరముదరి పిడిసీల యనుగ్రామము మాపెద్దక్కయత్తవారియూరు. సింహాచలయాత్ర చుకొనుటకు, వీరకాండ్రవీరకత్తెలను¹⁵ జూచుటకును అజ్ఞాదనుండి మా స్వంత బండికి గూడుకట్టి మా వ్యవసాయముకై గొన్న బలముగల గిత్తలను పూన్చుకొని, చిన్న చిన్న మజిలీలు చేసికొనుచు

15. వీరకాండ్రు, వీరగత్తెలు = వియ్యంకుడు, వియ్యపురాలు.

మా పదతల్లులున్న చొప్పుకపాడు. కలవరాయి యనెను గ్రామముల చుట్టపు విందులారగించి మా తలిదండ్రులు, సీతారామయ్యగారును నా పెద్దక్కగారును దక్క దక్కిన మాయమ్మ కన్నవారందరమును బయలుదేరినాము. కోమటిపల్లకి బొడ్డిలికి నడుమ పల్లము నందు బండియుండవిరుసులు మోయ, నెడమోరలు తప్ప దక్కిన భాగమంతయును ముస్లిపోవునంత బాడిబురదలో నుండి యెద్దను విడిచిపెట్టి మా పెద్దన్న జగ్గావధాని యాబండిమొగను దానొక్కడే మొలబంటి రేగటిచిగట మంటిబాడిలో నుండి యరక్తోను మేర జూపరులబ్బురపడునట్లు ధీమునిపలె లాగుకొనివచ్చెను. బొడ్డిలిలో నొకచిసముండి రామభద్రపురములో మాకు మిక్కిలి దూరబంధువులగు వడ్లమాని సుబ్బారాయుడు, లక్ష్మీనరస, స్వప్నలను సోదరత్రయము ఒకపూట యాదరింప ఆ రేయి చిమ్మచీరటిలో బయలుదేరి సదిరేయి కారికతోటయను కొండదారిన బడిపోవుచుంటిమి.

పూజువంటి పెద్ద యినుపకట్టలదుద్దు బుజముపై వేసికొని గున్నట్లెగువలె మాపెద్దన్న బండి వెంటబడి వచ్చుచుండగా, పదిపదేనుగురు దొంగలు బండిని సమీపించియు చెబ్బలి గర్జనలతో బండినదల్చు చున్న మాపెద్దన్నను జూచి "యిదెక్కడి మనిషిరా కొండలాగున్నాడు" అని దారి యొసిలిపోగా "యేమిరా! బండి యొంటిగానున్నది. దొంగలు కాబోలు రండి రండి!" యని మా పెద్దన్న పల్కరించగా "బాబూ! మాకు భ్రాణములపై నాసలేదా" యని యాచోరులు బదులు చెప్పి పరుగిడిపోయిరి. మా పెద్దన్న యారదుగుల పొదపు, ఏనుగుతొండములవంటి చేతులు, సుందట నిమడని తొడలు, సుస్వప్న సమము, భుజము మూపురముల నడుమ నించుమించు మూడదుగుల వెడల్పు వక్షము, మూడదుగుల చుట్టుకొలత గల బాహువులు సంతే పరిమితగల గళము, పెద్ద చెదర్చైన మొగము, కర్ణములు, శిరస్సు, నేల సమముగా మోయు నేనుగుపొదములు, వేయేలయతని జూచిన వారందఱు నితడు గున్నట్లెనుగగాని నడునకింత విగ్రహముందునా యని యచ్చెరుపడు చుందురు. పదిమంది యొకవైపుపట్టి యెత్తిన దూలము తానొక్కడే రెండవవైపు పట్టుకొని నలువదియేండ్ల వయసుగల యతడనాయాసముగా నడచుట నెఱుగుదును. అతడు క్రమాంత స్వాధ్యాయవేత్త. ఉర్లాము పరీక్షలో సుతీర్ణుడు. భోజనమునకు తగిన విగ్రహ పుష్టి, విగ్రహమునకు దగిన యమానుష బలము, బలమునకు దగిన ధైర్యసాహసములు, బలపరాక్రమమునకు దగిన వైదికాచార సంపదయు నోర్పును గల సత్పురుషుడు. నవ్వులకైన నబద్ధమాడని సజ్జనుడు, అంత బలవంతుడైనప్పటికీ, సంతధర్మశాలి యైనప్పటికీ, సంత సత్వగుణముకలవాడు జగములో మిక్కిలి యరుదు.

రామభద్రపురమున మధుసూదనాగ్రహారములో మధ్యాహ్నము గడిపి, సాయంకాలమునకు మా పెద్దక్కయత్తవారియూరగు పిడిసీలకు వచ్చుచున్నప్పుడు, మొలబంటి

యేటి దొంగయిసుకలో¹⁶ కూరుకొని కదలని యెద్లతోడి బండిని మా పెద్దన్న బండి నొగలకును దనమొలకును బెద్దమోకు చుట్టబట్టుకొని యొడ్డున నిలబడి సుళువుగ నొడ్చెక్కించుట నిజముగ నమానుష చేష్ట. పిడిసీలాగ్రహారములో నైదాటుదినములున్న పిదప విజయనగరమునకు వచ్చి మాయన్న సీతారామయ్యగారి మామగారైన గంటి పట్టాభిరామయ్య గారి యింట దిగి నాల్గుపూటలున్న పిదప సింహాచల యాత్రకై పోయినాము. మాతో మాయూరినుండి వెళ్ళిపిగాడని యొకకాపు వచ్చినాడు. వాడు వెళ్ళిమొట్టి పాటలుపాడి సవ్విించుచు మార్గాయాసము మఱపించుచుండును.

బాల్యదశ వర్ణనము

ఓహో! బ్రతుకులో బాల్యదశయే నిక్కముగా దివ్యదశ యనదగును. యౌవనమున్నత దశ. వార్ధకము పనికిమాలిన యొంటెత్తు దశ. బాల్యదశలో దేవాలయములందును, దేవతా విగ్రహములందును, దివ్యకథల యందును, బెద్దలమాటలయందును, నిక్కముగా నెంత సమ్మకముందును! “నానాటికి దీసికట్టు నాగంధట్టు” అన్నట్లు క్రమక్రమమున నట్టి దివ్య విశ్వాసమును, మఱియుట్టి దివ్యానందమును నశింపగా, రోగభూయిష్ట వేదనా కరమగు శరీరమువలె దుఃఖభూయిష్టమై శంకాస్పదమగును. మనస్సు వయసు ముదిరిన కొలది న్మిగులుచుండును. సకల జంతువులను, జెట్టుజేమలను సైతము మనుషుల వలె బల్కరించుచు, మాటాడుకొనుచుంట, సకల బదార్థములందు దేవతామూర్తి యన్నట్లు నమ్ముకొంట, శరీరమునకు దెబ్బతగిలినప్పుడు నొప్పి, శత్రులెదిరిపడినప్పుడు వెనుదీయని వీర మాకలి గొన్నప్పుడు తిండికై దేవులాడుట, తప్ప నితరమైన సంసార బాధ లెవ్వియును లేక నవ్యక్తానంద మనుభవించు పన్నెండేండ్లలోపు బాల్యదశయే నిజముగా బ్రతుకుయొక్క సారము. పుష్పిలేని పండువంటి బాల్యమును స్మరించుకొనుటచే గొంత మనస్సంతుష్టి, తక్కిన పయస్సులందు కొంత మనఃక్షేమమున కుపశాంతి కావించును.

సింహాద్రియప్పన్న సందర్శనము

సింహాచలమెట్లు మొట్టమొదటిమా తెక్కుచున్నపుడున్న జోక (ఉషారు) యింతంతా. ఆకాశధార, గంగాధార, కాకిధార, పిచ్చుకధార, హనుమద్బట్టము, ప్రతిధార క్రింద నిలబడి తాసమాడుచు, ద్రుళ్లుచు, నవ్వుచు, గంతులిడుచు, దలిదండ్రులు యుదలగు ప్రాణబంధువుల చెలత దనశరీరలాఘవ సామర్థ్యములగపర్చి బడాయిగ సంచరించుచు, గుంపుగుంపులుగా గొండలెక్కునపుడు మిక్కిలి శ్రమనోజుచు దిగునపుడాయాసమగపర్చు వివిధ యాత్రికుల

16. దొంగ ఇసుక : ఊడ లక్షణాలు కనబడకుండా సాధారణమైన ఇసుకనేలాగా కనబడుతు అడుగువీడ్చి దిగబడిపోయే ప్రమాదకరమైన ప్రాంతం. ఎండిపోయిన యేర్లు. నదీగర్భాలలో ఇవి ఉంటాయి.

నుల్లాసమున జూచుచు. మెల్లుమెల్లునకు బట్టలు పర్చుకొని నానావిధ వేషముల నడుగుకొను పేదల చెంత నొక్కొక్క గవ్వ¹⁹ ధర్మము చేయుచు. సింహాచలముందు చిత్రింపబడిన ప్రతివేదతా విగ్రహమునకు జేతులెత్తి మ్రొక్కుచు. దారికిరుప్రక్కల సరక్రోసులోతుగానున్న పర్వతపార్శ్వముల పూచి. కాచి. ఫలంచిన. నానావిధ ఫలవృక్షముల గుంపుల కద్భుతపడుచు. మాపల్లెలో నెన్నచెఱుగని రాతీచప్ప రములను. చింతగోప్త రములను. వేవాలయముల చిత్రములకు నబ్బరపడుచు. “స్వర్ణమూరముల్లు శ్రమకరము. తుదకిట్లానందదాయక” మని మెట్టెక్కుచున్నపుడు. కోవెల చెంతకేగినపుడు సగుమోమున నా తండ్రి పల్కుటచే సింహాచలము వలె స్వర్ణముందునని నిశ్చయముగా నమ్ముకొనుచు. బులిహార. కోవెలగారెలు. మొదలగునవి ప్రయముగా ఘడించి. చంకకొప్పు. కప్పుస్థంభము. గిన్న కోవెల మీదు క్రిందులయందలి వివిధ చిత్రములు, రారీరథములను చూచితని. లోనికి జనసమూహము మధ్య నిరికి యంతరాళమున జనసమూహముచే నడుపబడి. తుదకు గ్రిందబడి. గర్భకోవెలను జొరబడి. చెమ్మట గ్రమ్ముచున్నట్లు ఘర్మదీందువులు రాతీ గోదప్రక్కలను ప్రవింపుచుండగా. చందనముతో నిమిదియున్న వరాహనరసింహమూర్తి నేడు నిజరూపమని కొంత వంకమూతతోనున్న మూరెచుపొడవుగానున్న సింహాద్రి అప్పున్నను జేతులారా బుణికి మ్రొక్కిమ్రొక్కి జనుల నలుపులాట పెట్టిక. ఘోరయుద్ధమున నెగ్గివచ్చినట్లు. చేచారలతో క్రాత్రేటి నీదివచ్చినట్లు. జన్మమీదేరినట్లు. స్వర్ణముజూరగొన్నట్లు. సురరోషముభవికాసములతో దేవుని సందర్శించుకొని కోవలనుండి మళ్లి యుత్తర విగ్రహములను వేర్వేర దర్శించుకొని మ్రొక్కుచు. మూకమూకలుగా పసపుకుంచుచులు గంటముప్పలచే సలంకరింపబడి యచ్చువిడిచిన మ్రొక్కుబడిగిత్తల వెంబడి దిప్పటులవంటి యగ్నిమంటల కోలల చమురుజల్లుకొనుచు నగ్నిజ్వాలలు తులసిపేరుల నెసగు గుండె లోరజేరుల ద్రిప్పుకొను మూఢభక్తిస్తావకములు తప్పెట్లు పట్టి దైవసంకీర్తనము చేయు శూద్రులును. నెనరుమాలి తమముణుకులకు దలాసి. కత్తిపిడుల నెత్తులంగొట్టి దీగించుచు. మేకిగా శిరోజముల గొరిగి ప్రోగొనర్చు మంగళ్ల చెంత కుప్పకుప్పలుగా నున్న రాగిచిట్టలు. మంత్రములు చెప్పుచు స్నానమాడించి దర్శింపకై చేతులుచాచు నీటికాసుబాపండు. “నోహూ! యేమి లయజ్ఞానమురా పీసిదు? చూడు మెట్టుదరమునే మర్చలముగా వాయింతుచు భజనము చేయుచున్నాడు” అని చూ తండ్రి రెండు చమ్మలు బహుమతి యిచ్చిన యుదర వాడుకునివిద్య

19. గవ్వలు : 1880 - 90 వరకు గవ్వలు చితామణిలో చుట్టు చెక్కివేళ్లవారు కథలు - గాథలులో సమాచారమిచ్చారు. వయ్యది నాలుగు దమ్మదీని. దమ్మదీని రెండు బోణలు. లోహంగో చేసే నాణెలలో అల తియ్యవ వలదు గలది బోణ. బోణకి కట్టు 12 గవ్వలు. ప్లవచి అంటే నాలుగు. కట్టు అంటే 8 గవ్వలు. చిట్టగవ్వ లేదు. గుడిగవ్వను మారదు అనే జాతీయాలు గవ్వల చితామణిని నిర్మాలిస్తాయి. నిర్మాలిలోనే లోపల ఉండిన కట్టిగవ్వ. మెండు వలె చండ్రిల వడి మారకానికి పరిచితానిది చిట్టగవ్వ. ఎటువంటి గవ్వలను మారచెత్తడంగా వాడెవారో

కబ్బురపడుచు సాయంకాలమున కడివివరమునకు గొండదిగి వచ్చి తిరిగి విజయనగరము చేరుకొంటిమి.

మా రెండవయస్సు మామగారికి ఒక కొడుకును నలువురు కొమార్తెలును కలరు. అందులో మూడవది మా గున్నయ్య యనునామె మా రెండవ పదినె. మారెండవయస్సు తన మామగారి యొద్ద గుమాస్తాగా నుండి యార్జనము ప్రారంభించెను. అప్పటికేడినిమిది వందల రూకలు గడించెను. అతని మామగారతనికొక యిల్లు కట్టించియిచ్చెను. మేము మూడుపూటలు విజయనగరములో నుండి సింహాచలయాత్ర చేసికొని తిరిగి విజయనగరమునకు వచ్చినాము. మా రెండవయస్సు సన్ను దనయొద్ద నుంచుకొని చదువు చెప్పించుట కుద్దేశించెను. అప్పుడు మా తల్లిదండ్రులు మారెండవయస్సు మామగారి యింటి కెదురుగా నున్న యింట్లో నద్దెకు దిగిన నిరాఘాటము కృష్ణయ్యగారను మహారాజుగారి పాటకునకు సంగీతము నేర్పుమని సన్నాప్తుగించిరి. మా గురువుగారు పాడునపుడు తలచేతులు మొగము కనులెట్లు త్రిప్పుకొందురో గడియలో నాయభిసయమంతయు నాకు వచ్చెను. మా గురువుగారికన్న నెక్కువుగ ద్రిప్పుకొను సన్ను మా గురువుగారు కనిపెట్టి మా తండ్రిగారితో “శాస్త్రి గారూ ! మీవాడు పాటలో నాకన్న నెక్కువుగ రుంజుకొనుచున్నాడు. నన్ను వెక్కిరించుచున్నాడు. వానికి నే జెప్పను” అనెను.

మా తల్లిదండ్రులు పేరస్వయు మాయూరికేగిరి. నేను విజయనగరములో చదువుకై యుండిపోతిని. పేదస్థితిలోనున్న మా కుటుంబమును చిన్నప్పుడు దారిద్ర్యమనుభవించిన రసజ్ఞుడు, ప్రాజ్ఞుడునగు గంటి పట్టాభిరామయ్యగారు గొప్ప యింటివారనియును, చదువుకొన్న సత్పురుషులనియును మమ్ములను మిక్కిలి గౌరవము చేసి పంపెను.

కం॥ ఇది నా పది పన్నెండేం

క్ష దినంబులచర్య సజ్జన స్తవనీయా!

సదమల జయంతికుల వా

రిధి సంపూర్ణాషఢీశ - శ్రీ కామేశ!

అధ్యాయం - 5

మా అన్న సీతారామయ్య నాకు వారములు కుదిర్చినారు. గంట పట్టాభిరామయ్య పంతులు గారి ఇంట సోమవారం, ప్రథమ సుబ్బారాయుడు గారి ఇంట ఆదివారం, కాపరపు శంకరముపంతులు గారి ఇంట మంగళవారము, చింతక్రింద గంగన్నపంతులు గారి ఇంట బుధవారము, వేములకొండ సీతారామయ్య పంతులుగారి ఇంట గురువారము, వేదులమూడి రాయప్ప పంతులు గారి ఇంట శుక్రవారము, పాలెపు లక్ష్మణరావుపంతులు గారి ఇంట సిరవారము, వేములకొండ గోపాలస్వామి గారి ఇంటను, మంకా వెంకన్న పంతులుగారి ఇంటను, గుడిమెళ్ల వెంకట్రామయ్య పంతులుగారి ఇంటను గవాడ వారముల భోజన మప్పుడప్పుడు రటస్థించుచుండెను. ప్రథమ సుబ్బారాయుడు గారు, వేములకొండ సీతారామయ్య పంతులు గారున్న మిక్కిలి భోజనప్రియులు. వారిండ్ల భోజనము మిక్కిలి గణనీయము. నాకింగ్గీషు చెప్పించి ఉద్యోగము చేయించుటకు మా అన్నగారు నిశ్చయించి, ఇంగ్లీషు మొదటి పాఠ పుస్తకము నాకు కొనిపెట్టెను. నాకు పదమూడేండ్ల వయసు. విజయనగరమంత పెద్ద పట్టణ మిదివరకు జూచియుండలేదు.

నా ఆంగ్ల విద్యాభ్యాసము

పదునాల్గవవేడు దాటువరకు నేస్కూలులో ప్రవేశించలేదు. టేకుమళ్ల గోవిందరావు గారు నాకు ఫస్టరీడరులో గొన్ని పాఠములు చెప్పిరి. అతనియొద్ద "మఖంజీదొర ఉద్యోగములోనే మనవిధవములెల్ల" అని పాదుచు నవ్వించుచుండువాడను. పట్టణములో ఉంచుట చేతను, స్కూలులో చదువ నుద్దేశించుట చేతను, అదివరకు మామూలుగా గట్టుకొనుచున్న గోచికి సెలవచ్చి, చిన్నగావంచా గట్ట ప్రారంభించినాడను. విజయ నగరములో వారముల భోజనమునకు స్కూలువేళకు జతపడకుండుట చేత అది వరకు మా రెండవఅన్న వేరింటికాపురము సిరపడకుండుటను, నేబడిలో ప్రవేశించి పై పాఠములు నేర్చుకొనుచుంటిని. మా రెండవఅన్న భార్యసోదరుడు గంటి లక్ష్మీనరసింగరావు కూడా నాకింగ్గీషు పాఠములు నేర్చుచుండును. అతడు నేర్చిన ఇంగ్లీషులున్నా అతడు మప్పిన చుట్ట శాశ్వతమాయెను. మొదట జుట్టతాల్చినపుడు కక్కుకొని ఎంతో బాధపడితిని. క్రమక్రమముగా జుట్టలకు గురుదైతిని.

నాకు వారములొసంగిన వారిలో వేములకొండ సీతారామయ్య పంతులు మంచి కవీశ్వరుడు, గొప్పవక్త, వకీలు, నాభినిషా¹ కలవాడట. ప్రతిదినము తెలకపిండికూర,

1. నాభినిషా : నాభినుండి తయారు చేయకపో శుద్ధి చేయని ముడికాఫీ విషపదార్థం. శుద్ధి చేసి మరికొన్ని దినములతో పల్లమందు. అదేమీ మత్తు పదార్థంగా తయారు చేస్తారు. నాభికి అలవాటు పడ్డారు అంటే హార్వర్ట్ ప్రెస్ పబ్లిష్డ్ అన్నమాట.

ఇంగువనూనె పులుసు, పొటోలి, చంకాయముచ్చ మొదలగు బలురకముల భోజనము సేయువాడు. పరమ భాగవతోత్తముడు. అతని భార్య తెల్లని ముసలిది. కృష్ణాయని అతడు భజన చేయుట పాడుట ఎంతో దూరము వరకు వినబడును. అతడు సానింగూడ ఉంచెను. వేములకొండ గోపాలస్వామి గొప్ప స్త్రీదరు.. అతనికి రెండవపెండ్లి అగుటచేత అతని భార్యకు నా ఈడుగలదు. భార్యాభర్తలు తలిదండ్రుల వలె సన్నాదరించుచు, నాచే బురాణము వినుచుందురు. వేదులమూడి రాయప్ప పంతులు, చిగురు వంటి భార్య, ముత్తైముల వంటి పిల్లలు కలవాడు. స్త్రీదరు. మా రెండవఅన్నకు కోర్టుపనిపాట్లు నేర్పెను. గుదిమెళ్ల వెంకట్రామయ్య పెద్దమీసాల పొట్టిపంతులు. కోటలోఉద్యోగి. పేకాట ఎంతయో అతనికి వేడుక. అతని ఇంటి భోజనము కూడ మిక్కిలి బాగుండెడిది. ప్రథమ సుబ్బారాయుడు మిక్కిలి భోగశీలుడు. సంతతము చందసచర్చితమగు శరీరము, తామరాలచర్చణ సువాసిత మగు ముఖము, గొప్ప జుట్టుముడి, రంగుపంచలు, సొగసైన ఆకారము కలవాడు. అతని తల్లి సుబ్బమ్మ వంట అమ్మ తోపమానము. అతడు పైవేటు వకీలు. అతని కుమారుడిప్పుడు విశాఖపట్టణములో జిల్లాకోర్టు వకీలు. కాపరపు శంకరము పంతులు మంచి భాస్వాన్యుడు కలవాడు. కోటలో ఉద్యోగి. నల్లనిమీసములు, తెల్లని జున్నిదములు, పాచ్చకోళ్లతో ఇంటిలో బచారు చేయుచుందును. వారి ఇంట నేను తరుచు భోజనము చేయుచుంటిని. చింతక్రింది గంగన్నపంతు లీ ఊరి ఆమీను. “ఓరీ! పెద్దగొంతువాడా” అని నన్ను చీల్చుచుందును. తెల్లనిపాగా, అంగరఖా, ఆకుచెప్పులు. చేతజపతాపకముతో కచ్చేరీకి వెళ్లునపు దపశకునమైనచో చిట్టచుందును. పాలెపు లక్ష్మణరావు పంతులు కోటలో ఉద్యోగి. కనుబొమ్మల నదుమ పెద్దకుంకుమచోట్టు, తలను గేరా కలవాడు. ఆదరించి అతిథుల కన్నముబెట్టును. గంటి పట్టాభిరామయ్య పంతులు మా రెండవఅన్న మామగారు. తెల్లటివాడు కోర్టు స్త్రీదరు. మాటలనేర్చుచే మిక్కిలి ఆస్తి సంపాదించెను. చంకా వెంకన్న పంతులు వేములకొండ సీతారామపంతులుకు శిష్యుడు. ఒక బండికి సరిపడునంత తెల్లని శరీరము కలవాడు. తపశ్శాలి. వీరిలో వేములకొండ సీతారామపంతులు, వేదులమూడి రాయప్ప పంతులును దప్ప తక్కినవారందరును స్మార్తులు. పూర్వపు స్త్రీదరికింగ్గీషు రానక్కర లేదు. కావుననే వారికి బట్టల ఖర్చు తక్కువ. తరచుగా అన్నదాతలుగా ఉండువారు.

పదునాల్గవయేట బడిలో ప్రవేశించి ఘనశ్లాసు ‘ఎ’ డివిజనులో ఘనంగా ఉండువాడను. మాకు మాస్టర్లు కడియాల ఎత్రికామయ్య. అతడు లెక్కలు బాగుగ జెప్పగలవాడు. కాని నిష్కారణముగ మండలపై రూళ్లకరతో బడగొట్టువాడు. కంసాలి పైదన్న బ్రాహ్మణుల మరపించి ఉండువాడు. కంసాలి గంగయ్య గుండ్రని మొగము, పెద్దకన్నులు, సొగసైన పాగా కలవాడు. మృదువైన మాటలాడువాడు, కంసాలి గంగయ్య

గోళ్లలో గోళ్లుపెట్టి చిక్కి బాధపడువాడు. మంచీయిట్లు. శీలము వెంకటాద్రినాయుడుగారు మూడే క్లాసులు గల ప్రైవేట్ స్కూలును కఠికారి. ఎరువడి రూపాయల జీతగాడు. స్కూలు విల్లలకేమి, ప్రైవేట్ కేమాతని చుండు మిక్కిలి గౌరవము. మంచీ మాటకారి. ఎన్నదగిన బోధనశక్తి కలవాడు. పఠకుల స్వనింహానాస్తి మూడు క్లాసుల వరకు తెనుగు మాస్టరు. నాకు ఘస్టుర్లాసు మంచీ డబుల్ ప్రమోషను చేసి మూడవక్లాసులో పెనిరి.

నా క్లాసుమేట్లు

అప్పటి నాతో చదువుకున్నవారిలో జొన్నపలస వైనరం వినుపు లేక రాజపౌరుషముతో రిపగా ప్రతిదినము రెండుపూటలు నిలువబడుచుండును. పులపాక కోదండరావు పిచ్చువలు నీడిలోను, చేపలు చెట్ల మీద ఉండునని జవాబు చెప్పి యెన్ని వెబ్బలు కొట్టినను కన్నీరు పెట్టని జడ్డివాడు. బండారు రామమూర్తి యెద్దుమోపికబర్లు పుస్తకములు మోయుచు సంతరమేదో చదువుచుండును. ఒక తీరు బుద్ధిశాలి పీఠాంబరము హనుమంతరావు నా లెక్కలు కాపీకొట్టి నేను కాపీకొట్టితినని మాస్టరుతో చెప్పి నన్ను గొట్టించిన తెలివితేటలు గలవాడు. చిరకాలము నాలో కలిసియెరిగి తిరుగువాడు. మంచపాక వీరరాఘవస్వామి. క్లాసులో ఘస్టు. మంచీ తెర్చితేటలు కలవాడు. కోలకొట్ల చలపతి కోమటులలో నీవైపున సంత చదువునందు తెలివితేటలుగలవాడింకొకడు లేడు. బొద్దు వెంకటేశము. జుట్టా షరాయిలో ఉండు మంచీబాలురలో నొకడు. చదువునకేమిగాని పర్తన మంచీ. నిమరొండ వరహాలు. చదువు రాదుకాని పన్నెకాడు. లంక గద్దెన్న. ముక్తాఫలముల వలె రెండుభాషలును వాయుగలవాడు. పులిగెచ్చ సుబ్బారావు చదువురాని పెరికెవాడు. కాసుకుర్తి వెంకటరావు, ప్రశస్తియైన తెర్చితేటలు గలవాడు. అతని తమ్ముడు కాసుకుర్తి కృష్ణారావు తెలివితేటలుగలవాడే. భాగవతపు సూర్యనారాయణ తెలివితేటలు కలవాడే కాని రా పలుకడు. మట్టి జగయ్య. ఉడుపాడువలకు నాపాటి. మూడవక్లాసులో కొందరు నాకన్న బెద్దవాండ్లు పలువురు నాకన్న చిన్నవాండ్లును గలరు. భాగవతుల అప్పడు. కామాపంతుల సూరా నారాయణ. ఈ ఎద్దకు మిక్కిలి తెలివితేటలు గలవారు. నాకు ఛందస్సు నేర్చి పద్యములల్లుట చుప్పిరి. నిష్కల సూర్యనారాయణ, మల్లాజోస్సుల వెంకన్న, క్రొవ్విడి వెంకన్న. కుచ్చర్ కోట వీరరాజు. బేకుమక రామారావు. అంగర వెంకట్రావు. వేములకొండ దాసుపంతులు మొదలగు క్లాసుమేట్లు చురుకైనవారు.

వెంకటాద్రినాయుడు గారు ప్రతిరాత్రి తన చెంట్లో నాచే భారతము చదివించి వినుచుందురు. అతని భార్య పెరుగు. పాలు. ఆరదీపండ్లు నాకిచ్చుచుండును. నాకు దరుచు స్కూలు జీతముగూడ సంతోషము వాడు. మూడవ క్లాసు మంచీ ఘోర్కనకు నన్ను డబుల్ ప్రమోషను చేసిరి. గుండాల రామచంద్రరావు, అతని తమ్ముడు తాడూరు రామచంద్ర

రావు, పూళ్ల వీరరాజు, సరస్వతుల సుబ్బయ్యశాస్త్రి, ఓర్వీపోయి స్వామి, కోటేశ్వరరావు, అరిపిరాల గౌతమి, చింతామణిభట్ల వెంకటరెడ్డియ్య, మంథన భాస్కరుని మేనల్లుడు నా క్లాసుమేట్లు. మరికొందరిని మొగముచూచి పోల్చగలను. కొందరిపేర్లు పరాకువడినాను. కొందరు బొత్తిగ జ్ఞాపకము లేదు. బాలగురువు కొల్లూరు సోమనాథముగారు (తెలుగు తీచరు), భాగవతుల రామమూర్తి శాస్త్రియ్య, అతని అన్నయ్య, సోమనాథశాస్త్రి (పెనుగంత వాడు), నరసింహము పంతులు, టేకుమళ్ల గోపీందరావు, వాణిదేవరావు, కంసాట అప్పయ్య, అనాసపురపు రామమూర్తి పంతులు, మాధవరావు నాయుడు, కూరెళ్ల పింకన్న, నిష్టల చలపతి, శ్రీనివాసాచార్యులు, విజయరాఘవాచారి, అప్పారావు, కూరెళ్ల సూర్యనారాయణ, రామానుజాచారి, ప్రదవర్తి సూర్యనారాయణ (గొప్ప బలశాల, మాటలపోగు, హస్తాస్త్రము కలవాడు, శిష్యవత్సలుడు, సద్బ్రాహ్మణుడు), బాలగురువు దేవాంగి (కడుదొడ్లవాడు), అతీ వెంకట్రామయ్య (పెద్దపాగాజుట్టి గున్నటేనువలె స్వూలుకు వెళ్లవాడు), సూరపల్లెయ్య (కీచుగొంతువాడు), వెర్రి సూరయ్యనాయుడు (ఈయన దస్తూరీ వంటి సొగసైన దస్తూరీ తరుచు గానరాదు), కోట రామమూర్తి (జ్యోమెట్రిలో తెలివిగల వాడు), గొల్లపల్లి అప్పలస్వామి, లంక జనార్ధనమును వాని తమ్ముడును, హస్తామర్కాడు బటార్ ఎటాలం సిపాయి కొడుకు వెంకటస్వామి, మజ్జి జగ్గయ్య, లొల్లా నీలాచలము ఫస్టుక్లాసులో "డి"లో మానిటర్ ఛైరరాజు అప్పలరాజు (మిక్కిలి ఉడుకుప్రీతి), దాట్ల అప్పలరాజు (ఆతడెంత చదివినను పాఠములు రావు), భానోజీరావు (మొ దైంతకొట్టినను కంటికి పట్టిన మొండి), కందుకూరి భూషణరావు, వ్యాసుల జగన్నాథము (మంచివాడు), వెల్లటూరి లక్ష్మణ్ణి, వసంతరావు అనంతరావు, కాకినాడ గున్నయ్య, గురిదాల నారాయణ మూర్తి, టుండ్రు వెంకటరమణయ్య, అంగర వెంకట్రావు, గోల్కొండ వేపూరి నారాయణమూర్తి, నాకడిందు అప్పలస్వామి, గంగాధరభట్ల సుబ్బారావు, కోలకొల్ల అప్పల సరసియ్య, చంద్రశేఖరశాస్త్రి గారు, అతని తమ్ముడు సుబ్రహ్మణ్యము, సాలూరి సునారాజు, గొంగూరు మల్లయ్య శాస్త్రియ్య అతని అన్న గోపాలశాస్త్రియ్యను, వడ్డాది పోతనపూడి మంచి వచ్చిన జగన్నాథము అతని తమ్ముడు సుబ్బారావును, కందాళ నీలకంఠము వాని అన్న సుబ్బయ్యయ్య, వేగినాల్ల సుబ్బారావు అతని అన్న జగన్నాథము, పోతనపూడి నవాసులు పూళ్ల వీరరాజు, వీరమల్లేశము, మండపాక రామదాసు, షరాబుఖానా కృష్ణారావు, నడిమింటి సరసింహము, చట్టి అప్పారావు, ఓరుగంటి సోమయ్య.

1880 సంవత్సరమున మా తండ్రిగారు కాలము చేసినారని విని నేను మూరెండవ అన్నయ్య బయలుదేరి యజ్ఞాదకు వెళ్లినాము. మా తండ్రికి నలువడేండ్ల వయసులో క్షయ రోగము కలిగెను. దాని నివృత్తికై ఆతడు సూర్యహోమము చేసెను. అప్పుడు

పుట్టిన నాకు సూర్యనారాయణ అని పేరుపెట్టెను. అతని ఏడవరోమ్మిడవయేట తిరిగి క్షయరాగా అతడు మృతుడయ్యెను. మాతండ్రి యొక్క మరణసూచనములు కనిపెట్టి మాతల్లి వాతనొప్పులచే బాధపడుచుండునది. మునిది సల్లమందు నూని కలిపి త్రాగి సన్నసన్నగా మాతండ్రి పొలములో వ్రమ్మలచేసిన సూతపనిపోయెను. మాతండ్రి కాలము చేసిన వెంటనే ఊరిలోని వారందరు మూలం కొరకు రాత్రి ఎడవనెడకి తుదకు తెలవారినవెన్న ఎట్లో పైకిచేరి స్మారకముతప్పి సన్నపరాము అగంటవలన ఒకజ్జిపు శిరస్సును, మరియొకవైపు పొడములును రాక్షసమును చిచ్చుకొనబడి దున్న మాతల్లని దైకితని ఊపిరి పుటచే మాతంట్రి ఒక మూలబడవైచిరి. మాతండ్రిని దహనము చేసిన మఠినాడు మాతల్లికి స్మృతి వచ్చెను. మూలండ్రి గూర్చి వర్తమానము చెలెనికొని అది దైర్ఘ్యము వహించి మృతించెందుట కుత్సహింప కూడుకొనెను. మునిది సల్లమందు త్రాగుటచే క్రమక్రమముగ నదివరకాపెకున్న వాతనొప్పులు నశించి పోయినవి. మా రెండవ అన్న రెండువందల రూపాయలు ఖర్చుపెట్టి యుత్తరక్రియలాచరించెను. పదవ మా పెద్దన్నయు మూడవ అన్నయు నాల్గవ అన్నయు వ్యవసాయము పెట్టుకొని కాలక్షేపము చేయుచున్నారు. మా రెండవ అన్నయు నేనును విజయనగరమునకు మళ్ల వచ్చినాము.

నా వయస్సుప్పటికి బడసెంద్లు. సూత్తు యౌవనపు శాఖామ్మగ చేష్టలు దుస్సహవాస బలమున నా కంకురింప దొడగెను. శరీరమునకు సరియైన పోషణ లేకుండెను. మారెండవ వదినె బాగ్యవంతులవిల్ల అగంట చేతను పుట్టిలెడుట ఉండుటచేతను దరుచు పుట్టింట ఉండునది. మా అన్న చోర్లు పని చేసికొనుట రెండుపూటలును వండుకొనుటయు దట్టించుచు వచ్చెను. మా అన్న నాకు వారములు మాన్పించి ఇంట నుంచుకొనెను. మావదినె గారు పుట్టింటికి దయచేసినపుడెల్లా తరుచు నేవంట చేయువాడను. కానుకుర్తివారివీధిలో వచ్చిననేటిలో చట్టి వెంకట్రావువంతులు గారి తూర్పు పొరుగు మా అన్నగారున్న యిల్లు. వాని సతనిభార్త కలసి మామగారు కట్టించి వచ్చిరి. అప్పటి విజయనగరపు మున్సిపాలర్డ్ సెత ఏమి చెప్పగలను. నాచుతోను గల్లలతోను నిండి అయ్యు కొనేట్లో అన్నె జారులవారును స్నానము చేసి బట్టలుతుమకొనుచుందురు. పెద్ద మహారాజుగారు వీధులవలబడి గుర్రపు బండిపై వచ్చునపుడు వారి హుక్కా సువాసన తప్ప తక్కినవెకల నన్నివీధులనుండు సహింపరాని దుర్వాసన నిండి ఉండును. దోమల బాధ చెప్పదరము కాదు. పెద్దచెచ్చు నిటి మొదటి మరంధానుభవము స్మృతుంది. వ్రాహ్మణ వీధులన్నయు కుళ్ళకాలువలకు, చెత్తలకు పుట్టింద్లు. మహారాజుగారి ప్రాపున పైదబ్బు, మున్సిపాలిటీ మహిమచేత గ్రొండుబ్బును లేని పురుషుడరుదు. మూడవంతులు స్త్రీలకు బూరగాళ్లు, బూరచెరులు కలవు. ఎట్లు విస్తరిద్దలు ముష్పాతికమునువీసములిట్టి దుష్ట

రోగములకు బాలైరి. ముఖ్యముగా బ్రాహ్మణులకే ఈ రోగములు మెండు. గవర్నమెంటు ఉద్యోగులేమి, తక్కిన జనులేమి మహారాజ పోషణమాశించి ఉండువారు. పల్లెలలో జరుగక పట్టణవాసము చేరి, నానావిధజనసంఘ సంపర్కముచే పూర్వాచారములు చెడగొట్టుకొని, బ్రాహ్మణవీధుల నెడబాసి, భోగవాంఛచే డబ్బుకై కానిగడ్లుగరచుచు, విగతలజ్జల్త, కోర్టులలోను, గోటలలోను, బేటలలోను ఇచ్చకములు పట్టుచు, గూటసాక్షములు దిద్దుచు నీచసేవలు సేయుచుండు దుష్టులను దేవుడట్టి రోగములచే శిక్షించు వింత కాదు.

విజయనగరమున ఉత్సవములు

పెద్దమహారాజు² గారి కాలమందు నిత్యోత్సవము పచ్చతోరణముగా బ్రతిపత్సరము పొడవున నేవో ఉత్సవములు జరుగుచుండునవి. గణపత్మత్సవమున మహారాజు గారు మామూలు దయ చేయించెదరని కొందరు. తమ యింటివైపుకి దయచేయుదురని కొందరు. ఒకరి యింటికి వచ్చునపుడు మహారాజుగారు తమసంగతి కూడా కనిపెట్టుదురని కొందరు ఇట్లు వేలమువెర్రిగా గొందరు కోలాహలముగ, బలుజాతులవారు గణపతి నింటనుంచి ఉత్సవములు చేయుచుందురు. గణపత్మత్సవములు జరుగుచోట ముఖ్యముగ వెలచేడియ పాటయు, నృన్తివాచక ఘోషయు, భజనయు దప్పుకుండును. మూడుగంటరాత్రి వరకు స్కూలు పిల్లలు సంస్కృత విద్యార్థులు, పోకిరీలు వీధుల వెంబడి తిరుగుచుందురు. మా ఊరి మహారాజులు దేవీభక్తులు కనుక దేవీనవరాత్రులు మరింత బాగా జరుగుచుండెను. నా పెరుకను రాజగురువు చిరవూరి

మూడవ విజయరామగజపతి

రామసోమయాజులు గారు. అతనికి బొగాకు సమలుటయే యలవాటు. మంత్రశాస్త్రవేత్త. శరవేగమున నాగరీ చదువు దొడ్డవాడు, లంబోదరుడు. దేవీపూజ వామాచారముగా బలువురు జరుపుచుండిరి. వామాచారమునగా సారాయి మాంసమును దేవికి నివేదన సేయుట. ఆ ప్రసాదము సేవించుట మతి లేకుండటయును, మహారాజుగారిది స్కూలు. మహారాజుగారి నౌకర్లు స్కూలుమాస్టర్లు కనుక మహారాజుగారి ఉద్యోగుల ఇండ్ల జరుగు ఉత్సవములందు స్కూలు మాస్టర్లు శిష్యుల సహితముగ రాత్రులు నిద్రమాసి ఉండక తీరదుగదా! మహారాజుగారి చిత్తమునకు వ్యతిరేకముగా విజయనగరములో నౌకచీమ

2. పెద్ద మహారాజు : ఆనందగజపతి తండ్రి మూడవ విజయరామగజపతి (1826 - 1879)

అయిన ఉండ వాటము కాదు. గువర్నమేంటు ఖాయదా మునుపంత ముదరలేదు. నవరాత్రి దినములలో రామలిల ఇరుగును వచ్చెను. అంకా పట్టణము. అయోధ్య. జనకపురి అను పేరు గల స్థలములు విజయనగరమునకు సమీపముగా మూడుదైవుల గలవు. సాయంకాలం మూడుగంటలు మొదలు రాత్రి ఏడువరకు నాస్థలముల స్థితివము చెప్పనలవి కాదు. పలువిధముల నింకొనించుకొని కులాంగిస్తలు. నెలచేడియలును, ఆందలములపై గొలచరును. బండ్లపై కొలచరును. బాహుజముగా కొందరును. జాటుగా కొందరును. ఆరచాటుగా గొలచరును. అనోన్ల సలచర్చన సంభాషణ కుతూహలంబులం జొక్కి తిరుగు స్త్రీపురుషులును దొమ్మిగా ఉండునప్పుడు పరస్పర శరీర సంపర్క జనిత సుఖావేశపరచు లై బద్ధలిసొమ్ములను పోలుపోష వారసు. మహారాజుగారు ఏన్నుపై గూర్చుని ఉత్తమస్థలమునకు వచ్చే యున్నచెలత చూచును పనివితీరని వారి సౌందర్య విశేషమును గమగొంటకు మోములెత్తి రచుపై బల్లలు జనసంఘములో జిక్కుపడిపోవ దముముకొనువారును. వలచలకొలచి నడుచు జాల్మతీ గుర్రంబులకు బెదురు పసులచే నీడ్చబడి, గొడుగు పాటించిన బండ్లలో వెల్లులు రగిలి మొర్రో కుయ్యో అనువారును, మలగి రామాయణము చదువు దొంగిలి బోలకు వాచ్చుభోషయను. కింబిద్దోగో భవిష్యత్ అనునట్లు రామలక్ష్మణగోరావెన్నములలో ఏనుపై గదార్చెను పేద వ్రాహ్మణ కుమారులును, చూపరులకు భయమును వాగ్దమును బుద్ధించుచు నాకసమంటు రక్కసి బొమ్మలును, కుంభకర్ణాద్ వేషములపై బడు ముచ్చట వేషంబులును రావణ శిరసులం దహించుచు ఎంతోదూరంగా వెల్లడినీను బాణాసంచాయును. ఇంట్లోకి మళ్లీ వచ్చునప్పుడు జరుగు విటవిటీ చమత్కారంబులును, దొంగతనములును వర్తించ బరపెద్ద చాట భారతమగును.

సహవాస దోషములు

నగు, బట్టవానిబట్టలు బెదిరించి జెల్లులు కొట్టుచుందురు. నే సమర్థుడనయ్యు దిందు త్రొత్తవగుటచే పోరాడుటకు భయపడువాడను. కూపంబుల గూర్చుంటయు, మనుపటి పలె వ్యవసాయప పాటు రిచుంటయు, ముగ్ధహవాసమున లభించిన నూత్నయౌవనపు దుశ్శేషుల నిలవచుటయు, మురికి ఇండ్ల దిరుగుచుంటయు, రాత్రులు తరుచు నిద్రమాని ఉంటయు నాశరీరమున చారొగ్గము తప్పించెను. ఒకప్పు డొకరిపై క్రిమినల్ కేసు

3. కింబిద్దోగో భవిష్యత్ : భవిష్యత్ రాష్ట్రభోగ రిచుంటుంది. దీనిచే ఉన్న విధ బంధి నారదునికి సమదనీరగో సమపాటి కాలం బర పుత్ర కాలం వాని చీలిలోకి తీసికొని తండ్రిగారు ముందానానా అనునవిపై మార్క ఆఫ్విద్యాయుడి మరటింపిన తరువాత కొద్దిపాటి అదృష్టం రిచుగుంటుంది. రాం ఇంకా మరచిపోవని తరువాతి అధిష్టల ఏమిటో ఆశ్చర్యంతో నారదుడు ఆ వస్త్రాని చీలిపటుకొని పునానోకా అను తండ్రిని తిండిశాడు తర్లక్రించుట తపస్సు చేసినా రాలేని బహులోకానికి నిలవడ ము. మార్కా రాంబావం అధిష్టల కావా కని ప్రహు అన్యదట.

వచ్చినపుడు వారిపక్షమున వ్యవహరించుచు మా రెండవ అన్నతోగూడ విశాఖపట్టణమున కేగితిని.

అచట నాకొకజైపు అండము వృద్ధి అగుచుంట కెంతయో చింతించి తిరిగి విజయనగరమునకు వచ్చిన మీద, ఒంటితాడి యగ్రహారమును సమీపగ్రామమందుండి విజయనగరమునకు వచ్చి, వాతనొప్పులు వాత ప్రకూపితాండములు నుం దోమి బాగు నేయుదునని చెప్పుకొనుచు, గొలుసులు త్రిప్పుచిద్దకై తోడానందిన ఒక దూదేమల సాహెబున కొకపాదలా ఇచ్చి ఒక మారుమూల చోట పదేనుదినముల వరకు బ్రతిదినము దోమించితిని. నాచేత మొత్తము రెండు రూపాయిలుగొన్న సాహెబు మునుపటి కన్న రెండురెట్లు నా వ్యాధింబెంచి పోయెను. కాని లాభమెద్దియు లేదాయెను.

జట్టునకు చుట్టు సొగసుగ చిల్లవరుస నిడుకొంట, కొంగు పొడము వరకు విడిచి బట్టకట్టుకొంటయు, నిట్లు శృంగారచేష్టలకలవడియు సత్తువపట్లకు మరుజాగా నుంటిని. ఎవరితోనైన దండపట్లు పట్టినపుడు పైకి నేచెణకినతోనే పదిగజముల దూరముగ దెబ్బన తలక్రిందుగా బదుటయు, బడిన రెండు నిమిషముల వరకు స్మృతి లేకుండుటయు. వారు పిదప నా మెలపు కొనెయాడి మరెన్నటికి నాతో దలపడకుంటయు నాకు జ్ఞాపక మున్నది. ఒకప్పుడు పదుగురతో ఒకరితరువాత నొకరితో బట్లుపట్టి అలసట లేక ఓడించు వాడను. నన్నోడించిన ఇద్దరివలన నేబడిసపాట్లిడివరకు మరపురావు. శనివారము, ఆదివారము ప్రతిదినము వచ్చిన బాగుండుననుకొనువాడను. బడి వదిలినతోనే లక్ష్మీకాంతం పంతులు గారి తోటగడ్డలోనో, ఆయోధ్య దిబ్బలమీదనో, వ్యాసనారాయణ మూర్తి మెట్టచెంతనో జట్టుగట్టి చెదుగుదు ఆదుచుండువారము.

మిడిల్ క్లాస్ రెండవక్లాసులో సంస్కృతముపభాషగా పరీక్షలో దేలినాడను. నా కప్పటికి బదారేండ్లయినవి. మొదటి రెండు మూడు క్లాసుల వరకు మా రెండవ అన్న నాకు పుస్తకములు బడిజీతమిచ్చెను. కాని పిదప బురాణము చదివెయు, బాదియు బడి జీతమునకు బుస్తకములకును సంపాదించుకొనువాడను. ఇదివరకు జేర్పొనిన వారిందక్క జీవితము దోషావిష్టమగుంగాన నిటుపదారేండ్లలోపు దేలినినవారిందప్ప దక్కిన వయసున నెరిగినవారి నాయెరుకంగలవారి పేర్లు చెప్పనొల్ల నటులైనంగాని గుణదోషముల జెప్పవాటము గాదు.

స్వప్నముగ గొంతవ్రాసియు సంతలో మేల్కొని సర్దుకొనుచున్నాడ. సానిమేళముల వద్ద శ్రద్ధగా గూర్చొంట వెలపడుచులంజూచి కనుగిల్చి మెలపున జావళీలు¹బాదుట మొదలగు నేర్పులచ్చెను. అయ్యుకోనేటి మరము రేవున నొకనాడుదయమున స్నానమునకేగి యొక హితుని గలుసుకొంటిని. వానికి వెన్న గీరాయును వెడదకనులును, గంజముగమును

4. జావళీలు : శృంగారవరమైన అర్థంతో కూడుకొన్న పాటలు.

కలవు. నీనొక కూనిచీర్లము తీయగా వాదొక చీర్లము తీసిను. గాన మా యిరువురకును స్నేహము కలిగెను. అతడచివరకు బడిపాడవా⁵యై షోళంగి ముచ్చుల⁶ సహవాసమున జదువు కోటాకు⁷వేయగా గనుజపట్టవలె చిరుగుచు నాబోటివారి జట్టు కల్లు కొనుచున్నాడు. కాన అతడు నన్ను దన యిండికి దోడ్పానిపోయెను. కొందరు రసికులతనకి జట్టుదార్లు, గేరా కట్టుకొనుటయు, ఘర్కాటంచుకొనుటయు, పన్నిరీజుబ్బాలు తొడుగుకొనుట, జల్తారు చెడావులు దొచుగుకొనియు, బొడవ చుట్టకాయ చుటయు, సున్నిగంటి సరసములు సేయుటయు, వేదివెడి జచ్చుముస నదివేకము చుదించి తిరుగుటయు, చిన్నచిన్న నిషాలు సేయుటయు వారి వృత్తులు. మాయన్న తన్న తగిలివేయునను భయమున బడి విడువరాదు, దుస్సహవాసమున తెల్లవార్లు చిరుగుచుంట నారుచి మానలేకుండిని. పెద్దప్రభువు వారు స్వరస్తులైనపుడు⁸ సంభాషనకు మాదైపునుండి పలువురు బ్రాహ్మణులు వచ్చిరి. నా పసినాటి స్నేహితులు నా నాజూచువేషము జూచి "అప్పుడే పట్టవాసపు మెరుగులలో బడినావా? నీపవిత్రతయు నీయారోగ్యమును జెచుచున్నావా?" యనిరి. అందుకు నే "పోరా పల్లెటూరి బచ్చా" యని పక్కున నప్పిరిని. చిన్నప్రభువు వారు⁹ పెద్ద ప్రభువు వారికి బొత్తము లిచ్చుచుండ జూచిత. వైదికవేషముతో నున్నను నాప్రభువెంత సొగసుగ గన్నదెను.

మా జట్టుదారులలో నొకచుట్టుటి షోళంగిముచ్చులలో నగ్రేసరుడు. వానిం గన్చుకొడుచువలె నొక ధర్మాత్ముడు జూచుచు వానికిష్టము వచ్చినట్లెల్ల ధన మిచ్చుచుండెను. ధన మేమిషను వచ్చినను భోగార్హము కదా! అతడు పెచ్చురేగి విచ్చలవిడి సొమ్ము వెచ్చపుచ్చుచుండెను. అతని వెలయాలు నాచేర నొకనెలవరకు భాస్కర రామాయణము చదివిండి పట్టాభిషేకము చేయించి యొక పంచలచాపు నొక చీరె పదిరూప్యములు

5. పాడవా : కౌట పట్టలు, పిరీర పట్టలు, రొడ్ల మువ్వలలో ఉడిపోయిన పట్టలు పాడవా అంటారు. అంటే పడుపు తడుపునది. పరివేషాలనది అని అర్థం.

6. షోళంగి ముచ్చులు : శ్రీరామలింగ, బడివా ముచ్చులలో షోళంగి అనే దొంగల గ్రామం ఒకప్పుడు ఉండినది. బాళ్లు దొంగలకాల బాపతు సొమ్ము తో పురో దరాగా మండి షోక్తని వేషంతో కులాసాగా ఉండేవారట. అందులో పురోదరావారగా ఉండినది అనే అర్థంలో ఈ జాతియొక్క దాసుగారు ప్రయోగించారు. తిండి నుండి భోజనంవరకు ఉన్నదానితో ఈరాజు దరాగా గడిపేసేవారని షోళంగి మేళం అంచల చాచా ఉన్నది. శ్రీహరి గుప్తహస్తాస్త్రాధికారుల అనే అర్థంతో "రంగడి కుచ్చు" అని వారి పేర్లలో ఉపయోగించారు.

7. కోటాకు : కోటి అంటే చివరి. చుట్టవలె రంగులో వేసే చుట్ట రోజూను అభిషేకం అనిపోయింది అనే అర్థం.

8. పెద్ద ప్రభువు స్వరస్తులైనపుడు : మూడవ విద్యారామగజపతి 53 ఏళ్ల వయసులోనే ఆకస్మాత్తుగా 1879లో మరణించాడు.

9. చిన్నప్రభువువారు : చిన్నరాజు అంటేపోదామ అనిపించుకొన్న అనిపించుకొంది.

కట్టుమొసంగెను. అంతసొమ్ము నాచేతికదివరకొక్కసారి యట్లు చిక్కిలేదు. ఆ చీరె మాత్రము నాకు యమషట్పాది¹⁰ నుపదేశించిన మా రెండవ మేనమామ పెద్దకొడుకున కిచ్చివేసినాడ.

సాయంకాలము బడివిడిచినతోడనే జట్టుదార్ల కడకేగుట వారు కరుణించి దయచేసిన చిన్నగురుని¹¹ సేవించుట చిల్లరపాటలు బాడుచు వెలపొలతులయింట నుచ్చగిత్తవలె వారివెంట దిరుగుచుంటయు నా పని. మా నాల్గవయన్నయగు పేరన్ననుగూడ మా రెండవయన్న రప్పించి యింట నుంచుకొనుటచే ముసుపటి వలె నవసరమైనపుడు వంట నాపై బడకుంటన్నా యధేచ్ఛగా రాత్రింబవళ్లు దిరుగుచుంటి. నా దుశ్చేష్ట లగుపడినపుడెల్ల మా రెండవయన్న సన్న వందమూడుటోళీలు జేయువాడు. ఒకసారి చూచిన పుస్తకమంతయు జ్ఞాపకముండు నాకు స్కూలుపూటపొరములన నెంత? గాని రాత్రియంతయు మేల్కొనియుంటచే నిషాకలవడుటచే చల్లితిన్నతోనే బడికిబోయి నిద్రయాపలేక తరుచుగ గనుపడకయు లేక మంచిచేసికొనియు బోర్లు బల్ల వెన్న బడి నిద్రించువాడను. మా పేరన్న మాయన్నవదినెలు చెప్పుపనులు సేయుచు కొందరియొద్ద సంగీతము నేర్చుకొనుచుండెను.

వ్యాధి చికిత్స

అంతట నాయెడమ పార్శ్వమునందండవాతము మెండయ్యెను. కచ్చ కిమడనంత పెద్దదాయెను. స్వర్ణమున గురుదొకడుగాని విజయనగరము బలువురు గురుసంపర్కమున శిష్యుడుగూడ గురుడయ్యె. క్రిందుమీదులకూడ గురుడుండెను. అది కనిపెట్టి మా రెండవ యన్న నొక పసిణిగంటి తురకను బిల్పించి వాని కిరువది రూకలొప్పుకొని శస్త్రచికిత్స చేయించెను. ఆ చికిత్సకుదు మిగుల మృదుభాషణుడు. నేర్పరియు. కోడికత్తి తాలుత నండములో దూర్చి నీరుకార్చి అందు క్షారపువత్తి వేసెను. మరునాడు ముమ్మరమైన జ్వరము తగిలెను. మూడవ నాడా వత్తింబైకి బెరకివైచి కలబందు తెలకపిండికట్టుతో కుళ్లగట్టి, కుళ్లుపోయిన పిదప పిండికట్టున మాన్పెను. రెండవవైపుగూడ నండవాతము మెందుకొనుట దానిం గూడ శస్త్రముచేసి వత్తి దూర్చెను. అదివరకు నాకు మిక్కిలి పరిచితమగునొక వెలచేడియ యింటికి దాని యప్పు కూతురు వచ్చెను. నే నచటికిబోయి మన్మథబాణమువలె నున్న దానింజూచి యూటలూరుచు జావకీలు బాడుచు నాపె దయకు బాత్రుడనై నాకుగల వ్యాధికిం దాని బాగునకు లక్ష్యము సేయకుంటిని. నాదే నాకలవిగాని జ్వరము తగిలి సందెకు దించెను. లోపలి మాత్రము చెరువు మరువు తెల్చికలదు. అప్పుడు

10. యమషట్పాది : ఆరు పాదములు ఉండే ఛందస్సు. దాసుగారు ఈ అర్థంలోకాక చిన్నగురుడు, పెద్దగురుడు, కంఠీగురుడు లాంటి సాంకేతిక అర్థంలో వాడారనిపిస్తుంది.

11. చిన్నగురుడు : నల్లమందు. గంజాయి. భంగు పంటి దేశీయ మాదకద్రవ్యాలు.

మా రెండవ యన్మ నా చెంతకు వచ్చి “యయ్యో ఎంతపని జరిగిను? మరి బ్రతుకడు కాబోలు, వీడు పనికివచ్చునని యెంత కష్టమైనను సహించి చదువు చెప్పించుచున్నాను. మొన్ననే వీనికై పదునెనిమిది రూపాయలిచ్చి త్రొన్న డిక్షనరీ రెండు భాగములను కొన్నాను!” అని కన్నీరిడిను. దేవుని కృప వలన నాకా జ్వరము ముగిసెను. మరునాడు నేనుఖముగా గూర్చుని యుండగా తొలినాడు సన్నసుగ్రహించిన వెలయాలి పసతల్లి తోడుతెచ్చుకొని సన్న జూడ వచ్చెను. మొన్న నీ యొద్ద పాదిన జావళీ యింత జేసెనని నవ్వి న సన్నంజూచి “ఇంత శ్రమపడుచున్నను నీ పోకిరీతనము మానవైతి”వని యొక కంట కోపము మరియొక కంట సంతోషము సభియించిన సొగసెట్లు వర్ణింపగలను? ఆండవ్రాధి కుదిరెను. గాని లంబకోశుడనై యుంటిని. ఎప్పటి లాఘవము వచ్చెను.

నా లాఘవ శక్తులు

నా లాఘవమునగ మునువేళ్లండిన మాత్రమున గోడపైకెగురుట, నా మూరతో బన్నెండు మూరలు దాటుట, వెసుకకు గాని ముందునకు గాని పాదములు మాత్రము మోయునట్లు తలక్రింద మొగలువేయుట, యయ్య కోనేటి యీవలివద్దనుండి యీవలియొద్ద వరకు గజమెత్తునాచు విడిచేతుల జింపుచు నీడుట, సామాన్యపు పాదపుగల యింద్లపై నుండియు మిద్దెలపై నుండియు చప్పుడు సేయక క్రింద దుముకుట, మైళ్లకొలది పరుగిడుట, రెండు గజముల యెత్తుగల యరుగుల మీదికి గుప్పించి యెగురుటయును.

మిడిల్ స్కూలు సూర్యనారాయణ యనుపేరున బరీక్షలో నెరవేరినాడను. వాసుదేవ రావుగారి హిస్టరీ, జాగరఫీలు, సింగ్లీషును సొగుసుగ బోధించును. సోమనాథశాస్త్రి బూతుల బుంగగాని శిష్యవాత్సల్యమును మేటిబోధనాశక్తికలవాడు. దేవునివంటి వాడు నరసింహము పంతులండవాతము శస్త్రము చేయించుకొని మృతుడయ్యె. నాకు బాగుచేసిన సాహెబే యతని ననుగ్రహించెను. అనాసపురపు రామమూర్తిపంతులు తనయింటికి నన్ను గొంపోయి యెంతో దయతో బనిపాటులు చేయించుచు జదివించుచు బాదించుచుండును. గానీ బడిలో నన్ను గొట్టినట్లు మరెవరిని గొట్టలేదు. కూరెళ్ల వెంకన్న మంచివక్త. కూరెళ్ల సూర్య నారాయణశాస్త్రి చేదవాంఠనైన భాగ్యవంతులైన నొకపోల్కి డిట్టుచుండును. నేనెప్పుడోతప్పు సంతతము బడికాలస్యముగా వెళ్లువాడను. నన్ను జూచినతోనే శ్లోకమప్పు చెప్పుచునెను. “ఘస్టువానిచే జదివించుదు పిదప నేజడువకపోయిన నన్ను తమ చిత్తము వచ్చినట్లు శిక్షింపవచ్చును” అని నేననగా “నోరీ నీ పెంకెతనము నాకెరుక యొకమారు విన్న మాత్రమున నీకువచ్చునని నాకు దెలియదా? కాటుకెంత సొగసుగా జెట్టుకొన్నావురా నీయంద మడుగుకొని తిన్నట్లున్నదామట్లుగ బెంచీయెక్కు. ఎక్కెదవా ప్రిన్సిపాల్ గారికి వ్రాయమన్నావా” యని బెంచీయెక్కించి నిద్రపోవుటకు సెలవిచ్చుచుండును. “దొక్కు చించి

రాళ్లు కొట్టెద"నని పలుమారాశాస్త్రి గారు కోపము వచ్చినపుడెల్ల శిష్యులతో వచించు చుందురు. ఒకనాడు వారొకటికై పైకిజనినపుడు బల్లమీద వారుంచిన సులోచనముల దొక్క చించి దానిలో రాళ్లు దిగగొట్టి తిరిగి బల్లమీద నుంచినాను. అతడు వచ్చి సులోచనముల దొక్కస్థితి జూచి "మీ తలమండ నా దొక్కే చించి రాళ్లు కొట్టినారా?" యని కోపమును సప్పును గన్నర్చును. భాగవతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రియును రామమూర్తి శాస్త్రియును మృదుభాషులు. అప్పయ్యగారు సౌజన్యనిధి. మంచి టీచరు. చలపతిశాస్త్రి గారి బోధనాశక్తి గణింపదగినది. ఎటులైన మెట్రిక్యులేషను పేసయి చదువు మానివేయుట నాయభిప్రాయము. అయిదవ క్లాసునందు చదువుచున్నపుడే రెండు నెలలు వేసవి నెలవులు వచ్చెను. అప్పుడు మా పెద్దన్నయు, బేరన్నయు, నేను గంజాంజిల్లా కార్డనకై బయలుదేరినాము. మా తండ్రిగారు కాలము చేసిన రెండేండ్లకు వ్యవసాయపు బాధ పడలేక మా పెద్దన్నయు, మూడవయన్నయును మాతోగలిసి జీవించుటకై భూములను శిస్తులకమర్చి విజయనగరము చేరుకొనిరి.

సంస్థాన సంస్కృత నాటక సమాజము

మహారాజుగారు సంస్కృతనాటక¹² ముంపించిరి. ఆ నాటకములో మా పెద్దన్నయు, మూడవయన్నయు, బేరన్నయు నాలుగేసి రూపాయిల జీతమునకు కుదరుకొనిరి. అప్పటి నాటకపు మేనేజరు నల్లనివాడు. మిక్కిలి యున్నతమైనవాడు. మాటలనేర్పు మిగులకలదు. వైద్యము చేయును. గొప్పరసికుడు. నాటకపు మట్లు నేగ్రహించి, వెల్లడిచేయుదు నేమోయని, నాటకము శుష్కేష్టి¹³ జరుగునపుడు నన్ను విననిచ్చుట కొప్పకుండును. అప్పటికి విజయనగరమున సంగీతసాహిత్యము లత్యున్నత దశలో నుండెను.

విజయనగరమందలి సంగీత విద్వాంసులు

ఆస్థాన విద్వాంసులలో నొకడు ఒకదినమంతయు మిగులశ్రాద్ధముగ సభాసదు లౌరాయనునట్లు రాగము పాడగలడు. ఒకడు ఫిడేలు ప్రశస్తముగ వాయింపును, మృదంగమును సొగసుగ వాయింపును, సభ్యులౌనన బాదజాలును. ఒక ఫిడేలునందు, వీణయందు నిరుపమానముగా బల్లవి వాయింపుచు జంత్రగాత్రముల కభేదముగా మిగులరుచ్చముగా బాడును. మరియు నతనికి సంగీత సాహిత్యములు కరత సులకములు.

12. సంస్కృత నాటకము : మూడవ విజయరామగజపతి కాలంలోనే సంస్థానం తరపున ఏర్పాటు చేయబడిన జగన్నాథ విలాసిని సభ శాకుంతలం, మాళవికాగ్నిమిత్రం వంటి సంస్కృత నాటకాలను ప్రదర్శిస్తుండేది.

13. శుష్కేష్టి : రిహార్సల్స్

ఒకడు నిరుపమానముగ వీణవాయింతును. సొగసుగ గవితృము చెప్పును, గరిడీ సాములో నేర్పరి, మంచిమాటకారి. ఒకడు పల్లవిలో జాతులు మార్చి స్వరము పాడుట యందు గొప్పవాడు, మరియు మృదంగరాయుడు. మరియుద్దరు రుద్రపీఠ వాద్యమున నిరుపమానులు. ఒకడు రుద్రపీఠయందు సమర్థుడు. ఇంకొకడు చితారునందును రుద్రపీఠయందును మిక్కిలి నిపుణుడు. గంధర్వుల మెప్పుంపజాలు మహమ్మదీయుడు¹⁴, నాటకములో పప్పు వెంకన్న వేయికోయిలలు మ్రోగున ట్లొకమైలు వినబడునట్టి దివ్య శారీరముతో సభకామోద మొసర్చువాడు. అతడు వీణగూడ గదురుచ్చముగా వాయింతును. పెక్కేల విజయనగరమున సంగీత మెరుగనివారరుడు. సంస్కృత విద్యకు రెండవకాశీయని ప్రసిద్ధి పొందెను. విజయనగరమా లేక విద్యలనగరమా యని విదేశీయులాశ్చర్యపడువారు. ఇద్దరు మూవురు వెలయాండ్రును ఇద్దరు ముగ్గురు నట్టువవాండ్రును సుప్రసిద్ధులు కలరు. అప్పటికి నాకు స్వరము పాడుట రాదు. గాని లయస్వభావముగ వచ్చుటచే ఒక్కనిపైదప్పు తక్కినవారినందరిని బల్లవిలో ధీకొనుచుండువాడను. సూరుజాపకీలవరకు వచ్చును. కొన్ని కృతులు కూడ వచ్చును. నాటకపుమట్లు కొన్ని వచ్చును.

నా పెద్దన్న బలపరాక్రమములు

మా పెద్దన్న బలమునకు నతనివిగ్రహపుష్టికి మరియు నతని క్రమాంతస్వాధ్యాయ వేత్తత్వమునకు భోజన సామర్థ్యమునకు సోమనాథముగారు సంతోషించి దన కోట్లలో మంచిదొకటి బహుమతి యొసంగెను. సోమనాథము గారి కోటు మా పెద్దన్నకు దప్పు తక్కిన పలువురకు వదులు. మా పెద్దన్న బలముంగూర్చి చెప్పియున్నాడ నతని విగ్రహము గున్నటేను స్మరపించు నతడు తినునది మావంటి వారికి బదిమందికి సరిపడును. ఒకప్పుడు ప్రభువువారతనిం జూచి "యేపాటి భోజనముచేసెదవయ్యా"యని నాటకశాలద్వారమున గాపున్న మా పెద్దన్నతోననెను. అందుకు మా పెద్దన్న "మహాప్రభో, నాతో దండెపట్టేలినవారు గూడ బట్టలేరని నాయధిప్రాయము. క్రమాంతస్వాధ్యాయవేత్తను ఏలినవారు చిత్తగించినచో నా భోజన వైభవము దెలియును" అని నందుకు ప్రభువు వారు సంతోషించి కోటకు రప్పించి చిక్కగ గాగినపాలును పట్టెదేసి లడ్డువులు నొద్దపెట్టించిరి. పదిపన్నెండు సేర్లపాలును తొంబదిలడ్డువులను దిని "యిది రాత్రిపూట. మధ్యాహ్నమునందైన నింతకు రెట్టి పుచ్చుకొండు" ననెను. అందుకు ప్రభువు వారాశ్చర్య పడిరి. పెద్దమహాప్రభువు వారి

14. విజయనగరంలో ఆనందగజపతి, అతని తండ్రి మూడవ విజయరామగజపతి కాలం సంగీతసాహిత్యాలకు స్పర్శయుగం అని చెప్పడం అతిశయోక్తికాదు. వైణికులలో దూర్వాసుల సూర్యనారాయణ శాస్త్రి, గురాచార్కుల వెంకటరమణదాసు; వాయులీనంలో కలిగొట్ల కామరాజు; రుద్రపీఠంలో కవిరాయని రమణయ్య; హిందూస్థానీలో మహబ్బత్ ఖాన్ ప్రసిద్ధులని తెలుస్తున్నది.

మొగదాళ్లు (కసరత్తుకు ఉపయోగించే బరువులు) చుల్కగా ద్రిప్పెను. మా పెద్దన్న యీత చోద్యమయినది. యోడవలె గదలక మెదలక నీటిలో ఎలికలబడుకొంటయు నతనిపై పదిమంది కూర్చునుటయు ఇందరిని భరించుచు నెంతమాత్రము చలించక కాలిపట్టి యెటులాగిన నటువచ్చుటయును మిక్కిలియద్భుతము. అతనికెంతబలమో యంత ధైర్య మంతశాంతగుణమును గలవు. చలనిసంత యాహారసౌఖ్యమును గసరత్తు చేయుటయును మొదటినుండి యతనికున్న యెడల సంతబలాధ్యుడు లోకమందుంట యరుదనుకొనెదము.

మాపెద్దన్నయు, బేరన్నయు, నేను ఆర్జనమునకై గంజాంజిల్లాకు జైలుదేరినామని మనవిచేసినాడను గదా. విజయనగరము బయలుదేరి రణస్థలమునకు నడిచినాము. చింతాకుచారుతో నెట్లనిముతకయన్నమ తిన్నాము. సత్రములో మరేదియు లేదు. శ్రీకాకుళములో నాలుగు రూపాయలు సంపాదించుకొన్నాము. అచటినుండి దేవాది¹⁵ సత్రములో భోజనము పుష్టిగజేసి, యెత్తురాళ్లపాడు సత్రమున రాత్రి నిలిచి మరునాడు పదుకొండుగంటలవేళకు మంచియెండలో రఘునాథపురమునకు సమీపించు చుంటిమి, మందుచేసవి. ఐదారుసార్లు కసబడిన నీటిలోనెల్ల యునుగుచు నీరు ద్రావుచు, నీడల నిలుచుచు నెంతో కష్టమున రఘునాథపురము చేరుకొని యొంటిగంటకొక సత్రములో దిన్నాము. రాత్రికి గ్రొత్తగ్రహారము చేరుకొని మరునాడు హరిపురం సత్రములో నాగి, యిచ్చాపురములో రెండు పూటలుండి బరంపురమునకు జేరుకొంటిమి.

బరంపురంకాదది బ్రాహ్మణులపాలి బంగారుపురము. ప్రతిగృహస్థుడు భోజనము కావలసినన్నాళ్లు షడసోపేతముగ బెట్టి సంభావననిచ్చు పుణ్యాత్ముడే. అచట ముప్పది రూపాయలు సంపాదించుకొంటిమి. అచటి నుండి రసూల్కొండ కేగడలచితిమి. జామురాత్రి కొకబండి న్గుదుర్చుకొంటిమి. ఆ చైపు బండ్లపజ్జిములు మిక్కిలి సన్నములు. ఇద్దరు మనుష్యులుగూడ బండిలో సుఖముగ గూర్చొనజాలరు. గూళ్లుకూడ కడుపొట్టివి. మా పెద్దన్న బండిలో ముందు కూర్చున్నచో నరక వెనుకనున్నచో లేగ గసుక సరిగ బండి నడుమ మరము వైచి కూర్చొనెను. మేమిద్దరము చెరియొకవైపు నున్నాము. అది తిరుగుబండి కావున నశికాకు మూడుపావలాలకు చూట్లాడుకొన్నాము. ఇంటలిగట్టు దాటినపై నాల్గుగంటలరాతిరైనది. బండియిరుసు విరిగిపోయెను. ఇంతలావు మనుష్యు డేనుగువలె గూర్చుని నా బండి విరిచివేసెనని బండివాడు మొర్రచెట్టుచుండగా వాని కొక పావలాయించి, కాలినడకన జాముప్రాద్దునకొక కుగ్రామము జేరికొన్నాము. అచట సదావర్తి దొరికెను.

15. దేవాది : శ్రీకాకుళం జిల్లాలోని నరసన్నపేట మండలంలోని గ్రామం. ఉర్లాము జమీని కందుకూరి మహాలక్ష్మమ్మగారి తరువాత సమీపజ్ఞాతులు ఇద్దరు గోదరులకు దఖలు పడింది. వారిలో వారికి పడక దేవాది, ఉర్లాము జమీలుగా పంచుకొన్నారు. దేవాది జమీందారు కందుకూరి బాలసూర్యప్రసాదరావు ఏడు సంపుటలతో ఆంధ్రవిజ్ఞాన మనే బృహత్ కోశాన్ని ప్రచురించారు.

ఎర్రటికుండ, కర్రలముట్టె, చింతపండు, మిరపకాయలున్న నెర్రని ముతకబియ్యము తీసికొని వచ్చినాము. కాని పంట మాకెవరికి జేతకాదు. మాపెద్దన్నయ్యే యెట్లో యొక చెర్వుకడ నాబియ్యము నుడికించెను. ఆ చుట్టుపట్ల తెనుగువచ్చినవారే లేరు. సగముడికీయుడకని యన్నము కొంచెముగా దిన్నాము. అంత యన్నము భుజించు మాపెద్దన్న యొక చిన్నపట్టెదన్నము మాత్రము తిని నీళ్లు ద్రాగుటకు నాకు దుఃఖము వచ్చెను. ఎండమళ్లిన తోడనే బయలుదేరి ఓడ్రపుపల్లెలెన్నో దాటి ఋషిక్యులయేటి యొడ్డుతోటలో నడిచినడిచి తదకు మిక్కిలి దస్సి, ఎంతోకష్టముగా సశికా జేరుకొంటిమి. అచట మా బంధువొకడు మున్నబుకోర్టు గుమాస్తా పుష్పాదరించి పెట్టినయన్న మిదివరకు జ్ఞాపకమున్నది. అచట నాలుగైదు రూపాయిలు సంపాదించినాము.

అచటి నుండి రసూల్పొండకు బండి కుదుర్చుకొని పోతిమి. ఆ రసూల్పొండలో మాపెదతల్లియు నాపె భర్తకు నిద్దరుకుమాళ్లు నుండిరి. పెద్దకుమారు డిరువది రూపాయిలు జేతము పుచ్చుకొనుచున్న స్కూలు మాస్టరు. అదివరకు మా తలిదండ్రులతో నచటి కైదేండ్ల క్రింద వెళ్లీయున్నారము. తగినవాని నొకని దర్శించి మేమిద్దర మన్నదమ్ములము పాదుట యేమిచ్చిననది చేకొనుట. ఇట్లచట గూడ పది రూపాయి లార్జించుకొన్నాము. మా పెదతల్లి నాకొక దుప్పటి నిచ్చెను. మా పెదతండ్రి యొక యుత్తరీయమును రెండురూపాయిలిచ్చెను. మా పెద్దతల్లి కుమారుడు మా పెద్దన్నకు రెండురూపాయిలును కట్టుకొనుటకొక గావంచాలచాపు నిచ్చెను. అచట వారము దినము లున్నాము. రసూల్పొండకు దక్షిణముగా నొకచిన్నయేరున్నది. ఊరినడుమ కొండయున్నది. కొండచెంత మాయన్న తీచరుగా నున్న బడికలదు. చిన్న తాలూకా ప్రదేశములో రసూల్పొండ వంటి యందఘైన స్థలమే లేదు. అటి నుండి యశికామీదుగా బరంపురమునకు దిరిగివచ్చి యిచ్చాపురము మీదుగా పలాసకు వచ్చుచుంటిమి. అచట గొండచెంగటి తోటలో జాము ప్రొద్దునుదయమున మా పెద్దన్న మొలజాలలో దాచిన సొమ్ము నాచేతికిమ్మని యడిగినాను. నీవుపారవైచెదవు నా యొద్దనే యుండనిమ్మనెను. నేనందుకొప్పుక నీవన్ని రూపాయలు హరింప దలచినావిచ్చినగాని యొప్పునంటిని. అందుకు మాపెద్దన్న పటపటపండ్లు కొరికి “వినవుగదా! పోనీ పుచ్చుకొను”మని యెంతశాంతుచోగాని మొలజాలే విప్పి నాకిచ్చివైచెను. ఎంత సొమ్ము దొరికెనో లెక్కించుటకై యామిషపన్ని సొమ్ము లెక్కింపగా దెబ్బదిరూపాయిలు చిల్లర కనబడెను. లెక్కించుటకు యట్లంటినిగాని మరేమియు గాదంటిని. పిదప పలాసా చేరుకొన్నాము. అచట జయంతి కామేశము పంతులు లేడు గనుక కతిపయప్రయాణంబుల కిల్లు జేరుకొంటిమి.

హరికథలకంకురార్పణ

స్వభాను సంవత్సరములో నేను మెట్రిక్యులేషను చదువుచుండగా కుప్పుసామి నాయుడను హరిదాసు చెన్నపట్టణము నుండి వచ్చి కానుకుర్తివారి యింట ధ్రువచరిత్రమును బాదుచాడుచు విన్నించెను. సభ్యులు మిక్కిలి యానందించిరి. కానుకుర్తి హనుమంతరావు పంతులుగా రాహరిదాసునకు సభలో వెండిపల్లెమందు దెబ్బదిరూపాయిలు పట్టుకండవా యుంచి బహుమాన మిచ్చిరి. సంగీతసాహిత్య విద్వాంసుడు మిక్కిలి ప్రశస్తముగ నృత్యగీత వాయిద్యములతో గానకవితాప్రజ్ఞ నగపర్చు హరికథ చేసినపుడు జనులిహపరతారకము శ్రీహరికథయని యెంచి మంచివర్తనము కలిగి పండితపామర రంజకుడైన హరిదాసుని మిక్కిలి యాదరించెదరని నాకు తోచినందున నామరునాడే యదివరకే సంగీతమందును, పురాణము చదువుటయందును మిక్కిలి యారితేరినవాడనై కొంచెము పద్యములు పాటల సల్లగల కవితాశక్తి యుండుటచేతను ఇంగ్లీషు భాష కూడ నభ్యసించుట చేతను హరికథలు నేచేసినచో లోకులానందించెదరను ధైర్యముతో ధ్రువచరిత్రమును కొంత నా కవిత్వముతోను కొంత ధూళిపాళ కృష్ణయ్యగారు రచించిన ధ్రువచరిత్రమందలి కీర్తనలతోను ఒక్కనాటికి రచించి ధారణ మొనర్చి మా రెండవయన్న సీతారామయ్యగారింటిలోను, శ్రీవేణుగోపాల స్వామి మఠములోను, చిన్నప్పటి నుండి నాతో గవగాబాదుచున్న నా నాల్గవయన్న పేరన్నగారు వెనుక పాడుచుండగా విన్నించినాడను. శ్రోతలు మిక్కిలి యానందించిరి.

పేరన్నగారు

ఇంతట మెట్రిక్యులేషను పరీక్షకై శ్రీకాకుళము వెళ్లినాడను. పరీక్షలయిన తరువాత నేనొక పెద్దపంతులింట బసచేసి యతనికి ధ్రువచరిత్ర కూర్చుని వినిపించినాడను. పిన్న పెద్దలు సభలో సంతోషించిరి. నాకాపంతు లవతారమెత్తించెను. పిదప పేరన్నయు నేను ర్లాముకు వెళ్లినాము. మేనేజరు మాచే దర్బారులో బాదించి యవతారమెత్తించెను. అటుపయిని మేము దేవాదిలోదిగి సరసన్నపేటకు పోతిమి. అటనొక సబ్రిజస్ట్రారు విననిచ్చగించి కోవెలలో గథ చేయించెను. అచట సత్కారమొంది రఘునాథపురము జేరితిమి. ఒక పుణ్యాత్ముని వాకిట, శీతాకాలము చిన్నపందిరి క్రింద మంచు కురియుచుండును. ఏకాదశిరాత్రి తెల్లవార్లు బాడి కథచెప్పినాడాయన యొక బాణ (రూ. 5) మిచ్చెను.

కొత్తగ్రహారమున సాయంత్రము భోజనముచేసి పళాసకేగినాము. కామేశము పంతులుగా రచటినుండి బరంపురము వెళ్లిరి. అచటినుండి యిచ్చాపురమునకేగి యొక పుణ్యాత్మునియింట ములగకాడలు, పంకాయముక్కలు వేసిన పప్పుపులుసు, రెండుకూరలు రెండు పచ్చళ్లతో భుజించితిమి. నిరతాన్నదాత యతడు. కాశికి రస్తా వేలకొలది బ్రాహ్మణులు

కుటుంబములతో దిగుచు పోవుచుందురు. ఆయన వారందరికి షడసోపేతముగ సన్నదానము చేయును. అతని యింటికెదుట నొక తొంబదేండ్ల ముసలివాడు 'చెలియ నీతో పొందు చింతకాయ' యని సారంగిపై బాడుచుండెను. అచటనుంచి బరంపురమునకు బోయినాము. మా పదతల్లికుమారుడు జిల్లాకోర్టు ప్లీడరుగా నుండెను. మమ్మాదరించి యన్నము వెట్టెను. కడుదొడ్డవాడు. సన్నజూచి "యిన్నివిద్యల కాంచినేషన్" అని సంతోషించెను. బరంపురములో ఒక హరికథ టిక్కెట్టుపై చేసినాము. అప్పుడు నాకు హరికథ తీరగపర్చిన హరిదాసాయూర నుండి కథకొక యవతారమెత్తు చున్నాడు. నా టిక్కెట్టుకు నలుబదిరూపుములు దొరికియుండును. ఆ హరిదాసుడు నా కథకు వచ్చి "చిన్నవాడవుగాని యికముందు గొప్పవాడయ్యెదవు" అని నా కీర్తనములు కొన్ని వ్రాసి యిమ్మనెను. ఇంతట కామేశము పంతులు ఛత్రపురము నుండియో బొడగడా నుండియో వచ్చెను. కామేశముపంతులు దానకర్ణుడు. చేతికెముక లేదు. మూర బార యొకటియే. సింగపునజరు. పదదుగులవాదాజానుబాహువు. మన్మథసుందరుడు. ప్రాఫీషియంటు వకీలు, వేలకొలది, లక్షలకొలది మృష్ణాన్నములు పెట్టించుట దోసిళ్లతో రూపాయిల సంభావన లిచ్చుటయు, ఒకప్పుడొకడు పంతులు దయమున కూర్చుండనిచ్చి పెండ్లి చేసుకుందు ననెను. వైష్ణవుడు ఘనమున గొప్పవిద్వాంసుడు. అప్పుడు నలుపదివేలుగల గోసెసంచిలో దోసిలిపట్టి (పంతులు వ్రేళ్లు మిక్కిలి పొడవైనవి. దోసిలి రెండువందలకు తక్కువబట్టదు) అయిదారు దోసిళ్ళిచ్చి, తుదకు గోసెసంచి పల్లెమునుంచి యెత్తెను. బ్రాహ్మణునకు రెండుమూడు వేలు ముట్టెను. అతడు పదిపదేసుచోట్ల సత్రము లుంచెను. చెన్నపట్టణము మొదలు బరంపురమువరకు బసయిండ్లు. అచట చండల కొలదితో భోజనములు, పదిరూపాయిల జీతగాండ్లు. పదార్థులు సవారీ మోయువాండ్రు, ఇద్దరు వంటబ్రాహ్మణు లిద్దరు మంగళ్లు, దేగవలెను నొకమూల నుండి యతని సవారి చచ్చుటయు కన్నడ కుంటయు నాకస్మికములు. రాత్రి తొమ్మిది మొదలు దయమేడుగంటలవరకు ధ్రువచరిత్ర చెప్పినాను. బరంపురము నందలి పిన్నపెద్దలందరు సావధానముగా నాలించుచున్నారు; కామేశముపంతులు నాకథకు బ్రహ్మాసంద మొంది "సీపు పళాసకు రమ్ము, పదేను దినములకచట కలుసుకుందాము" అని యానాడే యతడు పర్లాకిమిడెకు బోయెను. పిదప నాళమువారియింట నొక కథ చేసినాను. నూటపదార్లు నగదు నొక పట్టుపంచల చావు నొసగిరి.

బరంపురము వర్ణనము

చల్లనిగాలులకు దలలూచుచు నతిధులను చీల్చినట్లున్న కొబ్బరి చెట్లును, కలువ తామరలతో నిండిన చెక్కుకోనేళ్లును, జనుల జీవన బాహుళ్యము తెల్పు బలుకోవెలలును, ఆస్తికత గన్నరచు మణగులకొలది కంచుతొడవు నొప్పుచేతుల గిండీలుపట్టి పైవారిదృష్టి తాకని కొప్పులతో చూడామణులను ముచ్చెతలకములును, చెక్కుటద్దముల ముంగురులును,

చివురువాతెరలును, మేల్ముసుగుచాటు దోబూచులద నీళ్లకేగు పోద్రకాంతలును, జనులకే మాత్రమును చెదరక ఇల్లరికమున్న పడుచునల్లురపలె పీధులవెంబడి యధేచ్చగ దిరుగుచు రాచరీవిం గడియకొకయడుగు వెట్టుచు, గృహస్థులు వెట్టు గడ్డి, తవుడు మొదలగు విందారగించుచు దంద్యయుద్ధములచే పీధులను జనులరాకపోకల నిరోధించు సొండులను (అచ్చుపోసి విడిచిన ఆంబోతు), సొండులవలె దలిదండ్రులకు లక్ష్యముసేయక బడికి నామముబెట్టి మసాలాఖిల్లీలు బుగ్గల నమర్చి త్రోవల స్వసంతమువలె సుమియుచు దిరుగు కోడెగాండ్రును, నీగలు ఉసురుచుండ, చెంగల కుక్కలల్లాడుచుండ పలురకముల తినుబడి వస్తువులుగల కజ్జెపుదుకాణములును;

బంగాళాకులు, దేశియాకులు, ఖారా కొంత మీరా కొంత మసాలతో గడియ గడియకు వందలకొలది ఖిల్లీలువాసు చీదాదుకాణదార్లును, లయతప్పుక తలలంటు పద్దెమంగళ్ల కరతాళధ్వునులును, కామము మూర్తీభవించినట్లు మెరుపు దృష్టులతో నరచాటుగ దలుపుసోరల సుండి నటించుచు యగుపడీయగపడనట్లు వింతనగవులందోచు కామయుద్ధ విశారదలగు వెలచేడియులును, ముప్పిరిగొన్న యవయవంబుల కందమురెట్టింప దలలనెంతో భారముమోయుచు నడుచుగంపకూలీలును;

తమ యొడకుల కాంతులు దిక్కులను వెన్నెలలు గాయ చిన్నజంతువులయ్యును మిక్కిలిచురుకుగ బండ్లతో బర్చిడుగిత్తులును, ముందుగా కాళ్లకు బంధముతో కుప్పిగంతులు పెట్టుచు, పెంటుల వెంటాడుచు వాని తాపులం దలవాయ దినుచు, నెగురుచు బర్చిడు కంచరతట్టులును, నేల యదర నడుగువిడుచు, హీనవర్ణముల కోసరిలుచు, బరువుకావిక్లతో బర్చిడుచు వచ్చు గంగాధరులును, వడ్డిమంగలి సొగసుగ జల్తారు పట్టెలగుపడునట్లు పింజెపెట్టిన వాణీలు భుజముల నొప్ప దలలం బాగాలు మెరయ గుర్రపు బండ్లనేగు భాగ్యవంతులును, అద్దెకై యరవలేద్బునట్లు కూలికై పీధులంబడి చీవాట్లుదినుచు మొగములపై నుమిసినం దుడుచుకొనుచు, పరమతముల దూషించుచు, జొల్లిచేతులు పిల్లికనులు ద్రిప్పి యధినయించుచు, వచ్చీరాని భాషలతో నుడువుచు, దేవుని కొడుకొకడే రక్షకుడని తరుచుగ కూటికక్కుర్తిచేగాని, వివాహ సౌలభ్యమునకు గాని తమలో గలిసిన శుంరల వెంటనిడుకొని యక్కరగాని మొట్టవెట్టు క్రీస్తుమతబోధకులును;

తమ యిష్టానుసారముగ దమకేలను ద్రిప్పుచు హైకోర్టు లాయర్ల కన్న నెక్కువగ సబబులు చెప్పుచు బార్టీలను దడుముకొనుచు, దమ యజమానులకన్న నెక్కువయమలు చూపు స్త్రీదరుగుమాస్తాలును, ముందు పూనులు జనులనోసరించుచు లాంతరుగొని నడువ, పగలు పన్నెండు రాత్రి యేదెనిమిదిగంటల వరకు దస్సిదస్సి సేవకులయ్యు యజమానుల

వలె దాబు చెలాయించుచు వేతనముకన్న నింటిఖర్చు పదిరెట్లయు యైదారేండ్లు పిదప నేబదివేలకుబైగా రొక్కమునిల్చి, భార్యకు మోయగలిగినన్ని నగలు, భూస్వాస్థ్యము, ప్రశస్తిమైన లోగిలి, పిల్లలకుబాపలకు బరిచారకులు, వంట బ్రాహ్మణులు, నౌకర్లు, వచ్చిపోవు చుట్టాలతిథులు, గుర్రపుబండ్లు, హరిదాసు, భజన, దేవతార్చనవాడు, సత్యము పొరుషము హృదయమునందును; మోమునందు లజ్జయుతప్పు, తక్కిన యైశ్వర్యములన్నియు గల ఉద్యోగులును; ఉదయముతోనే స్నానము చేసినట్టు నటించుచు వంగమూడికవలె, బిలక రూడించుచు, విభూతిపట్టెబెట్టి, ముష్టిచెంబులు కొందరు, పంచాంగములు కొందరు, ధర్మశాస్త్రములు కొందరు, బురాణములు కొందరు, దర్శకర్రలు కొందరు పట్టి పూర్వాచారములను బోధించుచు, దమపవిత్రత నుగ్గడించుచు, డబ్బునకై యెట్టికక్కుర్తియైన బదుచు, గోడమీద మార్జాలమువలె సమయోచితముగ నడుచు వైదికులును;

కొన్నవారికన్నము కూరలిచ్చుచు, గడియగడియకు గురుకటాక్షమునందుచు యజమానులంగూడ చీటికిమాటికి గోపబదుచు నధికారము సేయు పాచకులును ఉద్యోగములు సేయ నర్హులమని తమకున్న సర్దిఫికేట్ల చూపుచు నధికారులదయ సంపాదించుకొను వారలంబోలి మొండిచేతులు, సొట్టకాళ్లు, గ్రుడ్డికనులు, ముసలివయసు నగుపర్చి యడుగుకొను బైరాతీలును; రానినప్పులు, లేనిసొగసులు, దొంగవలపులు గన్నర్చుచు బలవంతపు సంగీతమునుదీయు వెలదోంట్లను, చాటున గడుపు బాజాలును పసపు నూనెయు బూసికొని మురికి దుక్కబట్టలతో ముసుగును, నీరు పసరుముద్దగజేసి, గొట్టాలమ్మం గోరి పిలిపించుకొను నొద్దెలును, న్యూసెన్సు కేసులు మిక్కిలి చురుకుగా బట్టుకొను కానిస్టేబులును, వర్తకమునందలి యన్యతదోషము దానధర్మమునను ధర్మశ్రవణములను దుడిచికొననాసించు బేహారులును, చదలరాజువలె సుకుమారముగా బెరుగుచు, విరాగులనడుమ గూఢసంచారముసేయు మహంతిమరమున జెవులకు విందొనర్చు పలురంగుపీట్టలును, ఎడతెగక తీయనిసీరందిచ్చు చెఱువునూతులం దోడుచు ప్రతియింటిగుట్టు బయటపెట్టుచు బ్రహ్మచారులతో నెగసక్కెములాడు వంటలక్కలును, తప్పు సొక్కుంబుల బన్నుచు నాకాశరామన్న యర్జీలు వ్రాయుచు మూఢులగు పల్లెటూరివాండ్రకు కలహములు కల్పించి పిలకలుముడిపెట్టుచు పొదివలె జంకను రుమాలున గట్టబడిన కాగితముల దస్తరము చెవినందున గలమును కాకిచూపులును నధికారి యెదుటబడనీయకున్నను పైనుండి తాళహంగుజేయు చెట్టు క్రింద నమలుచలాయించు ప్రైవేటు వకీళ్లును; “అర్ధరూపాయి వకాల్తీ పావలా వలంట్రి సొక్కిబత్తెములు పదుకొండురూపాయిల యేడు పైసలది పట్లీకుకదా కేసు గెలిచిన పైగట్టుము నీయిష్ట”మనుచు డస్సుబల్ల తివాసీతో దుకాణమువర్చి కూర్చొను ప్లీడరు చుట్టు మూగి

“మాగడ్డి మేము కరచుకొన్నామిక యెన్నటికిట్టి తంటాలు రా మిదెక్కడి న్యాయమయ్యాయిన్ని వాయిదాలు వేసిన సంసారులము చితికిపోమా” యని పార్టీలును - సాక్ష్యములు చెప్పుచు డబ్బు సంపాదించుకొనుటయే జీవనోపాధి చేసుకొని ప్రతియధికారిచే చీవాట్లు తినుచుండియు లజ్జదొరగి తగుమనుష్కులవలె దిరుగు దుష్టసాక్షులును - పలువురు బంట్లోతులు తన్ను సేవింప బడాయిచూపు నాజర్లును - పన్నెండు జీతముగాని తమయుపాయ వైభవముచే నెలకు నూర్లు సంపాదించుకొను అమీనాలును - అధికారిదయ కాసించి వారియిండ్ల నడ్లమైన చాకిరీలు సేయుచు తగవులు దిద్దుచు డబ్బు సంపాదించుకొను కమీషనర్లును - డబ్బుల దుకాణమువలె ముద్రలమ్ము వెండర్లును - పులుమర్తి నారాయణా, వడ్డి గురవడు, మాలయచ్చయ్యా, కుచ్చర్లపాటి సీతారామరాజు, ఆకుల బైరాగి, దీనబంధు పట్నాయిడు, చాకలి వెంకా, కొడవంటి బుచ్చెన్నశాస్త్రి, మంగలి యెల్లిగా, బులుసు వెంకట సోమయాజులు, బారికి పోలిగా, చద్దాది పేరిదీక్షితుల” యని పొలములో పిట్టల బెదిరించువారి వలె సరచు కోర్టు పూనులును - వరుసలుగట్టి యతిత్వరితముగ విస్తళ్లుకుట్టు కలింగోమిటియేవచలవలె¹⁶ మోపెదేసి కాకితములు వ్రాయు గుమాస్తాలును - కోర్టు భాష తెలియక యే తెల్పితేటలును లేక మమ్మీలవలె గూర్చొని తలలాడించుచు దమ తగవరితనమునకుబ్బు నసినర్లును - అవ్వాకులో చెవ్వాకులో పార్టీల సంతోషపెట్టుటకై గబగబ మాట్లాడుచు నొందొరులయుక్తులన్నీరుచు దోషావిష్టులై వాదించుచు గుంజీలు తీయు ప్లీడర్లును - పాటకునిచెంతనున్న యుమ్మతిత్తిగానివలె నధికారికి సహాయపడు బెంచిక్లార్కును. - చేయి పీక దస్తరములకొలది వ్రాయుచు నోరునొవ్వు మాటాడుచు చెవులు చెవుడెక్క సందర్భముకొంత యసందర్భమంతకు నూరురెట్లుగ వినుచు జూముల కొలది ఖాయిదా దుకాణపు వర్తకుని వలె కూర్చొని కదలక తలకాళ్లు చేతులు మాత్రము ద్రిప్పుచు అధికారము జీతము మాట దేవునికెరుకగాని యీయమచెఱ బెంచిపై నుండి దిగి యెప్పుడు బైటికూడిపడుదునురా దైవమాయని పాతవారును, క్రొత్తకాపురపు పడుచుల వలె, యెంతోవేళచరకు బైకిరాని నవీనులనగు న్యాయాధికారోత్తములును - బండ్లకుగట్టబడి దేవుడు మొలిపించిన గడ్డి మేయుచు దేవుడిచ్చిన నీరు ద్రావుచున్న మనకేమీ గ్రహచరమయ్యో! పరువుమాలిన వారిని కూటసాక్షుల సుబ్బరదిని గాదెలవలె బలసిన సోమరిపోతులను కురూపులను మరియు నడ్లమైనగంపు వట్టిన యీదుష్టరోగభూయిష్ట మానవుల మోయ వ్రాసితో పాడువిధి! యని సకిలింపుమిషల నేడ్చు బండిగుట్టంబులును - రండు రండింట్లో మీపాటు కుక్కలొల్లవు మీదుంపతెగ నిసుమంత యైన గనికరములేకెండలో మమ్ము తగిలితగిలి కొట్టెదరు లెండు లెండు మీదిక్కుమాలిన

బరువులు మాపే మోపుడు అపరాధ రహితుల మొరుల జోలి పెట్టము దీనజంతువులను మమ్మనాయముగ బట్టికట్టి బాధించెదరా జంత్రములు లేవా? మతి లేదా? మీకు గాల్సేతులు లేవా? మాకు బుట్టకమానరు చేసినది కుడువక తీరునా? యని తలలూచు నెద్దును, చలువనీడ లొసంగు చెట్ల సమము దుర్తనసంచారమునకు సహింపనోపనట్లు పెంధూళి వేడి నిట్టూర్పులుచ్చు రోడ్లును, కూతురకూతురకూతురాయని పుణ్యభూమికన్యకం బిలుచునటులార్చు మొదటి చిగులునకు ద్రస్సులం దుపాకులు సవరించుకొని లయతప్పని జోళ్లచప్పుడుతో నాకసంబునందు పగటిజాము ప్రొద్దున నానావిధముల గుంపులు గట్టుచు విడబడుచుండు నెత్తిగొట్టు¹⁷లపలె నిజమైన భయభక్తులతో ప్రతిక్షణము మృత్యువున కెదురేగుచు సర్వసులోని జంతువులవలె కూటికై విద్దెలాడుచు దిన్నదిండికి దగు కాయ కష్టముతో దక్కినవారివలె వివిధమనుః పీడలెరుగక భాయిదాతప్పుక నడుచు శిష్యాలును - మరియు బలుతెరంగుల నొప్పు సప్పుట్టణమునం బడుచులంగని జోరవిరచి యోరచూపులుచూచుచు, నూత్న యౌవన మదంబున నెట్టివారివైన నలక్ష్యముగ గనుచు, గడియగడియ కద్దము చూచికొని, గేరా దిద్దుకొనుచు, సిగకు బూలుముదుపు, కనులకు గాటుక, మెడలో బూలదండ, మొలకు బట్టు ధోవతి, కాళ్లకు గజ్జెలు, చేతుల బిరుతాళములు ధరించి గావుకేకలు వేయుచు నందరిని హాస్యములు సేసి వెక్కిరించుచు పిట్టకధలచే బామరులను సంతోషపట్టుచు, శివాచారి వలె గోలబెట్టి దిరుగువాసునిరీతి పోతుపేరంటాల పోల్కి సానిపాప కైవడి శృంగారరసమును, శక్తిహీనుని భంగి మెట్టవేదాంతమును, అపన్నుని గతి భక్తియుం దెలుపుచు హరికథల జెప్పుచు నొకనెల యచట గడిపి పళాసకు బోయినారము, నావయసపుడు పందొమ్మిదేండ్లు.

పంతులు స్థితిగతులు

పళాసాలో కామేశము పంతులు మమ్ముల నిరువ్వరం జూచి “వచ్చినారా యక్కన్న మాదన్న గార్లద్దరు రండి” అని యెంతో అడరించెను. ఆయనకు పెద్ద భార్యయు చిన్న భార్యయు నొక సానియుం గలరు. ఆ సాని సన్నందవ్రాత జాడ్యమున ననుగ్రహించిన యూపె పెద్దమ్మకూతురు, మిక్కిలి చక్కనిది. ఆనటి మోపువంటి తెలుపు నాణెముత్తముల ధాళధక్కమును సొగసైన చిన్న కన్నులు, కొంచెము చప్పడి ముక్కు, నింద్రనీలములబోలు కురులు కలది. యూపెవయ నిరువదియైదేండ్లు యుండు, “నాతిస్థూలా నాతికృశా నదీర్ఘా నచవామనా” యను శ్లోక లక్షణమునకు సరిపడియుండినది. పదివేల రూపాయల ధనుముగా విలువగల నగలాపికుండెను. వెలచేడియు యగుటయు సంతవాని ప్రాపకమున నుంటయు

17. నెత్తిగొట్టు : విజయనగరం, శ్రీరామకం జిల్లా ప్రాంతాలకు వచ్చే కొంగలపంటి ఒక రకమైన పక్షులు. నత్తిగొట్టు అని పిలుస్తూ పతంజలిగారి ‘రాజుల లోగిళ్లు’ సవలికలో ఉంది.

నాపె సౌందర్యమునకు వేయిరెట్లు షురుగు దెచ్చెను. వన్నెకాడను బాటకాడను వేసగాడను క్రొవ్వాడి వయసు వాడను గనుక మొదట నాపెజూపిన సొలపు చూపు లిదివరకు ములుకుల వలె నెడదను నాటియున్నట్లు భ్రమించు చుందును.

పంతులు పెద భార్య కొకప్పుడు కనులు జబ్బుచేసి నిమ్మకీంచకున్నవి. అప్పుడు పంతులు తల్లి యతనితో “నాయనా! నీ భార్య షుమారు గ్రుద్దిదైపోయినది. యింకొకతెను బెండ్లాడు” మనె నంత ఆయన “అమ్మా నేను గ్రుద్దివాడనైనచో నాపెకింకొకని పెండ్లి సేయ వచ్చునా?” యని బదులు చెప్పెను. అంత ధర్మాత్ముని మది విరిచి యతని వెలయాలి యతనికిని బెద్ద భార్యకు సన్మోగ్య సందర్శన భాషణములైన లేకుండ నింద కల్పించి వేసెనట. ఔరా వెలయాండ్రెంతకైన దగుదురు. అతని రెండవభార్య యప్పటికి బెద్దపడుచు కాలేదు.

మేము చూచినప్పటి పంతులు వర్తకములో మిక్కిలి నష్టము పొంది యాస్తికి దగు నప్పులతో దులదూగుచుండెను. వేయిరూపాయలకు తక్కువ ఫీజు పుచ్చుకొనకుండుటచే నతని ప్రాక్తిసితరులకు బోవుచుండెను. ఎటువైపుచూచినను నష్టమే కాని లాభము దోచ కుండెను. వేలకొలది కుక్షింభరు లతని జుట్టుకొని యుండిరి. ఇందరి పోషణ మొకవంతును దనభోగమొకవంతు గనుక నందరికి దగు ధనాదాయమునకు దగుదారి పొడగట్టకుండెను. తనకంటె నెక్కువ సమర్థుడగు తమ్ముడు కాలము చేయుటచే గోలదాకిన సింహము వలె శోకహతుడయ్యెను. ఆ శోకము మట్టుపడునని యుపదేశించిన దుష్టుల యుపదేశమున నదివరకే రెండేండ్ల నుండి పెద్దగురున¹⁸ కలవడియెను. ఆయలవాటు మితిమీరెను. వేలకొలది నిచ్చు వారికి వందలు, వందల వారికి పదులు, పదుల వారికొకటియు నిచ్చుచుండెను. దానము మానలేదు. తన భోగము పదల జాలదు. రాబడి బొత్తిగా దగ్గిపోయెను. అప్పటికతని వయసు ముప్పదెనిమిదేండ్లు¹⁹. తమ్మునిపోక ధననష్టమునకు మనఃక్షేపమును, పెద్దగురు నియమిత కటాక్షము చేత దేహపీడయు గలిగెను. కాని సంపూర్ణానందమే యతని మోమును సంతతమలంకరించెను.

కామేశము పంతులు సంస్కృతాంధ్రముల బ్రశస్తముగా కవిత చెప్పగల దతదొనర్చిన జానకీవరశతకము. రామశతకమును ముద్రింపబడినవి. ఇంగ్లీషున పోద్రమున మేటి పొండిత్యము కలదు. లాయందు మిక్కిలి నిపుణుడు, రామరామయని యహోరాత్రములు నిదరనైన వ్రేళ్లపై వ్రాయుచుంట యతని యసాధారణ ప్రజ్ఞ. శ్రీరామ భక్తాగ్రేసరుడు. మేటి యంతర్ముఖుడు. ఒకప్పు డొకరాజు కోపము వచ్చి పంతులను ఫైసలు చేయుటకై

18. పెద్దగురుడు : విదేశీయులు పరిచయం చేసిన వ్రాందీ వంటి మద్యపానీయాలు

19. దీనిని బట్టి జయంత కామేశం పంతులు క్రీ.శ. 1844 లేదా 45 లో జన్మించి ఉంటారు

యడవిదారిలో నలువది మందిని కాపుంచెను. చేత రివాల్వరు మొల సువాల్లత్తితో గుట్టమును బరుగెత్తించుచు వచ్చుచు దారికడ్డుపడిన రాజభటులతో “మీ రాజును బొరుషమున్న రమ్మనుడు, మీరేయూరక చచ్చిపోయెదరు” అనుచు బోవుచున్న నెద్దియు దోచక రాజభటు లూరకొనిరి. అంత సాహసవంతు డీముచ్చట నాకతడు స్వయముగా జెప్పెను. అధీష్టభోగంబు లనుభవించి సంపారము నిస్సారమని యెంచినయతని యంతస్సార మింతంతయుని వాకొన దరము కాదు. తృణీకృత పురందరుడగు జయంతి కామేశము పంతులును చోలిన పౌరుషజ్ఞానకీర్తులు కలవా డెందైనన్నేడిది నిశ్చయము.

ఛత్రపురములో నొక గొప్పయుద్యోగి యింట వివాహము

పళాసాలో దనసాని విసుటకై యొక హరికథ నాచే జేయించెను. నే నమర్చుకొన్న దొకధ్రువచరిత్రమే. యెచట జేసిన సదాకృత్యమే చేయుచుంటిని. ఛత్రపురమున నొక గొప్పవాడు వివాహము మనుమరాలికి జేయుచు పంతుల కాహ్వానము బంపెనందుకు మమ్ముగూడ దోడ్కొని ఛత్రపురమునకు బంతు లేగెను. పంతులు నన్ను దనబండిలో గూర్చుండ బెట్టుకొనెను. సంస్కృతమున దెనుగున నింగ్లీషున సతనికి వచ్చిన ప్రస్తావనలు లక్షలను కొనెదను. పెండ్లి పందిటిలో భోజనమునకై కూర్చుంటిమి. గొప్పవారు కొద్దివారు మొదలగు బ్రాహ్మణులందరు భోజన మారంభించిరి. ఆ పెండ్లిపెద్ద కొందరు గొప్ప యుద్యోగస్తులు వెంటరాగ బంక్తుల వెంబడి దిరుగుచు బదార్థములు తినక విడిచి వేయువారలను శిక్షింతునని బెత్తముబూని గద్దించుచుండెను. “ఏమి తాతగారు! ఎందరి ఫోటోలో దెప్పించి దేశమంతయు వాడివడపోసి తుదకు ‘దొంగిలింపబోయిన మంగలము దొరికె’ నన్నట్లు క్రోతినా నాకు పెండ్లి చేసితిరి” అను మనుమరాలి మాటలకు వచ్చిన కోపము భుజించు వారిపై జూపునతని వైభవముగాంచి యతడు మా పంక్తికి వచ్చిన తోడనే “వంకాయముద్దో, వంకాయముద్దో” యని కేక వేసితిని. అపుడొకడు వడ్దించు వాడు రెండు పట్టెళ్ల ముద్ద నా యొద్ద కూర్చున్న కామేశము పంతులు వంటబ్రాహ్మణుని విస్తరిలో వైచెను. ఇంతట సమీపించిన ముసలియాజమానునితో “జూచితిరయ్యా! యెంత ముద్ద దిగద్రోయుటకు వేయించుకొన్నాడో” యని కొండెముబల్కినాడ. అందుకు కోపము వచ్చి “ముద్ద పారవేయనీ తన్నెద” ననెను. పంతులు వంటబ్రాహ్మణుడు మా పేరూరిద్రావిడి గనుక, యిదిగో పారవైచినాడ నేమి సేయగల వనెను. అందుకావృద్ధుని చెంతగల ఉద్యోగి కొట్టబోయెను. పంతులు బ్రాహ్మణుడు కూడ చేయెత్తి వానిని జరువబోయెను. అప్పుడు కొంతగడబిడ జరిగెను. పంతులు మొదలగు గొప్పవారందరు మాకు కొంతదూరములో భోజనము చేయుచు నల్లరిని వారించిరి. అర్థ, పావలా సంభావన

మిచ్చుటకు బెండ్లిపెద్ద నిశ్చయింపగా పంతులు రూపాయికి దక్కువయివ్వరాదని సలహా యిచ్చినను బెండ్లి పద్ద యంతకెక్కువ యివ్వననెను. అందుకు బంతులసహృదయి బరంపురమునకు మమ్ములను వెనక రమ్మని, సవారీలో గూర్చొనిపోయెను.

ఒక్క రాత్రికి అంబరీషోపాఖ్యానము రచన

మరునాడుదయమున నొక గొప్పయుద్యోగిని జూచుట కతని కొక గొప్పవాడిచ్చిన సిఫార్సుత్తరము బట్టుకొని మేమిద్దర మేగితిమి. గడచిన దినము భోజనముల యొద్ద జట్టిలోనున్న నన్నాయుద్యోగి కనిపెట్టి, యెవరు నీవనెను, అందుకు హరికథ చేయువాడ నని అంటిని. అప్పుడు కోపముతో 'దోషో, భోజనముకడ నీ హరికథ చేయు' మనెను. అందుకలిగి, 'ఇదిగో యీ సిఫార్సు మీకుదెచ్చినాడ' నని యతనియెదుట పర్రున నుత్తరము జిన్నవాడనగుట జింపివైచి, మళ్లీ పెండ్లిపెద్దయొద్దకు వెళ్లి హరికథ చేయించుమనగా, రాత్రి నా కథ పెట్టించెను. ద్రువచరిత్రమును జెప్పినాడ నందరును సంతసించిరి. కాని పెండ్లిపెద్ద నాయొద్దకు వచ్చి "యింతసొగసైన కవిత్వము గుంటడపు నీకెట్లు వచ్చును? ఇదెవరో మీయూరం జేసినారనుకొనెద. నీవే కవిత్వము చెప్పగలవాడవైనచో నంబరీష చరిత్రము నాకొడుకున కిష్టము. కవిత్వము చేసి విన్నించగలవా? నీకు బదిదినములు గడవిచ్చినా" ననెను. అందుకు చిత్తమని యొక గృహస్తు నింట రాత్రి భోజనము చేసి పెన్నలుతో తెల్లవారులు వ్రాసి చరిత్రను ముగించి ధారణ చేసి యుదయముతోనే పెండ్లి పెద్దయొద్దకేగి "యయ్యా అంబరీష చరిత్రమును రచించితిని. సెలవైనచో నిపుడు పుస్తక మక్కిర లేకుండ వినిపించెద" నంటిని. అందుకాశ్చర్యపడి యత "డిదిగో తొమ్మిదిగంటలకు కలెక్టరు నతని భార్యయు వచ్చెద రపుడు నీ హరికథ విన్నించుము" అనియె. వెంటనే చల్లి తిని హరికథ ప్రారంభించినాడ. కలెక్టరు మొదలైన వారు శరవేగమున మాట్లాడు నా ధోరణికి నాపాటయటలకు మిక్కిలి సంతోషించిరి. పిదప సాయంకాలము నన్నిలిపించి యావృద్ధుడు 'ఇదుగో నలువది రూపాయలు నీకు గట్టుమిచ్చుచున్నాను' ననెను. అప్పుడయ్యా యిట్లోకరాత్రి కొకచరిత్రమును యక్షగానముగా రచించి ధారణ చేసి పుస్తకము నపేక్షింపక వినిపించుట మిక్కిలి దుస్తరము. మీబోటి లక్షాధికారులిట్లు నాచే చరిత్రము వ్రచింపించి నావలన బాటయాటలు, చిత్తగించి యింత చిన్నచూపు చూచుట భావ్యమా? యంటినందుకు కోపముతో "బుచ్చుకున్న బుచ్చుకో లేకున్నపోపొమ్మ"నెను. "మరి ధన మార్జింపజాలరు కదు వృద్ధులు, పెండ్లి ఖర్చునకు మీరే యుంచుకొండ"ని బసకు దిరిగి వచ్చితిని. ఊరిలో బలువు రాపెండ్లిపెద్ద యంత కష్టపెట్టించి చిన్న యీవి నిచ్చుట తగదనిరి.

లోకనాథమను గ్రామములో అవధానములు

మరునాడాయూరిలోని కొందరు తగుమనుప్పులు లోకనాథమను చెంగటి గ్రామము దేవాలయము దాపున వనభోజనమేర్పరచి మమ్ముగూడ చిలిచిరి. ఉదయము తొమ్మిదింటికి జైలుదేరి పదింటికాలయము జేరితిమి. సదుదారిలో పొలములు దాటి గంజాము నదియొద్దను నిసుకత్తెన్నెలపై నొకప్రశస్తమైన మామిడితోటలో శివకోదల చెంత బస చేసినాము. ఆ దేవాలయము చెంతనొకడు ప్రాయోపవిష్టుడై యుండెను. ఇదివరకిరువది దినముల నుండి యస్తపానములు లేకుండెను గాన చూపు నూపిరి మాత్రమేయుండెను. గాని వానికి మరేతెల్లి లేకుండెను. వానికొక కరినవ్యాధి కలదటయది కుదిరినచో నట్టి ఘోరవ్రతము చేసెదనని మొక్కుకున్నాడు. మరి మూడు రోజులటు జీవించినచో నావ్రతము సమాప్తియగును.

అచట నాచేత నవధానములు చేయించిరి. అసగా ముప్పదిగంటముల కొక్కొక్క చరణముగా గోరిన పద్యములు కవిత్యము చెప్పట. ముప్పదిరెండక్షరముల వ్యస్తాక్షరీ చేయుటయు, నోట నొక చిన్నలెక్క కుత్తరము చెప్పటయు, బూవులు లెక్కించుటయు, నిషేధాక్షరి చెప్పటయు, సంభాషణము గేయుటకు, కోరిన రాగములపై బురాణము చదువుటయు, గంటలు లెక్కించుటయును. అష్టావధానము జరుకుగాను సరిగాను నెరవేర్చుట కచటివా రానందించి తమలో దాము చందాచేసికొని ముప్పది రూప్యము లొసగిరి.

పిదప సాయంకాలము ఐరంపురమునకు బండి మాట్లాడుకొని పోవుటకు సిద్ధపడినాము. అప్పుడు పేరన్న నాతో “నోరీ! ముసలివాడు నలుబది రూకల కంటే హెచ్చిప్పుడు. వానివద్ద నాసొమ్మేల విడువవలెను! వానితో నిక వియ్యమందబోము కదా! నేబోయి తెచ్చెదను” అని యాపెండ్లిపెద్ద వృద్ధుని కడకేగగ “నీవెందుకు వచ్చినావు, వాడేడి” యసగా ‘వాడు నన్ను బంపించెను’ అనెను. అపుడావృద్ధుడరువది రూప్యము లొసగెను.

పిదప మేము ఐరంపురమునకు వెళ్లి యటనుండి పళాసకు బోయి కామేశము పంతులుతో సర్వేపని మీద బోవుచున్న గ్రామములకు బోవుచుంటిమి. అమిడిపల్లి యను గ్రామములో నేను బంతులనని సవారీలో గూర్చుని సవారీవాండ్రు సవారీ మోయుచుండ బంతులు నా యొద్ద గమాస్తా వల సవారీతో నదచివచ్చుచు నేనడుగు లెక్కలు చెప్పుచుండుట యట్లు విలాసమొనర్చితిమి. కోటిపిల్లి యనుగ్రామమున పంతులు నేను గలసి యేబది గంటములకు చెరియొకపాడము చెప్పిన నేబది పద్యములు కవిత్యము చెప్పితిమందులో నొకపద్యముదాహరించెద.

శా|| నాశీకంబుల గేరు కన్నుగవ సన్నలైల్లు నాటింపగా
 శ్రీలింతేసి పసందె చూత మనుచు నైనారు చందోయిపై
 గాలిం బయ్యెద దూలగా జనులు దన్నాంక్షించి వీక్షించగా
 గాళింగాంగన జెర్వుజేరు హాయిలుం గంటి నృనోజ్జంబుగా

ఇందులో విషమచరణంబులు నేను సమచరణంబులు పంతులును జెప్పినాము.

పంతులుకు రఘునాథపురము చెంగటి తలగాం నివాసుడొక గొప్పనాయుడు మిత్రుడు గనుక తలగాములో మూనాళ్లంటిమి. ఆ నాయుడు క్రొత్తగా నిల్లు కట్టించినాడు గనుక నా గృహప్రవేశమునకు నాచే సపుడు హరికథ చేయించెను. పిదప బంతులవర్తక స్థలమైన పూడికి వెళ్లినాము. నూటయేబదిమంది పంతులుతో నుండిరి. సముద్ర తరంగములు హాయిగ నీటి తుంపురులు జిమ్ముచుండ నొడ్డునిసుక దిబ్బ వెన్నెలసంజకడ చిన్నగురుడు పంతులు మొదలైన మాబోంట్ల సూర్పరకు మూడింటనుండగా హాయిగా గొంతయానందించి ఉదయమెక్కించిన యుల్లిపాయపులుసుబాన యదివరకుడుకుచుండగా గట్టుపద్యములు²⁰ చదువుకొనుచు బాటలుపాడుచు కథలు ముచ్చటలు చెప్పుకొనుచు అన్యోన్యము హాస్యములు సల్లాపములు చేసికొనుచు ఎనిమిది గంటలకు మొదలుపెట్టి పన్నెండుగంటల వరకు భోజనములు సేయుచుంటిమి. కామేశపంతుల వశమున నెందరో యాజిల్లాలోని రాజులుండిరి. కావున పంతులుండిన యదవి పట్టణముకన్న నెక్కువుగ శోభిల్లుచుండెను.

సుబ్బామ్మపేట యనుగ్రామమున విష్ణుకోవెలలో వైష్ణవులు తయారుచేసిన వివిధములగు మధురపదార్థము లొకనాడు తిని యాదినము పంతులు మొదలు పరివార జనమందరము ద్వాదశోర్ధ్వపుండ్రములు ధరించి హరికథా కాలక్షేపము చేసినాము. నాచుధారణమున మాకున్న కళయే వైష్ణవులకైన లేదని యచటి వైష్ణవులు లుగ్గడించిరి. పిదప నభీష్టభోగంబుల రాత్రి గడిపినాము.

పంతులకు బెద్దగురునియలవాటు మిక్కిలి కలదుగాన శ్రీకాకుళము నుండి యాసామాగ్రి వచ్చుచుండెను. అదివరకు రెండు సంవత్సరముల క్రిందట విజయనగరములో బెద్దగురుని కటాక్ష²¹ మొకసారి కొంచెము పొందియున్నాను. నాడు శివరాత్రి. యొకమిత్రుని

20. కట్టుపద్యములు : ఇది పద్యాల ఆంశాక్షరి. ఒకరు చదివిన పద్యం చివరి అక్షరంతో మొదలుగా గల పద్యాన్ని ఇంకొకరు చదువుతారు ఎవరో ఒకరికి పద్యం స్ఫురించునంత వరకూ ఇలా కొనసాగుతుంది. ఒక వ్యక్తి చప్పిన పద్యం చివరి అక్షరంతో మరొక వ్యక్తి పద్యం చిప్పలేకపోతే ఆ మొదటి వ్యక్తి చిప్పగలిగి ఉంటే అప్పుడు 'పాయింట్' వస్తుంది.

21. గురుకటాక్షము : మత్తుపదార్థాన్ని సేవించడం ద్వారా 'కిక్' బాగా ఎక్కుడం.

యింటికి బోయినాడను. అతని తల్లి తన కుమారునితో వచ్చిన జట్టుదారులను తన కొడుకులకన్న నెక్కువ ప్రేమగా జూచినది. చిన్నతనము చేత యధేష్టముగా సంచరించి రాత్రిబడలికతో భోజనము మరచి నిద్రించు తన కొడుకు స్నేహితులను లేపి కన్నతల్లి కన్న నెక్కుడు ప్రేమతో గడుపార భోజనము పెట్టినది. నాకెన్నోమార్లట్లు సంరక్షణ మొనర్చెను. కావుననే యాపుణాత్మురాలు కడుపుశోకమెరుగక స్వర్గస్థురాలయ్యెను. ఆ చెలికాడు నేనును గలిసిమెలసి దిరుగుచు పాట సాధనము చేయుచుందుము. అతడు నేను నాశివరాత్రి కొందరితో గలిసి పెద్దగురుకటాక్షము పొందినాము. ఇప్పుడు రఘునాథపురములో పంతులు నన్నుగూడ బెద్దగురువులో వంతు కలిపెను.

అపుడాయూళ్లో గొట్టాలమ్మ (కలరా) వేంచేసి ఉన్నది. మాబసలోనే యొకడు చచ్చి నింకొకడు చావసిద్ధముగ నుండెను. అప్పుడు క్రిందకొరిగి గురుకటాక్షమున పరవశుడై పరిపూర్ణదశలో నున్న పంతులతో “నయో, యొకడు చచ్చి నింకొకడు చావసిద్ధముగనుండ నిట్లు కలరా చెలరేగెను మీ రిట్లున్నారని యతని కన్న నెక్కువుగ బెద్దగురుకటాక్షమొందిన నేననగా నతడు నవ్వి “యోరీ యీలోకము మనఃకల్పితముగాని వాస్తవము కాదు. మనోజేతల కాత్మకన్న వేరు లేదు సుమా యెందుకట్లు జంకెదవు” అనెను. అతని దైర్యమాజ్ఞానమా త్యాగభోగము లాయుదారత యారసజ్జత యాదైవభక్తి దేవతలకైన నుందునా యని శంక వొడుమునపు డతనితో మానవులన నేపాటిసాటి? అటనుండి పర్లాకిమిడెకు బోయినాము. భావుసోకా యనుచోట పంతు లొకకంచములో నాతో భుజింప వేడ్కపడెను.

పర్లాకిమిడెలో సబ్ మేజిస్ట్రేటు కచేరికి నన్నుగ దోడ్కొనిపోయి యింటికి వచ్చిన పై నన్నుచి నీవు కచేరీలో జూచిన చిత్రమేమో చెప్పుమనెను. అందుకు “నేకాక్షిద్రితయ మొక్కచో బోగయ్యో” నంటిని. “బాగుగ చెప్పితి విదిగో యీ సబ్ మేజిస్ట్రేట్ ప్లీడ రితనికుక్క నీవు చెప్పినట్లే యొకచో నెట్లు సమకూడిరో. నాకు తోచినచిత్ర మిద్దియె యాహా కవిగాననిచో రవిగాన నేర్చునే” యని యనెను. అచట నాకొరకై సింహతలాటములు చేయుటకు కంసలిని నియమించి పంతులు బరంపురమునకేగెను. మేమచట సబ్ మేజిస్ట్రేట్ గారియొద్ద రెండు కథలు చేసి యెనుబది రూపాయలు సంపాదించుకొని బరంపురము నుండి తిరిగి వచ్చిన పంతులతో గలిసికొన్నాము.

ఇట్లు పంతులు తనతో నాల్గునెలలకు జైగా మమ్ముంచెను. సింహతలాటపు బంగరు మురుగులు యొకపట్టుపంచల చాపొక బసారస్సు ఖండవా యొక జల్తారు తాజు నాలుగువందల రూప్యముల నగదు నాకిచ్చి, “సూరన్నా పెండ్లి చేసుకొనుము. చంద్రున

కొక నూలుపో గన్నట్లు నీకిచ్చినాడ. ఋణస్థుడనై యున్నదశలో వచ్చినా వింకొకమాటు నేట్రతికియున్నచో నీకధికముగ నిచ్చెదను" అని మమ్ము సాగనంపుచు నౌపదాలో మా బండి వెనుక ఫర్లాంగు నడిచి వచ్చుచు గంట నీరిదెను. అపుడు "ఎందుకు శోకించెద వయ్యా!" యిన నేనడుగగా "సూరన్నా! లోకము నిన్నెరుగ జాలక నీకవజ్జిత సేయుదురేమో యని కుందెదను" యనెను. నే జిరునవ్వున బంతులయొద్ద సెలవు పుచ్చుకొంటిని. దేవాదిసత్రము మీదుగా శ్రీకాకుళము చేరుకొంటిమి.

శ్రీకాకుళములో హరికథ, అష్టావధానము

మొదట నా జబ్బులో నన్ననుగ్రహించిన వెలబోటి యచట గాపురముండెను. ఆపె యింట బసదిగి యొక ధర్మాత్ముని యింట భోజనము సేయుచుండగా ఆయూరి శిరస్తా దారుడొక గోల్కొండవేపారి²² నన్నాదరించి నాచే హరికథ చేయించెను. ధ్రువచరిత్రము చెప్పుచుంటిని. అపుడొక ముసలి పంతులకావేశము వచ్చినది. నన్ను వీపుపై పెద్దగ్రుద్దు గుద్దెను. నేనది లక్ష్మముసేయ లేదు. కాని పేరన్న యతని జరువబోయెను. అంతట నతనికావేశముంట తెలిసి నవ్వుకొని కథ సేయుచుంటిని. అచట బిల్లికి బిచ్చము వెట్టని యొక పరమలుబ్బుడు మిక్కిలి ధనాధ్యుడెనుబదేండ్ల వాడు నే హరికథ చేయుచుండ జేతుల తాళము తట్టుచు భక్తిపరవశుడై యానందించి నాకిరువది రూప్యము లొసగుట కంద రాశ్చర్యమందిరి.

ఆ శిరస్తాదారునియింట విశాఖపురనివాసుడు పండిత సార్వభౌముడు శ్రీవైష్ణవుడొకమహానుభావుడునగు నొకనితో గలిసి యష్టావధానము చేసినాడ. నల్లూరికి దెనుగు నల్లూరికి సంస్కృతము చెరియొక చరణము వంతున కవిత్వము చెప్పినాము. చెరుముప్పుది రెండక్షరములు వ్యస్తాక్షరి చేసినాము. తెనుగుఛందస్సునుగూర్చి యిద్దరము ప్రసంగించినాము. నిషేధాక్షరి చేసినాము. మరిగొన్ని పనులు సేయుచు రెండుగంటల కవధానము ముగించినాము. ఆ వైష్ణవపండితుడు నన్నభలో శ్లాఘించి నా కవిత రసవంతమైనదని మెచ్చెను. పిదప నా శిరస్తాదారు నరసవల్లిలోగూడ నొక కథ చేయించి నాల్గుతులముల మురిడీగోలుసులు నూటపదారురూప్యములు నగదు నొసగెను. అందుకు నేబసచేసిన యింటివారు మునుపటికన్న వేయిరెట్లు నన్ను జూచి సంతోషించిరి.

పిదప విజయనగరమునకు వచ్చినాము. అపుడు నన్ను జూచి 'అబ్బో యీ గుంట దెంతవాడైనాడని యాశ్చర్యముతోడ సంతోషముతో గొందరు మిత్రులు, కొంద రిదియె

22. గోల్కొండ వేపారి : ఆరువేల నియోగులలోనే ఒక శాఖ. గోల్కొండ రాజ్యం ప్రభలో ఉన్నప్పుడు వ్యాపారం చేశారట. వ్యాపారి వేపారి అయ్యింది.

పీనికి కడవరి దశయని యసూయతోను, బంధువుల శవాషు ప్రపేదిరే ప్రాక్షన జన్మవిద్యా²³ యనునట్లు వీడెక్కడ నేర్చుకొనెను సంగీత సాహిత్యము లెట్లబ్బెనన యావింతతో గొందరింక మీద మరింతయభివృద్ధి నొందుననుచు దయతో బల్కుచుండిరి. ఒక మిత్రుని యింటికి నేబోగా నతడెంతయు గర్వముతో నన్నాదరించెను. గంజాము జిల్లాలోనే నా మెట్రిక్యులేషను 'డి' సబ్జెక్టులో బోవుటకెంతయో నొచ్చుకొంటిని. మేము తెచ్చిన రూపాయలకు మా రెండవయన్న మాయిద్దరిపేరట గరికవలసలో నొకభూమిని కొనెను.

పెండ్లి సంబంధములు

నాకుపెండ్లి సేయుటకై మావారు యత్నించుచుండిరి. పెండ్లి చేసుకొనువేడ్చు నాకుకూడ మెందుగ నుండెను. సంస్కృతనాటకపు మేనేజరు తనయన్న కుమార్తెను దాదెంచు కొని నాకు గన్మధార బోసెదనని యాపిల్లనే పెండ్లాడుమని నాతో దరుచు నొంటిగ జెప్పుచుండెను. పిల్లల నెంచుకొనుటకై నేను, మామమ్మయు మామూడవయన్నయును బయలిదేరినాము. గజపతిసగరములో మారెండవయన్నమాట చొప్పున నచటి గొప్ప వైశ్యులు నాల్గంగరములు, బంగరుచుట్ల పగడాల తావళము, చెప్పలకు ముత్రైపు తమ్మెట్లు నెరువొసంగి రెరువునగలతోను నేగడించుకొన్న మురుగులు గొలుసులతోను మిక్కిలివన్నెగ వ్రయాణమై సంస్కృత నాటకపు మేనేజరు యన్నకొమార్తె కొక చిన్నగావంచా గోచీకట్టుకట్టి యునటితడవతో జడవైచి నాకుజూపెట్టి రంతసొగసుగలేదు కాసి యక్కన్నె యసహ్యము రాలేదు. కాని మామూడవయన్న యాకన్నెంజూచి తేనెలూరు పెద్దకనులు, నెర్రని పెదవులతో సొగసైనదేయని నాతో ననెను. కృష్ణారాయపురమను సగ్రహారములో నొకకన్నెం జూచితిమి. అదియెంతో చక్కనిదే కాని పిల్లికనులు. మూడువందల రూపాయి లలంకారము పెట్టుమనిరి. మాపెదతండ్రికొమార్తె కూతు నొకతె నిచ్చెదమనిరి. కానియది కారునలుపు నొంటినిండ బొచ్చుకలది. రెండువందలలంకార ముంచుమనిరి. బొద్దుకోకతో నెండు రొయ్యవలె గన్పించెను. మరికొందరి కన్నెలంజూచితి గాని యలంకారముంచుటకు నాకిష్టము లేదు. కాళ్లు కడిగి కన్యాదానము చేసిన కన్నియనే పెండ్లాడుటకై మనసులో నిశ్చయించుకొంటిని.

నా జన్మస్థానమగు నజ్ఞాదగ్రామములో నా చిన్ననాటి స్నేహితులు నా జ్ఞాతులునగు పెదయజ్జేశజ్జెనమ్మ, చిరంజీవులబాబు యోగిరామన్న మొదలగువారందరు నన్ను గని పరమామోదముం బొందిరి. శరీరమందున్న మురుగులు మొదలైన యలంకారముల సవరించుకొనుచు గేరా (గిరజాల జుట్టు) దిద్దుకొనుచు పలుమరు జట్టు పెద్దముడివేయుచు

23. ప్రపేదిరే : నేర్చుకుందానే పూర్వజన్మ విద్యలన్నీ వచ్చి చేరాయి అని అర్థం. కుమారసంభవంలో ప్రథమ సర్గలో కాళిదాసు పార్వతి గురించి ఈ మాట చెప్పాడు. దాసుగారు కూడా నేర్చుకుందానే ఎన్నో విద్యలు పొందారు.

దండెపట్లు పట్టుచు పట్టవాసపుబదాయి గొట్టుచు సచటివారి యనాగరకతం దిట్టుచు ఇంగ్లీషు మాటలాడుచు బాటలుపాడుచు బంధులయిండ్ల దినుచుంటిని. పెద్దయజ్ఞేశచైనమ్మ, చిరంజీవులబాబు అచట మిక్కిలి భాగ్యవంతులు నా జ్ఞాతులు. నాతో మా తండ్రియొద్ద చదువుకొన్నవారు. అందులో పెద్దయజ్ఞేశకు నాకు మిక్కిలిమైత్రి. మేమిరువురము మొకనాడు ఏటియావలితోటలో వెన్నెలరాత్రి యొకమామిడిచెట్టు మొదట నొకవిలాస మొనర్చితిమి. మాపెద్దన్న మేమిద్దరము యిసుకతిన్నెపై గూర్చుండుట కనిపెట్టుచుండెను. అచట మా జట్టుదారులు మారణపు గిత్తలవలె దిరుగుచుంటిమి. పెద్దబ్బాయి యనెడు మాజ్ఞాతి (గ్రామ భుక్తయు రాయమ్మగారి మనుమడు) సతడు నాచే సంబరీషచరిత్రమును బాడించి విని యెంతో సంతోషించి మా తండ్రిగారది విన్నచో నెంత బాగుండునని చింతించెను.

నేను రామభద్రాపురములో జూచినకన్నియను మాత్రమే నాకూరక కాళ్లుగడిగి కన్యాదానము చేసెదమనిరి. కాని తక్కిన కన్నెల తలిదండ్రులందరు సన్నలంకారముంచు మనుచు వచ్చిరి. మాయమ్మకు దసమేనల్లుని కొమార్తె కలంకారముంచియైన జేసికొనుట కూహకలదు. చేతిసొమ్ము వదులుకొని యలంకారముంచుట నాకిష్టము కాదు. పిదప విజయనగరము జేరుకొంటిమి.

డిప్యూటీ కలెక్టరుతో పేచి

ఒక వైశ్యు డచటికి డిప్యూటీకలెక్టరుగా వచ్చెను, చుగటిపల్లి బుచ్చికామకవి కిచట సభ చేయించి పురాణము చదివించి జాత్యభిమానముతో మూడునాల్గువంద లిప్పించెను. నన్నుగూడ జూచి మిగుల సంతసించెను. గాని చిన్నతనపుపెంకితనముచేత సతనిదయకు దూరమైతిని. ఒకనాడతడు పాడి యెట్లున్నది నాపాటయని నన్నడిగెను. అప్పుడు “వేరేయదుగ వలెనా? యీణగొట్టను కోమటీరీసు మేసరి”యని యుంటిని. అందుకు కోపమువచ్చి మూతివిరిచి లుచ్చగొట్టి మరికొంతసేవూరకొని “యేదీ నీకవిత్వమేదైన జదువుమా! యనెను. “మందహాససిత శారద చంద్రికా”యని చదువోవుచుండగా నాపైగనులెర్రచేసి “తప్పు కవిత్వము చెప్పుకొనుచు బెద్దపిన్న యనక వెక్కిరించెదపు నీ ద్రావిడము”²⁴మానవు” అనియె. అందుకు “ఆయ్యా! సెట్టిగారూ! తప్పెక్కడ” అంటిని. అందుకు “శరచ్చంద్రికాయని యుండును గాని శారదచంద్రికా యని యుండదు” అనెను. నేజిరుసప్పుతో “సిదివరకు తమ సంగీతప్రజ్ఞకు దోడు సాహిత్య వైభవముగంటి. కవిత్వము చెప్పుట బేర మనుకొన్నారా? ఇదికాక సంస్కృతమున బ్రాహ్మణుల నితరులు బెదిరింపరాదు” అంటిని. అప్పుటి నుండి యతడు నన్నెరుసుగ జూచుచుండును.

24. ద్రావిడము : బ్రాహ్మణులలో ద్రావిడశాఖ వారికి సహజంగా ఉంటుందని భావించే పెంకితనము

మెట్రిక్కులేషను పరీక్షకై మరి స్కూలులో జదువుట కిష్టపడక ప్రైవేటుగ జదువ నిశ్చయించి వలయు పుస్తకములు సంపాదించి పీతాంబరము హనుమంతరావును, పూడిపెద్ది సోమనాథమును, నేను మారెండవయన్నగారి యింటి వీధి పంచపాళిలో రాత్రింబవళ్లన్యోన్య సహాయమున జదువుచుంటిమి. కాని షోకంగిముచ్చ జట్టుదారులతో గూడి బాటలుపాడుచు వెలయాండ్రయింద్ల దిరుగుచు రాత్రులు నిద్రమాని యుత్సవములు చూచుచు వన్నెలు చిన్నెలు చేసుకొని తటస్థించిన శృంగార మనుభవించుచుంటిని.

కోటపల్లివారిపీఠులలో నొకపంతులు స్నేహము కుదిరెను. అతడు సన్నముగ దీయగ బాడును. డోలక్కు వాయించును. అర్గురు ఆక్కల కొక్కడే ముద్దుతమ్ముడు. భాగవరపు సూర్యనారాయణకు మేనమామ. నాయందెంతో దయతో “అచ యాచ”యని పిల్చుచు నాదరించుచుండును. ఒక నా ప్రియమిత్రుడు నేను నచట దరచు భజనలు సేయుచు బాడుచుందుము. ఈయూళ్లో యిద్దరు మాధులు పాటకులుగా నుండిరి. అందొకనికి గోటలో జీతము. వేణుగోపాలస్వామి మరమునకు బూజారి. ఇద్దరును ప్రశస్తముగా బాడగలరు. మద్దెలవాద్యమునందు నిపుణులు. నా మిత్రుడును నేను దరుచు మరములోని విద్వాంసుని చెంత పాటయును ముక్తాయలును గ్రహించుచుండుము. ఒకప్పు డరుదుగా నాకంటె సొగసుగ నా మిత్రుడును బాడుటగలడు. మాటలపోగు, వన్నెల వినన కర్ర, కృషికి జంకువాడు గనుక నామిత్రుని సంగీతమభివృద్ధి కాలేదు. దివానురాజు గారి యింట్లో మరము విద్వాంసుడుగాక రెండవ మాధుడు బాడుచుంట వినియంత సొగసుగ నేనెప్పుడైన దరంగములు పాడుదునాయని యాసించువాడను.

సొగసుచేసుకొనుట, నా జట్టుదారుల వెంట దిరుగుటచే కాలము చాలకున్న చదువుట కవకాశ మెట్లు చిక్కును? కొంచెము కొంచెము స్వరము గూడ బాడ నారంభించితిని. రాజుగారి విద్వాంసుడును సంగీతమున నిరుపమానమగు ప్రజ్ఞకలవాడును నా లయకాగిన లయకలవాడునగు గాయక వైణికుని సంగీతమునకు గురువుగ భావించుకొని సతని సేవించుచు నా పాట యతనికి వినిపించుచుండును. అతడు పినరుగాడు. సరిగమయన్న మరొక గంట కదివరకు గంట క్రిందట నోటనారిపోయిన జుట్టముట్టించుచు “పథనిధనిస”యని నాకు జెప్పుట వార్తాపత్రికలం బ్రుచురించదగిన చిత్రము. అతనిచోలి యంత్రగాత్రము లభేదముగా బాడుటయు, లయ తప్పుక వీణ వాయించుట యభినయము నృత్యము మప్పుటయు, పదకవితము చెప్పుటయు, నింకకొన్నికళలలో నైపుణియు, విజయనగరములో నింకొకరికి లేవు. ముఖాముఖిగా నేర్చుకొనుటలేదు గాని. తరుచుగ జాలకాలమతనికి నా పాట విన్పించుచు నప్పుడప్పుడతనిచే మెప్పు గాంచుచుండును.

నా వివాహము

సంస్కృతపు నాటకపుమేనేజరు తనయన్న కుమార్తెను (వడ్లమాని అప్పన్నశాస్త్రి కుమార్తె లక్ష్మీనరసమ్మ) దానభిమాన పుత్రికగ గైకొని యుభయమంగళసూత్రములు చేయించి నాకొక క్షీరాబ్ది పట్టుచాపు కట్నమిచ్చి కాళ్లుకడిగి కన్యాదానము చేసెను. కన్యకకు మూడు తులముల బంగారుసరిగె మాత్రము మేముంచి నారము. అప్పుడా కన్యకు దొమ్మిదేండ్లకుపైగా వయసుండు. నా వయసిరువదేండ్లు దాటి యుండును. అపుడు వేసవికాలము. అయోధ్యకడ దోటలో దిగినాము. ఎదుర్కోలు సంబర మైనవిదప శాయమాన్పాలకీలో కూర్చొని పెండ్లి యింటికి వెళ్లినాము. పెండ్లియైదు దినములు ఎంతో వేడుకగా నుండెను.

మెట్రిక్యులేషను పరీక్షలో నుత్తీర్ణత

ఆ సంవత్సరము మెట్రిక్యులేషను పరీక్ష యిచ్చుటకై విశాఖపట్టణమునకు బోయినాడను. మాయూరిప్రభువువారు గూడ సంస్కృతనాటకులం దీసికొని సపరివారముగా స్త్రీమరెక్కి మెద్రాసుకు దయచేసిరి. పరీక్షయైన పిమ్మట విశాఖపట్టణమున నేనొంటిగ హరికథలు చేయుచు, సుమారు రెండు నెల లుండిపోతిని. తొమ్మిదిగంటల రాత్రికి హరికథ మొదలుపెట్టి యొంటిగంట వరకు కుపోద్వాతము, మరి మూడుగంటల వరకు అసలుకథ చెప్పుచు మొత్తముపై దెల్లవార్చువాడను. వేలకొలది జనులు వినుచుందురు. పేరన్న చెన్నపట్టణము నందు నాటకములో నుంటచే నొక ప్రశస్తమైన ముఖవీణవాదకుని వెంటనుంచుకొని కథలు చేయువాడను. కథ కిరువది రూపాయలు చొప్పున బుచ్చుకొని యా రెండునెలలలో బన్నెండు కథలు చేసియుండును. నాచేతిలోబడిన రూపాయలు రెక్కలు వచ్చి యెగిరిపోవుచుండునవి. అచట నాభోజన మొక జిల్లాకోర్టు ప్లీడరు గృహమున, అతడు దిమిలద్రావడి; యెంతోమంచివా డాశ్రితపక్షపాతియును. అతడును నతని భార్యయును కన్నతల్లిదండ్రులకన్న నెక్కువగ నన్నముబెట్టి నన్నాదరించు చుండిరి. పరీక్ష రిజల్టు విషయమై మువ్వరము కలసి మెద్రాసుకు టెలిగ్రా మిచ్చినాము. నాటి రాత్రి యొకమేడపై విజయనగరము నుండి వచ్చిన నాపాటజట్టుదారుడు నేను నొకచోట బాడిపాడి యలసి నిద్రించుచుంటిమి. తెలవారకుండ మమ్ములను లేపి బంట్లోతు టెలిగ్రాము తెచ్చియిచ్చెను. నా పరీక్ష ప్యాసైనదని నే జదువగ నా మిత్రుడు సంతోషముచే నన్నాశ్లేషించు కొనెను. ఇకచాలు మరి చదువనక్కరలేదని సంతోషముతో నేనొక కేక వైచితి. విశేషముగ బరీక్షలు ప్యాసయి యుద్యోగము సేయుదృష్టి నాకెన్నడును లేదు. హరికథలపై జీవించుటయే నా నిశ్చయము. పరీక్షలో నెగ్గినందుకు శివకోవెలలో దెల్లవార్లు హరికథ మిగుల రక్తిగ జేసినాను.

విజయనగరములో సీమరాణిగారి జూబిలీకి నాహరికథ పెట్టించగోరి దిపూటీ కలెక్టరు నాకు టెలిగ్రాము వేసెను. అతడు నియోగి బ్రాహ్మణుడు. మిక్కిలి తల్పితేటలు గలవాడును. విజయనగరము వచ్చి బంకులదబ్బు²⁵ మీద హరికథ చేసినాడను. ఒకనాడు పెద్దచెర్చుగట్టుమీద పైరుబోవుచు చంద్రశేఖరశాస్త్రి గారు²⁶ “ఓయీ! సూర్యనారాయణా! నీ పాటలు, నీయాటలు, నీహరికథలు, నీకాటుకలు, నీపోకిరితనము చూచి నీవు చదువవు గనుక నీకు చదువు రాదనుకొంటిని. ఇప్పుడు నారాయణదాసుడను పేరున ప్యాసయినావా?” యని నా భుజము దట్టి మిగుల సంతోషముతో “రా! ఎఫ్.ఏ.లో చేరు” అనెను. నాకు ఎఫ్.ఏ. చదువుట కిష్టము లేదు. బడికి రెండు పూటలు వెళ్లుచుంట, టీచర్లయొద్ద కట్టుబడి యుంట నాకు సమాధానము కాలేదు. కాని మా రెండవయస్కు ప్రోత్సాహము చేత జదువుటకొప్పుకొంటిని. పరీక్షలో నెగ్గి ఆంజనేయస్వామి కోవెల చెలర మొక్కు హరికథ చేసినాను.

కళాశాలలో విద్యాభ్యాసము

జయంతి కామేశముపంతు లాసంవత్సరమే (సుమారుగా 1885) స్వర్ణస్థుడాయెను. అతని వెలయాలు విజయనగరమున కెనిమిది తొమ్మిదివేల రూపాయలతో జేరుకొనియెను. తొంటిపరిచయము చేత దరుచుగ నాపెయింట సుందువాడను. కాలేజీకి ఎటెండెన్సుకై మొగము గన్పర్చుచుంట గాని టీచర్ల వలన నొక బ్రిగ్గామెట్రితప్ప మరియేపాఠము నే దెలిసికొనవలసిన యవసరమే లేదు. ప్రెస్సిపలుగారి పాఠమువేళలో దప్ప దక్కిన టీచర్లు చెప్పు పాఠములపు దుస్తంటయే తరుచెరుగను. దివాన్ సాహెబ్ గారు²⁷ నాచేత వరుసగా ప్రతిరాత్రి మూడేసి గంటల చొప్పున నాలుగైదురోజుల కథలు చిత్తగించిన యొకనాడు సంతోషముతో నాకడుపుమీద దన చేతికర్రతో బొదిచి “యింత విద్య నీకడుపులో నెట్లున్నదయ్యా” యని “నీకేమి కావలయునో కోరుకొమ్ము” అనెను. అప్పుడు మామూడవయస్కుకు నాటకపుజీతము ఖాయము చేయించు మనీయు. నాకు కాలేజీలో

25. బంకుల దిబ్బ : విజయనగరం కోట ఎదురుగా ఉన్న విశాలమైన స్థలం ఇప్పుడు అది ఒక మార్కెట్.

26. చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు : విజయనగరంలోని మహారాజా కళాశాలకు మొదటి ప్రెస్సిపల్. తమిళుడు రాయవెల్లూరు స్వగ్రామం. ఇంగ్లీషులో ఆంగ్లేయులకు తప్పులు చిద్దగల ప్రోఫ. గురజాడ అప్పారావు గారి ఆధ్వర్యంలో ఎన్నడగిన పాత్ర ఉంది 1888లో చనిపోయారు.

27. దివాన్ సాహెబ్ : మూడవ విజయరామరాజు కాలంలో రెవిన్యూ శాఖలో చిన్న ఉద్యోగిగా చేరి పనిలో చూపిన సమర్థతతో ఆయన కాలంలోనే దివాన్ పదవిని పొందిన పెనుమత్త జగన్నాథరాజు రసజ్ఞుడు, పరిపాలనాదక్షుడు. తన ఎంట ముందు లక్ష్మపందిరి తనెయ్యమన్ ఆజ్ఞాపించిన ఇంగ్లీష్ సబ్ కలెక్టర్ కు సాయంత్రానికి శంకరగిరి మాన్యాలకు బదిలీ చేయించిన చతురుడు. విజయరామరాజు, ఆనందగజపతి కాలంలో సంస్థాన వ్యవహారాలు వారు సరిగా పట్టించుకోకపోయినా అంతా సక్రమంగా జరిగి పోవడానికి జగన్నాథరాజే కారణం.

ప్రీస్కాలరీయమ్మనియు గోరుకొంటిని. ప్రిన్సిపలుగారితో దసమాట ప్రకారము నాకు 'ప్రీస్కాలరీ' యమ్మని చెప్పుమనియెను. ఒకయింట నే హరికథ రాత్రి యంతయుజేసి మరునాడుదయమున బడికిపోగా ప్రిన్సిపలుగారు నాతో "తెల్లవార్లు పొడి యాడి నిద్రమాసి, మిక్కిలియలసియున్నావు, డబ్బు గడించుచున్నావు. దూదేకుల వానికి దుంబతెగులన్నట్లు నీకెందు చదు"వనెను. దివాన్ సాహెబుగారు పంపిన పర్షమానము జెప్పినాడ నందుకొప్పుకొనలేదు. పిదప దివాన్ సాహెబ్ గారు తనయుంగరము నాకాసవాలిచ్చి ప్రిన్సిపాలుకు చూపు మనియె. నేనట్లుచేయగా నన్ను ప్రీస్కాలరుగ జేసిరి.

అసిరమ్మపండుగ, పీర్లపండుగ, జగన్నాథోత్సవములు, వసంతనవరాత్రములు, దేవీసవ రాత్రములు, గణపతినవరాత్రములు మొదలగునెన్నో యుత్సవములు జట్టుదార్లతో గూడి యెంతో ముచ్చటగ దిరుగుచుందును. రాత్రినిద్ర సాధారణముగ లేనేలేదు. ఒకనాడు శ్రీనివాసాచార్యులను వైష్ణవతీచరు ఆల్ జిబ్రాలో ఈక్వేషన్సు చెప్పుచున్నపుడొకలెక్క యసాధ్యముగ నుండెను. తీచరు దానిని సాల్పు చేయుటకు దంటాలు పడుచుండెను. బోర్డుబల్లవెనుక నిదురించుచున్న నేను జప్పున వచ్చి "నేనీ లెక్క సాల్పు చేసెద" నంటిని. అపుడతడు "పోపో వెర్రివాడా! నిద్రపో! నీకు చూడు లెక్కచూడు" అనియెను. అపుడతి త్తరితముగ బోర్డుపై సుద్దముక్కుతో ప్రోజెక్టు సాల్పు చేసినాడ. అందుకు తీచరు మొదలు క్లాసులోని వారందరు మిక్కిలి యాశ్చర్యపడినారు. ఒకప్పుడు ప్రిన్సిపలుగారి పాఠము సమయమున "ఆల్ హెర్ లవ్ ..... ఇస్ హెమ్" అని యతడు ఘస్టు నుండి లాస్టు వరకున్న వారికి జేయి ద్రిప్పుచు మాట పూర్తిచేయమనెను. అపుడు లాస్టున్న యున్న నేను "సెంటర్"ంటిని. అందు "కేమీ ఎంటర్నంటివా?" యనెను. కాదు సెంటర్నంటి నని చెప్పగా "దటీజ్ వెర్రి లెర్నర్" అని నాకు ఘస్టుపైసిచ్చెను. ఈ రెండును మేస్టర్లను నే మెప్పించిన సందర్భములు.

పిరాపురరాజ సన్మానము

శీతాకాలము సెలవులలో దివాను గారు "నీకు సిఫార్సిచ్చెదను. పిరాపురము రాజును²⁸ జూడు"మని నాతో "నారాయణదాసుగారూ! మీది కడు పేద్ర కొప్పు. రాజునకు జట్లు కత్తిరించుట²⁹ యలవాటు జాగరూకతగ నుండవలయుజుండీ" యనెను. పిదప

28. పిరాపురం రాజు : రావు వేంకట మహీపతి గంగధర రామారావు (1854 - 1890) దాసుగారు దర్శించిన పిరాపురం రాజు. పట్టాభిషేకం 1877లో. గురుశిష్య లేకుండానే పండితులతో సంభాషణతోనే సంస్కృతం పట్టుబడింది. పండిత పోషకుడు. నవజనార్దనమునీ నాట్య కలాపార్సి అదరించారు. మహీపతి వంశ బిరుదు.

29. జుట్లు కత్తిరించటం : గంగాధర రామారావు జుట్లు కోతలకు సంబంధించిన విచిత్ర ప్రకరణాలు కొన్నింటిని చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి గారు నమోదు చేసి ఉన్నారు. (చూ. పిరాపుర ప్రభువు లేటు గంగాధర రామారావు గారి గాథలు : కథలు-గాథలు మొదటి సంపుటం-పు. 11-50 ఎమెస్కో వారి ప్రచురణ.)

సిఫార్సు పట్టుకొని పేరస్థయు. నేను పిరాపురమునకు బైలుదేరి విశాఖపట్నము మీదుగా ఖసింకోట సత్తరవున నాగి. నక్కపల్లి సత్తరవున దిగి మరునాడుదయమున నన్నవరమున సత్తమునకు జేరుకొంటిమి. లోకమందు అన్నవరము సత్తమువంటి సౌఖ్యకరమగు సత్తమేలేదు. అతిథుల కభ్యంజనము చేసికొనుటకు వెట్టిమంగళ్లు వేడినీళ్లు సమస్తా భీష్ట సామగ్రి రెండుకూరలు. పప్పు పులుసు. పిండివంటల యాసత్తముంచిన పుణ్యాత్ముల ధర్మగుణ మేమి చెప్పగలను? సాయంకాలమునకు పిరాపురము చేరుకొంటిమి. నాదేకాదశి. మాయుత్తరము చూచినయచటి దివా నొక గోల్పోంద వేపారి. ఆ రాత్రే మాధవస్వామిగుడిలో హరికథ పెట్టించెను. తెల్లవార్లు వేలకొలది జనులు నిశ్చేష్టులై హరికథ విని యెవ్వడో గంధర్వుడు వచ్చెను లేకున్న నీతేజస్సు. నీధోరణి. యీపాట. యిట్టి కవిత్వమెన్నదైనను గంటిమే" యనును నన్ను శ్లాఘించి సంతసించిరి. దివానుగారు మాకొక బస యేర్పర్చి రాజుగారితో నువ్విచ్చేసి. మమ్ములను రాజుగారి యొద్దకు గొంపోయిరి. నన్ను చూచినతోనే రాజుగారు, "దయచేయుదు. దయచేయుదు! నారాయణదాసు గారు! మీరు తలంచినంతనే యీమేడ బంగారమగును. ప్రహ్లాదుని చలె మము ధరింపజేయ విచ్చేయుచున్నారు. విజయనగరము మహారాజుగారు క్షేమమా? వారి తండ్రిగారికి నాయెడ బుత్రవాత్సల్యమని"³⁰ నన్ను సత్కరించి హరికథ వినెను. పెద్దశిరస్సు గున్నటేనుగంత దారువు. గొప్ప పాండిత్యము. నిరుపమానమగు సుదారతయు. నాప్రభువునకున్న యీవి యనన్య సాధారణ మని పలుకుచుందురు.

రాజుగారు నన్నట్లాదించుటచేత పౌరులంద రెంతయో గారవించుచుండిరి. మరియొక కథకూడా చిత్తగించి రాజుగారొక యుదయమున మమ్ము రప్పించెను. రాజు

30. పుత్రవాత్సల్యం : గంగాధర రామారావు ముందర పిరాపురం జమీందారు. దత్తు తండ్రి అయిన రావు వేలకట మహీపతి సూర్యారావుకి విజయనగరం రాజు మూడవ విజయరామగజపతికి పెకారణం వల్లనో పొసగలేదు. దత్తు తండ్రి చనిపోయి గంగాధర రామారావు చిన్నవాడయి సంస్థానం వారసత్వ తగాదాలలో చిక్కుకొని సంక్షోభం తలెత్తించి. ఈ పరిస్థితులను చక్కదిద్దుమని కోరి, ఇంగ్లీషువారివద్ద పలుకుబడి కలిగిన విజయరామరాజు వద్దకు దెవులపల్లి సోదరకవులు (సుబ్బరాయశాస్త్రి, తమ్మన్నశాస్త్రి) రాయబారం వెళ్లారు. విజయరామరాజు వ్యంగ్యంగా "మహీపతికి మా సాయం కావలెనా?" అనేటప్పటికి సోదరకవులు "మహీపతి పడితే గజపతీ లేవనెత్తగల సమర్థుడు" అని చమత్కార సమాధానం చెప్పిన మీదట గజపతి సుముఖుడై సహాయం చేసి సంక్షోభాన్ని సమసిపోయేటట్లు చేసి గంగాధర రామారావుకి సింహాసనాన్ని వర్తింపజేసాడు. ఇదే "పుత్రవాత్సల్యం" అనేమాట వసుకున్న కథ. పాసుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు గారు ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్వేతాదశ వార్షికోత్సవ ఆధ్వర్యోపన్యాసంలో చెప్పిన "రావువంశముక్తావళిని రామరాజేంద్రుని (గంగాధర రామారావు) కుర్రసీమ నలంకరించిన యాస్థాన సోదరకవులర్థ సింహాసన మధిష్ఠించిన దీనభయందే" మాటలలోకూడా పైకథ గర్భితమై ఉంది. (సాక్షి వ్యాసాలు - సంపు. 3 - పు. 246 - ఆభినందన పబ్లిషర్స్ ప్రచురణ)

గారును మేమిద్దరమన్నదమ్మలము చూత్రమే మేడపై నుంటిమి. సందెడుంగరములజుట్టు పెద్దముడి సొగసుగ వైచుకొని యున్న నన్ను చరికించి “కైజారేదిరా” యని కేక వైచెను. పేరన్న నా వైపు భయముతో చూచెను. నేగూడ వింతపడినాడ. పిదప నొక రొక్కజారును నూట పదారురూపాయిలు పాగాలు పంచలచాపులును తెచ్చెను; అప్పుడు రాజు కైజారు

పై నుండి రూపాయిల పల్లెము ద్రిప్పి నాచేతికిచ్చి “సంతుష్టి పొందుదు, నే నవ్వలలోనుంటి, చంద్రునకొక నూలుపోగు ప్రతిసంవత్సరము మీకిట్లు ముట్టుచుండును. అసంతుష్టో ద్విజో నష్టః” అని యనెను. అందుకు నేను “సంతుష్ట ఇవ పార్థివ” యని యచట నొక స్తేందునకు దగిల్చిన శహాలుపై గన్నిడి (ఫోటోలో రాజుగారు తొడుగు కున్నదే శహాలు అంగి. శహాలు అంటే బంగారు జరేపూవు) జవాబు చెప్పితిని. రాజు గ్రహించి “యౌనౌను, తాము తొడగదగిన దీయంగీ గవర్నరు సభకు వెళ్లుటకై కుట్టించినాను, ఇప్పుడే తయారైదన” దని శహాలులతో గుట్టబడిన యంగీ నాకు స్వయముగ దొడిగెను. అచట మరి నాలుగైదుపూట లొక మిత్రుని కోర్కెను బట్టి యాగినాము.

శ్రీరావు మునుగూడు మురారీరావు రాజు రాజు వజ్రాక్షరము

అతడు శ్రీవైష్ణవుడు. పదునెసిమి దేండ్లవాడు మంచి యుదార సాహసములు కలవాడు. ఒకమేడ నాయూరిలో కట్టించెను. నా ప్రియ మిత్రులలో నతనొకడు.

విజయనగరము వచ్చినతోడనే దివాన్సీ సా హిబునకు గనపడి. పిరాపురము సంగతి తెలియబర్చినాడ. నవ్వుచు “జుట్టు కాపాడుకొని వచ్చినారా?” యనెను. దివానుగా లొకనాడు “నారాయణదాసుగారూ! మరి మీరు చదువసేలా? మధ్యాహ్నము రండు, మీకు గల్కర్లుతో చెప్పి వెంటనే యేబది రూపాయలు జీతము చేయించెద”ననెను. ఆ మధ్యాహ్నము మూడు గంటలకు దీవాన్సీసాహి బాకస్మిముగా కాలము చేసిరి (1888లో). అంత గొప్ప ప్రాపు అట్లగుటకు కొంత చింతించితి.

ప్రిన్సిపలు చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారి మృతి

చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు కూడ కంటోన్మెంటులో రాచపుండుచే స్వర్ణస్తులైరి. నాటి దినము రెండుజాముల యెండలో స్కూలుపిల్లలు మొదలూరిలోని పురుషులందరతని చెంత నుండిరి. చంద్రశేఖరశాస్త్రి గూర్చి నాయభిప్రాయము లోకులకు విద్వాబుద్ధులం జెప్పుట కవతరించిన చంద్రశేఖరుడే యని.

మ॥ స్మిత పూర్వాస్య సరోజ మున్నత భుజాశిష్టంబు నాజానులం
బిత బాహుద్వయ మబ్జనిర్మల శిరోవేష్టంబు సత్కామృతాం
చిత వాక్సూర మఖండ వక్ష మరుణ స్థితంబు శిష్యాళి బ్రో
వుత మంచు స్తురు చంద్రశేఖర మహామూర్తిం బ్రశంసించెదన్

అనియు

సీ॥ ఏదినంబున శోక మెరుగని బుధులెల్ల
కన్నీటి వరదలు కార్చినారు
చీమ బారుల వల శిష్యు లేదినమున
నెండలో బడి పరువెత్తినారు
గ్రహణ దినము పోల్కి గనుపట్టె నెద్దిన
మఖిల జనస్నాన మతిశయిల్లి
నెద్దినంబున బ్రజకెల్ల నీపురిలోన
దుర్దినమై యేమి దోచకుండె

నెద్దినంబున మనబడి యింపు దరిగె
నెద్దినంబున గురువుల ముద్దుచెల్లె
నెద్దినంబున శ్రోత్రియం బేపు దొరగె
తద్దినంబా యిది బుధ విపద్దినంబు

అనియు పద్యములు చెప్పినాడను. ఆజానుబాహువు, మేటిబలాధ్వుడు, ఆణిముత్యముల కోవవలె నతని చిరునగవున దంతపంక్తి సీమకమలముల తక్కున ప్రకాశించును. తెల్లని దంతమువంటి ఛాయ. పిదదవక్షము, సన్నని నడుము, తీయని మాటలు, అత డింగ్లీషున నుపన్యాసమిచ్చుచున్న సంగీతమువలె శ్రౌద్భముగ నుండును. సంస్కృతమున మేటిపండితుడట. దీనవిద్యార్థులపాల కల్పవృక్షము. భయభక్తులతో స్కూలు పిల్లలు టీచర్లు, తక్కిన యూరిలోని తగు మనుష్యు లతనిం జూచువారు. నిష్కల్మషుడట్టి మహనీయు డిట్టినుతికైన బాత్రుడు.

వీణ సాధకము

చిన్నవీణ కట్టు సూర్యనారాయణవద్ద సంపాదించి సాధకము మొదలిడినాను. సరళీ జంటవరుసలు కొన్ని యలంకారములవరకు కట్టు సూర్యనారాయణ నాకు జెప్పెను. నే బరిచర్క్ సేయుచుండ దర్బారు విద్వాంసుడుకూడ వీణ మేళము సేయుటయు రెండు మూడు పిళ్లారి గీతములను నాకు నేర్పెను. పిరాపురము హరికథల యప్పటినుండియు ధారాళముగ సభలలో స్వరము బాడుచుంటిని. గజేంద్రమోక్షణ మను యక్షగానము రచించి యదివరకే దివాంజీవారికి వినిపించి యున్నాడను.

విశాఖపట్టణం కాలేజీ చదువు

చంద్రశేఖర శాస్త్రిగారి తరువాత రామానుజాచారిగారు³¹ ప్రిన్సిపలైరి. అతడు ఎఫ్.ఎ. జూనియరు³²లో మాకు హిస్టరీ పాఠమునకును, “మైనరు పోయెమ్ము” చెప్పుటకును వచ్చుచుండిరి. పూవులతావి మోసికొని వచ్చుట చేత సంతర్పణమున తిన్నబ్రాహ్మణులవలె గాలులు మెల్లగ వీయుచున్నదని “షెల్లీ, స్వైలార్కు”లోని భావమునకు సోపమానముగ నేనర్థము చెప్పినపు డాచార్యులు గారు సంతోషించి “గుడ్ పోయెట్” అని మెచ్చిరి. చంద్రశేఖరశాస్త్రి గారి తరువాత “ఫ్రీస్కాలరు నీకివ్వబడదు, చదువని వెర్రివాడవు నీకెందుకు దందుగ” యని యాచార్యులుగారు సెలవిచ్చిరి. పాడి యాడుచు హరికథలు సేయువారు వెర్రివారని వారి యభిప్రాయము కాబోలు. పిదప నే “నెటెందెన్ను సర్టిఫికెట్టు” తీసుకొని విశాఖపట్టణములో సీనియర్ చదువ నేగితిని. ఫ్రీస్కాలరు నాకివ్వక మానుటచే నేనితరత్ర యొంటిగ బోవుటచే నాచదువున కాచార్యులవారే పుణ్యము గట్టుకొని రని నానిశ్చయము. వారు నా ఫ్రీస్కాలరు మాన్పుటకు సబబు నాకు జదువు రాదనియో, సర్కారు ద్రవ్యమున గౌరతపడుననియో లేక నాబోటి పాడి యాడువాడు ఫ్రీస్కాలరుగ నుండ నర్హుడు కాడనియో నాపై జిరుకన్నిడిరి.

విశాఖపట్టణం హిందూకాలేజి ప్రిన్సిపలుగారిని జూచినాడను. అతడు నా సంగతి కనిపెట్టి తనయింట భోజనము సేయుచు జదువుకొమ్మనెను. కాలేజీ చదువు మాట

31. రామానుజాచారి గారు : చంద్రశేఖర శాస్త్రిగారి తరువాత మహారాజా కళాశాలకు ప్రిన్సిపల్ ఆయిన కిళాంబి రామానుజాచార్యులు గారి స్వగ్రామం పశ్చిమగోదావరి జిల్లా పెంటపాడు. సంస్కృత విద్వాంసుడు. మూడవ విజయరామగజపతి ప్రోత్సాహంతో యమ్.ఎ. ఇంగ్లీషు, బి.ఎల్ చదవారు. సతత సత్యవాది. ఆయన్ను ఎరిగిన వారందరూ రామావతారం గారని పిచ్చేవారట. సంగీతం, నాట్యం వంటి కళలు గిట్టవు.

32. యఫ్.ఎ. : F.A. - First Examination in Arts. 1879 నుండి ట్రైక్యులేషన్ కు బి.ఎ.కు మధ్య ఈ రెండేళ్ల కోర్సును ప్రవేశపెట్టారు. మొదటి సంవత్సరం F.A. Junior, రెండవ సంవత్సరం F.A. Senior.

దేవున కెరుకగాని, యతని వెలయాలికి నే బాట మప్పుచుంట యతని యింట భోజనము సేయు చుంట, యూరిలో యధేచ్ఛగా దిరుగుచుంటయు లభించెను. ఎటెందెన్పు మాత్రము పూర్తి చేయుచుంటమే కావలసిన పని. నాతో జదివిన క్లాసుమేట్లు నందగిరి నాగోజీరావు, పోలిసెట్టి యప్పారావు, వీపా రామేశము, నరసింహాచారి, మొసలికంటి వెంకటరమణయ్య, తెన్నేటి సత్యనారాయణ, జె. సీతారామయ్య మొదలైనవారు. దైవసహాయము, బయ్యా నరసింహశర్మ, కూర్మాచారి గారు ఇంకొక వైష్ణవుడును మొదలగువారు టీచర్లు, క్లాసుమేట్లును. టీచర్లను మాత్రము పయసు మించినను జ్ఞాపకముస్సంత వరకు బేర్కొనుట నా యిష్టము గనుక పేర్కొంటిని. ప్రిన్సిపాలు డబ్బు, రామయ్యగారును నేనును. భోజనము చేసి కాలేజీకి వెళ్లువారము. అయిదుగంటల సాయంత్రమునకు వెలయాలియింట నుండువారము. ఆ సందత్సరము ముప్పది, నలువది హరికథలు విశాఖపట్టణమును జేసియుండును.

పిరాపురము ఉండి వచ్చుచుండగా కసింకోట జమిందారుగారు నాచే రెండు కథలు చేయించి నూటపదార్లిచ్చిరి. ఆ పరిచయముచే నే వ్రాసికొనగా నాకు వారు ఎనిమిది రూపాయిలు నెలకు స్కాలరు షిప్పు డయచేయుచుండిరి. అచటనొక మున్నబుగారు మా ప్రిన్సిపాలు గారివలె రసికులు. నాచే కార్మించివారి హవేలీలో కథ చేయించి యేబది రూప్యము లొసంగిరి. ఊరికి రామయ్యగారి బసకు రెండుమైళ్లు పైగా దూరము. ఉదయమున, సాయంకాలమున నూరిలో దిరుగుటగాక, రానుపోను నాలుగు మైళ్లు వ్రతి దినము నడుచుచుండువాడను. జనసమ్మర్ష మేమియు లేక యొంటిగా సముద్రపుటొడ్డున పట్టణమునకు రెండుమైళ్లకుబైగా సున్న ప్రిన్సిపాలుగారి యింట నుంచుచు, సముద్ర ఘోష వినుచు, సంతతము సురగల న్నవ్వు తరంగముల రాకపోకల ననుసరించి సాహసంబున బర్పిడుచు వచ్చిపోవు స్త్రీమరు లెక్కించుచు, నా బసకు చుట్టున్న తోటలో నొంటిగ జదువుకొనుచు, విజయనగరపు క్రొత్తస్నేహితుల యుత్తరములు గంటలకొలది తనివీరక చదివి యానందించుచు, విచిత్రసంకల్పముల నందుచుండును. అచటి డిస్ట్రిక్టు రిజిస్ట్రారు రెండుమూడుసార్లు తనయింట నా హరికథలు చేయించి నన్నెంతో వాత్సల్యముగ జూచుచుండి వారి యింట దరుచుగ భోజనము సేయుచుంటిని. అతని కుటుంబమందలి చుందరును సంగీత సాహిత్యములం దభిరుచి కలవారగుటచే నన్నెంతో దయగా నాదరించుచున్నారు.

అప్రతిష్ఠ మాపుకొనుటకై యష్టావధానము

భీముడుచెల్లెలి పనిమిటి యచట జిల్లాకోర్టు ప్లీడరుగా నుండెను. అతనియొద్ద నే నేదురూపాయి లెందుకో బదులు పుచ్చుకొన్నాను. నెలరోజు లాయెను. ఒకనాడు పదనొకండు గంటల రాత్రికి కొందరితో జట్టుకూడి మిరాయి దినుచు నతడున్న మేడ

వరందాలో గూర్చుంటి. అప్పుడు నాగొంతు విని యచటనున్నవారు, “వీడు కడు పెంకెవాడు, హరికథలో నందరిపని పట్టుచుండును. స్వతంత్రు డెవ్వరి లక్ష్మము లేదు. రాత్రులు వీధుల వెంబడి పోకిరిజట్టుతో దిరుగుచు, జావళ్ళలు పాడుచుండును. హిందూ కాలేజీలో ఎఫ్.ఎ. తగలబెట్టుచున్నాడు. వీనికి జదువేమిటి? పోకిరీముండవాడు! తెల్పితేటలు కొంచెము కలవు గాని, వాని మొగము? తెల్పితేటలకు వానికి నెంతదూరము? కొంచె మెర్రగా బుర్రగా నుండి పిట్ట కథలు చెప్పుచు వెర్రి ముందాకొడుకులను సంతోషపెట్టును గాని, తగమనుష్ఠు లెవ్వరును వాని తైతక్కలకు సంతోషించరు. నిమ్మకొయ్యజాతి పుచ్చుకొన్నా డిదివర కగుపడదు” అని ప్రసంగించుట నా చెవులారవినుచు, గడవరిమాట నాకు బదులిచ్చిన యతనిదొటచే బిగ్గరగా “నే రాస్కలును గాను మీ రూకలు రేపే యిచ్చెద” నంటిని. ఆ మరునా దాదిత్య వార ముదయమున నెనిమిది గంటలకు మాటతప్పక యేదురూపాయలు పట్టుకొని వెళ్లి “యివిగో మీ రూపాయలు. నా తెల్పితేటలు కొంచెము చిత్తగించుడీ! యష్టావధానము చేసెద” నంటిని. అప్పుడు రాత్రి నన్ను గూర్చి ప్రసంగించిన వారంద రచట నుండిరి. వారంద రష్టావధానమును చిత్తగించుట కిష్టపడగ నెంతో వేగముగ దప్పక యష్టావధానమును బదిగంటలకు ముగించితిని. అపు డంద రాశ్చర్యపడిరి. అంతటి నుండి నాకు బదులిచ్చిన ప్లీడరు సన్నెంతో దయగా జూచుచుండును.

మాట తప్పిన వేశ్య

విజయనగరముకన్న నీళ్ల కిచ్చిందిగా, మిక్కిలి యనారోగ్యముగా నప్పుడు విశాఖ పట్టణముందెను. అనుకూల శత్రువుమాడ్కి బైకి జల్లగ నుండినను సముద్రపు గాలి లోపల గాక చేయుచుండును. అచట నుంటచే నా శరీరపురంగు కగ్గిపోయెను. అచట పురుషులకు నీరసము, స్త్రీలకు బుష్టియు నైజములు. ఒక శీతకాలపురాత్రి రెండుగంటల వరకు దిరుగుచుండుటచే నిదురించుటకు స్థలము దొరకక సంసారుల తలుపుకొట్టి బాధించుట కిష్టపడ కొక వెలయాలి తలుపు గ్రుద్దినాడను. ఆపె తలుపుదీసి లోపలికి రమ్మనెను. నే లోపలికి వెళ్లి, “యీ గదిలో మంచముపై నన్నొంటిగ బదుకొన నిచ్చెదవేని నీ కివిగో రెండు రూపాయ లిచ్చెద” నంటిని. అందుకాపె నన్ను నిదానించి చూచి, తలయూచి, కార్మంచివారి హవేలీలో మీరు హరికథ చేయలేదా?” యనియెను. అందుకు నే ‘నాను’ అంటిని. “సరియే పడుకొనుడు, మీరు మంచము పై నే గ్రిందను బదుకొందా”మనియె. నేను బదుకొంటిని. నాకు నిద్ర పట్టుచుండ. అపుడామె మెల్లగ నాయొద్దకు వచ్చి నాచెంత మంచమున బందుకొనియె. నే దెలిసియు నూరకొంటి. అంతతో బోకయాపె నాపై గాళ్లు వేసె నందు గోపించి లేచి, “ఛీ! నీ యింట బందుకొన రాదు. నీవు దౌర్జన్యమునకు మాటదప్ప నెట్టుకొంటి” వంటిని. అందుకు చిన్నబోయి నా రెండు రూపాయలు నాచేత

దెట్టి “నా యిష్టానుసారము నీ వుండెదవేని నిచటనుండు లేకున్న బొమ్మ”నియెను. నిదుర
మాని చలిలో నెచటికి చో లేకుంటిని. మఱియు నా వేశ్య యభీష్టము దీర్చుట కిష్టము
లేదు. ఎటులైన శరీరసృష్టమున కొప్పుక, వీధిలోబడి యొకయరుగుమీద బవళించినాడ;
నయ్యో యేయెంద కాగొడుగుబట్టనివాడు కష్టములకు బాలవుంగదా.

పరీక్షలు

పరీక్ష దినములు వచ్చినవి. తొమ్మిదిగంటలోగా తొందరగా రెండు వేడిమెతుకులు
తీసి యెప్పుటి పరీక్ష పాఠము లప్పుడు మరొకసారి తిరుగవేయుచు, ప్యాసుమాట కేమిగాని
తమ యింటి వారి యొద్ద దాబు చేసి ద్రష్టుమాత్రము నీటుగా వేసుకొని, చుట్టలు కాల్చుచు,
ఖిల్లీలు నడులుచు, గుళ్ళిపుబండ్లపై నుండి గోటుతో వచ్చి ప్రశ్నపత్రము చేతనందుకొని
యొగదిగ జూచి, యెద్దియు దోచక “ప్లూస్ పెస్ పేపర్” అని యరచుచు, కొంతసేపు
వ్రాసినట్లు నటించుచు పైకివాటి యధేచ్చ నోవ్వు భాగ్యపాటి సోమరిపోతులును; ప్రశ్నల
కుత్తరములు ప్రశస్తముగా వ్రాసి, తమ పేరులు మాత్రము వ్రాయుట మరచి, పైకి వచ్చి
చేతులు పిసుకుకొనుచు గోలవెట్లు మతిభ్రష్టులును; చెంతనున్నవారిది కాపీకొట్టి పైకిడ్డ
బడిన దొంగలును; ఈ లెక్క “కాన్సురే”మోయియని తమప్రక్క నున్నవారి ప్రాణములు
దీయుచు, గుసగుసలాడి, వాచిమన్నచే జేవాట్లు తలవాయ దినుచు, బ్రశ్నలకుత్తరములు
తోచక, పరీక్షహాలు వదలిపెట్టలేక, యాకాశము జూచుచు, నందరికన్న నాలస్యముగ
మిక్కిలీ వ్రాసినట్లు పైకివచ్చి, తమవారియొద్ద దాబుచెలాయించు బూకరిముచ్చులును;
రాబోవు సంగతి చూచుకొనక గదచిన ప్రశ్నములం గూర్చి చింతించు బుద్ధిహీనులును;
కదుపువెలితి కొప్పుక పీకమోయ తీసి చుట్టకాల్చి పైకి చోయి కాళ్లు కడిగికొని, నీటుగ
నలంకరించుకొని, తమవారి దీవనల గైకొని, యగుపడినవారికెల్ల దా బరీక్షకు బోవుట
దంభముగా దెల్పుచు ఖీల్లీల దుకాణమునొద్ద యొడలు మరచి కొంత యాలస్యము చేసి
చుట్టు త్రోవయైనప్పటికి నొకసారి వలపుకత్తెల యింద్ల చెంగటబడి వారి కగుపడునటు
వీలునేసకొని, తుదకు టైము మించునని యొక్కాపున పరుగిడి వచ్చి, లబ్ధులు కక్కుకొనుచు
మాటైన నాచలేక రోజుచు నరగంటకు బైగా నాలస్యముగ వచ్చి పరీక్షహాలులో జొరనిమ్మని
యచటివారిం గాలుసేతులు పట్టుకొనుచు, కావలివారిచే నిరాకృతులయి నిస్సహతో
నెత్తి నోరుకొట్టుకొని పలవించు సోమరిపోతు వన్నెల విననగర్రలును; “పరీక్షలో
వ్రాయుటకేమి గాని పకోడీలంతో బాగున్నవి కదుపునింద పట్టించు” డను తిండిపోతులును;
“స్టాప్” అని యన్నను దురాశ వదలక యేమో పరపర వ్రాయుచు, గార్యము లేక,
యావదిన్న పసులవలె నెద్దియు దోచక దేవులాడు చాదస్సులును : ఎట్లు వ్రాసితినని

యడుగ సామాన్యముగ వ్రాసితీ నిపుడెట్లు చెప్పగల మను బుద్ధిశాలురును: ప్రశస్తముగ వ్రాసితీమి తప్పక ప్లాసగు"నను బూకరిగాండ్రును: "ఇట్లనుండి ఫలహారము లిట్లు తెచ్చుకొన్నచో మాసామాను లెట్లు చెల్లును? దండుగకు వచ్చినా"మను మిరాయివాండ్రును: తమ పిల్ల లెట్లుంటిరో చూడ వచ్చిన వారును: కలములు చెక్కుచు, గాగితము లందించుచు గడబడగ దిరుగు పూనులును: యమకింకరులవలె బచారీ సీయు వాచీమెన్నును: పరీక్ష హాలున నైదురోజుల వరకు సందడిచేసిరి. ఉడుపు లైనపిదప వ్యవసాయదారుల వలె విద్యార్థు లెల్లరు యధేచ్ఛ న్నాచురంగులం గొందరు, నాటకములం గొందరు, దమయాక్షం గొందరు చుట్టాల యిండ్ల గొందరు సుఖముండిరి.

రామయ్య గారికి వీడ్కోలు

విశాఖపట్టణమున నాలుగైదు హరికథలు చేసినాడ సచట నొక వెలనాటి నియోగి చిన్నవాడు నాకు మిత్రు డయ్యెను. అతడు మిడిల్ స్కూల్ ఫస్టుక్లాసులో ప్లాసయినాడు. మిక్కిలి సొగసుగ దెనుగు, ఇంగ్లీషు, నాగరీ వ్రాయగలడు. అతనికి మేరు మందరముల వంటి యిద్దరు మేనమామలు కలరు. వారిరువురు సకలశాస్త్రవిదులు. అనేకభాషలు తెలిసిన వారు. చిన్న మేనమామ విజయనగరమున చిన్నప్రభువు వారికి గురువు (లింగం లక్ష్మజీ) గ్రహచారవశమున కారాగృహమున తొమ్మిదేండ్లుండి విముక్తుడై విశాఖపట్టణమున నాకథలు విని మిక్కిలి యానందించి సన్నెంతో ద్రీతిగా జూచుచుండును. అన్నిభాషలలో బండితుడైన యంత ధీరు డీ దేశములో నుంటురుదు. పిదప విజయనగరమునకు వచ్చినాడను.

గీర్వాణాంధ్ర కావ్యముల జదువుచుంటయు, బాడుచుంటయు, వీణ సాధకము సేయుచుంటయు, హరికథ లొసర్చుచుంటయు, శృంగారరసమున నోలలాడుచుంటయు నాపనులు. ఎఫ్.ఏ. పరీక్ష కపు దారు సబ్జెక్టులు. తెలుగు, ఇంగ్లీషు, హిష్టరీ, లాజిక్కు, ఫిజియాలజీ, మేధమేటిక్సు. మేధమేటిక్సులో తప్ప తక్కిన సబ్జెక్టు లన్నియు ప్లాసయినవి. పరీక్ష పోయినందుకు కొంత చింతించినాడను. అంతట నా భార్య ప్రథమ రజస్వలా యౌటచే ముహూర్తము చేసికొనుటకు రామభద్ర పురమున కేగినాడ. ప్రైవేటుగా జదివి రెండవసారి పరీక్ష యిచ్చుట కుద్దేశించినాడ గావున వెంటనే యాపె నావెంట గొనివచ్చుటకు వీలులేక పుట్టింట నుంచి విజయనగరమునకు రావలసివచ్చెను. రెండు నెలలు మాత్రమే పరీక్షకు జదివినాడను. పరీక్ష యిచ్చుటకై విశాఖపట్టణమున కేగితిని. డబ్బు. రామయ్య గారి యింట బసచేసి పరీక్ష లయిన పిమ్మట నాయూర దిరిగి హరికథలు చేయు వ్రారంభించితిని. అంతట రామయ్యగా రచట నుద్యోగము చాలించుకొని స్వకుటుంబము తోను దన వెలయాలి కుటుంబముతోను స్త్రీమరుపై మెద్రాసునకు వేదలిరి. అతని దిగ

బెట్టుటకై నేగూడ స్త్రీమరు కేగితిని. అదియే నే దొలిపర్యాయము స్త్రీమరుపైకి బోవుట. ఉప్పుబేటిలో దెప్పల నెక్కి కొంతమేర సుఖముగాబోయి, పిదప మేమున్న పడవ లొక్కుమ్మడి బొంగు కరటములతోనే నాకసమంటి దెబ్బున పాతాళమంటినట్లు క్రిందికి దిగుచున్న నంత విరిగెడు నలల నీటిచే దడియుచు, భయసంతోషంబుల గదియుచు, నోడవాండ్ర బ్రతిమాలుకొనుచు, “నేరక వచ్చితిమి దేవుడా! నీదే భార” మనుచు, నూగులాట కోర్కక కొందరు వమనంబు చేసికొనుచు బాధపడుచుండ, గొంతసేపటికి విరుగు చూపక హెచ్చుతగ్గులం బొర్లు పెద్ద కెరటంబులం దాటి స్త్రీమరు జేరి, జాగరూకతగ దోలునిచ్చెన లెక్కి స్త్రీమరుపై కేగినారము. ఏనుగు తల యాడునట్లు గాలికి స్త్రీమరు రెండు ప్రక్కలం దూగుచుండెను. కొన్ని గదులెంతో రమణీయముగ నలంకరింపబడి సౌధాంతముల మరపించి యున్నవి. అటుకులు మొదలగు ఫలహారములు పట్టుకొని కొందరు బ్రాహ్మణులు “సాహెబూ! సాహెబూ! ఎక్కువజాతి పిల్లను, పెదవిమాత్ర మెంగిలిసేయకు” మనునట్లు తమజాతిం గాపాడుకొనుచుండిరి. కడుపున జరరాగ్నివలె స్త్రీమరు నడుమ నగ్ని కుండ మున్నది. ఒకచో కోళ్లు, గొర్రెలు దాచబడెను. మరియొకచో దుర్లంధము సహింపరాదు, మట్టమధ్యాహ్నపు వేడియెండ వెన్నెలవలె నీటిగాలివశమున దోచుచుండెను. ఇప్పుడు జవ్వనము గడచుటచే బుద్ధితీక్ష్ణత దప్పి యున్నది గాన నపుడు జూచినది వర్ణింప జాలకుంటి నేమి సేయుదును? ఏమేమో వింతగనున్న స్త్రీమరుపై కొంతసేపుండి వలపు మొగమాటముతో వెలయాలిమోమును, వెలితిచూపులతో నిల్లాలి మొగంబును జూచుచున్న రామయ్యగారిని, గుత్తలంజం దెచ్చుకొనుట కసహ్యముతో నాధుని మోము చూడనొల్లక “సీసిక్వెస్” మిషను కనులు మూసికొని పడుకొన్న యాచార్యాణిని, సిగ్గుమాలిన పాతివ్రత్యముం జూపుచు మతిమాలిన మాటలాడుచు నప్పు రామయ్యగారి వెలయాలిని గొంతవరకు జూచి వారి సెలవు గైకొని తిరిగి పడవలకు దిగి కొంతసేపటికి “బ్రతుకు జీవుడా” యని యొడ్డు జేరుకొంటిమి.

నాకాయూర మిత్రుడైన నియోగి చిన్నవాడును. నేనును శృంగార శేఖరులమై వలపుకత్తెలం దడముచుంటిమి. ఒకనాడు నామిత్రుడు నాకు గల నిషా కోర్కెనుబట్టి నేనడిగిన పిదప కాని బస్సిండికాయను చిన్నగురు మాత్ర నిండువపిక్కింత నాకిచ్చె నది సేవించి హోయిగ దిరుగుచుంటిని. అపుడచటికి వచ్చియున్న విజయనగరపు డిప్యూటీ కలెక్ట రొకనియోగిపంతులు నాపాట వినగోరి నన్బిలిపించెను. అపు డతడున్న మేడ నెంతో కష్టముగ నెక్కినాడను. కాని మేడయంతయు దిరుగుచున్నట్లు కన్నడుటచే నతడున్న కుర్చీపట్టుకొని నిలబడినాడ. అతడు నన్ను గుర్చీమీద గూర్చుండ నియోగించెను. అపుడు రాతిరి పదిగంటలవేళ, దెల్పితెచ్చుకొని యా పంతులుతో “నాకు మిక్కిలి సుస్తీగా నున్నదేమో

కనులు దిరుగుచున్నవి. కరుణించి నాకు దోడిచ్చి నా బసకు దిగబెట్టించు"మని వేడుకొంటి సతడట్లు సేయగా నామిత్రునియింటికి వచ్చి యెంత తలుపుతట్టిన నెవ్వరుం దీయకుండుటచే చీకటివేళ దడుముకొనుచు బడుచు, లేచుచు, నాలో నే నొచ్చుకొనుచు దారికై తడుములాడు కొనుచు, తుదకొక పరిచితుని యింటికేగి తలుపు పిల్చగా సతడు వచ్చి "యేమి మామా! యింతరాత్రివేళ వచ్చినా" వని యడుగగ" "నయ్యా! నోరెండి పోవుచున్నది. నాల్క వెనుకకు లాగుకొని పోవుచున్న దేమందును నాయవస్థ ? కొంచెము తరవాణి నాకిచ్చిన యెడ నే జ్ఞతికెదను" అంటిని. అపుడాధర్మాత్ముడు తన భార్యచే నాకు దరవాణియన్నము వెట్టించెను. అన్నము తిని తరవాణి త్రాగుటచే గొంత తెప్పిరిలి యిక నెన్నడుం జిన్నగురు సేవింపనని చెవులు నులుపుకొంటిని.

మరునాడు విజయనగర సంస్థానపు దావాల వ్యవహారముల నడుపునొక గోల్కొండ వేపారిపంతులు తనయింట నాచే హరికథ చేయించి కడు సంతసించి నా కిరువది రూప్యము లిచ్చి నన్ను గుర్రపుబండిపై గూర్చుండ బెట్టుకొని యల్లిపురమున నున్న యొక ముసలి పండు జమీందారుని యొద్దకు దీసికొనిపోయి నాచేత నవధానములు చేయించెను. గ్రీకుభాషలో నేబదిమాటల వ్యస్తాక్షరీ చేయుట, బురాణము కోరిన రాగములతో పుస్తకము గిరగిర ద్రిప్పుచు జదువుట, ఆల్జీబ్రాలో నొక సింపిల్ ఈక్వేషను సాల్పు చేయుట, యిద్దరికి దెనుగు నిద్దరికి సంస్కృతము కవిత్యము చెప్పుట, పూలు లెక్కించుట, నిషేధాక్షరీ సేయుట, ఒక్కొక్క పాదము చొప్పున నొకమారు చదివిన శ్లోకమును మరలచదువుట, ఛందోభాషణము సేయుట, ఆసభలో దిమిలెద్రావిడియైన నొక ధర్మశాస్త్రవేత్త నన్ను దప్పించుట కొక కంకోష్ఠ పద్య మొకసారి కడువేగముగా జదివి నన్ను దిరిగి జదువు మనియె, నేదిరిగి జదువగా సతడు మాత్స్వర్యము దొరగి పెద్ద గొంతుతో నన్ను శ్లాఘించెను. జమీందారుడు మిగుల సంతోషించి యపుడే నాకు నూటపదారు రూప్యములు బహుమతి నొసంగి నా కది వార్షిక మొనరించెను.

స్త్రీల సభలో హరికథ

భీమునిగారి బావయగు ప్లేడరు నాచే దనయింట హరికథ చేయించెను. ఆ సభలో మద్దెల వాయించువాడును, నేను దప్ప మరి పురుషులు లేరు. రెండుపందలకు బైగా నూరిలో దగుమనుష్యుల భార్యలు మాత్రమే కూర్చున్నారు. కొందరు పురుషులు చాటున నుండి నేనెట్లు చెప్పెదనో యని వినుచున్నారు. కథ చాలించిన పిదప నాస్త్రీలు తమలో దాము చందా వేసుకొని నాకు డెబ్బదిరూప్యములు వెండిపల్లెములో బోసి చేతికిచ్చిరి. అందులో ఒక యిల్లాలు నాతో "అయ్యా! మీ తలిదండ్రుల పుణ్య మేమో కాని, మిమ్ము

జూచినపుడు దేవుని జూచినట్లు చూకున్న దనెను. నే బైటికి వచ్చినతోడనే అచట వేచియున్న పురుషులు, స్త్రీదర్లు. ఉద్యోగులు మొదలగువారు “నారాయణదాసుగారూ! నేడు మీ కథలో బేలవమైన చూట ఒకటియు లేదు. మీ రేమన్ననకైన బాత్రు”లనిరి.

భీముడుగారు రాజమహేంద్రవరము చూడవచ్చునని నన్ను వెంట తీసుకొని పోయెను. ఇద్దరము బండి చేసుకొని కతిపయప్రయాణంబుల రాజమహేంద్రవరము జేరికొంటిమి. అదివర కొకసారి మాత్ర మాపురింజూచినాడను. పేరన్నయు నేను సచటి యొక గొప్ప స్త్రీదరుకు పిరాపురము దివానుయొద్ద నుండి సిఫార్సు పట్టుకొని వెళ్లినారము. సామర్లకోటలో పడవెక్కినారము. కదు శీతకాలము. గది పుచ్చకొనక పైభాగమున పడుకొని. మిక్కిలి చలిదెబ్బ తిని. మరునాడు రాజమండ్రికిదోయి యాపంతులకు మాయుత్తరము గనపర్చితిమి. అతడు మమ్ముండమనియెను. ఆ సాయంత్రము శరీరపుబడలిక పోవుట కొక యేగాణి లేహ్యము తీసుకొని రమ్మనగా బేరన్న తెచ్చెను. అందు నాలుగుపంతులు నేను, నొకపంతు బేరన్నయు బుచ్చుకొంటిమి. పిదప భోజనము బాగుగ జేసినారము. ఆ పంతులు నాచే బురాణము చదివించెను. మిక్కిలి సంతోషించెను. పదునొకొండు గంటల కాపంతులుకు నిద్ర తెలిసి యేదో వక్రముక్కు వచ్చినట్లు దోచెను. “మా యిరువురకు నాల్క యెండిపోవుచున్నది ఎవనినైన వైద్యుని బిలిపించు” మంటిని. అతడు వైద్యుని రప్పించెను. వైద్యుడు మా సంగతి విని పెద్దనిమ్మపండ్లతో వచ్చి యాపండ్లరసము మాయిద్దరికి దిడిచి యిచ్చెను. బిమ్మట నొకగంటకు సుఖముగ నుంటిమి. ఆ లేహ్యములో నుమ్మెత్తగింజలు కలిపి యుండవచ్చును. కాబట్టి యిట్లు బాధించెను. పంతులు పిదప మాచే రెండు హరికథలు చేయించి యెనుబదిరూప్యము లొసగెను. అచట నుండి కాకినాడకు వెళ్లినారము.

నేను విక్రమోర్వశీయ నాటకములో రాజు పాత్రధరించుట

కాకినాడ కంపెనీవారు మమ్ముల నెంతయో యాదరించిరి. విజయనగరపు సంస్కృత నాటకులు పిరాపురములో నపు డాడుచుండిరి. కాకినాడ కంపెనీచే గూడ సంస్కృత నాటక మాడింప దలచి విక్రమోర్వశీయము నేర్పి నే రాజవేషము వేసినాడ. నాడు రెండుచందలకు చైగా దొరికెను. మరునాడు మధ్యాహ్నము నాటకశాలలో నే బడుకొనగా సచటి యొకమిత్రుడు నాపై వసంతము చల్లి “ఇదిగో యుత్తరము, నీ భార్య సమర్థాడెన”నెను. నాటకులు మాకు సూటయేబది రూపాయలిచ్చిరి. పిదప కళింకోటకు వచ్చినాము. కళింకోట జమీందారుడు సుగుణశాలియు, దానకర్ణుడును. నాచే హరికథ చేయించెను. అప్పుడు పప్పు వెంకన్న వీణ వాయించుచు నావెన్న బాడెను. అది వరకు

సామాన్యముగా జూచుచు వచ్చిన పప్పు వెంకన్న నాడు నా కథ విన్నప్పటినుండి నా పాటను మెచ్చుచు తరుచుగా హరికథలలో నా వెన్న బాడుచుండును.

కవితాశక్తి పరీక్ష, విజయము

భీముడుగారు నన్ను దొల్లి సత్కరించిన పంతుల కప్పగించెను. ఆ పంతులు మాధుడు. రాజమండ్రి వకీళ్లకెల్ల మేటి. మిక్కిలి దొడ్డవాడు, వ్యసనరహితుడు. నాకవిత్వము నందభిరుచి కలవాడును. భీముడు గారు నన్నొక సాయంత్రమున నచట నభినయమున ప్రసిద్ధి చెందిన ఒకవేశ్య యింటికి దోడ్కొని పోయెను. ఆపె యభినయించెను. నా కత్కాయోద మయ్యే, నే బాడగా నాపెయు మిక్కిలి సంతోషించెను. ఆరాత్రి పంతులు గారియింట బురాణము జదివినాడను. ఉత్తరగోగ్రహణ మిటజరుగుచున్న ట్లున్నదని సభికులందరును సంతోషించిరి. పంతులుగారికి నాయందు మరింత ప్రేమ కలిగెను. అతని కొక కొమారుడును, లక్ష్మీదేవి వంటి భార్యయును కలరు. ముగ్గురు మాణిక్యముల వంటి తమ్ములుగూడ నున్నారు. తల్లియునున్నది. నెలకు మొత్తముపై నతని యార్జనము వేయి రూప్యములకు దక్కువుందదు. పంతులు పగడపు తీగవలె నెర్రని సొగసైనవాడు.

మరునాడు నాచేత నవధానములు చేయించెను. రాజమండ్రిలోని ప్రసిద్ధమైన కవీశ్వరు లాసభకు వచ్చియుండిరి. అందులో ఒకడు చిత్రవివాహకర్త³³; అతని నచట గొప్ప పండితు డనియు, గవీశ్వరుడనియు, విచిత్ర వివాహపరులు కైవారములు సేయుచు వచ్చిరి. అతడు నన్నావధానమునందు “నఖలు నఖలుబాణః” అను శాకుంతల శ్లోకము నాంధ్రీకరింపు మనియె. అవధానము ముగిసిన పిదప పంతులుగా రతనితో “నేదయ్యా! యాశ్లోకమునకు మీరుచేసిన తెనుగు చదువు” డనియెను. అతడు రెండు గీతములు చదివెను. అందుకు నేజిరునవ్వుతో “నేమయ్యా! ఒక శ్లోకమునకు రెండు పద్యములు చెప్పవలెనా? మీ పదసౌష్ఠవ మన్నా ఖాలోచించి, యాలోచించి తుదకు బీరకాయపీచువలె చేసినా” రన, “స్కూలు పాఠములు బెట్టుటకు దత్తరపడి చేసితి” ననగా “దద్దినము గాదుగదా! ఇంత తొందరపడి ముద్రింపనేల?” యంటిని. చిత్తగించుడీ యవధానమందు శుద్ధాంధ్రమున వివరించినాడ.

గీ॥ వలదు వలదయ్య యీ యిరి తలిరుమేన

నమ్ములేయుట పూవుల కగ్గియిడుట

లేడిపిల్లల నిలకడలేని బ్రతుకు

లకట ఎచ్చట నీవాడి యలుగులెచట.

ఇట్లు నే జదువగా నచటి యొక ముసలి కవి నన్ను మిక్కిలి శ్లాఘించెను. అచ్చిచిత్ర

33. చిత్రవివాహకర్త : దాసుగారి దృష్టిలో వితంతు వివాహాలు లోకాచార విరుద్ధమైన చిత్రవివాహాలు. వాటిని నిర్వహించే కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులుగారు చిత్రవివాహకర్త.

వివాహకర్త యష్టతినుండి నన్యని గుర్రుమనుచుండును. మరియు నామఱునాటి యవధానములో పంతులుగారు పచ్చికబయలుపై నొకసీసము చెప్పు మనియెను.

సీ॥ ఆల దెక్కల నంటి యాదెదు మిడతల

వేటాడు గోరల మాటులకును

ఆబోతుమూపుల నలరు నెట్రింతల

వలన నూరెడు నీలపాటలకును

గూళ్లలో బరపులకొరకు నాదోకల

వెంబడు కాకులవేటలకును

జిరురాలపై జిలజిల బారు సెలయేటి

నీటిపై లకుముకి దాటులకును

గీ॥ చెలగి యుబ్బుచు నిసుకదిన్నెలను గంతి

బరుగు లిడుచుండు బసుల కాపరుల గలిగి

చుట్టుచెట్టులు నొకవంక చిట్టివంక

బరగు పచ్చని పచ్చికబయలుగంటి

అది విని సభ్యులందరు (విచిత్ర వివాహకర్తయు నతని నొక గొప్ప కవిగా దలంచిన వారును దక్క) మిక్కిలి సంతోషించి యింత రసవంతముగా గవిత్యము చెప్పగలవారు మిక్కిలి యరుదనిరి. ఆయూర నింకొక పాఠశాలోపాధ్యాయుడు తనకవిత్యము నాకు విన్నించెను. అతనిం గొంతవరకు గవి యనవచ్చును. అతడొనర్చిన యొకశతకములోని కొన్ని యూహలతనివైనచో నతడు కొంత నుతీకైన జాలును. విచిత్ర వివాహకర్త చీపర పాపర తీగల జేపలబుట్టల్లి నట్లెద్దు పచ్చెను పేదవేసె అని తేటతెను గనుకొని కొన్ని హాస్యకరములగు వచన బంధముల విరచించెను. పాదురులకుమాత్ర మవి రుచ్యముగ నుండుట చేతను, మరియు నతడు విచిత్ర వివాహరచనామిషంబున లోకోపకారిగ నటించుట చేతను బేరువడసెను. గాని సంస్కృత గంధమైన నతనికి లేదు. తెనుగులో నింగ్రీషులోను గొంత వరకు జ్ఞాన మున్నది. కవిదృష్టుడుగాని కవిగాడని నే దెల్పగ నాయం దచట గొందరి కతనియందు వెర్రి యభిమానమున్నవారికి మాత్రము కొంత యీర్ష్య కలదు. బొత్తిగా చిన్నవాడను తరచుగా జిన్నగురుని వశంబున నుండువాడను గనుక కథలు చేయునపుడు పిన్న పెద్దలనక పొగరున నా యభిప్రాయంబుల వెల్లడించుచు తట్టాబాజీ చేయుచుండును.

పడవ ప్రయాణము

పంతులుగారు, భీముడును సన్న దోడ్కొని యమలాపురంబునకు బోయిరి, రెండు గంటల మందువేసవి పగటియెండలో నఖండ గౌతమిపై మాపడవ బైలుదేరెను. నొక్కుల కొప్పువలె విరుగుచూపని కెరటములతో నల్లనిగోదావరిపై నెండ న్నెన్నెలగ మార్చు చల్లని నీటి గాలి విందారగించుచు, బలురకంబుల ముచ్చటించుకొనుచు సాయంకాలమునకు లాకు దాటినారము. అచటి వ్యాఘ్రేశ్వరము కల్వయొడ్డులు కొండలవలె బొడవుగ నున్నవి. వానిపై పెరుగుపిడతలు, దోసెలు, సాతాళించిన సెసగలు నమ్ముచుందురు.

ఒకలాకులోని నీరు మింటివరకు బొంగుటచే పండుగకు ముందు వెనుకలనున్న మనసువలె, పడవ లాకుననున్నతమై పిదప మామూలుస్థితికి నందెను. ఫలహారము లొనర్చి లోకాభిరామాయణమున గొంతవరకు మేల్కొని నిదురించినాము. పడవను పొడవుత్రాట న్గట్టి లాగువారి పాటలును గొన్ని పిట్టల పల్కులును, పడవలో గాలక్షేపమునకై జనులు చెప్పుకొను కథలును తప్ప మరియేసందడియు వినబడలేదు. ఎవరికిందెలియనటు ధనమార్జించుకొను దొంగవలె జప్పుదొకింతయు లేక పడవబోవుచున్నది. ఇంటిలో బడుకొన్నట్లు చలన మగుపర్చని పడవలో హాయిగ నిద్రపట్టెను. కల్వ కిరువంకల మెండుకొను తోటల నానావిధపక్షికూజితములు మేల్కొల్పుపలుకు లానందముగ వినుచు, నిద్రలేచి నారము. పడవ దిగి చెంగటితోటలో గాలోచితకృత్యములు తీర్చుకొని తిరిగి పడవనెక్కి పోవుచుండగా కల్వకిరుతట్ల నిందుజవ్వనమున గుబ్బు చన్లవన్ గ్రిక్కిరిసినమాడ్కి గెలలగుపర్చు కొబ్బరులును, చెంగులు వెట్టుచుం ద్రుళ్లు కోతుల నిందుకొను మర్రిచెట్టు దాపు, హరిదాసులవలె నాశ్రయించినవారలను మాత్ర మొద్దన జేర్చుచు దాము దరిజేరలేని కట్టమాకులును. అచ్చటచ్చట రేవులకడ దడిసిన చీరెలు నెమ్మేనులకాంతి నెట్టింపజేయ తడిసివిగిసిన రవికలం గుబ్బుదోయి బిగువుచూప గుచములూరువులు పిరుందులు బయల్పడ బట్ట లుతికికొనుచు హాస్యంబున నొందురులపై నీర్జల్లుకొనుచు స్నానమాడు కాంతలం జూచి చూడనటు కొంగజపంబులజేయు ప్రాతఃస్నాతలును, పడవ నొద్దనకు జేర్చించి కొందరు దిగువారును మరికొంద రెక్కువారలును కాలోచిత కృత్యములకై యొద్దన దిగి చాలాదూరమువరకు బడవ న్గలియజాలక పడవనాపుమని మొరబెట్టువారును పన్నిదములు వైచికొని ఒండొరుల మీరి పడవలు లాగు కూలివాండ్రును, ఎదుట వచ్చు పడవత్రాడు జూచుకొనక దెబ్బతిని యేడ్చు నవివేకులును, దొంగకూటమివలె తత్తరగ చెంగటి పూటకూళ్లదిని పడుచు లేచుచు పడవనందుకొనువారును తాము సుఖముండినకొలది పలువుర దోడ్కొని రక్షించు యజమానులవలె, దమకడుపు నిండినకొలది పడవలం దత్తరగ నీడ్చికొనిపోవు తెరచాపలును, పరపతిం బోగొట్టు దబ్బరపల్కురీతి గాలిం గూడనీని తెరచాప

భద్రంబులును, ఓడకొయ్యలం సవారీ సేయుచు క్రిందివారల నిదానించి రెట్టలు వేయు వాయసంబులును, కొంతదూరము దనుక పడవలో గూర్చుని కీర్తనలు బాదుచు ప్రాప్తమగు డబ్బందుకొని యింకొక పడవ సక్కి పోవు యాచకులును, బరికించుచు నమలాపురంబున కేగినారము.

అచట పంతులు గారు కోర్టుపని చూచుకొన్న పిదప నాచేత హరికథ చేయించి యప్పుడే రాజమండ్రికి జనిరి. ఎనిమిది రూప్యముల వరకు భీముడుగారు నాకొరకై వసూలు చేసి యొద్ద నుంచుకొనిరి. భీముడుగారు నతని తల్లియును నేనును మోదేకుర్తునకు బోతిమి. అచట యతని చుట్టాలు కలరు. కాల్వయొద్దన నున్నదాగ్రామము. అందు కోతులు మెండుగ గలవు. అచట రెండు పూటలుండి తిరిగి రాజమండ్రి జేరుకొంటిమి.

భీముడిగారి స్థితి

భీముడిగారి భార్య యొకకుమార్తెను గని స్వర్గస్థురాలయ్యెను. తన తల్లి మిక్కిలి తెల్వితేటలు గల తెల్లని ముసలిది. నాతో బలుమారులు "అన్నా! భీముడు తిరిగి పెండ్లాడడట. నేనెంత చెప్పినను విన దేమి సేయుదును? నా కిరువదేండ్ల లోపున నిద్దరు కొడుకులు నొకకూతురును బుట్టిరి. వీనియన్న యొకకొడుకును గాంచి కొన్నాళ్ల క్రిందట మృతుడయ్యెను. ఆట్లు పిన్నతనము నందె వైధవ్యము నందియు నెంతో శ్రమపడి పిల్లలను పెంచుకొనుచు మర్యాదను కాపాడుకొంటిని. ఇప్పుడు వృద్ధురాలనైతిని. నామాట వినకున్నాడు. పెండ్లి చేసుకొమ్మని బోధించుము" అని నాతో ఘోజన సమయమున నొంటిగా జెవి నిల్లుకట్టుకొని చెప్పుచుండును. ఆపె వండిన పదార్థ మమ్మతోపమానము.

భీముడుగారు తనచేత జిక్కిన ద్రవ్యము తనదికానీ పరులదికానిమ్ము. రూపాయి గవ్వవలె ఖర్చుపెట్టువాడు. అతని కింగ్గీషునందు కొంతపాండిత్యము కలదు. మిక్కిలి రసజ్ఞుడు, మాటలపోగు, కోటు, పంట్లాము. పాగా, కాలర్ ధరించి నీటుగ నుండును. కొంతవరకు గవితాగాన రసంబు లెరుగును. అతనివయసు ముప్పదై దేండ్లుండును. అతని పొడ వారదుగు లుండును. అతనికి సొగసైన పెద్దగుండ్రని పింగళనేత్రములు కలవు. తెల్లని బలమైన శరీరము కలవాడు. పరోపకారముకై యగ్గిలోనైన దుముకునట్టి సాహసధర్మములు కలవాడు. అతడందరికిం డ్రియుడు. సన్నెంతో కూర్మితో జూచు చుండును.

ఒకనా డతడును నేను నమావాస్యరాత్రి పదునొకొండుగంటలకు రాజమహేంద్ర వరము పాతయూరి నుండి యిస్మీసుపేటకు బోవ నుద్దేశించినాము. అప్పుడు మబ్బుగ్రమ్మి యుంటచే నక్షత్రకాంతి కొంచెమైనను లేక గాఢాంధకారముగ నుండెను. మేముభయులము మాట్లాడక ముందువాడెట్లు బోయిన వెనుకవాడటు పోవుటకు బన్నిదములు వైచుకొంటిమి.

నా వాణీచెంగు భీముడుగారు పట్టుకొనిరి. నే ముందు నడుచుచుంటిని. మాశరీరములుకూడ మాకగపడనంత చిమ్మచీకటిగ నుండెను. దారికై తడుములాడుచు గోడలకు శిరము దగుల దడుచుకొనుచు ఎవరు వచ్చువారని యడిగెడువారికి బదులు చెప్పక నవ్వుచు, నడచినత్రోవనే నడుచుచు దుద కొంటిగంట రాత్రివేళ నొక మురుగుకుండీలో దిగబడి మిన్నకుంటనే నతడుకూడ నందు దిగబడెను. ఇట్లీర్చురము కృతస్నానులమై దుర్గంధపంకము నుమియుచు దగిలిన దెబ్బలకు లక్ష్మముసేయక పకపక నవ్వుచు రెండుగంటలకు గోదావరి గట్టుదిది ముణికెడు నీట బ్రవేశించితిమి. అటుపై నే దెల్పితెచ్చుకొని “అయ్యా! ఇక యేటి పన్నిదము? నదిలో చావసిద్ధమైనాము” అని యనగా నతడుగూడ “ఇక చాలు రమ్ము పోయెదము” అనియె.

ఆయన తల్లిగారి యిచ్చాపూర్తికై నా ప్రయత్నము

పిదప నదిలో సుస్నాతులమై యిన్నీసుపేటకు భీముడుగారితో బోవుచున్నపుడతనితో “అయ్యా! తాము మరి పెండ్లాడమని పట్టుపట్టు టనుచితము. మీయమ్మ కడుముసిలిది. ఆపెను దుఃఖపెట్టరాదు. తిరిగి పెండ్లిచేసుకొనుడు. మీరు బ్రహ్మచర్యము సేయలేరు గద. పరస్త్రీల పొందు చెట్టగదా” యని యంటిని. అందుకతడు నవ్వి “రాత్రి పడ్డ గోతిలో పగలు పడినట్టు. దబ్బిచ్చి తద్దినము కొనునట్లు, వదిలిన పీడ నిరిగి తెచ్చుకొనునట్లు నడికాలమున దిరిగి నాకు వివాహమెందుకు? దేవునికృపచే నొకపుత్రిక కలిగెనుగదా! చాలును. నే నానందరాయుడను గనుక మరి సంసారపు చిక్కు నాకక్కరలేదు. నాకంటె చిన్నవాడవు నీవు నాకు జెప్పవలయునా? మాయమ్మ నాతో చెప్పుమని నీ ప్రాణము గొరికెనుగాబోలు” అని బదులు చెప్పెను.

భీముడుగారితో ఏలూరు ప్రయాణము

మరునాటి సాయంకాలమున మేమిరువురము నేలూరికి బడవలెక్కి జైలుదేరి చచ్చిచెడి సున్నమై మరునాటి సాయంకాలము నాలుగుగంటలకు బవరుపేట చేరుకొంటిమి. వెంటనే యొకప్లేడరింట భోజన మొనర్చితిమి. ఆప్లేడరు ముప్పదైదేండ్ల నల్లటివాడు. చేతులకు మురుగులు చెవులకు బోగు లతనికి గలవు. నలుపు రైదుగురు పిల్లలు కలవాడు. కడు మంచివాడు. రసికు డతని కార్చు రన్నదమ్ములట. భోజన మైనవెంటనే యింగ్లీషు డ్రస్సు వేసుకొని భీముడుగారు నన్ను దోడ్కొని పోవుచుండిరి. కృష్ణకాల్వకట్టు దాటి యిరుకు జంతు (ఇరుకు సందు)లెన్నియో గడిచి తుదకొక యింటికేగినాము. అచట నొక భోగకాంత చంద్రలేఖవలె వచ్చి యతని సత్కరించెను. నే దోడపెండ్లికొడుకువలె సావడిలో గూర్చుంటిని. అపుడు తంబురా నందుకొని యాపె సొగసుగ బాడెను. పిదప నేగూడ బాడగా నాపెయు

నాపెబంధువులును మిక్కిలి సంతోషించిరి. అంత నాపె నాయొద్ద పల్లవి నేర్చుకొనుట కుత్సహించెను. రాజమహేంద్రవరమున నన్నభినయమున నొడలు మరపించిన యాపెకన్న నీపె సొగసుగా గన్నదను. రాత్రిభోజనమునకు నేమాత్రము ప్లేడరింటికి దిరిగి వచ్చినావ. నాపాటకూరి తగుమనుష్యు లందరు కడుసంతసించి నన్ను దయతో చూచుచుండిరి. మరునా డుదయమున భీముడుగారు భోజనమునకు దయచేసిరి. పిదప వారాదెలదోటిని మరిగి, తిరిగి ఏవాహము నొల్లకుండిరని స్పష్టముగ నే దెలిసి కొంటిని. రెండవమారుకూడ నా ఎఫ్.ఎ. పరీక్ష మేధామెడిక్సులో బోవుట తెలిసి మిక్కిలి నొచ్చుకుంటిని గాని మరి చదువ సుద్దేశింపలేదు. ప్రతిదినము మధ్యాహ్నము భీముడు గారితో వెలచేడియయొద్దకేగుచు బాడుచుంట ప్లేడరుగారి యింట భుజించుచుంటయును, సంస్కృతములోనుండియు, ఇంగ్లీషులోనుండియును కాళీదాసు, షేక్స్పియరు దొడ్డి మహాకవుల పద్యములు తెనిగించుచుంటయు నచ్చువిడిచిన నాబోతుకోడెవలె వన్నెగ దిరుగుచుంటయు నా వ్యక్తి. అపుచవుడు విశాఖపట్టణమందు, విజయనగరమునందు నే నొసర్చిన సఖ్యముల యెడబాటు కొంత వరకు సన్ను బాధించుచుండెను గాని మొత్తము పై సహజముగ నిశ్చింతుడ నౌటచే హాయిగనుంటిని.

నీలపు టుంగరములవలె ముంగురులు పాయదీసి దిద్దుకొనుటయు, కురులు నున్నగ దుప్పి పట్టెడు సిగ వేసికొనుటయు, షుర్కాపెట్టుకొనుటయు, నీగకాలంత నల్లని యగరు బొట్టుంచుకొనుటయు, సంజవేళ చిన్నగురుని వశముబొంది యెడతెగక చుట్టలు కాల్చుచుంటయు, బాటకుడనని గాని కవిననిగాని వచ్చినవానినెల్ల నెదిరించుచుంటయు, బదుచుల నాయారముగ జూచుచుంటయు నాచర్యలు, సంస్కృతము, తెనుగు, ఇంగ్లీషు వచ్చియుండుటచేతను, పాటయందు ముఖ్యముగ బల్లవియందనమాన పాండిత్య ముండుటచేతను, పండిత పామర రంజకముగ గవిత్యము చెప్పగలుగుటచేతను ఇరువది నాలుగేండ్లవయసులో కడురమ్మరూపమున నుండుటచేతను నాపొగరుబోతుతనమును సహించి పెద్ద పిన్నలు సన్నాదరింప జొచ్చిరి. నావిగాని యితరులయవిగాని తప్పుప్పులు బాహాటముగ వాక్రుచ్చుట కొంత నా స్వభావము. ఇంతకు నెట్టివాడ నైనప్పటికి లోకులు సన్నాదరించుటకు ముఖ్యకారణము చైవక్యపయే యని యనుకొనుచుందును. పరుల లక్ష్యము కాని మరి యే విధమైన భయముగాని నాకెన్నడును లేదు. జిన్నగురుని వశమం దున్నపుడు కొంతవరకు విచ్చియనుమానములు పరికితనముగూడ నన్నంటు చుందును. “పహిలా పచ్చీస్” నౌటచేతను బలువరు నాయిష్టానుసారముగ సన్నాదరించుట చేతను దృఢీకృత పురందరుడనై విహరించుచుంటిని.

భీముడుగారు నాతో నొకసాయంకాలమున “నోయీ! యిక నాకు బెండ్లెందుకు? నీవు చూచితివిగదా యాపె నన్నిడిచి యితరుల కూటమి చేసినట్లు నీవు రుజువు చేసియెడల

దప్పుక తక్షణమే పెండ్లి చేసికొనెదను. విశ్వాసముకలది కులాంగనయైననేమి వేశ్యాంగనయైన నేమి హాయిగ గాలక్షేపము సేయవచ్చును గదా!” యనెను. అందుకు నేజిరునప్పుతో “నాహా! వెరికుదిరెను రోకలి తేరా తల చుట్టుకొనెద నన్నట్లున్నది: మీ తెల్వి తేటలిట్లు పరిణమించెనా?

కం॥ వెలయాలి వలన మోహము

కలుగదు మరి కలిగెనేని కడతేరడయా

పలువురు నడిచిన దారిని

బులు మొలువదు మొలిచెనేని బొదలదు వేమా

యని యొకమహాయోగి చెప్పలేదా. మార్పుగోరుచుంట మన స్వభావము. అత్త, మామ, పెనిమిటి, కులము, మర్యాద, కట్టుబాటులకు సలవడిన కులాంగనల చిత్తమే గురి దప్పునన మోసపుచ్చి ధనమార్జించుటకు మప్పబడిన వెలబోటుల విశ్వాసము గగనారవిందము, శశవిషాణము, వంధ్యాపుత్రుల వంటిది. ఇంతకు వారి సంయోగము పరస్త్రీ సంభోగమువలె రసాభాసమని యాలంకారికులు నుడువలేదా? నా యభిప్రాయము స్త్రీలే యవిశ్వసనీయు లందు రూపాజీవలు శ్మశానకుసుమమువలె పర్వసీయు లట్టి లోకాప కారిణులు విషవస్తువుల వలె దైవసృష్టిలో గన్నట్టి యసాధ్యరోగార్తులకు విషప్రయోగముబోలి మర్యాదాహీనులకు మాత్రమే వేశ్య లేర్పరచబడిరి. వేశ్య తనవారినందరిని వదలి తనయాస్తితో మీయింటికి వచ్చి మీవారినందరిని మంచి చేసికొని మీ సేవ కొడబడినచో కొంత శుద్ధి చేసిన విషమువలె విగతభార్యులై మదనజ్వరార్తులైన మీబోట్ల కౌషధమగు నట్టు కానిచో, నెల్లవిధము లది జెట్టకు కారణమగును” అంటిని.

అందుకు వెదనప్పు నవ్వి “విను మోయీ! వేయేల! ఆపె నన్ను విడిచి యితరులతో సంభోగించినట్లు దృష్టాంత మగుపర్చెదవేని బెండ్లాడెదను. నీవాపెను శోధించు, నీకు సందిచ్చెద నేడే రాజమండ్రికి బోయి నెలరోజులలో దిరిగి వచ్చెద. చిదప నీవెట్లు చెప్పిననట్లు నమ్మెద” ననియె. అందుకు “ధర్మమా! నే మీకు శిష్యప్రాయుడను, మీరుంచుకున్న దాని శోధింప న్యాయమా?” యను నన్ను భుజము దట్టి “నా కీయుపకారము సేయుము. కులాంగన కాదు గనుక నీవు శోధింపవచ్చును” అని యతడు రాజమహేంద్రవరమున కేగెను.

వెలయాలి పరీక్ష

పిదప నే వింతయుత్సాహమున నతని కూర్మికత్తై యింటికేగుచు కంటోన్మెంటులో సిపాయీల యిండ్లబారువలె నిరుకు జంతులలో గ్రిక్కిరిసిన భోగకాంతల కొంపలవైపు బరికించుచు, నడునడుమ నీగలు ముసురు చూంసఖండములు వ్రేలగట్టబడిన

భాగకంకాళములును, జింగటం దారుసారమేయంబులం గలిగి దుర్లంధాకరములగు కటికి దుకాణములకు దావున గబాబువుల్ల నంచుకొనుచు, దినమంత కష్టపడి యార్జించిన ద్రవ్యము వినియోగించి పెద్దగురునకు వశులై జట్టుకట్టి యసందర్భ ప్రలాపంబుల జోగుచున్న వారలకు మొదటమాత్రము స్వచ్ఛమైన మద్యమిచ్చి పిదప సొలపుచూపుల మరపించి మద్యమున సగబాలు నీళ్లు కలిపి మెలపున వ్యవహరించు సొందీచేడియలను; చల్తచేసిన తాబోందులు, రవికలు, వాణీలు ధరించి సబ్బుతో మోములు కడుగుకొని సుఖజాడ్యంబుల నారోగ్యంబుదరిగిన యవయవంబుల గుల్లనగ లలంకరించుకొని తలుపుచాటుల నుండి దోబూచి చూపు పెదభోగకాంతలతో సరసమాడు నీచుపిటు బొడ గాంచుచు శరవేగమున నేగుచుండ నెందుకో చైటికి వచ్చి సస్సుజూచి భీముడుగారి వారకాంత "ధర్మమా! యింతలో మరచి మాయిలు దాటి పోయెదరా! యెవతెకొర కాతత్తర దయచేయుడు" అని ప్రేమతో నా చేయి పట్టుకొని లోనికి గొంపోయెను.

అదివర కాపెయొద్ద బల్లవిలో దనంతవాడు లేదని దాబుకొట్టుచున్న నొక గాయకుని జూపించి మీరుభయము పడగా విన గోరుచున్నాను అనియె. అప్పుడు మా యిరువురి ముఖవైఖరి యెట్లు వర్ణింపగలను? కేసు గెల్చుటకస్సోస్య జయేచ్ఛల వాదించు ప్లీడర్ల వలె భోగేచ్ఛం బోరాడు వ్యషధద్వయంబుమాడ్చి నొందారుల మీరి రాగ తాన పల్లవులం బాడు చుంటిమి. అతడొక పొట్టి బ్రాహ్మణుడు, ఆయూరి వాస్తవ్యుడు. కొంచెము నాకంటె వయసున పెద్ద. నాకంటె గొన్ని వింతరాగములు తెలిసినవాడు గాని హిందూస్థానీ, కర్ణాటకము జోడించి పాడు నేర్పు నాకుంట చేతను, నాశారీరమున కతని గొంతు నీరసమౌటచేతను, గ్రొత్తయొక వింతయౌట చేత నితరమగు తెల్పితేటలు నాయందుంటచేత నచట గూడియున్న వేశ్యాంగనాసభ నే బాడినపుడెల్ల శ్లాఘించుచు నతనిపాట కుపేక్షించుచుండెను. అంత "రెండు లక్షల గ్రంథము చదివినాడను. బల్లవిలో నీ పని తెలిపెదను" అని యతడు చతురస్రగతిలో బాడుచున్న బల్లవిని ద్రుస్రగతికి మార్చి పాడజొచ్చెను. నేనప్పుడు చిరునగవు నవ్వి "అయ్యా! మీరెన్ని లక్షల గ్రంథమైన జదివెయుందురు దప్పాలకేమి గాని మునుపటి చతురస్రగతి చేత నిల్చి, నోట త్రిస్రగతిగ బాడినచో మీలయజ్ఞానము ప్రౌఢమని యొప్పు కొందును" అంటిని. అత డట్లెన్ని మార్లు యత్నించినను జేయజాలక "అట్లు ప్రశ్నింప వచ్చును గాని చేయరాదు" అనియె. అప్పుడు సభికులంద రొసస ధారాళముగ భిన్నగతుల నాపల్లవిం బాడి చూపించితిని. అంత అచటివారెల్ల నతనితో "ఇన్నాళ్లు నీవెంతలేసి గోతాలు చేయుచుంటివి? ఆహా గుడ్డులాడినగాని కులము బయలు పడదు గదా?" యనిరి. పిదప నతడుగూడ నా లయజ్ఞానమునకు విధిలేక మెచ్చుకొనుచు సన్నసన్నగ సభ నుండి యేదో మీష పెట్టుకొని జారెను.

పిదప రెండుగంటల పరకు బాడుచు నభియించుచు సభికుల మనంబులు జూర గొంటిని. సభ చాలించిన పిదప భీముడుగారి వారకాంతయు నాపె చుట్టాలు మరికొందరు వేశ్యలు నాకభీష్టసేవ లొనరించుచు నా యొద్ద మరునాటి నుండియు బాట నేర్చుకొను చుండిరి. నూత్నయౌవనము-గాన కవిత్వ ప్రతిభయు-చిన్న గురుకటాక్షము-తరుణ వేశ్యా సంగమము-నామనమున కత్యంత మదజనకంబు లయ్యెను. “మీ రాకపోకలకు బవరుపేట దూరము. చెంగటి హోటెలులో మీ యిష్టానుసారముగ భుజించుట కేర్పాటొన రించితిమి. మీ చిత్తానుసారముగ రాత్రి యిచ్చటనే పడుకొనుడు. అట్లైనచో మీ సంతత సాన్నిధ్యము దొరకును” అని భీముడుగారి వెలయాలు నన్నింట నుంచుకొనియె. ఒక యువతి కాళ్లు పిసుకుచు నిద్రలేపుట - యొక జవ్వని పలుదోముపుల్లయు సీరందించుట - యొక వన్నెలాడి తలదుప్పుట - యొక మదిరాక్షి చిన్న గురుని తయారు చేసి వెండి గిన్నెలో వడబోసి యిచ్చుట - యొక పూబోడి స్నానమాడించుట - యొక లతాంగి బ్రాహ్మణునిచే మృష్టాన్నముల దెప్పించి వడ్డించుట - యొక సీలవేణి భోజనానంతరము చుట్ట యందించుట - యొక మధురవాణి విడె మిచ్చుట - యొక కనకాంగి శయ్య నమర్చుట - యొక సరోజముఖి చందన మలదుట-యొక హరిమధ్య పూలు ముడుచుట - యొక మదవతి వీవనబట్టి వీసరుట - యిట్ల హోరాత్రములు విడువక పెక్కు వేశ్యారత్నములు శుశ్రూష జేయుచు న స్త్రీధిలోనికి గదలనీక గాన మభ్యసించు చుండిరి.

వారలకు నా పాట రవంతయు న్రాదని వారెరిగియు మద్దాన శ్రవణ కుతూహలంబులం జొక్కి యిట్లు పరిచర్యలొనరించుచుండిరి. దేని పలలో జిక్కుకొనెదనో యని యెవతెమట్టు కది నన్నలపింప నుద్యమించుచుండెను. ఆ సంగతి స్పష్టపర్చుటకై వారలతో “ఇదిగో నాయొద్ద విద్య నేర్చుకొను స్త్రీలను పుత్రికలవలె జూచెద” నంటి నందుకు భీముడుగారి సాని “నేమాత్రము శిష్యురాల నెన్నటికి గాను సుదీ”యనియె నాపెయింట ప్రతిదినము నేబాడు పాటవిలువ యింతింతన రాదు. పడుచులతో విలాసము చేయుటకన్న మరి యేకోర్కెగాని పనిగాని లేకున్న గోడెగాయకుని పాటచవిచెప్ప నలవి యగునా? భీముడుగారి వారకాంతతో నతని ప్రవాసమునం దాపె యక్క నుంచుకొన్న యాచారి యొకడును నాకు భోజనము వెట్టిన ప్లేడ రొకడును సరససల్లాపములు దరుచు సేయుచుంట నే బరికించి నామనసులో “నాహా వెలయాలు యెంతకైనా జాలును. భీముడు గారిచట నున్నపు డీ మొగము లెన్నడైన నిచట గన్నడెనా? ఈ ప్లేడరట కొంత విలువగల చీరె కొని యిచ్చుట కేహేతువో” యని యనుకొంటి, నాసాయంకాలం ఆపె నాతో “నయ్యా! నేడు నా యిష్టానుసారము తా మంగీకరింపవలసిన దనె” నందుకు నే “సరియే యేమీ నీయుద్దేశ”మంటి నపుడాయె నా కభ్యంగనము చేయించి తన యంగకములు నన్నంట

రాయుచు దువాలతో నాతలయెత్తి చిక్కెదల్చి సాంబ్రాణి పొగ వైచి చల్చుదుస్తులు కట్టింపించి నానుదుట నగరుబొట్టు పెట్టునెపమున నొకచే జుబుకము నొక్కుచు ఫాలమున బాగున్నదా చూచుకొను దని యిరువుర మనోన్మముగన్నదు నట్లొక నిల్చుటద్దము దరి జేర్చి సొలుపు చూపులం జూచుచు నంత యొకత యందిచ్చిన యాసవము గిన్నె నందుకొని “నే మీ సేవకులరాను గాని శిష్కురాలను గాను. నేను మీ ప్రసాద మాసిందెద”నని సగము నాకిచ్చి తక్కినసగము దాబుచ్చుకొని ఫలహారముల దెప్పించి నానోట బెట్టుచు “నేను నేడు మీయధీన” మనియె నందుకు నేమందహాసము చేసి “భీముడు గారు నిన్నే నమ్ముకొన్నారతనికి నాయందెంతో దయ యింతే గాక స్వల్పకార్యములకు దిగినచో లోకులు నన్నున్నించెదరా యేమి నీకిట్టి బుద్ధి పుట్టె”నంటి నపుడు నన్నాపె యాశ్లేషించుకొన సాహించుచు తన చంద్రహారములు నా మెడలో వైచి “నే వెలయాలను గాని యొకని కిల్లాలను గానుగదా భీముడుగారి పిచ్చికేమిగాని ప్రతికూలించిరేని యుభయులకు క్షేమముగా దదిరూఢి” యనె నపుడు నే దలయూచి తంబుర మీటుచు నీ పదము విను మని “చెలియ నీతో పొందు చింతకాయ”యని పాడుచుండగా నాకస్మికముగా భీముడుగారు లోనికి వచ్చి యేమోయి యని నన్నిల్చగా మేమిరువుర మత్మాశ్చర్య సంభ్రమంబుల దిరిగి చూచితి మపుడతడు నాతో నీవిపు డిచటి హుటేలులోనే భోజనము సేయుచుంటివా యేమి నేనందు కౌనయ్యా యంటి న్మంచి పాటపాడుచున్నావే ఏమాయెనన జింతకాయాయె నింతకుం గాగలకార్యము గంధర్వులు తీర్చి రంటి నత దొకింత తలయూచి బడలిక నదీంప నాపె పరిచర్యలకు జొచ్చె నేను నింకొకగదిలో పడుకొని యౌరా యిదేమి చిత్రము? కల గనిన ట్లితడెట్లు వచ్చెన్నోనీ నన్నెంచెనింతకు న్మించిన దానికి వగపేల ననుకొనుచు నిదురించినాడు. మరునాడు భీముడుగారు నన్నే సంగతీయు నడుగకుంట వింత యయ్యెను. పిదప నాకు భోజనము పెట్టిన ప్లేదరు తనతో నేను బందరు పట్టణమున కేగినచో బాగుండుననియె నందుకు భీముడు గారు సంగీకరించి నన్బ్రోత్సాహపరిచె.

బందరు, రాజమండ్రి, కాకినాడలలో సంగీత హరికథా కాలక్షేపాలు

పిదప నా ప్లేదరు నతని కుటుంబమును నేను నాటుబండ్లపై రెండుజాములకు గుడివాడలో దిగి యచటినుండి బందరునకు జేరుకొంటిమి. నను దోడ్కొనిపోయిన ప్లేదరు పెద్దన్నగారి యింట బస చేసినాము. వేసవి సెలవులు గనుక యతని సోదరులందరు సచటనే యుండి రందు నొకడు వర్తకు దొకడు మునస చిద్దరు ప్లేద ర్లొక డోవరసియ రొకడు సిరస్తదారుడును, అందరును మంచి రసికులు. నన్నెంతో యాదరించి నాచే నొకకథ చేయించిరి. అపుడు బందరున గల పలువురు పిన్న, పెద్ద లేతెంచి కడు సంతసించిరి. పిదప విశాఖపట్టణమున నాకు గృతపరిచయులైన రిజిష్ట్రారుగారి యింట

బ్రవేశించితిని. నతడు మిక్కిలి దొడ్డవాడు. సకల సుగుణ పుంజము. నన్ను బుత్రవాత్సల్యముతో జూచుచుండును. బంద రొక చొడుపర్రపై సముద్రమునకు రెండు మూడు మైళ్ల దూరమున నిర్మింపబడెను. ఉష్ణసచేత మిక్కిలి క్షీణదశ పొందియున్నను నే నదివరకు జూచిన పట్టణము లన్నిటికంటె మిక్కిలి గొప్పదిగా నుండెను. నూతుల నీరు కడలి నీటికన్నను మిక్కిలి క్షారమును చేచును. సర్పచెముడు దొంకలు మెండు. ధూళి యపరిమితము. కృష్ణా కాలువ నీరు మెండుకొనుటచే వేసవియందు మాత్రమే కడు సౌఖ్యకరముగ నుండును. బలు సంగీత సాహిత్యజ్ఞులు పలువురు కలరు. విద్వాంసులకు దగు సంభాషన మిచ్చి యచటి జనులు మన్నించుచుందురు. నేనచట సుమారు నూరు హరికథలైన చేసి రెండు వేలార్జించియుండును.

లయపాండిత్యము

ఒకనాడు నే మొదటబసచేసిన యింట నొక గానసభ జరిగెను. చెన్నపట్టణము చాకలిపేట నివాసు డొక ముదుసలి సాతాని ఫిడెలరును, కాంచీపుర నివాసియుగు నొక వృద్ధ బ్రాహ్మణ ఫిడెలరును, నెల్లూరు నివాసి యొక భట్రాజు పాటకుడును, బందరునివాసి యొక జంగము ఫిడెలరును మరికొందరు ఫిడెలరును, పాటకులును, బందరులోని విద్వాంసులగు బోగమువాండ్రు, మద్దెలగాండ్రు, తాళగాండ్రును, మొదలగు రమారమి యరువదిమంది సంగీత విద్వాంసులు సభ చేసిరి. నల్లూరు ఫిడేళ్లు వాయింపుచుండి రిద్దరు పాడుచుండి రొకడు మద్దెల వాయింపుచుండు మువ్వరు కొల్పించుకొనుచుండిరి. తక్కిన వారు లయపట్టుచుండి రావార్త నే విని చిన్నగురుని పృష్టిగ సేవించి యాసభకుబోయి కూర్చుంటిని. నన్నని యాసభ చేయించిన యజమాని “అయ్యా! మీరుకూడ బల్లవి బాదగల్గిన యెడ బాదగోరెద” ననియె నందుకు నే జిరునవ్వుతో నదివరకు నాల్గవ కాలమున నారక్షరములు జూగాచేసి పాడుచున్న పల్లవి నైదవకాలము విలంబముగా మార్చి యొంటి యక్షరము జూగాచేసి మూడావృత్తములు పాడినాడను. ఫిడెలర్లుగాని పాటకులుగాని మద్దెలవాడు గాని కొలిపింపు విద్వాంసులుగాని లయకణిశము కాచుకొనలేక జూగా తెలిసికొనలేక తడబడజొచ్చి రపుడు నేను “ఇందరు విద్వాంసులున్నారు. కానియొకడైనం జూగాకు రాలేకుంట యాశ్చర్యమాయె” నని ముక్తాయించి జూగా చెల్లడిచేసినాడ నటుపై గొందరు పాడయత్నించుచు దప్పుచుండిరి. మద్దెలగా డొకసారియైన ముక్తాయంప జాలకుండె నపుడు నన్నని పురజను లింతటి లయ పండితు డిచటి కెన్నడు వ్రాలేడని శ్లాఘించిరి. పిదప నా విద్వాంసులెల్ల నాపై గావేషి వహించి కట్టుకట్టి నావకమానము సేయ బ్రయత్నించుచుండిరి. కాని మ్రింగరాని మిడిగ్రుడ్డునగు నేను వారికి లొంగకుంటిని. పై యూళ్ల నుండి వచ్చి యిదివరకచట సభలు చేసి ధనమార్జించుకొను విద్వాంసులు

కొందరు పలాయితులైరి. కొందరచటి కక్షదార్లతోగలిసి నన్నాధింప సందు వేచుకొని యుండిరి. ప్రత్యేకము రాగతాన పల్లవులు బాడుచు బదిబన్నెందు సభలయందు మెప్పు పొందినాడను. బందరు పురమెల్ల రెండుపార్టీలయ్యెను. బ్రాహ్మణులు, బాజారివర్తకులు, కాలేజివారందరును నావైపు, నాయూళ్లో బోగమువాండ్రు నాప్రతికక్షగా నుండిరి. నాకధలకు బోగమువాండ్రు మద్దెలకు రామనియు నాయూరి యొక జంగము ఫిడెలరు తప్ప మరే ఫిడెలరును నా వెంట వాయించమనియు గట్టు కట్టిరి. కోవెలపూజా ర్లందరన్నదమ్ములును వారి స్నేహితులు కొందరు చూత్రము నాతరపై నా వెన్నపాడి వాయించుచుండిరి.

టిక్కెట్టు పెట్టిన అష్టావధానము

పంతులుగారి మేడలో నొకనాడు టిక్కెట్టు సిస్టముపై నష్టావధాన మొనరించితిని. రెండు పాదముల రెండు తాళములు, రెండు చేతుల రెండు తాళములు వేసి పల్లవి పాదుచూ కోరిన జాగాకు కోరిన ముక్తాయిలు వేయుచుంట. (2) ప్రొబ్లిము మెంటల్ల సాల్వుచేయుట. (3) నల్వరకు దెనుగు నల్వరకు సంస్కృతము కోరిన పద్యములు కవిత్వము చెప్పుట. (4) వృత్తాక్షరి. (5) నృత్తాక్షరి (6) ఇంగ్లీషున నుపన్యాస మిచ్చుట (7) పూలు, గంటలు లెక్కించుట. (8) ఛంద స్సంభాషణ మొనరించుట. నాడు నూట ఎనిమిది రూప్యములు నోటీసు వగైరా ఖర్చులు పోగా నాకు దొరికెను. మరునాడు బుధవిధేయిని యను వార్తాపత్రికలో దాని ఎడిటరు నన్నుగూర్చి వ్రాసినదేమన నిన్ననీయూర విజయనగరవాసులగు బ్రహ్మశ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు గారు టిక్కెట్టు వేసి యష్టావధానము చేసినారది యొక చిన్నపనులగుంపు. వారి బుద్ధిసాహసములు మెచ్చదగినవి అని ప్రచురింపగా నేనాపత్రిక జూచి చిన్నపనులగుంపనుటకు బదుల సాధ్యాష్టావధానము సంగీతసాహిత్యములతో నిట్లవధానములు చేయు సమర్థ యింకొక్కనికుందుట దుర్లభమని యేల వ్రాయకూడదనియును, నాయష్టావధానము గ్రహించి వ్రాయుటకు కేవల సాహిత్యజ్ఞుడగు బుధవిధేయిని ప్రకటనకర్త సమర్థుడు కాదనియు నాప్రతికక్షలో జేరియుంటచేనట్లు వ్రాసెనని “కలుషహారిణి” యను పత్రికలో ప్రచురించుటచే నుభయపత్రికల వివాద మధిక మయ్యెను.

గానమున పోటీలు

పిదప నొకనాడు నాప్రతికక్షులంద రొకచో సభచేసి సంగీతమున నన్నోడింప దలచి యాసభకు శక్తుడనైననచో నన్ను రమ్మని యచ్చ నోటీసు పంపి రది రాత్రి 9 గంటల కొక నాప్రతికక్షుల మేడపై జరుపనుదేశింపబడెను. ఆనా దొక మునసబింట సాయంత్ర మారు మొదలు తొమ్మిదిగంటల వరకు హరికథ చేయుచుంటి. నామునసబు

నియోగి బ్రాహ్మణు డిద్దరు భార్యలు కలవా డతనియొద్ద నీలమణితో జెక్కిన బాలకృష్ణ విగ్రహము కల దతడు నాతో “అయ్యా! నీవొంటిగాడవు దూరదేశము నుండి వచ్చినావు. నీయం దసూయతో నిన్ను వంచించుటకై యీసభ చేయుచున్నారు. నీవచటికి వెళ్లుట నా మతముగాదు” అని తన యింట నన్నాపివేసె నంత పదిగంటల సమయమున రెండువందలమందిని వెంటవేసికొని యచట రిజిష్ట్రారు పినతల్లి కుమారుడైన యొక డిస్ట్రిక్టు కోర్టు వకీలు నాయొద్దకు వచ్చి “నీకేమియు భయము లేదు. నా శిరస్సున్నంత వరకు నిన్నెవరైన ముట్టుకొనజాలరు. తప్పక రమ్ము. నీవిపుడు రాకున్నచో నీ కీర్తికి లోప మగును” అని మునసబు నొప్పించి నందోడ్కొని సభలో బ్రవేశించె నాసభ యొక పెద్దమేడపై జరిగెను. రెండువేల జనులకు బైగా నచల నుండి రాసభలో నప్రతికక్షులరు పదిమంది సంగీత విద్వాంసులుండిరి. మేడక్రింద నల్లరి జరుగునెడ నాపక్షమున బోరాడుటకై సరిబద్దలతో సిద్ధముగ వేయిమంది కధికముగా దేపరవాండ్రుండిరి. రెండువందలకుపైగా కనిస్టేబులు(?) జనులల్లరి సేయకుండ నివారించుచుండి రిద్ద రినస్సెక్టరులుగూడ నచట నుండిరి. సంగీతసభయొక్క పరిణామదశను జూచుటకై యందరును వేడ్కపడుచుండిరి. నే సభలో బ్రవేశించినతోడనే చప్పట్లు చరచుచు “ప్రేవో”యని యందరు కేకలు వేయ దొడగిరి. సద్దడిగిన పిదప నాప్రతికక్షుల యజమాను దొకవకీలు సభలో నిలువబడి నారాయణదాసుగా రిచట గల యీ యరువదిమంది సంగీత విద్వాంసులు విద్యయందు దనకు జాలరని పబ్లికుగా నుడివినందున నీసభ జరిగింపబడెను. కనుక యీ విద్వాంసులు చేయు ప్రశ్నముల కతడుత్తరములు చెప్పవలసినది. వీరు చేయు శాస్త్రపరీక్ష కాగినచో నితడందరికన్న గొప్పవిద్వాంసుడని యంగీకరింపబడును. లేనిచో నితడు వీరినందరిని క్షమాపణ కోరుకొనవలసినదనియు చెప్పి కూర్చొనియె. నంతట నే లేచి “సభికులారా! యీవిద్వాంసులందరును సంగీతమున నాకు లోకువయని వీరలు నన్ను దిరస్కరించినపుడెల్ల వాక్రుచ్చుట నిజము. సంగీత విద్వాంసుల మనుకొన్న వారిలోనే సంగీత తత్వము తెలిసినవారుంట యరుదన దక్కినవారిం జెప్పనేల? కావున మాకు మధ్యస్తులై మీరుంట యసాధ్యముకదా! ఇప్పుడు వీరు సంగీత శాస్త్రమున ప్రశ్నించి పరీక్షించుట కనర్హులు. కారణమేమన సంస్కృతభాష కొంచెమయినను దెలిసినట్లు కాన్పించదు. సంస్కృత భాషాజ్ఞాన మిసుమంతయులేని వారికి సంస్కృతమున వ్రాయబడిన సంగీతశాస్త్ర మన్వయింప బడదు కదా! కావున సంగీతశాస్త్రము నందలి సూత్రములు కాని పద్యములు కాని నే జదువ వీరల కర్హమేగాదు. గనుక శాస్త్రచర్చ నాతో సేయుటకు వీరు తగరని స్పష్టము. ఇక శ్రోతృ రంజక స్వరసందర్భము సంగీతము గనుక వీరందరును గలిసి యొక గంట వరకు బాడనిండు. పిదప నేనొక గంట బాడెదను. ఎవరిపాట మిక్కిలి

రంజకముగ మీకుదోచునో వారధికులుగ నిర్ణయింపబడుదురు ఇది నా మనవి" యని నేను పన్నసింపగ సభికులలో నన్ను దోడ్కొని వచ్చిన ప్లేడరు లేచి "యుభయుల వాదములను వింటిమి. శాస్త్రవాదమగునప్పుడు తగవు తీర్పు మేమనమర్చులము. ఉభయ కక్షలవారు పాడి సభారంజన మొనర్చుట చూకోరిక" యనియె. అప్పుడొక విద్వాంసుడు లేచి "మీయందరికి రక్తి సేయుటకీసభ యేర్పరచబడలేదు. నారాయణదాసు గారికి వర్ణములు, కృతులు, గీతములు రావు. వచ్చిన యెడల తంబురా మీటుకొనుచు బాడవలయు" ననియె. అప్పుడు నా శిష్యులలో నొకడు లేచి "రాగము, తానము, పల్లవి పాడి సభను మెప్పించగల విద్వాంసుడు, బాలబోధపాఠములు చదువునట్లు సభలో పిళ్లారి గీతములు, జంటవరుసలు పాడుటకుత్సహింపడు. ఇదిగాక నిరుపమానముగ బ్రబంధము చెప్పి మెప్పించు కవీశ్వరున కొకవేళ వేమనశతకము, భూషణవికాస శతకములలోని పద్యములు కంఠపాఠము సేయకుంట యొక కొరతయగునా! నారాయణదాసుగారి వంటి పల్లవి విద్వాంసుని ఇప్పుడే పాటనేర్చుకొనుట మొదలుపెట్టిన పిల్లవానివలె గీతములు, వర్ణములు, కృతులు పాడుమనుట యవివేకము కదా? దాసుగారి శిష్యోపశిష్యుడనగు నేను పీరు ఫర్మాయించునవెల్ల తంబురా నాలుగుతారలు నాల్గువ్రేళ్ల మీటుచుంబాడి యీవిద్వాంసు లొకరైన యెరుగని గ్రంథము పాడెద. అంతేకాక పెక్కు వర్ణములు, గీతములు కృతులు నొసర్చి మాబోటి శిష్యులకు జెప్పిన నారాయణదాసుగారికి పీరు పాడుచున్న గ్రంథమన నొక లక్షమా? మరియు నారాయణదాసుగారు పాడినపు డీవిద్వాంసులలో నొకరైన లయగూడ వేయజాలరు" అనియె. అందుకు నాప్రతికక్షదారులు కోపించి లేచిరి. పిదప సభవారెల్ల లేచిరంతట నెంతో రణగుణధ్వుని యల్లకల్లోలము సేయుచు నెవరిమటుకు వారు సాగిరి.

బందరులో సన్మానము

ఉభయకక్షదారులు ప్రచురించు బుధవిధేయిని, కలుషహారిణీ వార్తపత్రికల పోరధిక మగుచుండెను. రెండుకక్షలకు వైరము ముదిరెను. ఒకనాడు కలుషహారిణీ పత్రికాధిపతి యింట నే బాడుచుంటిని. ఆయూరి జంగము ఫిడెలరు నాప్రక్కన ఫిడేలు వాయించు చుండెను. కొంతవరకు నే రాగముపాడిన మీద సభలో నెవరో నన్నట్లవి పాడుమనియె. అప్పుడు "పల్లవిగూడ విను రసజ్ఞు లిచటగలరు. ఏమి పుణ్య"చుసగా సభలో నుండి యొక వృద్ధ వైశ్యుడు లేచి "నేనున్నానయ్యా! పల్లవి వినగల రసజ్ఞుడ నిక పాడుమయ్యా పల్లవి" యని తన చేతనున్న పదితులముల బంగారు కడియము నాచేతికి దగిల్చె. అంత నేను మరింత యుత్సాహముతో రెండుగంటల వరకు గేవలము పల్లవినే పాడి సభారంజన మొనర్చితిని.

ఒకనాడు సింగరాజుగారి జల్తారుబట్టలను బజారులో వేలము పాడుచుండిరి. నేనచటికి మార్గస్తుడనై పోవుచు వేలమువెత్రికి లోనై మూడు వందల రూపాయలకు గొన్ని బట్టలు పొడినాడ. పిదప నే బసచేసిన రిజిస్ట్రారు గారి ఇంటికి బట్టలమూల పట్టించుకొని రాగా నతనికి జదువు చెప్పించి పెద్దవానిని జేసిన యతనియొక్క “నాయనా! ఇదేమి వెర్రి యెందుకు నీకీ పాతబట్టలు” యని రిజిస్ట్రారు గారితో “తమ్ముడా! చూచితివా, దుర్మార్గులెట్లు యమాయకునికి పాతబట్టలు తగిల్చినారో” యనెను. పిదప రిజిస్ట్రారుగా రాబట్టలు తిరిగి పంపించి వేసిరి.

బందరులో నేనున్నపుడు భీముడుగారి వేశ్య యచటికి వచ్చి నా శిష్యురాలనని చెప్పుకొనుచు నైదారుసభలలో బాడి మూడువందలార్జించుకొనియె. బందరులో బదునాలుగు మాసములుంటిని. పిదప పుర మందలి పిన్న పెద్దలుగూడి ఫేర్వెల్ మీటింగు చేసిరి. అపుడు కాలేజి ప్రిన్సిపాలు గారు ప్రెసిడెంటుగా నుండిరి. కొందరు తెనుగున గొందరింగ్లీషున నన్ను బ్రస్తుతించిరి. ఒకడు నాపై నింగ్లీషున కవిత్రము చేసి ముద్రిపించి యా పత్రికలు సభవారి కందరికిచ్చెను. ప్రెసిడెంటుగారు దాక్షిణాత్య శ్రీవైష్ణవుడు. నన్ను గూర్చి ప్రసంగించుచు “బొంబాయిలో బ్రాడ్వా ధోరణి వింటిని. ఇప్పుడట్టి ధోరణిగల వారొక్క నారాయణదాసుగారు తప్ప మన వారిలో మరెవ్వరును లేరు” అనియె. బందరులో నేనార్జించిన ద్రవ్యములో నాకు మిగిలినవి. సూటపదేడు రూపాయల విలువగల వెండి పాంజేబులు, బంగారు మురుగులు, దండకడియములు, అంటుపోగులు, పదిహేను గిన్నికాసులు, మూడువందల రూపాయల సగదును, తక్కిన సొమ్మేమయ్యెనో నాకు గుర్తు లేదు.

మరల రాజమండ్రి

గుడివాడ వరకు గొందరు మిత్రులు నన్ను దిగబెట్టిరి. నడుదారిలో గొల్లేరుంజూచి దానిపూర్వచరిత్రము విని మిక్కిలి యద్భుతపడినాడను. ఏలూరులో గొన్నాళ్లు భీముడుగారి సహవాసమున నుంటిని. ఆచట సంగీత సాహిత్య రసజ్ఞులును గవీశ్వరులును బలువురు పిల్లల తండ్రియునగు నొక నియోగిబ్రాహ్మణ చక్రీలు³⁴ నన్నెంతో ప్రస్తుతించుచు దనయింట నా హరికథ చేయించి నావలె ముఖారీరాగము పొడిన వాని నింకొకనిజూడ లేదనియె. నేదెచ్చిన సొమ్ములో చాలామటుకు భీముడుగారు సెలవు చేసెను. భీముడు గారి సెలవు పొంది పిదప నే రాజమండ్రి చేరుకొని పంతులుగారి యింట బసచేసి యభినయమున

34. నియోగి బ్రాహ్మణ చక్రీలు : ‘ఆంధ్రభీష్మ’ న్యాయతి సుబ్బారావు (1856 - 1941) జమీందారీ కుటుంబం. హిందూ పత్రిక సంస్థాపకులలో ఒకరు. రాజమండ్రిలో పబ్లిక్ ప్రాసిక్యూటర్. స్వాతంత్రోద్యమం ప్రభావంతో రాజీనామా ఇచ్చి కాంగ్రెస్‌లో క్రియాశీలకపాత్ర వహించారు.

నన్నానందింపజేసిన వేశ్మారత్నమును జూడనేగితిని. మధ్యాహ్నము ఒంటిగంట మొదలు నాలుగు గంటలవర కచటబాడి పిదప ధవళేశ్వరము మీదుగా గాకినాడకు బోదలంచి యాపెతో జెప్పగా నేడు మీకు పడవలు దొరకవు. మీరు తిరిగి వచ్చెదరు. నాయభిప్రాయము. మీరు నేను నిచట గొన్నాళ్లు పొడుచు నభినయించుచు నానందించుట యనియె. ఆపెను విడిచిపోవుటకు నాకుగూడ నిష్టము లేకుండెను. కాని విజయనగరము విడిచి చాలాకాలమౌటచే కూలీ చేతికి నా పెట్టె, మూట ఇచ్చి ఇన్నీస్ పేట దాటి వెళ్లినాడను. అంతలో వాన ముమ్మరముగా గురియవచ్చెను. గాన దిరిగి సాయంకాలమునకు పంతులు గారి యింటికి దిరిగి వచ్చినాడను.

అప్పుడు పంతులుగారు నన్ను గని మీయభినయకత్తెన్నిడిచి పో గాళ్లు రాకుండెనో? వెళ్లిపోయెదమని నాతో జెప్పి తిరిగి వచ్చినారా? కానిందు మీ సర్దా తీరనిందు అనియె. ఆ పంతులుగారు నాయందు గన్నర్చినదయకు నేనెంతయు గృతజ్ఞుడను. నన్ను గన్నకొడుకు కన్న నెక్కువ ప్రేమగా నెల్లప్పుడు సంరక్షణ సేయుచువచ్చెను. వ్యసనరహితుడగునట్టి మహానుభావుడు, విలాసపురుషుడగు నాయందంత ప్రేమనుంచుటొకవింత. అతడు మాధ్వుడు, అచట ప్లీదర్లలో ముఖ్యుడు. లక్షాధికారి మరియు విచిత్రవివాహకర్తతో మైత్రి స్మేలగుచుండును. అభినయమున నన్నానందింపజేసిన వెలయాలియింట నేబ్రతిదినమును బాడుచుంటిని. ఆయింటిపొరుగే విచిత్రవివాహకర్త యిల్లు. గాన నతడు పంతులుగారితో నే జోకిరిననియు నాదరింపదగినవాడ గాననియు నెల్లప్పుడు వేశ్మాసంగతి నుందునని జెప్పుచుండును. విచిత్రవివాహకర్త సంగీతకుఠారము గనుక నన్నెరుసుగ జూచు చుండును. బందరులో నున్న కడపటి దినములలో నమితముగా చిన్నగురుని కటాక్షమందుటచే నాయాధిక్యమున జ్వరము వచ్చెను. నాయందు మిక్కిలిమైత్రిగల గుడిపూజార్లు సంగీతజ్ఞులగు నిద్దరన్నదమ్ములు వైద్యమునందు కూడ మేటివైపుణి కలవారగుటచే నన్ను బాగు చేసిరి.

రాజమండ్రిలో దినచర్య

పిదప నాముంగురులు తీయించి శుద్ధవైదికవేషముగా నుంటిని. రాజమహేంద్ర వరమున నున్నపుడు తిరిగి నా శరీరమునకు పుటధాతువు లలరెను. పదిగంటలకు పంతులు గారితో భోజన మొనర్చుట, ఇన్నీస్ పేటలోనున్న యొక సంగీతవిద్వాంసురాలి యింట కొంతకాలము గడుపుచుంటిని. ఆమె కూతులిద్దరు నాయొద్ద సంగీత విషయములు నేర్చుకొనుటచే నాకభీష్టసేవ లొనరించుచుండిరి. రెండుగంటలకు నిద్రలేచి ఫలహారము చేసి సింగారించుకొని నన్నభినయమున నానందింపజేసిన యాపెయింట సాయంత్ర మేడుగంటలవరకు కొంత ప్రొద్దుపుచ్చుటయు పిదప పంతులుగారి యింట భోజనము చేయుటయు మామూలు. పంతులుగారి యింటి భోజనము కడురుచ్చముగా నుండెను.

పంతులుగారు నెల్లూరు వైపు మాధ్వలగుటచే వారియింట వంటలు మిగుల బ్రశస్తముగా నుండును. రాత్రి ఇన్నీస్ పేటలో నున్న నా శిష్యురాండ్ర యింట పడుకొనుట. ఇట్లు రాజమండ్రిలో షుమారు రెండు నెల లుంటిని. ఒకనాడు నన్నభియసమున నానందింప జేసిన నిపుణురాలు యాపెకు పరిచయమున్న ఒక నాయుడుగారి యింట నాచే హరికథ చేయించెను. అతడొక గొప్ప నాయుడు. అతని సన్నిహితబంధువుడు సదరమీనుపనిచేసి మిక్కిలి ధర్మాత్ముడనియు, గడు రసజ్ఞుడనియు బ్రభ్యాతి గాంచెను. బందరు పై చెప్పిన పద్యము కొంతవరకు జ్ఞాపకమున్నది.

సీ॥ ఒకవీధి కొకవీధి కొక్కొక్క యామడ
యొకయింటి కొకయింటి కొక్కకోసు
చౌడునేలల బొరలాడు గాడిదగొడ్లు
దుమ్మున ధూకులు గ్రమ్ము రోడ్లు
సకలస్థలంబులు సర్పచెముడు ముళ్లు
గొప్పవేసవి ద్రావ నుప్పునీళ్లు

ఇట్లు బందరుపై పద్యము చదువగా రాజమండ్రివారు తమ యూరిపై నొకప్పుడు పద్యము రచింపుమని కోరిరి. కాని పద్యమిక ముందు చెప్పెదనంటిని.

ఎవరో దుర్మార్గుడు విజయనగరములో నన్నుగూర్చి యొక దుర్వార్త ప్రకటించెను. నాయన్నలు మిక్కిలి భయపడి నాక్షేమము తెలుపుమని పంతులుగారికి టెలిగ్రాము వేసిరి. నాయందుపై చెప్పిన రీతిని ఆదరాభిమానములు గల స్నేహవర్గము విడిచిపోదునన్న భయము చేత ఆ టెలిగ్రాము నాకందనీయలేదు. ఆ టెలిగ్రాము నన్నభినయమున నానందింపజేసిన వెలయాలి యింటనున్న నాకిమ్మని పంతులుగారు పంపించిరి. అప్పుడు నేనచట లేకుంటచె నాపె యందుకొని విజయనగరమునకు జప్పున నేవెడలిపోయెదనేమో యని నాతో టెలిగ్రాము సంగతియే జెప్పలేదు. అపె నుంచుకొన్న యతడొక వకీలు. బక్కపలచటి పొడవగు బ్రాహ్మణుడు. వర్తకులు, స్త్రీదర్లు నప్పటికాలములో వెలయాండ్రనుంచుకొనుట యొకవిధమైన గొప్ప. అతడు నాతో “మామా! నీ భార్య వ్యక్తురాలైనది. యెందుకీ ముండల వలలోబడి వ్యర్థముగ నిట కాలక్షేపము సేసెదవు?” అని నాకొరకు స్వయముగ జుట్టచుట్టి యిచ్చుచూ విజయనగరమునకు దిరిగి బొమ్మని బోధించెను. అతని వెలయాలిని దదుముచున్నానేమో యని యట్లు చెప్పినట్లాహించితిని. అంతట దిరిగి మరియుక టెలిగ్రాము నాక్షేమము తెలుపుమని రాగా పంతులు గారు నన్ను బిలిపించి “మొదటి టెలిగ్రాముకు జవాబివ్వలేదా” యని యడిగెను. అందుకు మొదటి టెలిగ్రాము సంగతియే నేనెరుగనంటిని. అందుకాపె యొద్దకు పంపించినానని మాసోదరులకు నే క్షేమముగా

నున్నట్లు జవాబిచ్చెను. నా బెలిగ్రాము దాచి నన్నాపదలచిన వేశ్యామణి కాకినాడకు దామేశము వచ్చెదననియు నన్నచట గాచుకొని యుండమనియు జెప్పగా కాకినాడకేగినాడ.

కాకినాడ నుండి జగ్గయ్యపేటకు వెళ్లి తిరిగి కాకినాడకు వచ్చునట్లాపె మేశమును కుదుర్చుకున్న వారు వైశ్యులు. ఆ వైశ్యులలో నిద్దరు ముగ్గురు కుర్రవాండ్రు నాయందు మిక్కిలి దయతో నాపాట విని యానందించుచుందురు. వారలకు మిత్రులైన యొక వెలనాటి నియోగిబ్రాహ్మణుడు కస్తమ్మ అఫీసులో నిరువది రూపాయలజీతగాడు, మెత్రిక్కులేటు. మిక్కిలి సంగీతసాహిత్యరసజ్ఞుడు నాదోటిసంగీతగాంధ్వను నింట నుంచుకొని యాదరించు చుండును. అతనియింట నా భోజనము, అతడుగూడ నొక వెలయాలి నుంచెను. వెలయాండ్ర సహవాసము సేయుట, కొంచెము గురుని సేవ కలవడుట, సంగీత సాహిత్య రసజ్ఞత కలిగియుంట, యీ మూడుకలవారే లోకములో దరుచు భూతదయాపరులు, పరోపకారులు. వితరణజీవురై యుండెదరు. తక్కినవారల హృదయము సరసము కాదని యనుకొనుచుండును. వ్యసనరహితు లెక్కడో తప్పు తరుచుగ గొడ్డువారివలె గార్హస్థ్యదూరుల పోల్కి గరినాత్ము లయ్యెదరని యప్పటి నాయూహ.

ఆపెకొరకు కాకినాడలో వేచియుండగా ఓరాపురపు నావైష్ణవ మిత్రుడు తనయింటి కొకసారి నన్ను రమ్మని యుత్తరము వ్రాసెను. నేనొకరాత్రి బైలుదేరి పోవుచుండగ నా బండికి ముందుబోవుబండి పెద్దాపురమునకు ఓరాపురమునకు బోవురోడ్లపక్క నొకయొంతర³⁵లో బడెను. బండిపై బెల్లపు బస్తాలు కలవు. బండివాడు మొత్తములపై గూర్చుండెను. వంతర ముప్పుది నలువది గజముల లోతుగ నుండెను. బస్తాలొకటియు ద్రుక్షపోలేదు. బండి సుంతయు చెక్కుచెదరలేదు. అంతయెత్తునుండి యంతలోతుగ బడినపుడు నుగ్గునూచము కాదగిన బండిగాని, యెడ్లకుగాని, మనుష్యునకుగాని యొకింతయు హానిలేకుంటకే హేతువో యని మిక్కిలి యద్భుతమందినాడ.

పీఠికాపురములో రెండురోజులుండి నామిత్రుని సెలవుగైకొని కాకినాడకు తిరిగి రాగా నప్పటికి గాకినాడలో నన్నుండుమన్న వెలయాలు జగ్గయ్యపేట నుండి వచ్చెను. సాయంకాలము నాకు భోజనమువెట్టుచున్న రసికుడు నాసంగతి విని, నా కలంకరించి, వెలయాలి గుమ్మము వరకు నన్ను దిగదెట్టిన దయ నింతవరకు మరువజాలను. అప్పుడాపె “యుదయముననే వచ్చినానుగదా! యిప్పుడా మీరు వచ్చెదరు” అని నన్ను లోనికి దోడ్కొని పోయెను. మలినాడు స్కూలులో కొందరు చందావేసుకొని నాచే హరికథ చేయించిరి. ఆ కథకు జాటుగా నాపె వచ్చి యా రాత్రి నాతో “అయ్యా! మీరుద్యోగము చేసికొని జీవించుటే గాని, కాళ్లకు గజ్జెలు కట్టుకొని సానిపాపవలె నాడి జీవించుట యుచితము కాదు. మరియు

35. వంతర = ఎత్తైన రోడ్డు పక్కనే ఉండే చొత్తన పల్లం. గడ్డిగాడంతో నిండిన బరుకుదారి అని కూడా.

మీరెట్టి హరిదాసులో, యెంతవిరాగులో. నాకు స్వప్నము కదా? పరమపవిత్రులు నిష్కాములు చేయదగు వృత్తికి మీవంటి శృంగారశేఖరులు జొరకొనుట తగదు" అనెను. అందుకు నే జిరునవ్వున "కొలను నుండి కొండకేగిన కలహంసది తప్పుగాని కాకిది తప్పా?" యని యంటిని.

మరునాడు నేనాపెయొద్దకు బోనొల్లకుంటిని. అపుడెన్నో వర్తమానములచే సాయంత్రమునకు నన్ను రప్పించుకొనెను. అపుడాపె యప్పు నాతో "అయ్యా! మా చెల్లెలకు దయ్యము పట్టె నెన్ని ప్రతిక్రియలొనరించినను దయ్యము వడలకుండెను. ఏమిసేయుదు నదిగో యూ చీకటి గదిలో ముసుగు వైచుకొని పడుకొన్నది. ఈ దినమంతయు నాపెకుపవాసము, మీరు దయచేసినారు. హరిదాస శిఖామణులు కదా! మీ సంపర్కమున గాని యాపె కాదయ్యము విడువ దనుకొనెద చిత్తగించుడీ" యని సన్నాపెయొద్దకు గొంపోయి "చెల్లెలా! యిదిగో గొప్ప భూతవైద్యుని తెచ్చినదాస నికనైన గన్నువిప్పి చూడుము" అనియె. నాగొంతువిని యాపె కలకలసగియె. పిదన నాపె నా సన్నిధిని భోజన మొనర్చి సుఖముండెను. మొత్తముపై స్త్రీల కిట్లే దయ్యములు పట్టుచుండునని యనుకొంటిని. అట్లు కొన్నాళ్లు కాకినాడలో యధేష్టభోగములంది స్త్రీమరుకే వచ్చి పొగనావ నెక్కినాడ.

తిరిగి విజయనగరము

ఆ నావ పోవుచున్నపు డాయూపునకు వమనములు మెండుగ బోసికొని బాధ సందుచున్న నన్నొకరైన బడవలోనివారు కాపాడకుండ కెంతయో యాశ్చర్యపడినాడను. ఆ పడవలో కొందరు యూరేషియనులు మాత్ర ముండిరి. అచట స్త్రీలకు గాని పురుషులకు గాని నాయవస్థచే మది కరుగకుండుటకు గారణమేమో? క్రిష్టియానిటీ కన్యమతస్థులయెడ దయలేకుంట కది ఋజు వనుకొంటిని. సాయంకాలమునకు స్త్రీమరుపైకి జేరుకొంటిని. రాత్రి నిద్రమానియుంటచేతను, పగలుకూడ నిద్దుర లేకుండుట చేతను, బైత్తించి వమనములు వెళ్లుట చేతను, పిదప కమలాఫలములు దినుటచే గొంతుమండుటచేతను మిక్కిలిబడలిక గొని యంత్రములాడు చెంగటిగోడపై సుఖముగ నిద్రించినాడ. కడు శీతాకాలమౌటచే యంత్రముల దరి యగ్గివేడి నే బడుకొన్న తావునకు సుఖస్వర్గమును గలిగించెను. తెల్లవారినతోనే దెప్పనెక్కి విశాఖపట్టణము చేరుకొంటిని.

విశాఖపట్టణములో నాచే నవధానములు చేయించిన జమీందారు నావార్షిక మిచ్చి వేసెను. విశాఖపట్టణమునకు నేవచ్చిన వర్తమానము తెలిసి పేరన్న కాలినడక నచటికి వచ్చి, నే విజయనగరమున కాదినమే యేగుట రూఢిగ విని మళ్లీ విజయనగరమునకు

వచ్చెను. ఇట్లు పదునాలుగు మాసముల లేకాకినై గోదావరి కృష్ణాజిల్లాలకు బోయి వచ్చినాడ. మొత్తముపై నాకు మిగిలిన యార్జన మూడువందలకు దేలెను. మరి చదువుట కిచ్చగింపక హరికథలపై జీవించుటకు నిశ్చయించుకొన్నాను. ఎఫ్.ఎ. పరీక్షకు వెళ్లిన రెండు సంవత్సరములలో నొకయేడు సంస్కృతము, నింకొకేడు తెనుగు ప్యాసయినవి. కనుక తెనుగు సంస్కృతములు సమముగ నాటినుండియు నాకు వచ్చును. సంస్కృతములో గొంత వరకు గావ్యనాటకముల సాహిత్యమున్నది. కాని బొత్తిగ శాస్త్రజ్ఞానము లేకుండెను. సంగీతము నందు మాత్రము తగు పాండిత్య ముచ్చెను. విజయనగరంలో నే కావ్యరముంటకు నిశ్చయించుకొంటిమి. నేను నా భార్యయు మా రెండవయన్నగారి యింట నుంటిమి. మా పెద్దన్నయు, మూడవయన్నయును; బేరన్నయును భార్యసహితులై మా రెండవ యన్నగారి యింట్లో నొకభాగమున గలిగియుండిరి. బండరు కమానులో బేరన్న నా వెంట నుండకుంటచే నా యార్జనము మూడువందలుమట్టుకే తేలెను. నాయార్జన మం దొక గవ్వయైన నపాత్రమున వినియోగింపబడలేదు. కాని దానమునగొంత, మిత్రులయొద్ద మరచినది కొంతయును ఆదాపా పదునాలుగు నెలలోను రెండువేల రూపాయి లార్జించి యుండును. “డోంట్ కేర్ మేస్తరు” నగుటచే సూర్జితపర్చ లేకుంటిని.

విజయనగరపు డిప్యూటీ కలెక్టరుగారు ఆంధ్రశారీరము విరచించి యందులో తన వంశావళి వర్ణించుమని నన్ను గోరెను. పదిపదేను పద్యములతో వర్ణించినాడను; ఆ పద్యములు మహారాజు సమక్షమున జదివెను. మహారాజుగారు మిక్కిలి సంతోషించి పద్యము కడు రమ్యములుగా నున్నవి యెవరు చేసి రసగా దానే యొసర్చినట్లు మనవి జేసెను. అపుడచటి పండితు లీ డిప్యూటీ కలెక్ట రిట్లు రచింప జాలరు కాని మరెవరో చేసియుండురని, తెలిసియుండియు నాపేరు వక్కాణింపరైరి. నా స్వతంత్రబుద్ధియు, బరులయెడ నిర్లక్ష్యమును, ధనమందు నిర్మోహము, సంసారభారము కొంత తగులుటచే తగ్గిపోవుచుండెను. బైసంచారము కట్టుబడెను. కొంప గోడి కూర్చుకొనుమను బోధకు చెవియొగ్గక విధి లేకుండెను.

గంజాము జిల్లాలో హరికథలు

ఖర సంవత్సరమున (1891) వర్షపులేమియును, బంటల నష్టము దటస్థించె నపుడు నేను బేరన్నయు దిరిగి గంజాంజిల్లాలో నార్జించుకొనుటకు బైలుదేరినాము. శ్రీకాకుళములో మేముండగా నుర్లాము జమీందారురాలి రెండవయన్న యాయస్థీటు మేనేజరయ్య, నతడు నన్ను ర్లామునకు దోడ్చుకొనిపోయె నపుడు జమీందారురాలుగారు లింగధారణమైరి. నాచే రెండు హరికథలు చీయించిరి. సంగీతజ్ఞుల కుర్లాములో వార్షిక మీయమని రపు డష్టావధానము చేసినాడ. సభలో పండితుడైన జమీందారురాలి పెద్దన్నయు

మరికొందరు ప్రాజ్ఞులుం గూర్చొనిరి. అందులో నే జెప్పిన వ్యసాక్షరి :

శ్లో॥ ఏత చ్చిత్రపటం భాతి, శాద్బలాభం సువిస్తరమ్

తస్మి న్తనోషి ఛో విద్వన్, ఫలవృక్ష ఇవోన్నతిమ్³⁶ ॥

నా యవధానములకును, హరికథలకును సంతోషించి నలువది రూపాయిలు వార్షికము చేసి ప్రతి సంవత్సరము పదిరూపాయిలు హెచ్చించుటకు వాగ్దాన మొనర్చిరి.

ఉర్లాము చెంతనున్న లుకులాము అగ్రహారములో నొకగొప్ప జ్యోతిష్కుడు కల డత దేకసంతగ్రాహి. క్రమాంత స్వాధ్యాయవేత్త, మిక్కిలి భాగ్యవంతుడును. నన్నతడు తన యింటికి రప్పించి యొక హరికథ జేయించెను. అతని సన్నిహితజ్ఞాతులుకూడ మరిరెండు కథలు చేయించి యందరు కలిసి యొకగరిసెడు ధాన్యము రెండుబండ్ల మీదుగా విజయనగరమునకు పంపిరి. గింజలు దొరకని కరువులో రెండుబండ్ల ధాన్యము తెచ్చుటకు మావారందరు సంతోషించిరి. నా యిరువది నాల్గవయేట (1888) బాటసారి యను కావ్యమును తెనుగున రచించితిని. ఇరువది యారవయేట (1890) దంభపుర ప్రహసనమును, సారంగధర నాటకమును దెనుగున విరచించితి.

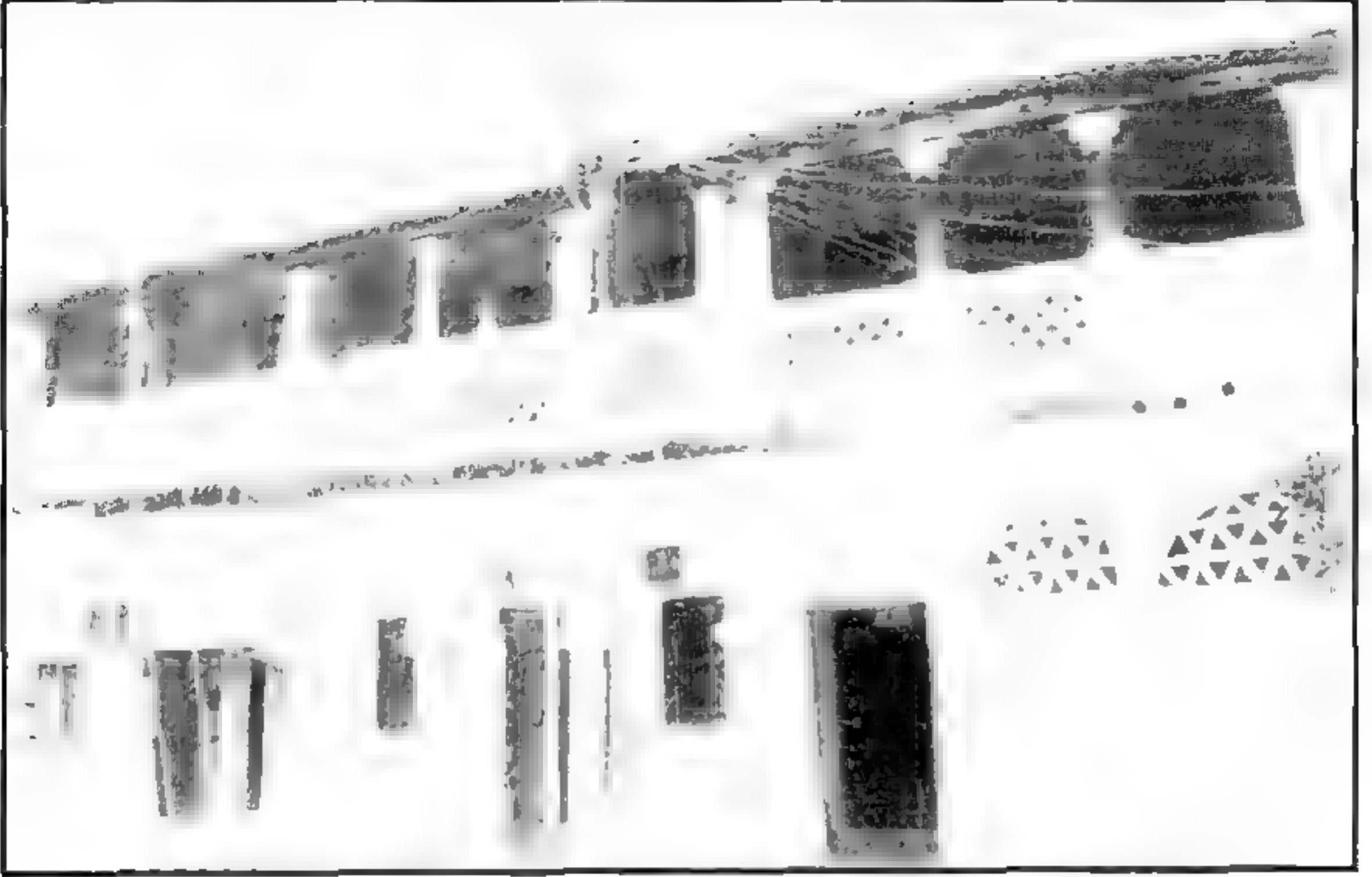
లుకులామునుండి విజయనగరమునకు మేము వచ్చిన పిదప మా పెద్దన్నగారికి బదిరోజుల వరకు జ్వరము తగిలెను. అతని భార్య ఆదినములలో నాహారనిద్రలు మానుకొనియె. సాయంత్రము భర్త పోవునని తెలిసి యాపె యిద్దరికొడుకుల నందరి కప్పజెప్పి నిదుర వచ్చుచున్నదని పడుకొనియె. సాయంకాలము మూడుగంటల వరకు లేకుంటచే మేము చూడగా అమె పెన్నిద్దుర చెందెను. మాపెద్దన్నయు నాపె పోయిన రెండు గంటలకు కాలముచేసెను. పిదప నతనికొమారుల నిరువురను మా రెండవయన్న సంరక్షణ చేయుచువచ్చెను.

మా రెండవయన్నగారి యింటి కుత్తరశ్రేణీనున్న యతని మామగారి యిల్లు వేలములో నొక వైశ్యుడు కొనెను. అతని యొద్దనుండి యేడువందల యేబది రూపాయలకు బేరన్ననయు నేనుగొని యందులో నొక భాగము మా మూడవయన్నకిచ్చి తక్కిన రెండు భాగములు మా క్రింద నుంచుకొన్నాము. ఇట్లు విజయనగరములో మా కాపురము స్థిరమయ్యెను.

భీముడుగారి బావమరిది ప్లేడరీమాని మునసబుగా జోడవరమునకు బోయెను. మే మతనియొద్దకు వెళ్లినాము. అచట మూడు కథలు చేసినాము. చోడవరములో నున్న

36. ఏతచ్చిత్ర..... : చిత్రపటంలోని పచ్చికబయలు ఏవిధంగా సువిస్తారంగా కనబడి తృప్తినిస్తుందో అలాగే పండ్లతో నిండిన చెట్లవలె ఉన్నతులైన ఏదైనాను కూడా తృప్తినిస్తారు.

యందురును మిక్కిలి సంతోషించి మాకు రెండు వంద లిచ్చినారు. మాయార్జనమునందు పేరన్నకొకవంతు నాకురెండు వంతులును. నేను మిక్కిలి ఖర్చుదారుడనౌటచే కడు కొద్దిసొమ్ము నిల్వలో నుంచెను.

విజయనగరం, కాసుకుర్తివారి వీధిలో వాసుగారు కాసుక్కొని నివసించిన ఇల్లు

విచిత్ర వివాహకర్త విచిత్ర రచన

భీముడుగారి బావగారు ఈసభ ఫేషన్లులోని కొన్నికథలు సన్ను తేసుగు చేయుచున నూర్లంటిపేరిట నూరుపథ లొసర్చి ప్రతికథ చివరను రెండు పాదములలో సీతయు రెండు పాదములలో కథయు నిమిచ్చి గీతములు వివరించినాడు. నా కథల పుస్తకమచ్చ వేయమని భీముడుగారు రాజమండ్రిలో సచ్చాధీనుగల విచిత్రవివాహకర్త గారి (కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులుగారు) కిచ్చి నక్కవ నాపొత్తము నడుగుద్రొక్కి యాతీరున దా కథలు రచించి తనపుస్తకమును ముంద చొత్తించుకొని ప్రచురించుకొనెను. నవ్విచిత్ర వివాహకర్త కాలేజీలో తేసుగు పండితుడును సంఘ సంస్కరణకర్తయు నగుటచే గ్రమముగ యానివర్కిటీ ఫెలోయై తన పుస్తకములు ఇంగ్లీషు పాఠశాలలో పాఠ్యగ్రంథములుగ బెట్టించుకొని యామూలమున ధనమార్పించుకొను చుండెను. ఇరువది యేడవయేట (1891) జిన్నగురుని దూరమొనర్చి నిర్మలస్థితిలో మార్పండీయ చరిత్రము నొసరించినాడను.

మూడువలల వరకు గంజాముజిల్లాలో హరికథలు సేయుచు దిరుగుచుంటిమి. చీకటికోట దివానుగారి రెండవకుమారుడు జిల్లాకోర్టు ప్లీడర్ సేయుచు మాకింట భోజనము

వెట్టి మిక్కిలి యాదరించెను. గోపాలపురములో నొకకథ చేసి ఛత్రపురములో నొకకథ చేసినాము. నాచే సంబరీష చరిత్రము విరచింపించిన దెవ్వాటీకలెక్టరవుడు ఎన్నను దీసికొని వేదాంతచర్చ చేయుచుండెను. మాకథ వినకయే మాకిరువది రూపాయిలు పంపెను. జిల్లాకోర్టు ప్లీడరీ సేయుచున్న మాపెద్దతల్లికొడుకును, జయంతి కామేశముపంతులు గారును కాలము చేయుటచే మాకు గంజాం జిల్లాలో చాలామట్టుకు తగిన ప్రాపకము పోయెను.

నరసన్నపేట వేశ్య

బరంపురమునుండి తెల్లవారినతోనె యిచ్చాపురము జగన్నాథస్వామి యాలయము నొద్ద బండివిప్పించి యొక యన్నదాతయింట భోజనమొనర్చితి మతడు మిక్కిలి సంతానవంతుడు గొప్పస్థితిమంతుడును. మా బండి చెంత ఛత్రపురము హెడ్క్వార్టరు ఇనిస్పెక్టరుంచుకొన్న నరసన్నపేటసానియను వెలయాలికూడ దనబండి విప్పించెను. నుదుట విభూతితో మెదలో రుద్రాక్షతావళము శరీరమున గావిబట్టతో యోగినివలె నాపె కనుబడెను. నే నామెచెంత నెన్నిమార్లు బచార్లు చేసిన నాటకకర్తవేశ్య నన్నొకసారియైన జూడకుంట కాశ్చర్య మయ్యెను. ఆపెకు సాహాయ్యముకై యాపె యజమాను డిద్దరు బంట్రోతుల నిచ్చెను. నేనాపె యుపేక్ష గనిపెట్టి సొగసుగ నొక జావళి పాడినాడ. పిదప నా చెంత కాపె వచ్చి సంగతిని భోగట్టా చేసెను. సాయంత్రము మా బళ్లు బయలుదేరునపు డాపె తన బండిలో నస్కార్చొమ్మని ప్రార్థించెనుగాని నే నందుకొప్పులేదు. మరునాడు దయమున నౌపదాతోటలో దిగినాము. ఆపెయొద్ద వంట బ్రాహ్మణుడంటచే వానిచే పండింపించి నన్ను భోజనము సేయ బల్మియొనర్చెను. పేరన్న యావంటలో భోజనము సేయనొల్లక యూరిలో భోజనము సేయ నేగెను. పిదప నాపెయు నేనును చెరువునకు జట్టుగూడి స్నానము సేయ నేగితి మాపె యాదారితో నాతో “ఇవుగో రెండువేలరూపాయిలు విలువగల నా సగలు మీ స్వాధీనము చేసెదను. నేను గొంచెము స్థితిపరురాలను. నాయాస్తి యంతయు మీ యాధీన మొనరించెదను. మీరు నరసన్నపేటలో నాయొద్ద నుండగోరెదను” అనియె. అందుకు నేను “హరిదాసుడను. మునుపు నావృత్తి యెట్లున్న నిపుడు పరస్త్రీల నొల్లను” అంటిని. అందుకేడ్చుచు నొకసారియైన దన్ను సంతోషపెట్టుమని నా చేతులు పట్టుకొని నిర్బంధించుచుండెను. అంతట పేరన్న వచ్చుటచే దూరముగనుండెను.

యజమానునిదప్ప యింకొకరిమొగము చూడనని యోగనీ చర్య నటించెడి వారవధూ శిరోమణియవస్త కొంత నా మదికి గనికరము హాస్యము నద్భుత మొనరించెను. పిదప నాపె బండి కంటనీక మా బండి తప్పించుకొంటిమి. లోకములో యోగులు, యోగినులు, హరిదాసులు, వేదాంతులు తరుచు సమయము తటస్థించువరకే ధూర్త

బకములవలె ధ్యానము చేయుచుందురు. పిల్లి చాంద్రాయణమువలె గలికాలపు వైరాగ్యము నమ్మ వాటము కాదు గదా?

శ్రీకాకుళము చేరుకొంటిమి అచట మొట్టమొదట నాచే హరికథ చిత్తగించి యచతారమెత్తించిన పంతులు స్వర్ణస్మదయ్యను. అతని కొక కుమారుడు. అతడు పొట్టిపంతులు గాన సుగుణములబట్టి. విద్వత్కండలి కన్నపానములొసగి యుచితముగా సన్మానించుచుండును. అచట టికెటు నిస్తము పై రెండు కథ లొనరించితిని. మొదట సన్నసుగ్రహించిన వేశ్యామణి అచట నుంటచే నాయూరు కొంత తీయగ నుండెను. గుజరాతీపేటలో ఘోషుడుగారి చెల్లెలు మామగారు మాచే హరికథ స్నిఫార్సు చేసి చేయించిరి. ఆ గుజరాతీపేటలో మేమారగించిన వాసందీరుచి యింతవరకు జ్ఞాపకమున్నది. గంజాంజిల్లాలో మొత్తము నాలుగువందల నగదును రెండు పట్టుపంచల చావులు నార్జించు కొని మూడునెలలు ఘోషారు కమానుచేసి యింటికి జేరుకొంటిమి. మేము తెచ్చినసొమ్ములో మిగిల్చికొనుట కొంచెము. ఖర్చు చేసికొన యనుభవించుట మెండు.

70 ఏళ్ల వయస్సులో దాసుగారు

అధ్యాయం - 6

విజయనగరము

ఖర సంవత్సరమున (1891) సీటిలేమిచే జనులు మిగుల బాధపడుచుండిరి. ఆయుక్కోనేరు, సాహసమున దానధర్మము లొనరించి పేదవడిన సజ్జనుని మాడ్చి గృహించి యుండెను. అట నూతులు ద్రవ్వించుకొని పౌరులు కాలక్షేపము సేసికొనుచుండిరి. మాయూరి ప్రభువు (ఆనందగజపతి) గొప్ప రాజర్షి యనదగువాడు. పున్నమచంద్రుని జూడగోరునట్లు చూపుల కతనిమో మెంతచూచినను దనివితీరకుండును. అతడు రూపజితమన్మథుడు. మిక్కిలి బలశాలియు. నుదారుడును, ఇంగ్లీషునందు, సంస్కృతమందు, తెలుగునందు, పార్సీయందు మిక్కిలిపండితుడు కడు మృదుభాషి. సంగీత సాహిత్యములందు విశేషాభిరుచికలవాడు. సంతత పితృభక్తు డందరిని సంతోషపెట్టుటయే యతనివృత్తి, ఎల్లప్పుడును బండితగోష్ఠి నుంచుచు విద్యాచర్చ సేయుచుండును.

మహారాజా ఆనందగజపతి

దివాంజీసాహెబుగారి కాలమువరకు రాజ్యాభివృద్ధి కలిగెను. పేదప నిద్రు మేనేజర్లు రాజ్యవ్యవహారము చూచుచుండిరి. అందులో బెద్ద మేనేజరు చాలాభాషలలో బండితుడు. పరదారధన విముఖుడు, మాధుడు. నిరంతర తపశ్శాలి, సత్కథుడు, పెక్కిల పరమ భాగవతోత్తముడు. రెండవ మేనేజరు వెలనాటి నియోగిబ్రాహ్మణుడు. మిక్కిలి తెల్లితేటలు గల మంచి వ్యవహర్త, ఉమ్మేజువారి¹ విజయనగరములో ముఖ్యముగ గోటయుద్యోగుల చెంత నవసరమైనపని, వైదికులుగాని లొక్కులుగాని ముచ్చేకలయందు పిశాచములచలె పెద్దయుద్యోగుల యిండ్లనుందురు. అందరు తన్ను గనిపెట్టుకొని యుంటయే యొక గొప్పగ నాయుద్యోగులు తలంచుచుందురు. తెలివితేటలతో ఐనిలేదు. విసుగక యుమ్మేజు వారి చేసిన వారికి దప్ప కేదో యుద్యోగము లభించును. కోటలో నుద్యోగము దొరుకుట ముంగొంగుపసిడి. జీతము కడుకొద్ది గాని కన్నీ (లంచం) మెండుగ నుండును. ఎనిమిది

1. ఉమ్మేజువారి : ఎటువంటి జీతభత్యాలు లేకుండా ఉన్నతాధికారులను కనిపెట్టుకొని ఉండి వారు చెప్పే పనులన్నీ చేసే పద్ధతి. ఇలా కొన్నాళ్లు చేసిన తరువాత ఆ అధికారి దయవూట్టే ఏదోఒక ఉద్యోగంలో నియమిస్తారు. ఈస్టిండియా కంపెనీ కాలంలో ఈ పద్ధతి విస్తారంగా ఉండేది. వారిననుసరించి స్వదేశీసంస్థానాలలోకూడా ఈ పద్ధతి చొరబడింది.

రూకల జీతగానికి గవర్నమెంటు నౌకరు సూరు రూపాయిల జీతగాదైన నందడు. పదేను రూపాయిల కోటజీతగానికి రెండువందల రూపాయిల వరకు బజారులో నిసీబు² దొరుకును.

అయ్యకొనేటికి దూర్పుతోటలో గట్టబడిన యేస్సు సంగడికాండ్ర వలె చెంగట పూర్వోత్తరములకు గొండలు కలవు. ఉత్తరమున ఛోటా హిమాలయమని ప్రసిద్ధి చెందిన వెలగాడ కొండ గలదు. కోటకు పశ్చిమ భాగమున బెద్ద చెర్వున్నది. పెద్దచెర్వు పడమటి హద్దున నిలువబడి తూర్పు వైపు పరికించునపుడు విజయనగరపు సొగసు కనబడును. విజయనగరమంత సొగసైన పట్టణ మిచటి మహారాజువంటి యుదారుడగుప్రభువు నిచటగల సంగత సాహిత్య వైభవము లింకొకచో నరుదని నాయభిప్రాయము.

సీ॥ తరుచుగ నల్లి తామరతంపరగ జివు
రించెడి విదైల మించునెద్ది
సమద గజేంద్రాశ్వ సంపద నలరారి
విజయరామ విభూతి బెంచెనెద్ది
సంతత రత్నకాంచన సమృద్ధిన్ మీరి
నెరి నలకారేఖ నించు నెద్ది
యానంద పరవసంబై జగన్నాథ వీ
క్షణమున నభివృద్ధి గాచె నెద్ది
కోటపేటలకుం బూవుతోటలకును
నీటుబోటుల కతిచిత్రనాటకముల
కాటపాటల కుద్యోగి కూటములకు
నాటపట్టెద్ది యవ్విజయనగరమిది

అని వర్ణించినాడ. విజయనగరము విద్యానగర మన దగినది. ఆశ్రయించి యిచ్చకములు బల్కుచు, సక్యవినయములు చూపుచు నుద్యోగములు సంపాదించుకొనుటచే వైదికులకు గాని లౌకికులకు గాని యోర్పలేమి మెందుగా నుండెను. శక్తిహీనుల కసూయేర్పలు నైజములు. స్వతంత్ర శక్తికలవారి కిచ్చకములతో బనిలేదు. మరి యొరుల జూచి యులక నవసరములేదు. సంగీత సాహిత్యముల బండితపామరరక్తి సేయుచు లోకముల గొట్టి బ్రతుకు నాకు రాజు నాశ్రయించుకొని యిచ్చకములు పల్కుచు నసూయ నులుకు ధూర్తబకములంగని హాస్యములు సేయుచు. వారి దంధము నుద్ధాటించుచు, నిర్లక్ష్యముగ

2. ఇసీబు = ఉచ్చాపదం. కాసువగా ఇచ్చే ధనం. కస్బి అంటే కూడా ఇదే అర్థం అయినా కొంచెం తేడా ఉంది. కస్బి పనిచేసేవాడు కొరతాడు. పనిచేయించుకొనేవాడు ఆ పని జరగడానికి ఇచ్చేది ఇసీబు. పదాల మార్పేగాని అంతరార్థం ఒకటే.

దిరుగు సన్న గూర్చి ప్రభువుతో నొకరైన జెప్పలేకుండిరి. లోకుల లక్షము లేకుండుట యధీష్ట వేషభాషలం దిరుగుట నా స్వభావము మరియు సన్మసించుట, పరమతములలో గలియుట యాత్మహత్య చేసికొనుట దేశాంతరము వట్లుట కొందరి ప్రజములు.

ఒక రాజయువకునితో పోట్లాట

ఒకప్పు డొకక్షత్రియకుమారుడును నేనును కాలేజీవచమటి హద్దున సాయంకాలము నాలుగుగంటలకు గలిసికొంటిమి.. ఉభయములము సమాన వయస్కుల మనగా బదేదేండ్లుండ వచ్చును (1881). అతనితో ముష్టియుద్ధము సేయుటకు నాకు విలాసము పొడమెను. ఇద్దరము పొడవునకు, విగ్రహపుష్టికి, బలమునకు సమానముగ నుంటిమి. అతనితో “భాయిసాహెబు గారూ! దెబ్బలాడుదామా?” యనియంటిని. అందుకారాచకొడుకు “చిత్తము” అనియెను. వెంటనే యతనికి దీసియొకలెంపకాయ ఖర్చునకిచ్చితిని. చిడప సతదు కొంతనొచ్చియు వెంటనే దొడమీద నాకొక గ్రుద్దు గ్రుద్దెను. ఇట్లొక పొవుగంట నొందొరుల గాల్సేతులం గొట్టుకొన్న పిడప నొకరు జట్టు నొకరు చేతుల లంకించుకొని కలపడి మల్లయుద్ధము సేయుచుంటిమి. ఇనులు చుట్టు కడియము కట్టి చూచుచుండిరి. కాని ఇరువంకలవా రొకరైన సచట లేకుంటచే మమ్మొకరైన విడదీయకుండిరి. ఆరగంటకు పైగా నన్మోన్మఘాతంబుల మిక్కిలి నొచ్చి యలసెయు బరువనకై చోరాదుచుంటిమి. తదుకు నావెండి మురుగుతో సతని కనుగొమ్మపై గొట్టితిని. రక్తము చిల్లున నెగరదొడగె నపుడతడు “భాయిసాహెబ్ చాలును విడువుడు” అని కొంచెము సొమ్మసిల్లెను.

నా పదారవయేటినుండి యిరువదేండ్ల వయసువరకు నాతో సహోరాత్రములు కలసిమెలసియున్న మిత్రుని జూచి “నేటినుండియు మనము సహవాసము మాను కొందము” అంటిని. అందుకతడు మిక్కిలి నొచ్చుకొన్నప్పటికి సతనితో మరమాటాడ నొల్లనైతి. అకారణవైరము నిష్కారణ ప్రేమ కొంతవరకు నావిలాసములు. ముందుచూపే గాని వెనుకచూపు నాకు లేదు.

సంస్థాన వైణికుని యవలయ కథిక్షేపించుట

ఒకప్పుడు కట్టు సూరన్న సంగీతపాఠశాలలో అస్థానవైణికుడొకడు వీణ వాయించు చుండెను. అతనికి గుండలములు మురుగులును మహారాజుగారు బహుమతి యొనర్చిరి. అతడు సంగీతమునందును, సాహిత్యమునందు, సామునందు మిక్కిలి నేర్పరి. మంచి భాస్వాస్థ్యముకల వెలనాటి వైదిక బ్రాహ్మణు డేబదేండ్లవాడు. అతడు “చింతయ మాకంద మూలకందమ్” అను కీర్తనము వాయించుచు “ఉత్తుంగ కమనీయ వృషతురంగ” మని యావృత్తము సరిపెట్టి వైరవీ ప్రసంగమని యెత్తుకొనుటచే సరిగా గ్రహమునకు జేరకుంట

చూచి నేనప్పుడు “అయ్యా! యింత గొప్పవైజికవేషము వేసి యీపాటి ముక్క దిన్నగ వాయింప నేరకుంటిరి. యీపాటి లయజ్ఞానము లేని మీకింత భృతి యెట్లు వచ్చె నయ్యో పామరలోకము” అని యంటిని. అందుకతడు కనుల నిప్పులు రాల్చుచు “ఏదీ నీవు సరిపెట్టుము” అనియె. వెంటనే సరిగబాడినాను. అదిజూచి చోకలేక దగ్గలేక “సరే బాగున్నది” అని వీణ చాలించి రాజువారి సెలవై నదని డాబుసేయుచు లేచిపోయెను.

డిప్యూటీ కలెక్టరు దబ్బర

మహారాజుగారితో నేజేసిన పద్యములు తా రచించిన ట్లబద్ధమాడిన డిప్యూటీ కలెక్టరు, నన్ను దనయింటికి బిలిపించి భోజనము వెట్టించి సత్కరించి యొకపంచలచాపు నొక పుష్కరాగమణి చెక్కిన బంగరుటుంగరమును నాకు బహుమతియొసర్చి “అయ్యా! యాంధ్రశారీరమున మొదటిపద్యములు నేజేసినని రాజుగారిసభలో బల్కినాడ గనుక మీరవినే జేసినట్లు ప్రచురింపగోరెదను” అనియె. అందుకు నే నప్పి “నియోగుల పర్చు దీసినారేమయ్యా! ఇంత ఉద్యోగము నింత తగువరితనము తుద కిట్లు లబద్ధము లాడించెనా? రాజుగారియొద్ద నా పద్యములు చదివి నాకు సిఫార్సు చేయుట కొప్పుకొని యిట్లొసరించుట న్యాయమా? ఇదిగో నే ద్రావిడుడ నడిగినవారితో నడుగనివారితో దప్పు మరెవరితో మీ దబ్బరను బ్రకటించను” అంటిని.

హరికథలలో దుష్టవర్తన ముద్ఘాటించుట. లేనిదుఃఖమును బైపెట్టుకొని మిగుల నాయంతట నే బాధపడుచుంట నా యవివేక చేష్టలు.

నా హితుడు బొడ్డు వెంకటేశము దొర

మా పట్టణమున గోటలోదప్పు దక్కిన యన్నివీధులలోను నా హరికథలు జరిగెను. నా హరికథలు కొన్ని విని నా క్లాసుమేటగు బొడ్డు వెంకటేశ మనునతడు మిక్కిలి హితు డయ్యెనతడు వెలమ. నా సమవయస్కుడు. స్కూలులో జదివినప్పటికన్న నాకు స్నేహితులు తగ్గిరి. క్రమక్రమముగా మిత్రు లనదగువారు కడుకొంచెము సంఖ్యగ నుండిరి. ఔను. వయసు మీరినకొలది నిజమగు మిత్రులుంట యరుదు. సంసారబంధమున నుండువార లాత్మలాభపరులౌటచే నితరులయెడ మైత్రివిశ్వాసము లగుపర్చజాలరు. మొదటి నుండి తుదవరకు మిత్రులుగా నుంట యెక్కువ పుణ్యాత్ములకు దప్పు నందరికిం దొరకదు. త్రాగుడు నేస్తము, వ్యభిచారపు చెల్మి, ధనాశతో జేయు మైత్రి తుదముట్టనేరవు.

చోడవరములో డిస్ట్రిక్టు మునసబుగారి యాదరణ

చోడవరములో మమ్మాదరించిన మునసబుగారి యొద్దకు దిరిగి పోతిమి. చోడవరము తామరఖండీనీరు మిగుల మందమచట. హరికథకు నిర్ణయింపబడిన

కాలమునకు దప్పక వర్షమువచ్చుట. చుట్టుపట్ల నైదారు క్రోసుల దూరమునుడి కధ వినవచ్చినవారు వర్షాటంకముచే గధ నిల్చిపోయినందుకు యజమానులను, మమ్ములను దిట్టుచు బోవుట యిట్లేదనిమిది పర్యాయములు జరిగెను.

ఒకప్పుడు మున్నబుగారును నేను నాలుగైదు మైళ్లవరకు నిద్దరమే కాలినడకతో సైరు వెళ్లినాము. మామళ్లుదలలో జప్పున నాకసమున నల్లమబ్బులల్లుకొని గాడాంధ కారమును గలిగించెను. పిదప రోడ్డుపై మేము నిలువబడజాలయని యంతవడి బెసుగాలి రువ్వుసాగెను. వెంటనే యేసుగు తొండములంతలేసి ధారలతో వాన గురియసాగెను. వడగలిదెబ్బలు సహింపరాకుండెను. భూమిపై మోకాలుబంటి వరద పారుచుండెను. మేము పదుచు లేచుచు నింటికి మళ్లీవచ్చుచున్న సమయమున జప్పున ముససబుగారు నా రెండు కాళ్లు పట్టుకొని సాష్టాంగపడి “యయ్యా! మీయందు నాకుగల భక్తి యీలోకములో నాకెవ్వరియందును లేదు” అనెను. అప్పుడు జిరునగవున “అయ్యా! మీరు గ్రాడ్యుయేటులు, మిక్కిలి చదువుకొన్నవారు, కొన్నాళ్లు ప్లీడరు చేసి లోకులమంచిచెడ్డలు కనిపెట్టినారు. ఇప్పుడీ యధికారమున నానావిధ జనుల బరిశీలించియున్నారు. నాకన్నపెద్దలు కదా! యీ వెర్రి మీకెట్లు కలిగెను? పంచమహాపాతకులలో సగ్రేసరుడనగు నేనా మీకు వందనీయుడుగా దోచినాను. “జేయునది మాఘస్నానములు, దూరునవి దొమ్మరిగుడిసె లన్నట్లు హరిదాసుడనని పేరు పెట్టుకొని యొరులకు నీతిబోధించుచు, సంతతము దుష్ట చేష్టలు సేయు నాబోంట్లు బ్రాహ్మణ వర్ణమున బుట్టి చండాలకృత్యము లాచరించు వారలంబోలి దండనీయులు కాని మాస్యులు కానేరరు. నాచూపు పరస్త్రిలయందు, పురియు దుర్వసనా సక్తుడ నట్టి నన్నొక ధన్యునిగ జేసి నవివేకులు కొనియడిన జెల్లునుగాని మీచోటి చదువుకొన్నవారు, వ్యసనరహితులు, పరదారధనవిముఖులు, వివేకచూడామణులు నగువారలిట్లు బ్రతిమాలి పిశాచముపట్టినట్లు త్రాగుబోతు వలె మూఢునిమాడ్కి చిల్లకాయవలె నావంటి దుష్టవర్తనుని కాళ్లకు సాష్టాంగమొరుగుట తగదు” అంటిని. అందుకతను కన్నులనీరు నించి “యాహా! నా మనసు మీరు కనిపెట్టజాలరైరి. మీరు వివరించిన దుష్టవర్తనము మీయందుంట నాకు స్పష్టమైనప్పటికి నెద్దియో మీయందొకశక్తి కలదది నాకిట్టి భక్తి కలుగజేసెను” అనియె పిదప నేడుగంటల రాత్రి ఇల్లు జేరుకొంటిమి. తువాలుతో నతడు నాయొడ లొత్తుచు “ఏమయ్యో! యిన్ని చుడికట్ల వర్షములో దుక్కుదలదడిసినను మీజుట్టున కింతయుదడి యంటకుంట యాశ్చర్యము. మీ కొప్పెంత సాంద్రము గుడాకేశు డవయా” యని నవ్వెను.

నేనెట్టి దుర్గుణములగపర్చినను కనికర మామునసబు కొంచమైన నసహించుకొన కుంట యాశ్చర్యము, అత డతని భార్యయు నన్ను గన్న తల్లిదండ్రులకన్న నెక్కువగ

భోజనము పెట్టి సంరక్షించుట నేనెప్పటికి న్నరువజాలను. ఆహా! పుణ్యాత్ములకు లాతివారి దోషము లగుపడవు కదా!

ఇచట నాచే నచలము కాక్షేపింపబడిన వైణికశిరోమణి చోడవరపు వాస్తవ్యుడు. అతడు రచించిన కొన్ని స్మరణతులు, చర్లము లచటి యతని బంధువులచే జదువబడగా నే సమర్పించుకొనుటకు వీలులేని తప్పులుపట్టిన నాసంగతి యచటివా రతనితో జెప్పిరి. అందుకతడు నాపై మరింత గుఱ్రుచుండెను.

పప్పు వెంకన్న గాయక వైణిక శిరోమణి

పప్పు వెంకన్న కాలము చేసెను. వేలకొలది జనుల నతడు రక్తి నోలలాడింపదగు ప్రశస్తతరమగు శారీరముకల గాయకమణి. వీణకూడ సుందరముగ వాయించును. ఎన్నియో నాలుగక్షరములు గూర్చి యేదో పేరుపెట్టి యొకపుస్తకము పన్ని ప్రచురించిన వానికెల్ల జిరకాల మీలోకములో బ్రభాత నిలుచునుగాని స్థావరజంగములు కరుగునట్లు దివ్యశారీరమున గానముజేయు కేవలసంగీతజ్వలవిద్య వారితోడనే సమాప్త మగును గదా! యొకవేళ గ్రామఘోనులవల్ల పాటలు నిల్చి చేసినను వేళవేళకొక విధమగు రక్తి కన్నర్పు గానవైభవ మొకమూల చూచినమాత్రమున నేపాటి సంతృప్తి చేయజాలును? నేనెరిగినమట్టుకు పప్పు వెంకన్నవలె దూరశ్రావ్యముగ సుశిక్షితమగు శారీరము కలవా రరుదు. అట్టి ప్రశస్త గాయకుని వెలుపల మిక్కిలి మెచ్చుకొనుచుందురు. కాని యైదురూకల కన్న నెక్కువ జీతము చేయించుదని రాజుగారితో నొకయాస్థాన గాయకుడైన సిఫార్సు చేయుకుంట కేహేతువో! నాకు తెలిసిన కారణమొర్పలేమియే.

తీయసీటి సరస్సున మొసళ్లున్నట్లు రాజులయొద్ద గనిపెట్టుకొని పాతబదులుచే మొగమాటు చిక్కించుకొని తమకన్న నెక్కుడు విద్వాంసుల జొరనీయక నొకవేళ నెట్లో సన్నిధిని చేరిన, వారలపై తప్పక రాజుల కసహ్యము పుట్టునట్లు పాపములు గల్పించుచు గొండెములు చెప్పుచుందురు. సర్వలోకరంజకగు విద్యావైభవము కలవా డొకచోదల నమ్ముకొనదోడు కదా! నౌఖరీ చేయువారు దారులౌట యరుదు. కావున నాస్థానములయం దర్హుల కుచితసత్కారము తరచుగ లభింప నేరదు. సాహిత్యము తెలిసిన వారు లోకులలో మెండుగ నుడురు. కాని శ్రుతిలయల నెరిగిన వారు సంగీతజ్వల మనుకొన్నవారిలోనే యురుదైనప్పు డితరులలో జెప్పనేల? సంగీతమెక్కడనో గొద్దళ్లకు దప్ప లోకమంతట నా ఘోష మొనరించును, సంగీతజ్వల నలంతిగా జూచెదరు.

గవర్నమెంటు నౌఖరు మొదటి గౌరవనీయు డందు క్రిమినలధికారి శ్రేష్ఠుడు, సివిలు రెండవ రకము. మావైపు భోజనము చేయువేళ ఫస్టుక్లాసు పంక్తిలో మొదటి

విస్మరి డిప్యూటీ కలెక్టరు గారు తరువాత శిరస్తాదారు గారు, తరువాత సబ్ మేజిస్ట్రేటు గారు, తరువాత మునసబు గారు, తరువాత ఇన్ స్పెక్టరుగారు, తరువాత హెడ్ గుమాస్తాగారు, తరువాత నాజరు గారు, తరువాత ప్లీడరు, తరువాత చిల్లరి గుమాస్తాలు, రెండవక్లాసు పంక్తిలో స్కూలు మాస్టర్లు, పిదప దిక్కుమాలిన పంక్తిలో పండితులు, వైదికులు, కొట్టకొనకు గాయకులును, భిక్షకులును.

శాస్త్రులకు, నవధానులకు, కపిశ్చరులకు గాయకులకును మన్నన కొంచెము, సుగుణములకును, బాండిత్యమునకును పబ్లికులో మన్ననము లేదు. అధికారము కొలది, ధనము కొలది గౌరవము చేయబడుచుండును. సానిపాపలకు, మద్యమునకు, దావాలకు, గుక్మజట్టిలకు, మోసగాండ్రకు, గొండెగాండ్రకు, కొరమాలిన డ్రస్సులకు గుఱ్ఱపుబండ్లకు, రిఫ్రెష్మెంటు రూములకు సొమ్ముదందుగ మెండు. "కల్లుకిచ్చునట్లు చల్లకీయజాల" రను సామెత యెంత నిజము! అన్నసత్రములు వేయుట, చెర్వులు, నూతులు త్రవ్వించుట, దేవాలయములు కట్టించుట, విద్యార్థులను బెంచుట, యగ్రహారములు సేయుట, కపిశ్చరుల నాదరించుట కలలోని వార్త లయ్యెను. కోర్టుల ప్రమాణాలబద్ధము లన్యాయములకు, పోలీసు స్టేషనులు దొంగతనములకు, మున్సిపాలిటీ మురికికి, దేవతాలయములు వెలయాండ్రకు, తీర్థములపరిశుద్ధికి, కల్మి పాపమునకు, విద్య మోసమునకు, హేతుభూతములుగా దోచెడిని.

తెల్లదొరలను అనుకరించుటతో వెనుకపడిన సంస్కృతి దర్పములు

విచిత్రవివాహకర్తతో ఒక సన్నివేశము

జాతివిపక్షత లేదు, ఇంగ్లీషు విద్య యుద్ధోగకారణము. ధనమూలమగుటచే నీచ జాతుల కగ్రవర్ణములు చులకనయ్యె. స్వవృత్తిచే బ్రాహ్మణులు చెడిరి. వేదబాహ్యుల పాలనమగుటచే శ్రుతిస్మృతిధర్మము లడుగంటెను. బ్రాహ్మణులమని క్షత్రియులమని, వైశ్యులమని చెప్పుకొనుటతప్ప వర్ణాశ్రమధర్మములు బొత్తిగ నశించెను. మెట్టవేదాంతము ముదిరెను. క్షామములు హెచ్చెను, దిక్కుమాలిన జాతులవారు దేశాంతరముల నుండి వచ్చుటచే ప్లేగు మొదలైన విచిత్రరోగములు హిందూదేశమున వేటాడుచుండెను. మన చేతులతో మనకన్నులు పొడుచుకొను సమయము వచ్చెను. పన్నులు బలమయ్యెను. భోగేచ్ఛ మెండయ్యెను. ఆయు వల్పమయ్యెను. సిగ్గులేని మొండిబ్రతుకున కిప్పుడా కాలమయ్యెను. స్త్రీలకు బాతివ్రత్యము పురుషులకు సూన్యత ముంట యరుదయ్యెను. స్వర్గము విజనస్థలమయ్యెను. తపసెట్టిదో తెలియదు. ట్రేయిను నడుపుట, టెలిగ్రాఫు పోస్టు నిల్పుట, ఆనకట్టలు కట్టుట, పొగయోడలు నడుపుట, బెల్మాన్ లెగిరించుట, ఫోటోగ్రాఫులు తీయుట, ట్రాముబండ్లు దోలుట, మోటారుబండ్లు నడుపుట, బైసికిలు

చేయుట, విచిత్రములగు నాయుధములు పన్నుట, శస్త్రచికిత్స లభివృద్ధి నొనరించుట యనినయుందెలిసినట్లు యొద్దియుందెలియక చచ్చుట కలి మాహాత్మ్యము. గోబ్రాహ్మణుల యెడ గౌరవము సున్న, భక్తిజ్ఞాన వైరాగ్యములు శబ్దమాత్రము లయ్యెను. హిందూ దేశమున మనుష్యసృష్టి ఖిలమయ్యెను. కోతులకు మనుష్యులకు నదుమ స్థితిగల మనుష్యుల వంటి మృగములు భరతవర్షమున బుట్టి పెరుగుచుండెను.

ఇచ్చకముల వారు

మా ప్రభువువారు (ఆనందగజపతి) శుక్రవారము పార్టీలు చేయుచుండిరి. ఇచ్చకములు బల్కుచు, నెంగిలిబ్రాందిం ద్రాగుచు, గొడ్డుమాంసము దినుచు, నవ్వాకులో, చెవ్వాకులో వచ్చీరాని యింగ్లీషు బేలుచు, దెకలినప్పుల నప్పుచు, ధనభోగంబుల యాశచే దెలవార్లు నిద్దుర మానుకొని పిశాచములవలె జోగుచు, ప్రొఫెసర్లమనియు, బండితుల మనియు, నుద్యోగులమనియు, దంధములు చూపు బ్రహ్మబంధులను, అగ్రజాతుల నిరసించు నధమవర్ణములును, పరువుమర్కాడ లటుండనీ, గుఱ్ఱపుబండి, ఈజీచైరు, టోపీ, కోటు, పంట్లము, జూటు, క్లబ్బు, రిఫ్రెష్మెంటు రూము, బానిసరికము, దేహములందు జాడ్యము, మనములందు ద్రోహచింత, లిప్షుటీ హిందువుల బ్రతుకున ముఖ్యములు. ప్రస్తుతము హిందువులకు జేయదగిన పని యేమి? లోకములో దమపేరుండనీయ కేదో యుపాయమున నశించుటయే. పౌరుషజ్ఞానకీర్తులు లేని బ్రతుకెందుకు? క్రమముగా హిందువుల పేరు జగతిలో నశించనీ: యడవిలో నంచరింతునా స్వేచ్ఛగా; బాధించునధికార్లుండరు, పన్నులు లేవు. ముస్లింపాలిటీ బాధలేదు; దేశక్షామమునకు వచ్చెను త్రొయిను; హిందూదేశములో నిపుడేమున్నది? గాజుపెంకులు మెడకోసుకొనుటకు, ధనమంతయు దిగంతములు వట్టెను. వానలేమిచే ధాన్యములు లేవు. ఉన్నమట్టు కెగుమతి, పైదేశముల నుండి మనకవసరమైన వస్తువులేమియు రానక్కరలేదు. దూరదేశములతో నోడవర్తకము జేయ జరుగురు లేదు. ఆనకట్లు, ధూమశకటము, పొగయోడలు భరతవర్షమునకు చేటు దెచ్చెను.

ఇప్పుడు కర్తవ్యమేమి? మంచిస్థితి హిందువుల కెట్లుబుద్ధును? చావులు లేని హరయోగులు, మృత్యుంజయులగు బ్రహ్మర్షులు, వివిధ యజ్ఞహవిర్భాగములు తిని క్రొవ్వి న దేవతలేమైరో? అంతఃకలహము లింతకు కారణము కదా? భరతవర్షమందు కొనకు క్రోతి తగవయ్యెను. ఓర్పుకొన్నచో మంచికాలము తిరిగివచ్చును కాబోలు. ఔను బహుళపక్షము పిదప శుక్లపక్షము చచ్చును గదా. భవిష్యద్భారత వర్షజనులకు సుఖమబ్బక తీరదు. మనకు కష్టములు తప్పవు. కాబట్టి యొర్పుకొందము. అయ్యో! క్షణకాలమైన సహింపరాదుకదా వీరల దౌర్జన్యము. జాతులు చెడనీ - గోహత్య ప్రత్యక్షముగ

నహోరాత్రములు జరుగుచుండనీ, వైదికకర్మములు మంటగలియనీ, వర్ణాశ్రమధర్మము లడుగంటనీ, హిందువుల మర్యాద మంటగలియనీ, కూటికొరకు అగ్రవర్ణము లధముల నాశ్రయించనీ, హీనజాతుల రొట్టె నేతబడనీ, హిందూదేశీయ విభవము లాతివారలు కొల్లగొట్టి కైకొననీ, కరువులు రానీ, రెప్పపాట్ల పలె శతాబ్దములు మారును గదా? యెప్పటికైన బురాణములలో జదివినట్లు శ్రుతిస్మృతి ధర్మపరాయణులు, ధర్మపీరులు కలిగెదరా? యాకసమున దాచురలు మొల్చునా? మనము మన మౌదుమా? జపాన్, చైనా, పర్ష్యా, రష్యా, టర్కీ, గ్రీస్, ఇటలీ, జర్మనీ, ఫ్రాన్సు, బ్రిటానియా, అమెరికా యిందరికి “నేషనాలిటీ” కలదు. హిందువులకు “నేషనాలిటీ” యెప్పుడైన గలదా? లేకిప్పుటి వలె పూర్వముగూడ హిందువులుండిరా. పూర్వమెట్లుండినను ప్రస్తుతము మనము మనుష్యులము కాము, బంధములో బంధము: దుఃఖములో దుఃఖమిప్పుటి హిందువులకు విధి వ్రాసెను. ఇక మన దేశము, మన చర్లము, మన మతము నను నభిమానము వదలుకొని జీవచ్ఛవములభంగి దిరుగుచుండుటయో, లేక తొంటి మర్కాద నిల్చుకొంటకై పాడుపడుటయో! వెర్రి కుదిరిన గాని పెండ్లికాదు, “వైస్ వెర్సా” జీవనములు జలబుద్ధుడముల వంటివని యెంచి శాశ్వతఖ్యాతిని దలంచి తొంటిమర్కాద నిల్పదలంచి యహరహములు హిందువులు ధర్మప్రతిష్ఠకై చచ్చుచుండుదు. కొద్దికాలములోనే మనతపస్సు పడును. దేవుడు తిరిగి శుక్లపక్షమును గలుగజేయును. పోయినట్లై తిరిగి శుక్లపక్షము పచ్చును గదా. మధ్య మన చావు తపస్సులేమి ప్రయోజన మనెదరేని వర్తమాన హిందువులారా! మన బ్రతుకే మనచావు, మనచావే మన బ్రతుకని రూఢిగ నమ్ముకొనుడీ. మరణ యజ్ఞములో మొదటి హోమముగ వ్రేల్పబడతగిన వారు “సోషలిఫార్మర్స్”, నౌకర్లును, వర్తకులు, వ్యవసాయదార్లు మాత్రము మిగలనీ తక్కినవారందరు నిర్మల హృదయముతో మృత్యువు నేదిర్చి శాశ్వత విఖ్యాతిగాంచనీ.

ఉభయభ్రష్టులు

ఇట్లు గురుబోధ మహిమచే దలంచుచు మింట మిద్దెలల్లుచు నాత్మారాముడనై యొకనిం జూచినపుడు డయ్యో వెర్రిముండకొడకా నీతండ్రి తద్దినమంత్రము చెప్పి చెప్పి పాత్రలు పట్టిపట్టి జన్మిదము లొడికియొడికి దర్భపోట్లు తినితిని నీకీదిక్కుమాలిన చదువు చెప్పించగా దుదకు నీరూపమిట్లు మారెనా? మీతండ్రియవధాని, నీవు గ్రామనౌకరువా? నీవేష మడిగి కొన్నట్లున్నది. కోటు బూట్లు వేసినంత మాత్రమున దొరవైతివో? బొద్దెంకల వలె మీనములుంచితివా? ఇంగ్లీషు తిన్నగరాదు, స్వభాష నొల్లవైతివి. ఓరీ! యుభయభ్రష్టుడా! నీవేనా వైదిక బ్రాహ్మణుడ విదియేనా నీ వేదచోదితకర్మము? నీవాళ్ల యొద్ద దాబుసేయుట. పైవారి బూట్లు కాలావులు తినుట నీనుదట వ్రాయబడెనా?

కులకాంతను వేశ్యగ నుంచతగునా? పర్జశాలల తపసానరించుకొనుట మాని వైదిక బ్రాహ్మణు లిట్లధమ వృత్తి బూనుట గ్రహచారము. ఇప్పుడే తొమ్మిదిగంటలలోపున తండ్రి తద్దినము బెట్టుకొని దొరగారియొద్దకు బోవుచున్నాడీ వెలనాటి నియోగి సిరస్తాదారుడీ పని యితనికి గొంత యుచితముకాని యింతకన్నమేలు వీడు కత్తి చేబూని చచ్చుట ఓహో! విశ్వనాథశాస్త్రి గారు డబులెమ్మే. వీడి చదువు మండ, వీడొక యధమనౌకరు. శుద్ధశ్రోత్రియునివలె గోష్ఠాదమంత పిలక యుంచినాడు: బాగున్నది. ముండమొగము వలె మీసములేవు సరే గంధముబొట్టు మరెంత స్ఫుటముగ బెట్టుకొన్నాడో? తురకవాని దగులుకొన్నను పొత్తిపంచమడి మానసట్లు. భాష మ్లేచ్ఛితము వైదిక వేషము. ఓరి కుక్షింభరుడా! యీపాటి నీ బానిసరికము మానుకొని మెదకు బండకట్టుకొని నూతబడుము. పోలా వెంకట సోమయాజులుగారి కుమారుడు యజ్ఞేశ్వరుడు. ఎంత సొగసుగ నున్నదిరా నీ దొరవేషము, నీయందమార. యెడలినిండ దూదియంటించుకొనుము కొంతదొరను బోలియుందువు. అదుగుకొన్నను జరుగనపుడు నౌకరీ చేయమన్నాడదే యొక మాధ్వుపంతులదే యొక శ్రీవైష్ణవు డిరువురు స్కూలుమాస్టర్లు. గొర్రెలకైన బెదురుదురు కాని వీరలకెవరు లక్ష్మపెట్టరు. పూర్వకాలమున రాజులచే వసతులు పొంది యన్నివిధముల బ్రాహ్మణులు, నియోగులు తప్ప మిగిలిన వారందరును షట్కర్ములుగ నున్నారు. ఏలాగునైన బ్రతుకవలయునా? పొట్టకై బానిసరికము సేయక తీరదు. కొలువునకు బ్రాహ్మణ కర్మము చాలాదూరము.

ఇట్లు తలంచుచుందును

“ఏమయ్యో ! యెపుడు వచ్చినావు?”

“మొన్ననోయి”

“అగుమాగుము. కొంచెము చెప్పు. లండనుసీటీ యెట్లున్నది ? నీకు భోజనమెట్లేమి నేర్చుకొంటి వెందుకు పనికి వచ్చెదవు?”

“లండనుసీటీ చూచి తీరవలెనుగాని చెప్ప శక్యము గాదు. అచటి బ్రతుకు మిక్కిలి కాస్తీ. నామట్టుకెంత క్లుప్తముగా వాడుకొన్నను షుమారు నెలకు రెండు వందలకు మించినది. నా భోజనమొక హోటలులో. యెన్నో హోటల్సులో “పూర్ వెజిటేరియన్స్”. దొరసానులే వంటకు, మరియొక విచిత్రము విన్నావా? యిచటి కలెక్టర్లు. డిస్ట్రిక్టు జడ్జీలు మొదలు గొప్పయాఫీసర్లక్కడ కూర భుజమున మోసికొందురు. వీరచట జీవనాధారమునకు గౌరతవడినవారిలో నొకరు. మనకు ప్రభువు లిచట. వీరికి జీటికిమాటికి గుట్టుపుబండి, మన సొమ్మెల్ల వీరి జీతములకే చాలకున్నది. నేను బారిష్టర్ ప్లాసయినాను”.

“బాగున్నదచట సశించకుండా తిరిగి పరువుదీయ నేల వచ్చినావు? నిన్నలుపు కొన్నారా తిరిగి బ్రాహ్మణులలో?”

“మనవాళ్లకు నీతి జాతి యేమోయి. మొన్ననే కలుపుకొన్నారు. స్వల్పప్రాయశ్చిత్తమే, జుట్టు గొరగలేదు, కోరిన యెడల దొరలనుగూడ దమలో గలుపుకొను సామర్థ్యము మన బ్రాహ్మణులకున్నది నుమా. తిరిగివచ్చుట నా తప్పే ఈ దిక్కుమాలిన మనదేశములో బ్రతుకుట కన్న సీమలో జచ్చుట సయము. నాయుధిప్రాయ మిపు డిండియాలో సారము లేదు. తెల్పితేటలు గల హిందువులు దేశాంతరములకేగి మనదేశమునకు బేరు దేవలయును. పోదునా?”

వీడు కొంత మంచివాడు. నిర్భయముగ పరదేశములలో జరుపుకొని వన్నెమీరి మనకుబేరు దెచ్చెను. కానీ వీడదేశములోనే బారిష్టరుగానుండి సంపాదించి మనవారిని మరికొందరిని దనయొద్దకు రప్పించి బాగుసేయవలెను.

ఇదుగో మహారాజుగారు పూలదోటకు విచ్చేయుచున్నారు. కదుదొడ్ల రాజుకొడుకు గాని యితడొకసారి లండన్ వెళ్లిన బాగుండు సచటి వార లిట్టి రాజోత్తముని జూచి మిక్కిలి సంతోషింతురు. ఈ పండితులీయుద్యోగు లీ నౌకర్లు స్వలాభమును కోరువారే కాని మహత్కార్యములకై మహారాజును ప్రోత్సాహ పెట్టజాలరు. నాబోటి రాజుగారిని గలిసి కొనుట తటస్థించినచో సట్టిసలహా తప్పకచెప్పుదును. ఇట్లు తలంచుచుండును.

రాజమహేంద్రవరములో శ్రీరామనవమి

రాజమహేంద్రవరమున శ్రీరామనవమి హరికథలు చేయనేగినారము, అచట వసంత నవరాత్రములు మిక్కిలివైభవముగ జేయుదురు. తాటికమ్మలచే దట్టముగా సందులు, గొందులు, రోడ్లు మూసి పందిళ్లు వేసెదరు. నానావిధ జను లిసుకవైచిన రాలకుండ గుమిగూడెదరు. పందిరి కగ్ని తగిలినచో పీపిల్సుపార్కు ముచ్చట³ జరుగక తీరదు. పీర్ల పంజాలవలె బలుతావుల నుత్సవము నిలిపెదరు. కొన్నిచోట్ల నాచురంగు కొన్నిచోట్ల హరిభజనములు. కొన్నిచోట్ల వాద్యవిశేషములతో గోలాహలముగ నుండును.

3. పీపిల్సు పార్కు ముచ్చట : 1883 - 84 సంవత్సరాలలో మద్రాసులో ప్రతి డిసెంబర్ నెల ఆఖరివారంలో రాణీతోట ఆనందే పీపిల్ పార్కు ప్రాంతంలో ట్రేడ్ ఫేర్ వంటి ఎగ్జిబిషన్ భారీ ఎత్తున జరపడం మొదలయ్యింది. వీటికి పార్క్ ఫేర్ వేడుకలు అనే జనవాడుక. ఎదురుబొంగులు, కొబ్బరిమట్టలు, చౌక కొమ్మలతో పెద్దపెద్ద పందిళ్లు వేసి ప్రదర్శన జరుపుతుండేవారు. 1886లో భయంకరమైన అగ్నిప్రమాదం జరిగి వేలాది ప్రజల ఆహుతిపోయారు. (నా చిన్ననాటి ముచ్చట్లు - డా॥ కె.ఎస్. కేసరి - కేసరి కుటీరం ప్రచురణ - 1953 - పు. 6)

ఒకచో హరికథ యొనర్చినాడను. కథలో బ్రహ్మసమాజమునను గూర్చియు, వితంతు వివాహము గూర్చియు నిట్లు ప్రసంగించినాడ “స్వర్ణమందున్న నా తండ్రి యో దేవుడా, నిరంజనుడా, నిర్గుణుడా, పరిశుద్ధుడా! నీజాడ తెలియ శక్తులము మేము. నీవీసమస్త ప్రపంచమును గల్పించితివి. నీవు మమ్ములను బుట్టించితివి, యోదేవా! మాయాత్మలను బరిశుద్ధిసేయుము. నీ దయవలన నేడు హాయిగ నిద్ర లేచినాము. పట్టోముకొని కాళ్లు చేతులు కడిగికొని యింత రొట్టియ తింటిమి. మా హృదయముల నిర్మలము సేయుము, మా పాపములు మన్నించుము”. ప్రార్థనము కొంత బాగున్నది. కాని వర్ణభేద మొల్లకుంట, వేదముల నమ్మకుంట, యాచారములు మార్చుకొంట కొంత శోచనీయము. బ్రహ్మ సమాజము క్రిస్టియానిటీకి పెద్దప్ప. మహమ్మదానిజమునకు మేసత్త. అగ్రవర్ణముల యాధిక్యమునకు సహించని యితరుల కీడుతములు కొంత సంతృప్తి కలిగించును. బ్రహ్మ సమాజ మెందునుండి బుట్టినది? ఉపనిషత్తులనుబట్టి యీ మతముద్భవితైనో?

విచిత్ర వివాహాలపై ప్రసంగము

ఉపనిషత్తులలో బునర్నివాహతం తెచటనైన జెప్పెనా? మేకల యజ్ఞముల మిషచే నీమతము జంపించకుంటకు సంతోషమే కాని హిందువుల కనాదిగానున్న వర్ణభేదము తొలగించుట పునర్నివాహముల ప్రేరేపించుట కొంత చింత్యము. భూతదయ ముఖ్యమె కాని పాములను, బులులను, తేళ్లను ముద్దాడరా దట్టివానినే తక్కు జంతువులకు జెట్ట తెచ్చును.

మనుష్యులలో బురుషులం ప్రేమించి స్త్రీలు తత్సంగమున దమదారువులను ఫలింపజేసికొని ప్రసూత లగుచున్నారు. స్త్రీలను ప్రేమించి పురుషులు తత్సంయోగమున మతిభ్రష్టులై దేహనష్టములం గాంచి కష్టముల పాలగుచున్నారు. వీడు నా భర్త వీనితోడిదే నా బ్రతుకని భార్య పతిని సేవించుటయు దనకంటె ముందొకప్పుడు కన్నెతనమందుగాని పెద్దరికమునగాని భర్త నీల్లినయెడ దిరిగి కామసౌఖ్యము గోరకుంట యిదివరకు జిరకాలము నుండి మనకునాచారము. స్త్రీకి పాతివ్రత్యము, పురుషున కేకపత్నీవ్రతము చూపట్టెడు. పాతివ్రత్యమున పెండ్లాడినవానిందప్పు సంయోగమునగాని వియోగమునగాని యన్యుని గలియగోరకుంట, ఏకపత్నీవ్రతమున నగ్నిసాక్షిగ బెండ్లాడిన దానితప్పు నన్యస్త్రీ సంయోగ మొల్లకుంట స్త్రీ గృహకృత్యములు సేయుటయు, పురుషులు యుద్ధాదికృత్యము లొనర్చి దేశక్షేమమునకై పాదుపడుటయు నియతధర్మములు మరియు లోకోపకారము చేయు సామర్థ్యముకల పురుషుని కాపాడుటకై భార్యయుంట యావశ్యము గనుక యొకవేళ భార్య గతించెనేని యింకొకతెను గట్టుకొనుట పురుషున కుచితము. భర్త గతింప నింకొక భర్తను గట్టుకొనుట పాతివ్రత్యభంగము కదా? కామసౌఖ్యము, శరీరపోషణము, సంతాన

లాభము గదా స్త్రీకుండవలసినది, పతిదొరంగిన స్త్రీ పాతివ్రత్యము దొరగి పునర్నివాహమాడ గోరుట కేవల మాతృలాభమునకేగాని దేశక్షేమమునకు గాదుగదా? లోకమున స్త్రీ సృష్టి యధికముగ గన్పట్టెడు. స్త్రీలు పునర్నివాహము లగుచున్నయెడ బ్రజాభివృద్ధి విపరీతమగు నందువలన జనులకు సౌఖ్యము దరుగును. ఆహారనిద్రలు శరీరధారణకు ముఖ్యములు. కాని సంభోగము మానినచో జీవహాని కలుగవేరదు. కావున స్త్రీ పునర్నివాహము మానినచో దేశోపకారులగు పురుషులకు శరీర పోషణకు దగుకృత్యము లాచరింపగలరు, జనసంఖ్య విపరీతము కానేరదు. పాతివ్రత్యములేని మారుమనువు జాతుల జనసంఖ్య కన్న స్త్రీ పునర్నివాహమెరుగని ద్విజుల సంఖ్య మిక్కిలి తక్కువ గదా! నాయూహలిటుండనీ, బ్రహ్మర్షులు శాసించుట చేతనో మరియెట్లో యీ స్త్రీ పునర్నివాహములు హిందువులలో చాలాకాలమునుండి యాచారము లేదు. పూర్వాచారము కులధర్మములందైన మన మనుసరింప రాదా? పైయంశములను వివేకించి జూడగ వితంతు వివాహములు విపరీత ప్రజాభివృద్ధికి హేతుభూతములు, లోకోపద్రవకరములు. దుష్టమత ప్రవర్తకములు హాస్యాస్పదములు, ననారోగ్యకారణములు గనుక స్త్రీ పునర్నివాహము తగదని ప్రస్తుతము జరుగుచున్న స్త్రీపునర్నివాహమందలి దోషము లుద్ఘాటించితిని. కాలానుసారముగ రాజ్య పరిపాలనమున మార్పు లవసరముగాని మతము మార్పు జరుగురు (అవసరము, తొందర) లేదు. జాతిసంకరము పొందుకుండ శిష్టాచారము చెడకుండ రాజ్యపరిపాలనమున మార్పులు గోరు వివేకులు దేశక్షేమంకరులు. రాజ్యపరిపాలన మెట్లున్నను పూర్వమతాచారములకు విరుద్ధముగా వ్యర్థముగ నూత్నమతాచారములను చోధించువారు దేశోపద్రవకరులు" అని పల్కు నా యుపన్యాసము రుచింపకచటి విచిత్ర వివాహకర్త యొక్క శిష్యులు కొందరు సభ నుండి నన్గణింపక వెడలిపోయిరి.

రాజమండ్రి టౌనుహాలు

మరునాడు టౌనుహాలుకు సాయంత్రము నేడోయి. ఉదయమునుండి సాయంకాల మైదుగంటలవర కుద్యోగముల నలసి డస్సి యచట గాలయాపనము చేసికొనుటకై కొందరు, ఇంటిబాధ పడజాలక కొంతసేపైన నొంటిగ నుఖముందుటకై కొందరు, గుట్టుపుబండ్లపై బైసికిళ్లపై నుండియు వచ్చి తమదాబు చెలాయించుటకై కొందరు, తగిన యధికార్ల సహవాసము దొరుకునుగదా యని యిచ్చకములు బల్కుచు నాత్మలాభముకై రుచిమరగి కొందరు, ఇంటిలో గూరనారచూచుకొనక న్యూస్ పేపర్ల టప్పాలు రుచిమరగి మరింత మనఃక్షోభ నొందుటకై కొందరు, ప్లీడరుద్యోగులు కలిసి టప్పాలు కొట్టువారు. పనికిమాలిన వృద్ధులుములు, పెన్ననుదార్లు మొదలుగ బలురకముల క్లబ్బుపురుషులు, టెన్నిస్సులో నాట కొంచెముగాని సోడా మొదలగు దిక్కుమాలిన యుద్దమైన నీళ్లు కడుపున,

కామాధిక్యముగ మెందుగ ద్రాగు పడుచువాండ్రును, బాలెట్లెట్లు దిరుగునో యట్లు శిరస్సులు ద్రిప్పుచు ఒరుగుచు ప్రతిపక్షి కేసన్ గాని పాకెట్ గాని చేసినపుడు విధిలేక మెచ్చుచు మాటిమాటికి స్కోరదుగుచు మిన్నైనపు దెల్ల స్క్వాక్ సకును తన చేతి బొటమన వ్రేలి మొదటికిం జీమసుద్ద వ్రాముచు రెన్ను పుచ్చుకొనియు మిస్ పాకెట్ సేసి తెల్లబోవుచు ప్రతికక్షి దా కూహకపు సలహాలిచ్చుచు గెల్పుగోరి బుద్ధి లీక్స్ పర్చుకొనుటకై మాటిమాటికి బొదుము వీల్చుచు చుట్ట గాల్చుచు సొమ్ముకొల్లదెట్టి యవ్వమైన నీళ్లు ద్రావుచు దెబ్బ తప్పి పోయినపుడు స్క్వాటిష్టురబ్బ రెరిగిపోయినదనియు నేటిశకునము బాగులేదనియు నభీష్టానుసారగము దెబ్బ తగిలినపుడు తనలో దా మెచ్చుకొని చెంగటివారి మోములను గర్చముతో జూచుచు వెకలి నవ్వులు నవ్వుచు మ్లేచ్చతమే మాట్లాడుచు యూరోపియన్ ద్రస్సులు వైచుకొని బేజరుగురుగ ధనము పాదుచేయుచు తద్దినమైన మానుకొని తప్పుక బ్రతిదినము పీలియద్దాడు హీనసత్తులును, బురదనీట ద్రొక్కబడినట్లుపిరిదీయక ఫ్రాన్సు దేశములో నొకగాడిదకు క్రోత బుట్టినదనియు, నమెరికాలో సైన్లిస్టు వీససులో మిరపకాయల తోట కనిపెట్టినదనియు, రష్యాచక్రవర్తిగా గర్జములో నొక వెండ్రుక తెల్లబడినదనియు, జపానుయుద్ధములో నావది మగవానిపైకెక్కి మీసములూడదీసెదనియు, మన చక్రవర్తిగారు మన దేశము మునుపటికన్న నెక్కువప్రేమతో బరిపాలించుటకు ఖరారు చేసినారనియు, సురేంద్రనాథ్ బెనర్జీగారు స్వరాజ్యముంగూర్చి లెక్కెరులో ఘామిని మన్న చేసివేసినారనియు, సరవిందభోషుగారు లండనులో మనకొరకై బాధపడుచు మ్లేచ్చకూడు దినుచున్నారనియు, లాల్ మోహన్ రాయి గారు క్రోత సేల చెటుకుచందమున ముప్పుతెచ్చు కొన్నారనియు, బొబ్బిలి మహారాజువారు గవర్నరు గారి సభలో జీతమునకు గుదుర్కొన్నారనియు, జాతివిచక్షణమాన హిందువులంద రేకవర్ణముగ నున్నగాని మన దేశము బాగుపడదని లాల్ మిత్రగా రుపన్యాస మిచ్చిరనియు, నొక నబాబుగారు మొన్న సాయంకాలము బొద్దెంక నొకనరుకునకు మూడు తున్నలు చేసినారనియు, లండన్ టెలిగ్రామునుబట్టి చూడగా ప్రైవేటు శెక్రటరీగారికి ఇండియా యొక్క యధిష్ఠి ద్వికై యాలోచన పుట్టకలదనియు, స్పదేశీ మీటింగు చేసినందుకు అల్వాబాదులో గొందరిని ప్రొసెక్యూషన్ జేసిరనియు, జనులు చచ్చిసున్నమైనారనియు, నిచటి వేసవిబాధకు దాకలేక మైసూర్ మహారాజు వారు నీలగిరి కొండలు పట్టిరనియు, మరియొక జమీందారుగారు సముద్రపుటొడ్డు జేరుకొనిరనియు, గవర్నరుగారు ఫలానా తేదీ మూడుగంటల పదేసుమినిట్లకు విజయనగరం మహారాజువారిని కలుసుకొని ఆయిదుగంటలకు వాల్తేరు రైలుప్లాట్ ఫారమున నద్రస్సుందుకొని ప్రసిడెన్సీలోని భాగ్యపాటిస్థలమున్నయు జూచుకొని మరియు స్పదేశము సందు సెటిల్మెంట్లు చున్నారనియు, డెర్రికుక్కాటునకు బకోడీలు తినుమని జర్మనుడాక్టరు పదేశించెననియు,

ఫ్రీమేసన్ మీటింగులో నానాజాతివారందరు కలిసి యన్నపానముల దృష్టిచెందిరనియు మొదలగు వార్ల లడిగినవారితో నడుగనివారితో దెల్పుచు వార్తాపత్రకల నూపిరిదీయక చదువుకొనుచు దలలాడించు వార్తాలాలసులను, బ్రిడ్జి కంప్లీటయినది పేకాటలో నింతసొగసైన యాట యాక్లియరెన్సుగాన యూరోపియన్లు సొమ్ముకొల్లబెట్టు కొనెదరోయి యిటువిను యూరోపియన్సొసైటీయే సొసైటీ యని చీట్లాడు ముదుసలివారును - రాజు అటకట్టి హాహా యిహిహి మరియొక యెత్తువేయుదుమా? పూన్! స్పీట్సున్నాయా యేదీ యొక లెమ్మేడు తెమ్మనుచు నేమో మిక్కిలిలోతుగ నాలోచించుచు నంతలో మతిలేక బంటుముందు మంత్రినిబెట్టి యెత్తిమ్మని పీకులాడుచు నూలులేని సంతగడబిడజేయు చదరంగపుటాటగాండ్రును, మెందుకొను క్లబ్బులో నొకకుర్చీ మీద దమాషాగా చూచుచున్న నాతో హానరబులైన నాపేట్రన్సుంతులు గారు "అయ్యా! దయచేయుదీ కుర్చీపైకి" అని పిల్చి యాచెంతనేకల పునర్నివాహకర్తగారితో పంతులు గారు "నిన్నటిరాత్రి యితడత్కద్భుతముగ హరికథ చెప్పి సభికుల రంజింప చేసేనట" యని యసగా నప్పునర్నివాహకర్తగారు మొగము ముదుచుకొని "ఛీ, యేమి హరికథలు, వెధవ హరికథలు, బండబూతు హరికథ" అనియే నపుడు నే నవ్వి "పంతులు గారికి సహవాసబలము కాబోలు నెల్లప్పుడు విధవాస్మరణము చేయుచుందురు" అంటి. సంత సచటివారెల్లరు సద్దడిగి వినుచుండిరి. పిదప హానరబుల్ గా రతనితో "నిన్నరాత్రి దాసుగారిపాట దేవదుందుభులు మ్రోసెనట" యనియసగా "పాటసంగతి వారెరిగినచో వెధవ కథలని తిట్టెదరా?" యంటి నందు పై పునర్నివాహకర్తగారు నావైపు తిరిగి పండ్లు కొరుకుచు బతాకహస్తమున ముదలకించుచు "నీ పాట పిచ్చాయికి దెలియు" ననియె. పిచ్చాయియను నది యొకవెలయాలు యభిసయ విద్యా విశారద యతని యింటి పొరుగు నాపెయిల్లు. నేనచట దరుచు బాడుచుందునుగాన నన్నట్లెత్తిపొడిచెను. పిదప విరస మికచాలునని నేమానుకుంటిని. కొంతసేపటికింకొకడు "నారాయణదాసుగారి కవితృము పంటి ఒరిజనల్ ఫ్లో సాధారణముగ మరెవరికిన్లేద"నియె నందు కాపునర్నివాహకర్త "పోనిందా మాటన్న నాకసహ్యము. పోకిరీగుంటకారు" అనెనంతట యెవరి యిండ్లకు వారేగిరి.

చెన్నపట్టణములో పరిచయములు, అనుభవములు

మరునా దేలూరునకు బో సమకట్టియుండగా జోడవరము నన్నాదరించిన మునసబు కొంత కుటుంబముతో రామేశ్వరయాత్ర బోవుచు మెద్రాసును జూడవచ్చు రెండు కలిసిపోవుదమని మమ్ము పిలిచెను. మరునాడు పగలు పన్నెండుగంటలకు బెజవాడ చేరుకొంటి మపుడు వేసవి కాలము. బెజవాడలో దూర్బానదప్పు దక్కినవైపున గొండలుంట చేతనో మరెందుచేతనో గాని యగ్గి తూలుచుందును. కృష్ణానది పట్టణముకన్న మిక్కిలి

పల్లమున నుంటచేత నూరిలో నీటిసదుపాయము తక్కువ. సాయంకాలము సదరన్ మరాటా రైలులో గూర్చుంటిమి. ఈ పోతులబండి యుదయము జామున కొక కొండగుహ దాటెను. ఆ గుహ మొకమైలు పొడవున దొల్చబడెను. బండి గుహ నుంచి పోవుచున్నపు డేముమావాస్య రాత్రీయందుగూడ నట్టి యంధకార మనుభవించ లేదు. కష్టము గడిచినట్లు, నిద్రమేల్కొన్న రీతి, రహస్యము తెలిసినట్లు. గుహదాటి వెల్లడి దోతేర దబ్బకాయ చుట్లవలెనున్న కొండపై మీద యినుపదారిపై తలక్రిందుల బోవు ట్రెయినులోనుండి క్రిందుగనుబడు సగాధపు కొండయొంతరల దట్టముగా పోల్కికి రాని చెట్ల నల్లుకొన్న యుదవిం బలుతెరంగుల రొదసేయు నానావిధ జంతుజాలంబుల బరికించుచు, మలుపు దిరుగునపు డుండలబారుతో నడుచుబండి ప్రోకలిబొండతో బోల్చుచు భయ విభ్ర మామోదంబులు ముప్పిరిగొను దెందములతో దంతధావనమైన లేక నిద్రదొరగి వాడిన మొగంబులతో సాయంకాల మైదు గంటలకు గంటకల్లును బండినిల్చగా వేగిరపడి కృతకృత్తులమై వందుకొని భోజనానంతరము తిరిగి బందెక్కినారము. పెద్ద బుట్టపాగాలును కారునల్లు దుక్కిముచ్చ మోటదేహములతో కొందరు సీడెడ్ జిల్లా మనుష్యులును, తెల్లటి పొట్టి శరీరములతో పెద్ద యంచు ధోవతులతో నున్న ధార్వాదజనమును, తురక యాచతో దెనుగు మాటాడుచు నొదలి నిండ బట్టతొడువుగల నైజామువ్రజలును, అద్దలో⁴⁰ గచ్చకాయలు గిలకరించినట్లు కదుతత్తరగ మాట్లాడు నరవజనులును; రెయిలుస్టేషనుయొద్ద నిలవయున్నవారు, నచటి నుండి బైలుదేరువారును, స్టేషను నొకర్ల సమ్మర్దమును, తినుబడివస్తువుల దురాణదార్ల యమ్మకపు కూతలును, మనమున కచ్చెరువొనరింప మెద్రాసుమెయిలులో గూర్చుని దానిదేగము కొనియాడుచు తెంపరితనమున మాగదిని జొచ్చినవారితో విడిలేక మైత్రీ నొనర్చి పరస్పరసల్లాపముల నానందించుచు, స్థలము చాలమిం గూర్చొని కొంతసేపు గుర్రువెట్టుచు, బండినిల్చి స్టేషనుల భోగట్టా చేయుచు మెద్రాసు చేరుకొంటిమి.

బందెడ్డుబండిలో సామానువెట్టుకొని మేమిర్చురము కూర్చుంటుకు జాగాలేనందున సున్నితమైన వస్తువులు తంబురా. వీణలు చెరియొక భుజమున మోయుచు నెన్నిదిగంటల యుదయపుటెండలో నద్భుతపడి పట్టణము నలువంకల జూచుచు గవర్నరుగారి యాతా చుట్టుగోడప్రక్క నుండి చనుచు తుదకు దిరువల్లికేళ్ళలో మునసబుగారి వెంట నొకయింటిలో బ్రవేశించితిమి మునసబుగారి భార్యసోదరు డట వెలయాలితో నుండెను. చెంగటి యింట్లో నొక హోటేలులో మాకతడు భోజనము పెట్టించుచుండెను. మునసబుగారు మరునాడే రామేశ్వరమునకు బోయిరి. తిరిగి ధీముదుగారు మమ్మాదరింపజొచ్చిరి. క్రొత్తకుండలో జోరీగ జొచ్చినట్లయ్యె మామని. మాకట సన్నియును గ్రొత్తమొకములే. సాయంకాలమున

బార్హసారధి గుడియు, నచట జరుగు వాద్యవిశేషము లాచెంగటనున్న కోనేరు నాచుట్టునడుచు స్త్రీపురుషులు కన్పందువుసేయు. చెట్టువిడిచిన ధూతములవలె యోడ వదలిన కళాసుల పోల్కి బేరముడిగిన వర్తకులభాతి, పెన్ననుగొన్న సిపాహీలకరణి, తోర్పు సెలవురోజులలో పీడర్ల వైఖిరి స్వనిపాటులేవియులేక వీధులవెంబడి దిరుగుచు భీముడుగారి ప్రాపున భుజించు చుంటిమి. తిరువల్లిక్కేణిలోరాత్రి దోమలు మెందు. పగలు ధూళి యింతింతకాదు. సముద్రపు గాలి వైచినంతవరకు కొంత సుఖమే కాని గాలి కొంచెము తగ్గినప్పుడు తాపము సహింపరాదు.

మెద్రాసులో నా హరికథలు

ఒకనాడు భీముడుగారి ఐసకొక గుర్రపుబండిపై నుండి యొక గుమాస్తాను వెంటనుంచుకొని మైలాపూరులో నివసించిన యొక వెలనాటి నియోగిపంతులు వచ్చి నాకవిత్వము విని మిక్కిలి సంతోషించి మాయిరువురన్నదమ్ములను తనయింటికి గొనిపోయెను. మైలాపూరు చెర్వునుత్తర శ్రేణి సతనిబస. అతడు బి.ఎ.బి.ఎల్. మంచి తెల్లితేటలు కలవాడు. స్కూళ్ళకు మేడీజీలు చేసి రెండు లక్ష లార్జించెను⁴. మిక్కిలి రసికుడు. కడునుదారవంతడు. తెనుగున గద్యపద్యములు మిక్కిలి చురుకుగ నల్లగలడు. దొరలు మెచ్చు నట్టింగ్గీషు వ్రాసి మాట్లాడగలడు. నేనప్పటికి బాటసారియను కాప్రమచ్చు వేయించుటకు సన్నద్ధపర్చినాడను. శ్రీకృష్ణజననమను పేరున నొక సంస్కృతయక్షగాన ప్రబంధమును జేసినాడను. గుజరాతీపేటలోని యొకగుజరాతీ బ్రాహ్మణుడు చంద్రశేఖర శాస్త్రిగారి సతీర్థుడును. మిక్కిలివన్నెకెక్కిన గ్రాడ్యుయేటును ఒక స్కూలునకు హెడ్ మాస్టరును. బహుసంతానవంతుడు, సద్గుణపుంజ మగునతడు నాప్రజ్ఞకు సంతోషించి తనయింటను, తన పొరుగు నప్పటికున్నదశలో నున్న నొక వెలనాటి వైదికుని యింటను మూడు కథలు చేయించి నూరు రూపాయలిప్పించెను. మరియు నతని శిష్యుడగు నొక రత్నముల పర్తకుడు తన వైశ్యసంఘములో చందాయెత్తించి నారాయణముదలిసెట్టి వీధిలో రెండు కథలు చెప్పించి యెనుబది రూప్యములు విలువ గల వజ్రపుటంటుపోగులు నాకు బహుమతి యొనర్చెను. మైలాపూర్ కపాలేశ్వరదేవాలయమున మాకన్న మీదుచున్న పంతులు పదిమందిని రావించి యొక కథ చేయించెను. పిదప “హిందూ” “స్టాండర్లు” పత్రికలలో నా సంగీతసాహిత్యము లుగ్గడించుచు నా శారీరము వంటి ఘనగంభీర మధుర ధ్వని యదివరకెన్నడును వినలేదని ప్రచురించబడెను.

భీముడుగా రొకయుదయమున నెగ్మూరుచెర్వు పడమటిగట్టున నున్న యొక హైకోర్టు వకీలు యొద్దకు దీసుకొనిపోయె నావకీలు శ్రీవైష్ణవుడు (పనప్పాకం అనంతాచార్యులు).

4. వకీలు. మేడీజీలు చేసి లక్షలార్జించడం అనే క్షణము బట్టి ఈ వెలనాటి నియోగి పంతులు రెంటాల వెంకట సుబ్బారావుగారు అయివుంటారు.

కలకత్తా లెజిస్లేటివ్ కౌన్సిలు మెంబరు. విద్యావిసోదాయ ఇంగ్లీషున మహాభారతము వ్రాసెను. అతడొకప్పుడప్పటికి రెండేళ్లు కిందట కూరెళ్ల వెంకన్నపంతులు దివ్యూటీ కలెక్టరు ట్రాన్స్ ఫరయినపుడు విందుచేసి నాచే బాడింపగా రామానుజాచార్యులుగారితో వచ్చి నేజెప్పిన గజేంద్రమోక్షణమునకు మిక్కిలి సంతోషించెను. గనుక నన్నతడు చూచి మిగుల గౌరవించి తనయింట నుంచుకొని యొకహరికథ చేయించెను. జయంతి కామేశముపంతులు గారి కతడు మిత్రుడౌటచే కామేశముపంతులుగారు సన్మారవించిన సంగతి విని మరింత సన్నాదరించి నా సంగీత సాహిత్యములను గురించి హిందూలో వ్రాసెదనని యొకనాడు జోదుగుజ్జుములబండి నెక్కించి “నేటివ్ క్లబ్బు”నకు డీసికొని పోయెను.

“లవ్ ఫిఫ్టీ” ననుచు దేగలవలె బేట్లు ద్రిప్పి స్టేజ్ గొట్టుచు టెన్నిస్ పాడువారును, డ్రేకు చేసినయప్పటినుండియు వాకమార్కయిన దెచ్చుకొనలేకుండియును దనప్రతికక్షి ఫిఫ్టీగేములో నలువదెనిమిది సంపాదించుకొన్నను జయమున కాసించుచు మొండిదెబ్బలు గొట్టు చేతకాని బిలియర్సు ప్లేయర్లును గల క్లబ్బునకు బోయినపుడు నాచేయిపట్టుకొని యాచారిగారు నాతో “అయ్యా! క్లబ్బింపవలయును. కొన్నాళ్లు దేశములు తిరిగి యుద్ధమైన నీళ్లు వ్రావుటచే నీళ్లపల్లడి బోగొట్టుకొనుటకై యీ పెద్దగురున కలవడినాడను. మీరు హరిదాసులు గనుక మీ ఎదుట జంకుచున్నాను” అని యనగా జిరునవ్వున “నేగూడ మీతో వంతుగలిసెద నపుడు నామొద్ద మీరు జంక నక్కరలేదు” అంటి నందుకతడు మిక్కిలి సంతోషించెను. పిదప మేమిరువురము అయిదారు రూపాయిలు కిమ్మత్తు గల పెద్దగురుని సేవించితిమి. అంతనతడు మిక్కిలి హుషారుగా గలము కాగితమందుకొని నే దనబంగాళాలో నొసర్చిన హరికథను గూర్చి ప్రశంసించుచు విద్వాంసులు మెచ్చుకొనున ట్లింగ్లీషున నొకగొప్ప ఆర్టికిల్ వ్రాసెను.

పిదప మేమిరువుర మింటికి జేరుకొని మేడపైకి బోగా నతడు చప్పున పెద్దగురుడు పదేడింట గుడ్డుకొనుచుండెను గాబోలు నతనికన్న నొక్కింతయు యుషార్థానున్న నా కాళ్లు పట్టుకొని “మీవంటి పండితుని నేజూడలేదు. నామొద్ద మీరున్న యెడల నెలకొక వందచొప్పున నిచ్చెదను. ఒక సంవత్సరము జీతము ముందుగ మీకిచ్చెదను. నాకోర్కెతీర్చి నాచింగట మీరుండునట్లు ఖరారు చేసినదప్పు మీపాదములు విడువను” అని నపుడు “సరియే” యనియతని సమాధానపర్చి నాలోనే “నాహా! పెద్దగురుని మాహాత్మ్య మెంతవాని కెట్టి యవస్థతెచ్చెను. ఈ స్థితమారిన నేటిమాట రేపితనికుందునా? చిన్నగురునకు బెద్ద గురునకున్న భేదము మోతాదు మీరినపుడు పెద్దగురు సేవచేసినవానితెల్చి నీటనిష్పార్ష బడినట్లు శూన్యమగును. యుక్తాయుక్త యిద్రియు గాన కట్టివాడెట్టి దుర్మార్గమైన గేవలమూఢుడై యొసర్చును. చిన్నగురుడు మితమీరినను బైకి దయ్యము వలె నుండియును లోపల తెల్చి తప్పిపోదు. దుష్టకార్యము లొకింతయును జేయించదు. పెద్దగురుడు నరికి

చిన్నగురుడు పిరికి. ఎంత దబ్బుదండగ ఎంతయవిదేకమెంత నగుబాటు. లోకములో యుక్తయుక్తముగ మదద్రవ్యములను సేవించినచో నభీష్టసుఖంబులబ్బును. కాని మోతాదు నిల్చుకొనుట దుస్సాధ్యము కదా? ఇంతకును పుస్తకములు పేర్లలు యాత్మసాక్షియును గూడ నిషేధింపదగు వస్తువులను గూర్చి యనిశము దెల్పుచుండ లక్ష్యము సేయక దాలిగుంట కుక్క చందాస దైవోపహతుడు దుష్ప్రచర్తనము మానజాలడు గదా? మరియు గవర్నమెంటు వారు కల్లు, గంజాయి, నల్లమందు మొదలగు దుష్టవస్తువులమ్మకుండ శాసింపరేల? స్వలాభ పరు లొనరుల కష్టము లాలోచించురా? అడ్డకార్లవలన వచ్చునంత రాబడి మానుకొందురా? ప్రజలేచ్చెన గానీ, తమకు హాని కలుగునని కదా ఘనాయుధములను, తగిన సివిలు ఉద్యోగములను, మనకు దూరము చేసిరి. ఎద్దువుండు కాకికి నొగులా? వితంతు వివాహము చేసికొండు, జాతిభేదము లక్కరలేదని పోషించు సోషలిఫార్మర్సు మద్యములను విక్రయించగూడదని చట్టమేర్పర్చుటకు దైవారితో మొర్రబెట్టుకొనరాదా? లోన గొరివివెట్టి పై నీరుజల్లుచున్నట్లున్న దీరాచరికము, అక్కన్న విన్న సంధ్య మాదన్న విన్న సంధ్య నాకెందుకీ వెర్రియూహలని నిదురించినాడ.

దొరగారి సిఫార్సు

మరునాడుదయమున మునుపటికన్న మరింత పెద్ద మనుష్యుడుగా లేచి గతమెంతయు మరచి తెల్పితేటలగపర్చు నాచారిగారు సన్మోలు దొరయొద్దకు దీసికొనిపోయి రతడు బోర్డు మెంబరు, పెద్దగురుడు. అతని భార్య నాచే వీణ వాయింపించి మిక్కిలి సంతోషించెను.

దొరగారు గొడ్డలిగాని దొరసానిగారు కొంతవరకు సంగీతజ్ఞానము కలది. భర్త చెంతనున్నపు డొకచెల్లు దూరముగ నున్నపుడొకతీరు నామె మోమునందు గన్నట్టెను. స్త్రీ స్వాతంత్ర్యము మెండగు యూరోపియనుకు కూడ నట్టియవస్థ లుండునా యని నేనబ్బుర పడినాడ. నా పాటవిని దొరగారు నాతో “నా చవిని నేనిందించుకొండును. వీరందరు మిక్కిలి సంతోషించుచున్నారు గాని నాకేమియు పాట తెలియదు” అనియె. అప్పుడు నేనతనితో “అయ్యా! యిచటికొక ఫర్లాంగుమేర నన్ని ట్రేయినులు వచ్చుచు పోవుచు నొక్కుమ్మడి కూతలు పెట్టుచున్నవి గదా? చిత్తగించుడీ నే పాడుచున్నంతవరకు మీకాధ్దని వినపడనీయ”నని పాడనొడగితిని. అప్పుడు దొరసానిగారు “మీరన్నట్లే మీరు పాడినారిత గొప్ప కంఠధ్దని నేనెన్నడును వినలేదు” అనియె. పిదప “రామనాథరాజుగారికి సిఫార్సిచ్చెదము. అచటకు పోయెదరా?” యని యెంతో దయతో దొరగారు సెలవిచ్చిరి. కాని “యంత దూరము పోవుట కిచ్చలేదు” అంటిని. ఆచార్యులుగారు నేను నింటికి వచ్చిన పిదప నేబదిరూప్యముల నోటు నాకిచ్చెను. “అయ్యా! యంతపని చేసినారు? దొరగారు దయచేసిన మన్న సిఫార్సు పుచ్చుకొని రామనాథరాజుగారిని జూచినయెడ

మీకెంతయైన ద్రవ్యము దొరుకును గదా? పోనీ యిదుగో మైసూరు దర్బారు బక్షీకి⁵ సిఫార్సిచ్చినా నిదిపట్టుకొని మైసూరుకు వెళ్లుదు. ఈలోపున బెంగుళూరులో మాతమ్మని కీయుత్తరము గన్నర్చుడు. మీకు మిక్కిలి లాభముండును” అని గ్రామాంతరము బోయెను.

కాలేజీ అంధ్రోపాధ్యాయుని వద్దకు వెళ్లుట

మేమిర్చురస్వదమ్ములము మైలాపూరులో మమ్మాదరించిన యతని యొద్దకు బోయినారము. అతడు సన్నెంతో సన్మానించుచుండును. ఒకనాడతడు నేను గావ్యవాదమునకు దొరకొంటి మతడు కొంత తిక్కమతము కలవాడు. తన గుమాస్తాయంట నన్నాపూట భోజనముచేసి రమ్మనియె. నాగుమాస్తా టోపీదాసుగాన నతనియింట భోజనమున కొల్ల కేదో నెపమున నతని దప్పించుకొని భోజనమున కల్లాడుచు నొక యరుగుమీద నొక పుస్తకము జదివి శిష్యులకు వినిపించుచున్న నొకముసలి పండితుని జూచి చెంతకుబోయి యతనితో “అయ్యా! యీ పుస్తకము చదివెద నొకసారి చిత్తగించుడీ” యని యంటిని. అతడు నన్ను గూర్చొనమని పుస్తకము చేతికందిచ్చెను. నేనా పుస్తకము స్మరవేగమున బ్రత్యక్షరముగా రసమొల్పునట్లు చదువుట కెంతయో సంతోషించి “అయ్యా! నా భాగ్యమున మిముబోటి మహనీయుల దర్శనము నాకు లభించెను. మీరెచటికి బోవుచున్నారు?” అని నాయుదంతమంతయు విని నన్నాదరించి తనయింట భోజనము వెట్టెను. అతడచటి కాలేజీలో నాంధ్రోపాధ్యాయుడు. తెనుగున మేటిపండితుడు. నాచే జదివించిన పుస్తక మతదొసర్చిన చిల్లేశ్వరీయమను నాంధ్రకావ్యము (కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులు). అతని పాండిత్య మాతనికవిత్వము గణనీయములేకాని యతని ధోరణి యమ్మతోపమానమట్లు నిర్దుష్టముగ దెనుగున సుపస్యసింపగలవారింకొరు లేరు. పిదప నతనియొద్ద సెలవు పుచ్చుకొని మైలాపూరునకు సడిచి పోవుచుంటిని.

మదరాసులో బ్లాక్ టౌను

నాకొరకు వెదకుచున్న బేరన్న నన్గలసికొని “యాతిక్కశంకరయ్యతో నీకు వాదమెందుకు? ఇంత పట్టణమున నిన్నెట్లు వెదుకగలను?” అనియె. మైలాపూరునకు దిరిగి మేమేగినారము. చూకన్నమిడుచున్న పంతులు నన్ను వృధాగా నొప్పించి వెడల ద్రొబ్బుటకు లోన నొచ్చుకొనుచు మరింత ప్రేమతో నన్నాదరించుచుండెను. విజయనగరము నుండి మేరంగి రాజుగారి యుద్దోగి⁶ యొకడు నా మిత్రుడు నన్ను జూడవచ్చెను. అతడు మేటిలాక్షణికుడు, వెలనాటినియోగి. నా కవిత్వమునకు మిగుల సంతోషించుచుండును.

5. బక్షీ : రాజాస్థానాలలో ఒక ఉద్యోగం పేరు. రాజుగారికి అంతరంగిక కార్యదర్శి. దర్బారు 'మొయింటెనెన్స్' చూడటం కూడా ఇతని విధి.

6. మేరంగి... : విజయనగరం జిల్లాలోని మన పు జమీందారీలలో ఒకటి. శత్రుచర్ర ఈ జమీందారుల పౌరుషనామ ప్రస్తుతం జియ్యమ్మ వలస మండలంలోని గ్రామం. దాసుగారిని కలిసిన మేరంగి ఉద్యోగి చిననాడు అయిన గహాధ్యాయి. మేరంగి దివాను అయిన ఆచంట వేంకట సాంఖ్యాయన శర్మ

నాకన్న మిడుచుండిన పంతులు నేనును బన్దిదములు వైచికొని యాశుధారపద్యములు వ్రాసి యే పద్యము బాగున్నదని నామిత్రున కగపర్చినపు డతడు నాపద్యమునకు సున్నయు రెండవయతని పద్యమునకు మైనస్ ఒకటియు మార్పులిచ్చినందుకు మేరంగి పంతుల కొంటెతనము మిక్కిలి కొనియాడతగినది.

బందరులో నన్నాదరించిన రిజిస్ట్రారు డేనల్లుడు సన్నాండిగ దన యింటికి దోడ్కొని పోయెను. అతని యిల్లు బ్లాక్టౌనులో నుండెను. ఒక యింట్లో మూడు నాల్గు కుటుంబాల వారు అద్దెకుదిగిరి.

అబ్బా! నరకము కాని యది బ్లాక్టౌను గాదు. మురుగుకుండీలో బురువులవలె జనులట బ్రతుకుట వింత. మధ్యాహ్న మతని యింట భోజనముచేసి సాయంత్రము నాలుగుగంటల కూరు చూడదోతిని. మురికికిబుట్టిల్లొ బ్లాక్టౌనులో నిండ్లు క్రిక్కిరిసి యున్నవి. ధూళిరేగుట చెప్పదరము కాదు. సముద్రపుగాలి కొంచెము కట్టుపడినప్పు డుక్క మరణయాతన పెట్టును. దోమలబాధ యింతింత కాదు. ప్రతివీధిలోను మేడలవలె సొగసుగ రంగురంగుల మిఠాయి పేర్చిన దుకాణములను చెంగట తమలపాకుల యంగళ్లును వచ్చిపోవుబండ్ల మ్రోతలును, దిక్కుమాలిన యరవ భాష మాట్లాడు జనులనుగూర్చి కొంత వింతపడుచు వేరుసెసగకాయలను దోసెలను ముందుంచుకొని బండికన్నముల వంటి కష్టులుంచుకొని యమాన్తస్తాలో దమ్మలము దంచుచు బొగాకు విడెముల రసము స్రవింప దయ్యములవలె గూర్చున్న కారునల్పు స్త్రీలం గాంచుచు బోవుచుంటిమి.

శ్రీవైష్ణవ మిత్రుడు

ఒకచో నారాయణమొదలివీధిలో హరికథ చేసినపుడు నా ప్రక్క ఫిడేలు వాయించిన శ్రీవైష్ణవుడొకడు నన్నని “ఓహో అన్నగారూ! నా పుణ్యమున నేడు మీసందర్శన మయ్యెను, మాయింటి కొకసారి విచ్చేయుడు. మాయన్నగారికి మిమ్ము గన్నర్చవలయు నని నా కోర్కె” యనె నందుకు నే సమ్మతించితిని. అపుడొక మిద్దెపైకి న న్నోడుకొని పోయె నది త్రాందీషా పచట నెసచుండ్రు పెద్దగురుని సేవ చేయుచుండిరి. మమ్ముల నెంతో యాదరించిరి. మదిరాగ్మహమందు త్రాగుబోతు లన్యోన్యము కన్నర్చు స్నేహ మింతింత కాదు.

జూదము జరుగు తావున దీర్ఘములందు రెయిల్వేప్లేటుఫారముచేరి వెలయాలి యింటిలోను మదిరాగ్మహములందు జనులకు త్యాగము మెండు. ఒక గంటలో పది రూపాయల విలువగల పెద్దగురు ప్రసాదమయాచితముగ లభించెను. పెక్కు రకముల పెద్దగురుని ప్రసాదమును, కారపుపోస పకోడీ మొదలగువాని సంజుకొని కొందురును, ఖబాబుపుల్లలు కొర్కుచు కొందరును సేవించిరి. ఆమిషాశనము నబద్ధమాడుటయు

నన్నంటని పాపములు. ఇట్టిరువురము గురుసేవ నోలాలడిన పిదప నచ్చెప్పుడుక మెడ సన్నము గోవిందుని⁷ జంకనుంచుకొని తనయింటికి ననొనిపోయెను. అప్పుడు చీకటి రాత్రి తొమ్మిదిగంటలదేక. అతనిరాక కతని యింటివా రెదురు చూచుచుండిరి. అతని యన్న యతని వదినెయు సతని తల్లియు నాతని భార్యయు సతడు నేను నింటిలో నున్న వారము. అతని తల్లి యెనుబదేండ్ల ముసలిది. అతని యన్న యేబదేండ్లకు దైగా వయసు కలవాడు. వదినె ముప్పదేండ్లది. భార్య పాతికయేండ్ల దతడు నలువదైదేండ్లవాడు. అతని యింట్లో యేమూల జూచినను సరోజు-ఫిడేలు-మద్దెల మొదలగు సంగీతపు పనిముట్లు మెండుకొని యుండెను. అదివరకే పెద్దగురుని సంపూర్ణముగ సేవించి యప్పుడే కొంచెము తెల్పి గాంచుచున్న వారందరొక్కమొగి “నాయనా తెచ్చినావా” యని యొక్క పెట్టున గేకవేసిరి. అప్పుడతడు తన యొద్దనున్న మెడసన్నము గోవిందుని మూత దెరచి యందరికిం గొంచెము కొంచెముగ గురుసేవ సేయించెను. అంతట నెవరో మరి రెండు సీసాల కంట్రిగురుని (నాటు సారాయి) గూడ నొసంగి రిట్లమితముగా గురుసేవ లభించినందున వారి యందరి యానంద మేమిచ్చెప్పుగలను. కొంత గడిచిన తరువాత అన్నగారు ఫిడేలు పట్టుకొనిరి. తమ్ముడు గారు మద్దెల పట్టుకొనిరి. నన్ను బాదమని “రాహా ముందదేవుడు కుదర్చెనురా, ముగ్గురినొక్కలాగున” ననుకొనని నేనప్పు దొడగితిని, నా నప్పు చూచి కోపించి “విల్లుపట్టిన వారిలో నర్జునుడు ఫిడేలు పట్టినవారిల నేనుగదా నేర్పరులము. తమ్ముడా, వీడు నన్నుజూచి యెందుకు నప్పుచున్నాడు” అని యొక పల్లవి యెత్తెను. నేగూడ బాద దొడగితిని. నన్నుగని సంతసించి “ఓరీ తమ్ముడా! వీడు పాదగ లయపట్టుట కష్టము సుమా” యనెను. “ఇదివర కెందరో యుత్తరాదివాండు వచ్చిరి గాని వీనివంటి వాడొకడైన రాలేదు. వీడింకను గొప్పు వాడగును సుమా” యనెను.

పిదప కొంతసేపటికి భోజనమున కాయత్తులమై మిగిలిన గురుని పంచుకొని సేవించి అమితగురుకటాక్షమున జీర్ణించి నస్తోద్భ్యుత్తయతడు తప్పు దక్కిన వారందరును శల్యావశిష్టలై యుండిరి. ఫిడేలు వాయిండుచు నావిద్య మెచ్చిన యతడు నిజముగ లోకోత్తర సంగీత ప్రజ్ఞ కలవాడౌట యతడు కొన్నాళ్లు పారశాలాంధ్రో పాధ్యాయుడట. సంగీత గ్రంథములను రచించెను. విజయనగరపు మహారాజుగారతని నెంతో మెచ్చుకొని యతనికి బుష్పలముగ ధన మిచ్చిరట⁸. పక్షములునిచి యతని భార్య వడ్డించుచుండెను.

7. మెడసన్నము గోవిందుడు = ఒక రకం 'షేప్'లో ఉండే బ్రాండ్ సీసా.

8. ఆంధ్రోపాధ్యాయుడు. సంగీత గ్రంథ రచయిత. విజయనగరపు రాజు పుష్పలంగా ధనమిచ్చుట - ఆధారాలను బట్టి ఈ శ్రీచైతన్యపురుష తమ్మారు పెడసింగరాచార్యులు అని నిర్ధారించవచ్చు. వీరి తమ్ముడు చినసింగరాచార్యుడు. మద్రాసులో స్థిరపడిన తెలుగువారు. సంగీతకళావిధి, స్వరమంజరి, గాయకపారిజాతము, గాయకలోచనము, గాయకసిద్ధాంతము అనే ఐదు సంగీత శాస్త్రగ్రంథాలను రచించి ప్రచురించారు. ఆనందగజపతికి స్నేహితుడు. వీటి ప్రచురణకు ఆయన ధనసహాయం చేసారు. అన్న వాయులీనంలోనూ, తమ్ముడు మృదంగంలోను విద్వాంసులు.

సంపూర్ణ గురు కటాక్షమందుటచే భోజనవాంఛ మాకెవ్వరికి లేకుండెను. అంతట నింటి యజమానుడు నన్నని తొమ్మిదవ యష్టము⁹ పారాయణ చేయుచు నొరిగెను. క్రమక్రమముగ నందరము సంపూర్ణానందమున దొర్లుచుంటిమి. తెలవారకయే మిద్దెపైకి జోయి మరికొంచెము గురుని సేవించి నిడురించితిమి. తెలవారినతోనే పేరన్న యచటికి వచ్చి నన్ను మైలాపూరునకు దోడ్కొని పోయెను.

ఆ రాత్రి మేము బయలుదేరి బెంగుళూరుకి చోవుచుండగా గుడియాతము స్టేషను చెంత నా పేరుపెట్టి యెవడో పన్నెండుగంటల రేయివేళ బిగ్గరగ బిల్చుచుండెను. ఏమని నేనడుగగ నాచేత నొక టెలిగ్రాము పెట్టెను. ఎనుబది రూప్యము లివ్వబడుననియు నొకచో బాడవలసినది గాన వెంటనే మళ్ళీ రమ్మనియు మైలాపూరులో మమ్మాదరించిన పంతులు వ్రాయుటకు గొంత యోచించి మళ్ళీ మెద్రాసున కుదయమున జేరుకొంటిమి.

పోలీసు కమీషనరుగారి యింట్లో నాచే సంగీత సభ

మైలాపూరు పంతులు ననుజూచి మిక్కిలి సంతోషించి “వచ్చినావా, ఈ యూరివారికి నాకును బట్టుపంతముపైని నిన్నిలిపించినాము. నేడు పోలీసు కమీషనరు గారి యింట నాలుగుగంటలకు సాయంకాలమున సభ జరుగును. ఫిడేలు వాద్యమున దేశమున గొప్ప ఘనతకెక్కిన యొకడు సీత్రక్క వాయిచును. ఒక గొప్ప విద్వాంసుడు మృదంగమును కేర్పర్చబడును. ఈయూళ్లోనున్న ఘనులందరు నేడాసభకు వచ్చెదరు. దాక్షిణాత్యులకన్న సంగీతమున నొత్తరాహులు తక్కువయని యిచటివారి యభిప్రాయము. నేడు నీవాయపవాదమును బోగొట్టవలయు జుమా” యన నందుకు నే దలయూచి “అయ్యా! హరికథాగానమున గొంత సభను రంజించుశక్తి నాకున్నదేమో కాని కేవల సంగీతమున సభను రంజించు నలవాటు చాలకాలమాయెను నాకు లేదు. అప్పుడప్పుడు నేనాడు తలబిరుసుమాటలను బట్టి నన్నులకనపర్చుటకు మీకిట్లు వేడుక కలిగెను గాబోలును, కానిండు” అంటిని.

పిదప నాలుగు గంటలకు సభ కేగినాను. ఛీప్ జస్టిస్ మొదలు ఘనులచే సభ క్రిక్కిరిసియుండెను. నటభైరవి పాడుచుంటిని. ఫిడెలరును మార్దంగికుడును ఘటవాదకుడు నన్నలక్ష్మముగ జూచుచుండిరి. సభికులు నా శారీరమును మెచ్చుకొనుచుండిరి. కాని నాయాచ యాదేశస్తులకు గ్రొత్తయౌటచే రుచింపకుండెను. తానము నే గొంతవరకు పాడుచుండగా హరికథా కాలక్షేపము సేయువా డింత సాహసముగ- సంగీతము పాడజొచ్చెనా పల్లవిలో వీని బందారము బయల్పడునని ఫిడెలరు నాతో “ఇక పల్లవి యొత్తుకొండి” అనియె. అప్పుడు విషమోద్ధ్రాహమున నే పల్లవి బాడుచూ నొకమార్తైన

జాగాకు రాజాలని ఫిడెలరును మార్తంగికుని జూచి “తానము పాడుచుండగ బల్లవిపల్లవి యని నన్ను దొందర పెట్టిరి. ఒకసారియైన జాగాకు రాలేరు. ముక్తాయంప జాలరు. కాలముం దరిమిదేయుచున్నారు. మీ దాక్షిణాత్యు లొకింతయు విలంబకాలమునకు బనికి రారు” అంటి నందుకు నా భాష తమకు తెలియనట్లుభీయించుచు నేమో వారిలో వారు గొణుగుకొనుచుండిరి. అంతట నానందభైరవి ఛీప్ జస్టిస్ వినగోరెను. నేనారాగము పాడుచుంటిని. ఫిడెలరు ఆ రాగమును మిక్కిలియందముగా వాయింపుచుంట చేత పాటమాని నేగూడ సంతోషముతో వినుచుంటిని. సభీకులంద రమితానందమును జొందు చుండిరి. పిదప నన్ను రాగము మార్చి పాడుమనగా హిందూస్థానీభైరవి నే బాడుచుంటిని. కొందరు మాత్రమే సంతోషించుచుండిరి. దాక్షిణాత్యులకు హిందూస్థానీ యాచ పాములకు సుగంధి వంటిది (గిట్టదు అని అర్థం). పిదప నాకుగంటలకు సభ ముగిసెను. దాక్షిణాత్యుల కలవడిన కృతులు నాకు రాకుంట చేతను పాటలో వారిదొక యాచ నాదొక యాచ యగుటచేతను నావలె విలంబకాలమున పల్లవి పాడుట నచటనరుదౌటచేతను హిందూస్థానీ బాణీ సొగసు వారికి తెలియకుండుట చేతను కొందరు పెద్దలు సభలో లేచి “ఈ విజయనగర విద్వాంసుని శారీరము నిరుపమానరంజకముగా నున్నది. జైత్తరాహుల లయజ్ఞానము మిక్కిలి శ్లాఘనీయము. ఇతడు పల్లవిలో మేటి. ఇతడు పాడిన హిందూస్థానీ యాచ మాకు దెలియ లేదు. కొన్నాళ్లీతడీప్రాంతమున నుండి యిచటి యాచను గ్రహించినచో నిచటి గాయకులందరిని మించుననుటకు సందేహములేదు” అనిరి. నే నందుకు బ్రత్యుత్తరముగా “మీ యాచ (యాస) మిక్కిలి బాగున్నది. నాకు జిత్తరంజక మయ్యెను. జైత్తరాహుల లయనుగూర్చి మీరొప్పుకొనుట న్యాయమే. మీకు హిందూస్థానీబాణీ తెలియకుంట మీగుల శోచనీయము” అని విరమించితని. పిదప నెవరిమట్టుకు వారిండ్లకు జనిరి. మొత్తముపై నా కర్లాటకము వారికి రుచింప లేదు. నా హిందూస్థానీ వారికి తెలియలేదు. దేశమున కొకొక్క యాచ. యెవరి యాచ వారికి రుచి, యెచటనైన బాండిత్యమెరిగి సంతోషించువారు కడునరుదు.

తెలుగులో, ఇంగ్లీషులో దాసుగారి చేవాలు

ఆదిత్యుల నారాయణదాసు

Adithyula Narayana Das

అధ్యాయం - 7

బెంగుళూరు ప్రయాణము

మరునాడు బెంగుళూరుకు బయలుదేరినాము. మాయొద్ద నొకవీణ యొకతంబురా యొక కర్రపెట్టెయు గలవు. చెన్నపట్టణపు పితలాటకమును గూర్చి మొదటిసాక్షు లచటి రుట్కాబండ్లవాండ్రు, దక్షిణదేశములో నన్నదాత లరుదు. అరవలకు ధనలోభము, మర్కట చేష్టలు, కాపట్యము, మురికితనము, మోటరికము సహజములు. స్తేషనుచెంత నొక కానిస్టేబు మాకు టిక్కెట్లు కొనిపెట్టి మమ్ములను బ్రయినెక్కించగా వానికొక యణా యిచ్చుకొంటిమి. కొందరు కన్నడము కొందరరవము మాట్లాడువారే జట్టుదార్లుగా దొరికిరి గాని తెనుగు మొగమొకటైన గానరాకుండెను. సాయంత్ర మారుగంటలకు బెంగుళూరు మెయిలు బయలు దేరెను. మేము కూర్చున్న బండి (బహుశా బోగీ అని దాసుగారి ఉద్దేశమై ఉంటుంది). లోని కెవరూ రాకుండ ద్వారము చెంత నిలబడి యెక్కబోవు వారితో నిచట బలువురున్నారనియు మేము రిజర్చు చేసుకొన్నామనియు నింకొక బండికి పొమ్మనియు బోరాడుచు సాహసించి చొరబడిన వారితో బొత్తు కలుపుకొని కుశల ప్రశ్నముల జేయుచు దేశభోగట్టా సేయుచు గాలి యధికమైనపుడు కిటికీలు మూయుచు నిరుపంకలగల దేశము నబ్బురపడి చూచుచు శిరస్సు కిటికీలోనుండి పైకి బెట్టి చూచునపు డెదిరిగాలితాకున సంప్రాప్తించు నన్యనిష్ఠీవనము తుంపురుల దుడుచుకొనుచు గంటబడు బొగ్గుదుమారమును నలుపుకొనుచు గూర్చుని గుర్రుపెట్టుచు బడుకొంటకు కొంచెము చోటిమ్మని చెంగటివాండ్రతో బెసగులాడుచు నెవరైన మాబండిలోనికి వచ్చుట కనంగీకారమును బండిలో నుండి దిగిపోయినప్పుడు విశ్రాంతిగా బడుకొనవచ్చునని సంతోషించుచు కాళ్లు చాచి ముసుగుపెట్టి పడుకొని యెందరు లెమ్మని లేపిన మీద కూర్చున్నను గదలక మోటగించి నిద్దుర నటించుచు భూత భవిష్యత్తులంగూర్చి యెద్దియో తలపోయుచు మింటమిదై లల్లుచు స్తేషనుల లెక్కించుచు మిరాయి మొదలగు పస్తువుల నమ్మువారి కూతలను వెక్కిరించుచు గొప్ప స్థితికలవారుగా దోచినపుడు వినయమును సఖ్యమును, సామాన్యులుగా గనపడినపుడు బండినెక్కిదిగు జనులపై ధాష్ట్య మగపర్చుచు బడుచు లేచుచు నెగయూపిరి దీయుచు స్తేషనుకువచ్చి యప్పుడే కదలిపోవుచున్న బండింగని నెత్తినోరుకొట్టుకొని వాపోవు నలసులం గని నవ్వుచు నెదియైన గొని తినుచు జుట్టలు గాల్చుచు బొడుము పీల్చుచు సోదా ద్రావుచు ప్లాటుఫారముపై నిటునటు దిరిగి యన్నిబండ్లలోని మొగములు గని బెట్టుచు నొకటికి దిగి కచ్చు సవరించుకొన బండిజేరుకొన బర్చిడుచు కట్టుంగలయందు వంతెనలమీదను బండి నడుచుట పరికించుచు బండి పర్చిడుచుండ పార్శ్వముల నగపడినవారి న్రమ్మని

పెంకెతనముగ బిల్చుచు ముందుష్టేషనెద్దియని భోగట్టా సేయుచు దుద కుదయుమున నెనిమిది గంటలకు బెంగుళూరు జేరుకొని యొంటెద్దుబండిం గూర్చుకొని ఫలానాపేటలో ఫలానావారి యిల్లెక్కడనని తారసిల్లువారినెల్ల నడుగుచు మాకు పైసూరుకు సిఫార్సిచ్చిన యాచార్యులుగారి యైదవతమ్ముని యింటికి వెళ్లి యతని కుత్తరము చూపినాము.

బెంగుళూరులో సంగీత, హరికథా కాలక్షేపాలు

అతడు తెల్లటి సొగసైన ప్లేదరు. అన్నగారి యుత్తరమును జూచి మమ్ములను మిద్దపై సామాను పెట్టుకొమ్ముని చెప్పి భోజనానంతరము జడ్డీకోర్టుకు బోయెను. అతని కరుంధతివంటి యొక చక్కని భార్యయు సరస్వతి వంటి యొక చక్కని కుమార్తెయు గలరు. మేము మిక్కిలి బడలియుంటచే హాయిగ నిస్సమ్మర్తమగు మిద్దెపై నిదురించితిమి. నాలుగుగంటల కాయజమాను దింటికి వచ్చెను. మేముకూడ నిదుర మేలుకొని కాలేతులు కడిగికొని మంచినీళ్లు త్రావి స్వస్థముగ నుండగా నతడు నాచెంతకు వచ్చి “ఎదయ్యా! కొంచె మొకరాగము పాడుడీ చూచెదను” అనియె నప్పుడు నే తంబూరా శ్రుతిచేసి సావేరి పాడగా నతడు పొందిన యానంద మేమందును! ఒకగంట వరకు నాపాట వినివిని “అయ్యా! మొదట మిమ్ములను జూచియే మీయుత్తరాదివాండ్రను మాయన్నగారు నాకు దగిల్చి రనుకొంటిని. మీయుత్తరాదివారి పాటంటే మా దేశస్థులకు దలనొప్పి. ఇప్పుడు మా దేశస్థుల కంటె సొగసుగ మీరు పాడినారు” అని సంతోషించెను. అతడు గూడ సొగసుగ బాద గలుగును.

అతని రెండవయున్న యచట ముస్సజుగా నుండను. అతడుగూడ నాపాట కెంతయో సంతోషించి “ఇదివరకు కోయంబత్తూరు రాఘవయ్య పాట విన్నాను. ఇప్పుడట్టి గంభీర శారీరము తిరిగి లభించెను” అని పరమామోదము పొందెను. ఇట్లు రెండు దినముల వరకప్పుడప్పుడూ నాయన్నిరకముల సంగీతప్రజ్ఞ కాయరువు రన్నదమ్ములు బ్రహ్మానంద మందిరి. కాని మహారాజుగారియొద్ద నే హరికథ యెట్లు చేయగలనోయని సందియముతో బొరుగింట నా హరికథ పెట్టించెను. నాడు నా హరికథ విన్నవారందరు నిరుపమానముగ నున్నదన్నారు. కథ చేయించిన యతడు ముప్పది రూక లిచ్చెను. నా కన్నము పెట్టుచున్న యుజమానుడు నాతో “మీ పాట బాగున్నది. కాని మీకథ యెట్లుందునో యని యిదివరకు సంశయించినాడను. ఇదివరకు మాదేశమున బ్రసిద్ధిచెందిన కృష్ణ భాగవతుల కథకన్నను రంజనముగాను పొందిత్యయక్తముగాను నున్నది మీకాలక్షేపము. మాదేశమున నొక భాగవతులును ఉత్తరదేశమునకు మీరు నిద్దరికిద్దరు నీడు లేనివారు. దేవుడు మీవిద్యకుదగు రూపముగూడ మీకిచ్చుట యెంతయద్భుతమయ్యా!” యని కన్న కొడుకుకన్న వేయిరట్లు

ప్రేమతో నన్నాదరించుచుండెను. సంగీత రసకుడతడుగాన నతని మరింతవేద్యతో బాదుచు రంజింపజేయుచుంటిని.

అతని యన్వయైన మునసబు బెంగుళూరు పూలతోటలో మైసూరు మహారాజువారు కుటుంబముతో వేంచేసి యుండిరని రదియె మంచినమయమని యతని భార్యకు మేనమామయైన దర్బారుబక్షీవద్దకు తమయన్నగారు మాకిచ్చిన సిఫార్సుతో మమ్ములను బంపించెను. బక్షీ మమ్ములనుజూచి “సరియే మహారాజు గారితో మనవి చేసి మీకేవర్తమానము దెలిపెద” అనియె. పిదప సాయంకాలము మునసబుగా రొక ఉత్తరము పట్టుకువచ్చి నాతో “అయ్యా! మహారాజావారి¹తో బక్షి మన్నిచేసినాడు. రేపుదయమున మహారాజావారు మీ పాట ముందు విన గుద్దేశించిరి” అని చెప్పిరి. మరునాడుదయమున గృతకృత్యులమై కాఫీ ద్రాగి మేమిర్చురన్నదమ్ములము మునసబుగారు సప్లయి చేసిన గుర్రపుబండి నెక్కి పూలతోటకు వెళ్ల దూరముగ బండి నునిచి మహారాజావారి బంగళా కేగినారము.

ఆస్థాన విద్వాంసుల వద్ద సంగీత ప్రదర్శనము

అచట నిరువదిమంది సంగీత విద్వాంసులు తంబురాలు వీణలు నొద్ద నుంచుకొని కూర్చుండిరి. మహారాజువారు లోపున నుండిరి. అంతట బక్షీ మాయొద్దకు పచ్చి “అయ్యా! మీ ప్రజ్ఞావిశేషము లీ విద్వాంసుల యొద్ద గన్పర్చుడు. దొరగా రీచెంగటనే యున్నారు. మీ శారీరములు వారికి రుచించినచో రాత్రి మీ కథ చిత్తగించెదరు” అనియె. పిదప వీణ నే బట్టుకొంటిని. తంబురా పేరన్నయొద్ద నుండెను. గాన నన్ను వైణికుడనియు పేరన్న న్నాటకుడనియు నచటి సంగీత విద్వాంసులు పోల్చుకొని యందులో నొకడు నన్నాచి “ఏదందా కొంచెము వాయింపందా” అనియె. అప్పుడు నే వీణ వాయింపగా బెదవులు విరిచి లుచ్చగొట్టి నిరసనదృష్టితో నన్నాచి పేరన్న వైపు దిరిగి “మీరు కొంచెము పాడందా” యనెను. అప్పుడు పేరన్న కొంచెము పాడెను. అందుకుగూడ మూతివిరిచి నిరసనదృష్టితో “సరియే బాగున్నది నిల్పందా” యనె. నే నందుకు జిరునవ్వుతో “నే బాడెద వినందా” యని ధన్యాసి పాడ నారంభించితి. నా శారీరమునకు బంగాళా యన్నివైపుల బ్రతిధ్వాన

1. మహారాజావారు : దాసుగారు బెంగుళూరులో దర్శించినది మైసూరు మహారాజు చామరాజేంద్ర వడయర్-10 (1863-1894). డత్త తండ్రి తన ముందరి మహారాజు మూడవ కృష్ణరాజ వడయర్ 1868లో చనిపోగా ఇంగ్లీషువారు తమ అధీనంలోనే చామరాజుకు విద్వాబుద్ధులు నేర్పి 1881లో సింహాసనం ఆర్పగించారు. స్త్రీ విద్య, నీటివసతులు, రైలు మార్గాలు వంటి వాటితో మైసూరు రాష్ట్రాన్ని ఆధునిక పథంలోకి నడిపిన దూరదృష్టిగల రాజు. కోలార్ బంగారు గనులు ఈ రాజు కాలంలోనే పని చేయటం ప్రారంభమైంది.

మివ్వదొడగెను. మహారాజుగారియొద్ద నుండి బక్షీ వచ్చి నాతో “అయ్యా! మీ శారీరమునకు దొరగా రపరిమితానందము నందిరి. రాత్రీ మీకథ యెనిమిది గంటలకు జిత్తగించెదరు. మీరు బసకేగి సిద్ధపడుదు” అనియె. సంగీత విద్వాంసు లందరు అద్భుతపడిరి.

మహారాజువారి సమక్షములో హరికథ

పిదప సాయంకాలమున కచటగల తగిన యొక ఫిడెలరును మద్దెలవానిని జత పర్చుకొని భోజనము లాచరించి బక్షీ ద్వారా మా మామూలు ద్రస్సుతో వచ్చెదమని మహారాజుగారి సెలవును పొంది యొడల జందనము, కనుల కంజనము, నుదుట తిలకము, సిగకుబూలదండ, మెడలో బూలదండ, మొలను మున్నెముగారు కట్టపెట్టిన క్రొత్తపట్టుపుట్టము, నడుమున బసారస్సు ఖండవా. చేతిలో శ్రీరామపట్నాధిపేకపటమును ధరించి నేనును, చొక్కాయి, పాగాతో జేతను తంబూరా పట్టుకొని పేరన్నయు గుట్టిపు బండిపై నుండి ప్రక్కవాదకుల వెంటనుంచుకొని సరిగ నెనిమిది గంటలకు మహారాజ సముఖమున కేగితిమి. అప్పుడు మహారాజుగా రొక గుమ్మటమునదోలిన బంగళాలో సోఫాపైని గూర్చినియుండిరి. సోఫాక్రింద నొక వైపున బక్షీ మొదలగు కొందరు సన్నిహితోద్యోగులును, బిదప సంగీత సాహిత్య విద్వాంసులు, మహారాజుగారి సోఫాకు రెండవప్రక్క చిన్నచిక్కు చాపచాటుగ మహారాజీ గారును, వారి పిల్లలు కూర్చునియుండిరి. ఆ సభలో గూర్చున్న వారందరును మొత్తముపై నలువదిమందికి యెక్కువగ నుండరు.

నే పటము చేతపట్టుకొని సముఖమునకు బోవగా మహారాజువారొక పుష్పమాలిక చేతనందుకొని నా కంఠమున స్వయముగ వేసిరి. ఆ పటము మహారాజీవారి చెంగట నొక కుర్చీయుంపించి యందుపై నిడి ప్రార్థన శ్లోకము కమచీ రాగమున జదువగా “మ్యూజిక్ ఈజ్ వెరి వెరి స్పీట్” అని మహారాజుగారు సంతోషముతో తలనాడింప దొడగిరి. అట్లు పదునొకండుగంటల వరకు సంతోషముగ గున్నటేనుంగుపగిది దలసూపుచు ప్రభువు జిత్తగించుచుండిరి. సభ చిత్రమున లిఖింప బడినట్లు నిశ్చేష్టమై యున్నది. పదునొకందైన దరువాత ప్రభువు వారు బక్షీ వైపు చూచిరి.

మహారాజేంద్ర వదయర్-10

బక్షి నాయొద్దకు వచ్చి ముగించుమనియె. మంగళము పాడినపై మంగళహారతి మహారాజుగారందుకొని లోనికి వేంచేసిరి. తరువాత బక్షి నావద్దకు వచ్చి “యెల్లుండి మరియొకసారి మీకథను దొరవారు చిత్తగించెదమన్నారు. మీపాటకు దొరగారపారముగా సంతోషించిరి. ఇదివరకింతటి సుందరమైన పాటకుని చూడలేదని సెలవిచ్చినారు” అనియె. పిదప నచటి విద్వాంసులు గూడ “అసమానప్రతిభావంతులు మీరు” అని నన్ను శ్లాఘింపదొడగిరి. సంస్కృతము తెనుగు చదువుట పాడుటయు నెంతయో వేగముతో ఇంగ్లీషున దర్శుమాచేయుటచేత మహారాజువారికి నాకథయంతయు బాగుగ బోధపడెను. మహారాజీవారికి దెనుగు కొంతవరకు తెలిసియుంటచే వారికిగూడ మిగుల నామోదమైనట్లు తెలియవచ్చెను. అప్పటి నా యింగ్లీషు భోరణి చికిలీ చేసిన కత్తి పలె సాపుగా నుండెను. నా వయసప్పటికి ముప్పదేండ్లు (1894). బందరుపైన కనగా రక్షాక్షి నా జననమట. శరీరము, శారీర విద్యయు మిక్కిలి సౌష్ఠవముగ నుంటచే నెప్పుడు కథ చేసినను సమ్మోహనాస్త్రమువలె తప్పుక సభారంజనమగు చుండెను.

రెండవనాటి హరికథ

ప్రభువు వారు సెలవిచ్చిననాడు తిరిగి రాత్రి యెనిమిదిగంటలకు బంగళాకు బోయినారము. బెంగుళూరు చందనము పూసికొని గుట్టుపుబండి యొక్క యొకక్రోసు వెడల్పైన పూలదోటనుండి మేమనుభవించిన చల్లగాలి హాయి యెట్లు వర్ణింప గలను? పెద్ద లింగకాయలు కట్టుకొన్న యిద్దరు వెండిచెంబులతో పాలు నే బంగళాకు వెళ్లినతోనే నా కొసంగిరి. పాలారగించి, చుట్టకాల్చి తాంబూలము వైచికొని నేసిద్ధముగ నుంట దెలసి మహారాజుగారు కొల్లుచేసియుండిరి. తొలినా దంబరీష చరితము చెప్పినాడ. రెండవ దినము గజేంద్ర మోక్షణము చెప్పుచుండ మహారాజుగారు పేరన్న పాట విని “ఇట్-లప్పు-మి-టు-స్లీప్” అని సంతోషించిరి. తొలిదినము భోజనాత్సార్హము దొరగారు కూర్చున్నారు గనుక భోజనార్హమై పదునొకండు గంటలైన తరువాత కథ చాలించమనిరి. కాని రెండవదినము మరింత సావకాశముగ విననెంచి భోజనము చేసి కూర్చుండిరి. కథ చాలించుడని తొలిదినము మహారాజువారు సెలవిచ్చుటకు బదులు నేడు తీర్చెదనని స్వతంత్రబుద్ధితో రెండవదినము పదునొకండుగంటలకుజైగా పాడి “కథ ముగింపబడియె” అని యింగ్లీషున మహారాజువారితో నంటిని. అప్పుడు దొరగా రింకను వినుట కిష్టమున్నను విధిలేక కొల్లు చాలించుకొనవలసి వచ్చెను. పిదప నాకడకు బక్షి వచ్చి “అయ్యా! మహారాజువారి కింకను మీపాట తన్నితీరలేదు. మైసూరులో సింహాసనముపై నుండి మీకు బహుమతులిచ్చెదనని సెలవిచ్చిరి. దసరాయుత్సవములకు మిమ్ములను మైసూరుకు రమ్మని సెలవైనది. మీట్రెయిను ఖర్చులక్రింద బ్రస్తుతమివిగో రెండువందలు దయ

చేయించిరి. మీరు బెంగుళూరు మీద రచించిన గొప్పపదము వ్రాసి యమ్మని నెలవిచ్చిరి” అనెను.

సీ॥ అలరుతేనియ లూరు దలిరులజిగి మీరు
విన్నగరువుదీరు బెంగుళూరు
చిరుతమబ్బులకారు చెమటరాని షికారు
వేడుకలింపారు బెంగుళూరు
చెరుకుతీయనినీరు చేలపచ్చనిబారు
వేల్పునగరుగేరు బెంగుళూరు
ఆపులపాలేరుతాపుల వేచూరు
పిలువదగినపేరు బెంగుళూరు

వింత నగనాణెముల నారు బెంగుళూరు
పెనుతెవుకులకు మందువే ర్బెంగుళూరు
తెల్లదొరలను రాగోరు బెంగుళూరు
వేనుడువులేల బంగారు బెంగుళూరు

అను పద్యమును వ్రాయించి పుచ్చుకొనియె.

మరునాడు మైసూరు దివానుగారు ప్రత్యేకముగా నా సంగీతము మాత్రము విచారించి సాయంకాలము నాలుగు గంటలకు సభ చేయించెను. సభలో మైసూరు స్టేటు గొప్ప యుద్ధోగ్గులందరను కూర్చొనియుండరి. నాలుగుగంటల వరకు ప్రారంభించి ముప్పావు గంటవరకు హనుమత్తోడి రాగము పాడి మరయొక ముప్పావు గంట వరకు బల్లవి పాడినాచును. దీక్షప దివానుగారు సభలో నిలువడి “వాక్ష్పివార్తలను నొత్తరాహులకు పాటయాచలో జాలా వాసి కలదుగాని నారాయణదాసుగారి సంగీతప్రజ్ఞ కూడా ససాధారణము. సభారంజకమునుబకు

మైసూరు దివానుగారు

2. మైసూరు దివాను : సర్ వి. మహారాజుల శిష్యుడు అయి (1845-1901) 1883 - 1901 మధ్య కాలంలో మైసూరు దివానుగా పనిచేశారు. రాజులకు సోపానము. వామరాజు - 10 చేసిన ప్రతి అభివృద్ధి కార్యక్రమంలో శిష్యుని అయి పో అభివృద్ధి చేసెను.

సందేహము లేదు. ఇతడికముందు తెల్పితేటలతో దన శారీరమాధుర్యము చెడకుండ కాపాడుకొనవలయును. అట్లయినచో యావజ్జీవము జనరంజకముగ బాడవచ్చును" అనెను.

మరునాడు హైకోర్టు చీఫ్ జడ్జిగారు క్లబ్బులో సాయంకాలము నాచే హరికథ చేయించి క్లబ్బు మెంబర్లు మొదలగువారి కచటనే విందొనర్చిరి. నాటిచిత్రము దివాసు చెంగట నొకపదేను రూపాయల జీతగాదును దరువాత హైకోర్టు జడ్జియును పిదప నొక నేటివైద్యుడును, పిదప పదునెనిమిదివందల జీతగాదు, నతనిప్రక్క నొక సామాన్య గృహస్థు నిట్లుద్యోగ దంధములేకందరును గలిసి పంక్తిలో గూర్చుంట. యచటి యుద్యోగుల నిగర్హముం దెలియజేసెను. నాటికథకు జడ్జిగారు నాకు నూటముప్పది రూప్యము లొసగెను.

ఆస్థాన సంగీత విద్వాంసులు నావద్ద హిందూస్థానీ ఛైరవి నేర్చుకొనుట

మరునాడు సాయంకాలము నాలుగుగంటలకు మహారాజుగారు నాయొద్ద హిందూస్థానీ ఛైరవి రాగము నేర్చుకొమ్మని యాజ్ఞయిచ్చగా దాము వచ్చినామని యాస్థాన సంగీత విద్వాంసు లందరు నాతో జెప్పి సన్వారాగము పాడు మనిరి. నేనారాగము వారి యిష్టము వచ్చినంత వరుకును బాడినాడను. నేబాదినజాలుగా వారు పాడుటకు ప్రయత్నించిరి. కాని లాభము లేకుండెను. అప్పుడు నేను "అయ్యా! అంగుడినుండి దౌడల నుండి ముక్కులోనుండి పాడుట కలవడిన దాక్షిణాత్యులకు నిరాతంకముగ నాధినుండి ప్రారంభించి బాహుటముగ పెదవులు ముదవక దౌడలంటనీక ముక్కున బోనీక సమలక గొంతుతెరచి పాడుటకలవడిన యౌత్తరాహుల పాటరీతి యెట్లు లభించును? మరియు శ్రుతిలయ లొకటియయ్యును శారీరము యాచలనుబట్టి గానభేద మగపడును" అంటిని. పిదప వారందరు నావలె హిందూస్థానీ ఛైరవి పాడుట యంత వేగము తమకజ్జదని యాస దొరగి పోయిరి.

పుష్ప ప్రదర్శనోత్సవము

మరునాడు లాల్బాగులో సాయంకాలము నాలుగుగంటల మొదలారు పరకు పుష్ప ప్రదర్శనోత్సవ మయ్యెను. పలురకంబుల పూలమొక్కల సనేకు లచట జనాసందము కొరకు గన్నర్చిరి. మహారాజుచ్చటికి విచ్చేసెను. డెంగుళూరునందలి పెక్కుజనులు స్త్రీపురుషులచట నానావిధ సుమనందర్శనము చేయుచు దిరుగుచుండిరి. సరిగంచురంగు చీరలతో నానావిధ రత్నాభరణములతో స్త్రీల గుంపు లచ్చటచట గూర్చిన పూమొక్కల ననుకరించి యుండిరి. తరుణస్త్రీ పురుషులనోన్మ్య సందర్శన జనితాసందంబుల జొక్కుచుండ మన్మథుని తూపులన బువ్వులలరుచుండను. మహారాజుగారు కొందరి హాణస్త్రీలతో గూడి యాసుమవనమున సందరిజనులకు గనుపండువుగ విహరించుచుండిరి. మహారాజీగారును

బిల్లులునుగూడ నుపవనవిహార మొనర్చుచుండిరి. లాల్చాగు చూడదగిన యుద్యాన వనములలో లోకమునందొకటి యనుకొనెదను. అందలి నానావిధ వృక్షములు సూర్యరశ్మింజౌరసేక దట్టముగ పరిగి యాకసమంటుచుండెను. పలుతెరంగుల నికుంజములు, మంటపములతో చెన్నారు కొలనులును, తివాసీలవలె దిద్దిన పచ్చిక పరపులు, వివిధఫలవృక్షంబుల మనోహరంబుగ బల్కు పలురకంబుల పిట్టలు, వింత వింత రకముల పెంపుడుకారడవి జంతువులును జూపరులకు మిగుల వేడుక గలిగించెను. మరునాడు మహారాజుగారు మైసూరునకు విచ్చేసిరి.

తరుణీమణుల సంగీతసాహిత్య విద్యాగోష్ఠి

మైసూరు రాజ్యములో స్త్రీలకు స్వైరవిహారములు, విద్యాభ్యాసము గలదు. ప్రతిదినము తరుచుగా నాపాటవినుటకు దమపాట నాకు విన్నించుటకు గొందరు పదారేండ్లలోపు బాలికామణులు నాబసకు వచ్చువారు. స్త్రీలకు స్వేచ్ఛావిహారము, విద్యాభ్యాసము జీరకాలము నుండి హిందువులలో కన్పడదు. కాని యిప్పుడు హూణుల వలె నుండగోరి మనవా రీత్రాత్యయాచార మవలంబించుచున్నారు. "స్త్రీణామశిక్షితపటుత్వ" మని కాళిదాసు చెప్పినట్లు స్త్రీలకు సహజముగ నన్నిరకముల తెల్పితేటలు చదువకయే లభించుననుటకు సందేహము లేదు. "సస్త్రీ స్వాతంత్ర్యమర్హత" యను స్మృతివాక్యము గూడ న్యాయముగ దోచెడిది. లోకములో నెంతచదువుకొన్నవాడైనను, మరెంత యార్జనపరుడైనను, నింకెంత గొప్పవాడని ప్రఖ్యాతి పొందినను గాదునుఖ మాసించి తమ్మునుసరించు పురుషులం దృణప్రాయముగ స్త్రీలు గనుచుంట కేహేతువో? గొప్పవిద్వాంసుడననియు బ్రయోజకుడననియు వచ్చు మగనిం గని యిల్లాలు మూతివరిచి చెంగటివారితో "అయ్యో! మావారుత్త వెర్రివారు" అనుట తరుచుగనంద రెరిగిన వాస్తవమే కదా! యనగ మగవాడు పనికిమాలిన బుద్ధిహీనుడని స్త్రీ వెల్లడించుట కాపెకుగల సహజ పాండిత్యగర్భమే కదా కారణము. పురుషుల స్వశపర్శుకొని తమ యిష్టానుసారము వారలం దిప్పుటయే స్త్రీలయందు గల సహజబుద్ధి ప్రభావము. తమ్మాసింపిన మాత్రమున దెల్పిహీనులు పురుషులని స్త్రీలు తలంచక మానరు. పరమపురుషుడొకడు తప్పు బురుషులనదగువారు లేచటవైన లేరు. నిందుచుగవాచినవాడు శివునివలె కాదుశత్రుడగు ననగా స్త్రీ సంపర్క మొల్లడు. "కాముకా పిత స్త్రీయో భవంతి" యు శ్రుతిప్రమాణముచే కాముకులు స్త్రీ స్వభావము కలవారనుటకకు సందేహము లేదు. ప్రాణవాయువు మన లోపల లేక బాహ్యవాయువు నాకర్షింపజాలదు. స్త్రీ స్వభావము మనయందుంటచే స్త్రీలను గోరు చున్నాము. అట్లే స్త్రీలును. కాబట్టి యీపురుషులు కేవలపురుషులు కారు. స్త్రీలు కేవలస్త్రీలు

కారు. చెరిసగమున స్త్రీపుంసత్వము స్త్రీపురుష సామాన్యముగ నున్నది. కావుననే యన్యోన్య సంయోగాభిలాష చూపట్టెడు. కనుక పురుషుడు మగయాడుడనియు స్త్రీ యాడుమగవా-
డనియు నిశ్చయింపవలయును. ప్రసవాద్యవస్తలంనుబట్టి రోగార్తులందోలి స్త్రీలు కనికరింపదగు సజలలని మనమనుకొన్నట్లే త్రుటిలో మసలన్వాడ్చినముచేసుకొని తమ
యిష్టానుసారము త్రిప్పజాలు సామర్థ్య ముంటచే వారు క్రూరభూతములవలె ఘోరరోగముల
రీతి నెల్లెదన్మయంకరలు సజలలని మనమేల తలంచరాదు? సఖ దంత విషాణాది
సహజాయుధోపేత ములగు వ్యాధులాది దుష్టసత్త్వములకు ఖడ్గాద్యాయుధముల
యుపయోగమబ్బునట్లు కదా సహజబుద్ధివైపుచేచే నెల్లపురుషుల స్వశపర్చుకొను స్త్రీలకు
విద్య నేర్చి స్వాతంత్ర్య మొసంగుట! యూరోపియన్సులో గూడ రాజకీయోద్ద్యోగములందును
యుద్ధములందును బురుషులవలె స్త్రీలుగూడ నియమింపబడకుంటకే హేతువో! పురుషులతో
సమానముగ స్త్రీలన్ని పనులయందు ప్రవహించుట యెచటనైన లోకములో గానరాదు.
కావున బురుషులవలె స్త్రీలు వ్యవహరింపదగదు. మరియు స్వాతంత్ర్య విద్యాభ్యాసములు
పురుషుల రీతి స్త్రీలకుండరాదు. ఉండినచో యురోపియన్సుపురుషులదోలి స్త్రీలకు లొంగి
మనముకూడ దుఃఖపడక తీరదు. స్వచ్ఛంద విహారము విద్యావైభవముంటచేతనే కదా
యురోపియన్ స్త్రీలు లోకములను స్వాధీనము చేసికొనజాలు శక్తిమంతులం గనుచున్నారని
యూహింపరాదు. అటులైనచో విద్యా గంధముగాని యణుమాత్రమైన స్వైరవిహారముగాని
లేని మహమ్మదీయ స్త్రీలెట్లంతటి యోధులగు జక్రవర్తులం గనజాలిరి? ఇంతకు
నేదియెట్లున్నను మనలో స్త్రీలు యధాపూర్వముగ నుంటయే మేలని నాయుధప్రాయము.

మన జాతినీతులు మనయాచారములు మనమతములు మన మనుసరింపవలయు
గాని క్రొత్తరీతులు మనమవలంబించినచో మనకు మరింత చిత్తక్లౌఢమునకు హేతువగంగాని
లాభమెద్దియు గలుగనేరదు. “ధనమును విద్యయు పంశంబును దుర్మదులకు మదంబు
పొనరించును సజ్జనులయిన వారి కడకువయును సవియె నిచ్చునుర్చినాధా” యను భారత
వచనము కొంత గమనింప దగినది. డిగ్రీలు పొందినకొలది దుర్గుణములు కొండజీ
దుష్టుల కధికమౌట కనలేదే! సుగుణదుర్గుణములు స్వాభావికములు గాని యాగంతుకములు
కావు. ఒకానొకప్పుడు సహవాసమునుబట్టి సుగుణదుర్గుణములు లభించుటగవాచ
గలదుగాని యందుకొకనియతి లేదు. ఉల్లిపాయకుగల దుర్వాసన నెట్లు పోగొట్టగలము?
“స్త్రీణాం ద్విగుణమాహార”మను న్యాయమునెట్లైన మార్ప దరము కాదు. సారథి రథికునకు,
సేనాధిపతి సేనకు వలె గృహస్థుడగు పురుషుని నడిపి రక్షించుటకు ముఖ్యముగ
భార్యరూపమున స్త్రీ ఏర్పర్చబడినట్లు సృష్టిలో గాన్పించుచున్నది. స్త్రీ నేర్చుకొన వలసిన
ముఖ్యమగు విద్యలు భర్తకన్నివిధములం దేహపోషణ మొనర్చుటయు, గృహ కార్యములు

జక్కబెట్టుకొనుటయు, చీల్లలసంరక్షణ చూచుటయు, కులపర్తనము గాపాడుకొంటయు గాని యక్షరములు చదువుకొని యోచించుటయు తిరిగి తిరిగి దేశభోగట్టాలు తెలుసు కొంటయు, నద్దమైన వారియొద్ద నాటపాటలు నేర్చుకొనుటయు, బందెక్కి వాడవాడల దిరిగి నాటకములు సర్వశిల్పాలు చూచుటయు, సభలలో జదువు కొన్నామని దంభముగా గోసిటప్పాలు కొట్టుటయు, దనయవయములు బైలుపర్చినట్లు తన మనోవృత్తులం బయలుచేసి వ్రాయుటయునుగాదు. స్త్రీ గృహలక్ష్మి రూపమున భర్త యొక్క యోగక్షేమమరయుటయే సర్వలోకముల నుద్ధరించుట. పాశ్చాత్యాచారము మనకెన్నటికిని సరిపడదు. మనము హిందువులము. వారు క్రైస్తవులు. కులరూప దేశాచారములు మనవి వేరు, వారివి వేరు. మిక్కిలి రాజులవలె మనమందరము భాగ్యవంతులమైనచో మనస్త్రి లన్ని గృహకార్యములను నౌకరులనుంచి మనతో బండిషికార్లు చేయుచు స్కూన్ పేషర్లు చదువవచ్చును. మరియు మనదేశములో బురుషుల వలె బజారులలో కూలినాలి చేయుచు కోర్టులలో నుద్యోగములు సేయుచు ధనమార్జించుటకై తిరుగుట బ్రహ్మక్షత్ర వైశ్య స్త్రీలలో జీరకాలమునుండియు నాచారములేదు.

మనలో భార్యకు నేర్చుకొనదగు సక్షరములు భర్త చేష్టానిరీక్షణములు: చదువదగు గ్రంథము వల్లభుని మనోవృత్తి: చేయదగునుద్యోగము కాంతుని దేహ సంరక్షణము: నేర్చుకొన దగిన విద్య గృహకార్యనిపుణత. పూలచెండ్లు గ్రుచ్చుట, టవెల్చుట్టుట, ఊలుతో పక్షులు మొదలగు చిత్రముల రచించుట. దొరసానులవలె ముస్తాబగుట యార్జనకు బైటకుబోయి కష్టపడి వచ్చిన నాథుని సంరక్షణము ప్రేమలేని కూలివారిచే జేయించుచు నాటపాటలచేతను జదువుచేతను నుకుమారించి, యింటిపనిపాటులకు బనికీరాక సోమరితనమున బ్రొద్దుపుచ్చుట మనలో స్త్రీలకెంతమాత్రము తగదు. విదేశీయాచారము మన మవలంబింప బూనుట తెల్పిమూలినతనము, హానికరమును, సంగీతమును మరిగినవారు నిషాబాజులవలె మరెందుకును బనికీరారు. సంగీతము విస్మమాత్రమున మత్తుమందు జల్లునట్లు మైమరచెదరు కదా! సంగీత విద్వానిపుణులకు దక్కిన లోకముతో బనియేమి? దూరముగ నింపైన శారీరము వినబడినచో సంగీతజ్ఞానము కలవారి కచటికిబోయి యాగాయకుని కనులారజూచి మరికొంచెము వానిచే బాడించి విన్నగాని యేపసులు సేయుటకైన దోచునా? సుందరరూపము దృష్టికి, సంగీతము చెవికి, సువాసన పూణమునకు, సుస్వర్యము శరీరమునకు, మంచిచవి జిహ్వాకు నభీష్టములు కదా. సుందరపురుషుల యధేచ్ఛ న్నూచుచు, నిష్టము వచ్చిన సంగీతము వినుచు, ఆద్దమైనయత్తురువుల కలవాట్లుపడుచు శీతకాలమున సిలోనుకు వేసవిలో సిమ్లాకు తిరిగి శీతోష్ణవాయుసుఖస్వర్యము లనుభవించుచు,

సన్నిరకముల చదువులు మరొక పాటలు బెంచుచుంట భోగములకలవడి చదుటకు హేతువులు. భోగములు మరుగు స్త్రీలు వతులకు బరిచర్చ, సలప గృహకార్యములు చక్కచేసి కౌసజాలరు. కావున మన స్త్రీలకు భోగకాంతలకుబలె సంగీతాదిభోగముల మప్పురాదు. సంగీతము వచ్చిన పురుషులలో నిర్మలవర్తనము కలవార లరుదగుటచేతగదా గాయకు లపాత్రులని స్మృతులు దెల్పుచుండెను. తలను మట్టగల ఖణిక్ విషాభవ్యద్వి సహజమగునట్లు సంగీతవిద్యగల వారికి దుష్టవర్తనము స్వభావనిర్దము. అటపాటలతోడనే యన్య వికారము లంకురింప దొడగును. త్రాగుట పరపురుషుల గౌగిలించుకొని యధేచ్ఛగానాడుట, పరపురుషులతోగూడి యేకాంతముగ విహరించుట పాశ్చాత్యచార మట్టివి మన స్త్రీలకు మప్పినచో వినాయకుని చేయబోయిన గ్రోతయగును. మరియు "నేకు మేక" గును ఉన్న యిల్లు చెడగొట్టుకొనకున్న జాలు మరొకయిల్లు కట్టినంత ఫలము. ఇదివరమన్నట్లు మన స్త్రీల నుంచుకొన్నజాలును వారికి విద్య నేర్పినంత ఫలము లని గురుబోధ మహిమచే దెక్కు విధముల నూహించుచు చాలాదూరమునుండి మత్సరావాసంబున సంగీత సాహిత్య విద్యాగోష్ఠి ననుభవించగోరి వచ్చిన తరుదీమణుల పొత్తున దరుచుగ నాటపాటల నోలలాడుచు గన్నదదేశముల చిత్రముల గమగొంచు రెండు నెలలవరకు బెంగుళూరులో నుంటిని.

బెంగుళూరులో నొక వైష్ణవ యింట హరికథ చేనినప్పుడు కథాంతమున నొక వైశ్యస్త్రీకి దేవుదాశించి యింకొక కథ చేయించుచుని యచటివారలతో దెల్పుట దేవునకు నాయందుగల యనుగ్రహమునకు స్పష్టముగ ఋజునుకొంటిని. జంతికెలు, గారెలు, పకోడీలు, మొదలగు తినుబడి వస్తువులు పెల్లుచుని దయ్యములును, ముడుపులు కట్టుచునియు, భాగవతము లాదించుచునియు, హరికథలు చేయించుచునియు, తీర్థముల దిరుగుచునియు దేవతలును. మనస్త్రీలలో ముఖ్యముగ గొందరియం దావేశింతురు. ఆవేశము పట్టినవారు తరుచుగ దుర్బర్తనము కలవారు. జేసు, త్రాగుబోతులయందు మెట్టవేదాంతమును, క్షుద్రజనులయెడ దేవతావేశము తరచుగ గోచరించెడు. సోదెలు, పుక్కిటిపురాణములు, మెట్టవేదాంతములు, పారోహిత్యము, జ్యోతిషము, వైద్యము, కొందరికి బుణ్యవశమున ధనార్జనమునకు దోడ్పడుచున్నవి. "సింహాద్రియప్ప దనై యుంటిని జూడిమి, నల్లబండనైయుంటిని జూడుమీ నరుదా" యిట్లు కొప్పు విరిచోని తలనాడించుచు దేవతలావేశించినట్లు సోదెలు చిప్పువారికి దప్పితీర నోట చాలు బోయుచు, గుగిలపు పొగ వేయుచు, నొడల జందనము రాయుచు, పండ్లారగింపజేయుచు, బ్రశ్నములు వేసి యుత్తరములు వనుచు దక్షిణబెట్టు వారును. "ఆంజనేయులు సంజీవపర్వతమును దెచ్చుచుండగా భరతు దొకకోలతో గొట్టె నప్పుడు కొండతోగూడ హనుమానుడు రాచునామో

చ్చారణము సేయుచు నేలగూలగా జూచి భరతుడు తనకరస్పర్శన మాత్రమున హనుమంతుని మూర్ఖదేర్చి యొకబాణాగ్రమున గొండతో గూడ నాంజనేయుల నునిచి యాబాణమును రామునిచెంత నెగిచె" ననగా సంతోషించి పురాణముచెప్పువారికి సత్కారము సేయువారును, "జగత్తుకల్ల నే నెవరు నీవెవరు అంతయు బ్రహ్మమే" యనెడు మెట్టవేదాంతి కాపూట బట్టిమొసగువారు. "నేడు మీయమ్మగారి తల్లిన ముల్లి బచ్చలకాడ వంకాయ మొదలగు కూరలు పనికిరావు మీ తల్లి వైతరణీనది దాటుటకు గోదానము చేయక తీరద"ని పెక్కురకములగు కర్మముల జేయించు పురోహితులకు ధనధాన్యములిచ్చి యాదరించు వారు. "నే దమావాస్య సూర్యగ్రహణపుణ్యకాలము నేడు పదమూడింట వర్ణము, గొల్లవానిచేత నున్నది కుంచ మీయేడు పంటలకు లోపములేదు, పగలుసూర్యుడు కాన్పించును, రాత్రి చుక్కలు కనబడును. నీకు గ్రహచారము బాగున్నది, రాహువు ముందు శని చుట్టకాల్చుచు దూర్వుమొగముగా గూర్చున్నందున దేశారిష్టములు కలుగు"నని చెప్పు జ్యోతిష్కునకు దడ్డిచ్చువారు. "ఈ యౌషధము కనకసుందరి, శుద్ధిచేసిన రసవిష గంధకములతో తయారైనది. యేడుమాత్రలు మూడుపూటల సరీగా తూచి పుచ్చుకొన్నచో మీ యమవాత ముపశమించును, రోగిచేయి చూచినాను, మీరందరేమో భయపడుచున్నారు గాని, నాకెంతమాత్రమును భయములే"దనుచు వ్యాధి కుదిరినచో దన ప్రజ్ఞయనియు లేనిచో సపథ్య దోషముగాని దైవము గాని కారణంబనియు పల్కు భిషక్కులకు సామ్మిచ్చువారును, సర్వదేశములలో కలరు. వీరు బుద్ధిమంతులలో లేక జ్ఞానులలో యికముందాలోచించి వ్రాసెదను.

విజయనగరమునకు తిరిగి వచ్చుట

బెంగుళూరునుండి బయలుదేరి హిందూపురం గుంటకల్లు మీదుగా గుంటూరులో నాగినాము. బందరులో నాకు మిక్కిలిమిత్రుడైన యొకవెలనాటి నియోగి బ్రాహ్మణు డతని "కింజనీయరాఫీసు"లో నిరుపది రూప్యముల జేతము. అతడు సంగీత సాహిత్యరసజ్ఞుడు. దొడ్డవాడు, మొదట చీరాల వాస్తవ్యుడు. గుంటూరులో మమ్ములను మిగులనాదరించెను. అచట రెండు కథలు చేసినాము. గుంటూరునుండి యింటికి జేరుకున్నాము.

విజయనగరము మహారాజువారి ఆస్థానములో

మైసూరు మహారాజుగారు నా కథలు చిత్తగించినట్లు "మెయిల్", "హిందూ" మొదలగు వార్తాపత్రికల నెరింగి మనయామాయతడు విదేశమున మహారాజసన్మానము నందెను గనుక నట్టిప్రజ్ఞావంతుని మనయాస్థాన విద్వాంసులలో జేర్చినయెడ మనకు బ్రఖ్యాతి కలుగునని యెంచి విజయనగరము మహారాజుగారు నన్ను దమపండితులలో

జేర్చి నెలకు బదేను రూప్యముల జీతము నిర్ణయించిరి. కాని యా వార్త నాకు దెలియలేదు. ఇచటి కాలేజీ ప్రిన్సిపలుగారైన రామానుజాచార్యులుగా రొకనాడు సాయంకాలము కాలేజీ హాలులో నాచే హరికథ చేయించిరి. నాటికథ కిచటి పిన్నపెద్దలందరు వచ్చియుండిరి. కథ ముగించు సమయమున

గీ॥ వేంకటాద్రివలన సంకురించినబడి
పల్లవించె నరుణపర్వతమున
పూచికాచె జంద్రభూషుచే, రామాను
జన్ముచేత గల్పశాఖియయ్యె

అని యాశుధారగా బద్యమునొనర్చి జదువగా నచటివారెల్లరు నుల్లసిలిరి. పిదప ప్రిన్సిపాలుగారు మేనేజరుగారి కిట్లు వ్రాసిరి. “నారాయణదాసుగారి సంగీత సాహిత్య ప్రజ్ఞావిశేషములు విని సంతోషించి మహారాజు గారతనికి నెలకు బదేనురూప్యములు జీతముచేసి యతని సంస్థానపండితులలో జేర్చుటకు నా ద్వారా యాజ్ఞ నొసగిరి. కాన మీ రతని పేరు దివాన్ దస్తరులో బండితులలో నమోదు చేయించవలయును”. పిదప పెద్ద మేనేజరుగారు మహారాజుజ్ఞ చొప్పున నన్ను దర్బారు పండితులలో జేర్చిరి.

విహంగన్యాయమున బ్రతుక నిశ్చయించితిగాని యొరుల నొకరీ సేయు నుద్దేశము నాకెన్నటికిని లేదు. మరియు కొండలు, నదులు, వనములు, జంతుజాలములు, సూర్యాది గ్రహములు దొడ్డి ప్రకృతిమహిమము చూచి యానందించుటయు, జనుల మంచిచెడ్డలు కనిపెట్టి తర్కించుచుంటయు, దరుచుగ గురునివశమున యధేచ్ఛాసంచారము సేయుచుంట నా వృత్తి.

మాఘమాహాత్యమునుబట్టి మార్కండేయచరితమును యక్షగాన ప్రబంధముగ రచించుచు నాలుగైదు నెలలవరకు నేనేవిధమైన మదద్రవ్యముల సుపయోగింపక నిర్మలస్థితిలో నాకావ్యము న్ముగించినాడ.

తిరిగి మైసూరు వెళ్లుట

అంతట దసరాకు మైసూరుకు రమ్మని మైసూరు దర్బారుబక్షీ నాకు టెలిగ్రాము వేసెను. పేరన్నయు నేను బయలుదేరి తెలవారిన తోడనే రాజమహేంద్రవరము చేరి స్త్రీమరెక్కి గోదావరిదాటి యేలూరులో దిగినాము. అచట నొక స్కూలుమాస్ట్ర్ రొకమంచివాడు మమ్మాదరించి మాచే హరికథ చేయించి పాతిక రూపాయి లిచ్చెను. మరునాడు బయలుదేరి బెజవాడలో భోజన మునర్చి సాయంకాలము సదరన్ మరాటా రెయిలుబండి యెక్కి బహు ప్రయాసమున మరునాటి సాయంకాలమునకు గుంటకల్లు హోటలులో దిని

హిందూపురం మార్గమున సుదయమునకు చెంగుళూరునకు జేరుకొంటిమి. దర్బారు కంట్రోలరుగారి కొక యుత్తరము చెంగుళూరు మునసబుగారి యొద్ద నుండి తీసికొని మరునాడుదయమున మైసూరుకేగినారము చెంగుళూరు నుండి మైసూరునకు రాత్రి బండినడుచుటచే నచటిత్రోవ యంచటి చిత్రములు గానరాకుండెను. మిక్కిలి చలిచే బాధపడుట యొక్కటియే జ్ఞాపకమున్నది.

మైసూరు కోటలో కన్నడ నాటక ప్రదర్శనములు

మైసూరులో ఏడిషనల్ మునసబుగారి యింట దిగినారము. సాయంకాలము కంట్రోలరుగారును నేనును రెండు గుళ్ళములబండ్లపై గూర్చుని కోటకేగినారము కోటకు చిన్నచిన్న బురుజులు సూటివరకుండుననుకొనెద. కోటలో నెన్నియో దేవాలయములు కలవు. శివుని కోవెలలు మెండు. మహారాజుగారు కోటలో నొకమేడవరందాలో నాదబదుచున్న యొకనాటకము చూచుటకు విచ్చే యుచు మధ్యమార్గమున కంట్రోలర్గారి సమీపముననున్న సన్నగని మండహాసముచేసి నావైపు వ్రేలుచూపించి చెంగటివారితో నేమో యనిరి. పిదప నైదుగంటల సాయంకాలమునకు నాటకము ప్రారంభమయ్యెను. నాకుకూడ నాటకము చూచుటకు మహారాజుజ్ఞయైసది. రెండుమూడువందల కుర్చీలపై దర్బారుద్దోగులందఱు మహారాజుగారితో గూర్చునియుండిరి. నేనొకచోటన కంట్రోలరుగారి ప్రక్కను గూర్చుంటి నంతఃపురస్త్రీ లాచెంగటి మేడపై నుండి నాటకము చూచుచుండిరి. నాటకులు కన్నడభాషలో నాకటము సేయుచుండిరి. నే నంతఃపురస్త్రీలవైపు తిలకించుచు నంతఃపుర స్త్రీలవైపు జూదరాదని కాదోలు నొకరైన నాదిమ్మజూపకుంట కనిపెట్టి నేగూడ నటుజూడ నొల్లకుంటిని. నాటక మెనిమిదిగంటలకు సమాప్తముకాగా కంట్రోలరుగారు నన్ను బసకు దిగదెట్టిరి.

మహారాజువారి సందర్శనము

పిదప నేమేమో మింటమిదై లబ్ధుకొనుచు గొంతెడ్డుకోర్కెలతో గొంతవరకు మేల్కొని నిడురించి తెల్లవారితోనే నిద్రలేచి దంతభావన మునరించుచుండగా నిద్దరు గుర్రపుసవార్లు బల్లెములు పట్టుకొనివచ్చి మహారాజుజ్ఞయైనదని నన్ను దోడ్కొనదట్టిరి. అప్పుడు పీఠస్థులవైపు నేజూచి "యోయి! నిన్న సాయంకాలము నాటకమూడుచున్న సమయమున నంతఃపుర స్త్రీలవైపు నే జూచినందుకు శాసించుటకు గాదోలు నింత యుదయముననే నన్ను రమ్మని సెలవయినట్లున్నది కావున చోప్పటకు జరిగి వాదముచున్నది" అంటిని. అందుకతడు నన్ని "నీకెందుకీ పిచ్చి యుచుమాన చుట్లు కానేరదు" అనియె. పిదప మేమిర్పూరము కాఫీ పుచ్చుకొని పాగాలు చుట్టుకొని మాకు తీనాతుగా హాజరైన గుర్రపు బండెక్కి కోట కేగినారము.

మర్త్యులను గొలువను

దెబ్బదియేనుబది పహారాలు మేడ లెక్కుచు దాటి మహారాజా వారు మాకొరకు నిరీక్షించుచున్న సంగీతశాలను సమీపించుచున్నాము. ఎనిమిదివందల రూపాయల జీతగా దొక దర్బారు ఉద్యోగి మావెంట నుండెను. అంతఃపురమునకు సమీపించుకొలది దంతము, వెండి, బంగారు మలామా చేసినట్లు మెట్లగుపడుచున్నవి. మొత్తము పై నొకపావుమైలునకు బైగా మెట్లు దాటినారము. పిదప షుమారు దెబ్బదిపహారాలు దాటినపై మహారాజావారొకమేడ చెంగట మెట్లపై నిలువడియుండిరి. ఒకయెర్ర తలపాగా నొక యెర్రమల్లుజుబ్బా నందుపై పెద్ద బంగరు లింగకాయ యొక మల్లు పంచయు ధరించియుండిరి.

మహారాజావారు నేచేతికందిచ్చిన గులాబీపూవు వాసనజూచుచు “నీవీ పూలెచట నుండి కోసినావు? విజయనగరము నుండి తెచ్చినావా?” యని చిరునవ్వున నన్నడిగిరి.

“పేలెస్ దోటలో గోసినాను” అని జవాబు చెప్పినాను.

“నాడు బెంగుళూరులో నీవు పాడినపాట నీ శారీరము నిదివరకును నా చెవిలో మ్రోగుచున్నవి. విజయనగరపురాజు నామిత్రుడు క్షేమమా? నీ పాట యెన్నడైన వినెనా?” యనెను.

“లేదు” అంటిని.

అందుకు వింతపడి “ఎంత దురదృష్టవంతుడు నీవంటి ప్రతిభావంతు నిదివరకు జూడకుంటాకు? మా దర్బారులో నీవేమైనా సర్వీసు జేయగోరెదవా? యని యడిగెను.

నా కక్కరలేదంటిని.

“కారణమేమి?” అనెను.

“మర్త్యులను గొల్వనొల్ల” నంటిని.

మహారాజుగారి కందోయి యీషత్తైరబడెను. వారి చిత్తానుసార ముద్యోగము నంగీకరింపనందుకు వారికి గోపము వచ్చుట గనిపెట్టి నాడగాని సుంతయున్నే జలింప లేదు.

“ఐను నీవు స్వేచ్ఛగా నుండదలంచితివి. సరియే వీణ పట్టించుకొని వచ్చితివా?” అని యడిగిరి.

“లేదు” అంటిని.

పిదప నాయందున్న కోపమును దివానుపై గనపర్చుచు దివానుతో “నిన్ను వీణసహితముగా బంపుమని చెప్పినా నెందుకిట్లు చేసినావు” అని కనులెర్రగా బలికెను.

“కానిండు మాయన్నను బంపి త్వరగా వీణ తెప్పించెదను” అంటినందుకు “త్వరగా తెప్పించుము” అనియె.

పిదప బేరన్నను వీణదెమ్మంటి. ఒకరాజభటుడు పేరన్నను మేదక్రిందకు గొని పోవుచుండెను. మహారాజుగారు. నీను, దర్బారుద్భోగియు మాత్రము మిగిలియుంటిమి.

మహారాజుగారు నాతో “ఇటు వైపెందరినో వింటిని గాని నీవలె హిందూస్థానీ కర్ణాటకముల యాచలు మిశ్రమముగా బాద నేర్చినవారొకరైన గానరారు. విజయ నగరములో గలరా?” యని యడిగెను.

“లేరు” అంటిని.

“నీవెక్కడ సంగీతము నేర్చుకొంటివి?” అనిరి.

“నా సంగీతము సహజపాండిత్యము” అంటి నందుకు మిక్కిలియాశ్చర్యమంది “ఏదీ ఖమాచీ కొంచెము పాడుము” అనిరి. నే నారాగము కొంచెముపాడి

శ్లో॥ వాణీ విలాసాక్షి చకోర చంద్రం
సౌజన్య సంతాన విభూతి సాంద్రం
స్వచ్ఛందకార్యేషు సదాప్యతంద్రం
పాయా చ్చివశ్చామధరాధిపేంద్రం”

ఉ॥ సన్నని మబ్బులో మెలగు చందురుపోల్కి మొగంబు, పెన్వలం
బన్నగ ద్రుళ్లు బేడిసలమాడ్కి కనుంగవా చూపు, చాపలో
జెన్నలరార గల్మిచెలిచెల్వగురాణియు బట్టుగద్దియు
న్వెన్నునిబోలు చామదొరనించుత గోరిక తల్లిదండ్రులై

యని చదువగా “శ్లోకము తెలిసెనుగాని నీవు చదివిన తెనుగు కొంచమైనను దెలియలేదు. ఇంగ్లీషున తర్జుమా చేయుము” అనెను. మహారాజుగారికి తెనుగెంతమాత్రము తెలియదు. నాకు సుంతయు గన్నడము రాదు. కనుక ఇంగ్లీషున ఉభయుల మన్యోన్యాభి ప్రాయముం దెలుపుకొనుచుంటిమి. నేనాపద్య మింగ్లీషున నర్థముచెప్పుగా మహారాజుగారు వెంటనే కన్నడమున దర్జుమాజేసికొని “క్షణముండుము వచ్చెదను” అని యంతఃపురమున కేగెను.

నా యనుమానము

నా చెంగట నెవ్వరును లేరు. విచ్చుకత్తులను బట్టుకొని యెటుచూచినను దూరముగ పహారావాంద్రగుపడుచున్నారు. అప్పుడు నాలో “నేనుదయమునపడ్డ యనుమానమునకు

3. వాణీవిలాసాక్షి..... : సరస్వతీ దేవి ఏలాసంగా చూసే కదగంటి చూపులనెడి చంద్రునికి చకోరపక్షి వంటివాడు. (చక్కని విద్యావంతుడని అర్థం). చక్కటి సంతానసంపద అమరిన వాడు. మంచి కార్యాలకు ముందు ఉండేవాడు అయిన చామరాజును శిష్యుడు కాపాడుగాక మొదటిపాదంలో చక్కటి చమత్కారముంది చామరాజు భార్య పేరు వాణీవిలాస సన్నిధాన కెంప సుజ అమ్మణ్ణి “వాణీ విలాసాక్షి”ని సరస్వతీదేవి పరంగానే కాక రాణిపరంగాకూడా అన్నయించవచ్చు.

నిప్పటిస్థితికి సరిపోయెను. నిన్నసాయంకాల మంతఃపుర స్త్రీలవైపు తిలకించుట, మహారాణీగారిని శృంగారముగ నభివర్ణించుటయు నాలోనాకీ యనుమానము పుట్టించెను కాబోలును. మా దర్బారులో గొల్చుందుట మీకిష్టమా యని మహారాజుగారడుగనేల? సహాయని యంటి సంతతో బోక మృతిస్వభావముగల మర్దులను గొల్చినని యేల నొక్కి వక్కాణించితిని? అయ్యా! మీదెరుగనైతనిగదా? ఈ సంగతులను బట్టి మహారాజుగారికి నిశ్చయముగ కినుక పుట్టె నతని కనులెర్రపడలేదా? నా తెనుగుపద్యపు తాత్పర్యము తెలిసికొని మరింత కోపమున బోయినట్లున్నది వీణమిషపై బేరన్నను దగిలివేయుట యిప్పుడిట్లు నన్నొంటిగ నుంచుట తప్పకేదో చోద్య మున్నది. ముందుచూపేకాని కొంచమైన వెనుకదృష్టి నాకు లేదు గదా? ఆ పహారావాండ్రేమో యాయుధముల సవరించుకొని నావైపు చూచుచున్నారేమి చెపుమా? గొన్నినెలల క్రిందట నుపయోగించిన గురుడు నెత్తెక్కి యిట్టి పిచ్చియనుమానములల పుట్టించెనని" నాలో నే నప్పుకొనుచు గబగబ జోడు చప్పుడు వినబడ దెసలు పరికించుచుంటిని. అంతలో నన్ను విడిచిన సుమారొక పావుగంటకు మహారాజుగారు మందహాసముతో నాయొద్దకు వచ్చి" మిస్టర్ నారాయణదాస్, పద్యమునకు మహారాణీ¹ మిక్కిలి సంతోషించి నీకెన్నో ధేంక్సు చెప్పుచున్నది. ఆపెకు తెలుగు కొంచెము తెలియును. ఇప్పుడు నీవు పాదినపాట యాపె వినుచుండెనట. అంతఃపుర మిచటికి సమీపమే" యని నా భుజము సంతోషముతో దట్టెను. నేను శిరము వంచి చేతులు జోడించి "మహారాజు దంపతులు సంతోషించుటచే నా జన్మము సార్థకమయ్యెను" అంటిని.

బందే బందే

అంతట బేరన్న వీణచేతబట్టుకొని యొకగుమాస్తా వెంటరాగా మమ్ములను సమీపించుచుండెను. మహారాజుగారు నన్ను దయతో వీక్షించి "నీ కేకూర యిష్టము" అన "వంకాయలు" అంటిని. అందుకు నవ్వి "మా షైసూరు వంకాయలు రుచికి బ్రసిద్ధములు. ఎవడురా" అని పిల్చి "బందే బందే" యని యొకడు వచ్చెను. వానిచేత తక్షణ మొక పళ్లెములో వంకాయలు తెప్పించి నా బసకు పంపెను. ఇంతట బేరన్న రాగా మమ్మిరువురను చెంగటి సంగీతశాలకు మహారాజుగారి దోడ్కొని పోయి నన్ను వీణ వాయింపు మనిరి. నా వీణ పొట్టిది. మిక్కిలి లావు. ఒక స్వరమైన లాగుట కవకాశము లేనంత హెచ్చుగ సాధకమునకై శ్రుతిచేసి యుంటిని. కొంచెము కమాచీరాగము వాయిచినాను. మహారాజుగారు కొంచెము విని, "సరే చాలించు, నీపాట రికార్డు చేయుటకై

4. మహారాణి : చామరాజు-10 భార్య వాణీవిలాస సన్నిధానం కర్ణాటకలోని ఒక చిన్న సంస్థానం 'కళలే' రాజకుమార్తె. కళలే సంస్థానం తలుగు కవులను పోషించింది అందుకే రాణికి తెలుగు వచ్చు. రాజు ఆకస్మిక మరణంతో షైసర్ కుమారుని పేరిట రాజ్యపాలన సమర్థవంతంగా నిర్వహించారు.

నిన్నిప్పుడు పిలిపించినాడను" అని పేరన్న వైపుజూచి నాతో "మీరిద్ద రేమయ్యెదరు" అన "ఏకోదరులము నాకన్న పెద్ద" యంటి నందుకు నవ్వి "మీరిద్ద రేకోదరు లంటివి కదా నీ శారీర మేమంత యాకసమంటుచు నొక మైలుదూరము వినబడ నితనిగొంతు మిక్కిలి సన్నము" అని నవ్వెను.

ఫోనోగ్రాఫులో నాపాట రికార్డు చేయబడుట

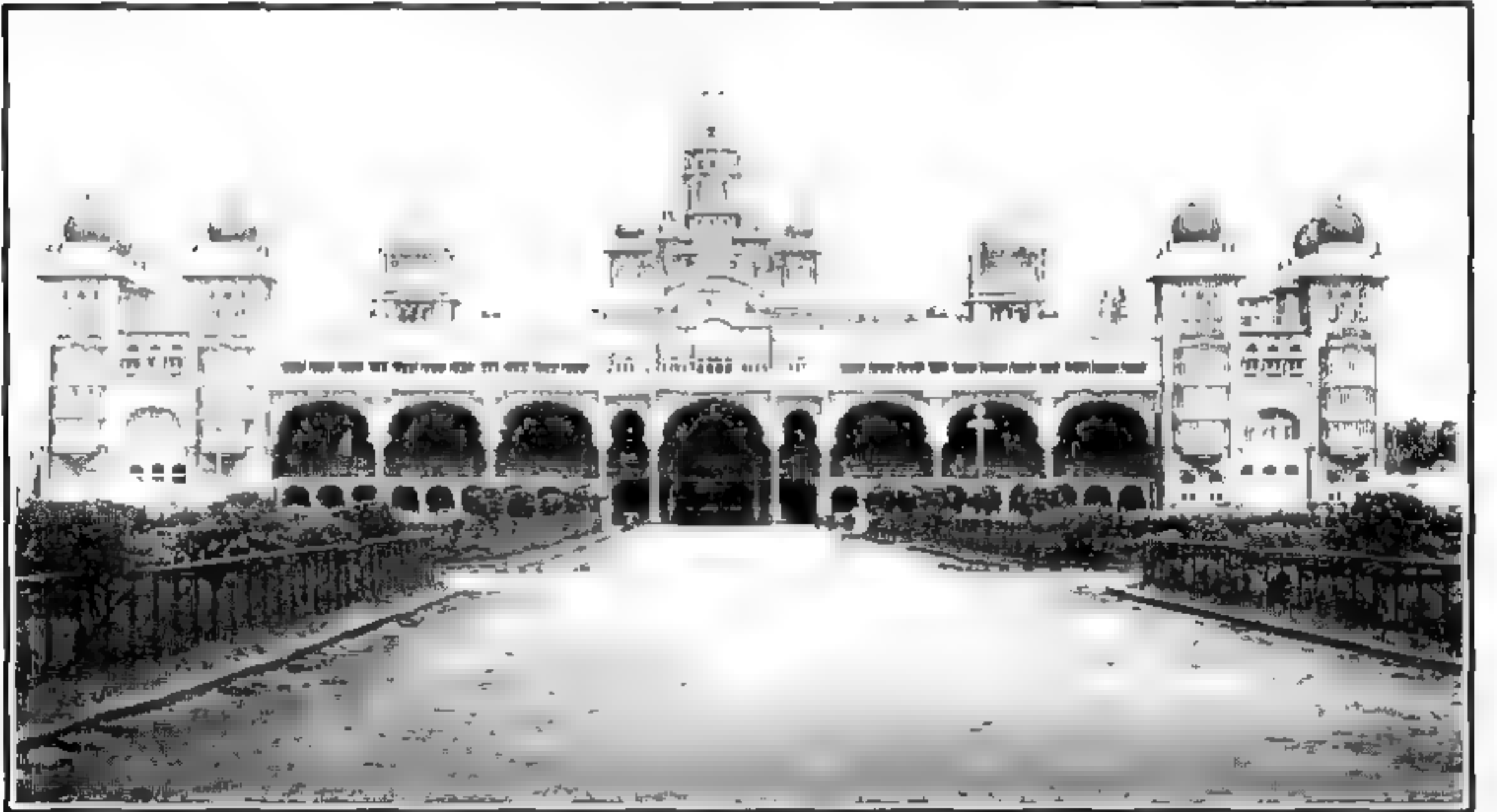
అంతట నొక యురోపియను వచ్చి ఫోనోగ్రాఫు సిద్ధపర్చి మహారాజు చెంత నుంచి పోయెను. మహారాజుగారు నాతో "జూడు నే పాట ప్రారంభించు మన్నపుడు పాడుటకు సిద్ధముగ నుండుము" అని ఫోనోగ్రాఫునకు ముల్లు తగిల్చి కీ యిచ్చి నావైపు సంజ్ఞ చేసి "జంఝాటీ రాగముతో దెంగుకూరుపై (నే రచించిన) పద్యము చదువుము" అనియె. నేపద్యము చదువుచు బాడుచుంటిని. మా యస్స తంబురాశ్రుతి మీటుచుండెను. ఇట్లొక ప్లేటు సమాప్తము కాగా రెండవ ప్లేటు తీసి "కన్నదారాగమీ ప్లేటులో బాడుము" అనియె. కన్నదరాగ మా ప్లేటంతయు బాడినాడ. మరియొక ప్లేటు తీసి "హిందూస్థానీ ఛైరవి నీవు పాడిన టైచటను వినలేడు. నాకారాగము మిక్కిలి ప్రీతి. పాడుము" అనగా "సయ్యా జావో సహి బోలుం" అని పాడుచుంటిని. పేరన్న మీటుచున్న తంబురా పంచమము కొంచెము తగుటచే మహారాజుగారు స్వయముగా బూస సవరించె. పేరన్న తన లోపమునకు జంకుచుండెను.

పిదప మూడుప్లేట్లు నాకు వినపించుచు మూడవప్లేటులో నేబాడిన ఛైరవిరాగమును దాశారీరమును ననుసరించుచు తనకు రాలేదని చేయి ద్రిష్టుచుండెను. ప్లేటు పాట ముగిసిన పిదప నాతో " ఈ ఛైరవి నీకెట్లు వచ్చెను" అనెను. "కొంత మోస్తరు విజయ నగరములో వింటిని పిదప నాయూహను బాడుచుంటిని" అంటి నప్పుడు నాతో మహారాజు గారు "నీపాట శతాబ్దమువర కిట్లే పెట్టెలో వినవచ్చును". వినుమా యీ పాట యెట్లున్నదో" అని రెండు ప్లేట్లకు కీ యిచ్చి వినపించెను. నే విని "కదు బాగున్నది. కర్ణాటక మీ పాడినవారు స్త్రీలైయుందురు" అంటిని. అప్పుడు మరి రెండు ప్లేటుదీసి "యీ రెండింటిలో నేది బ్రశస్తతరమో చెప్పుము" అనియె. నే రెండును బాగుగ నిదానించి వింటిని. రెండు ప్లేటులలోను ఫిదేలు మృదంగసాహాయ్యముతో శారీరములు వినబడియె. రెండింటిలోను గర్భాటక సంగీతమే యుండెను. మొదటి ప్లేటు నందు పరిమితద్రుతకాలమున శారీర ముండెను. రెండవ ప్లేటులో గున్నటీనుగ నడుచునట్లు మధ్యలయను బాటయుండెను.

5. శతాబ్దము వరకు..... : చాచురాజు ఓభిశం నరవేరలేడు. మైసూరు పాతకోటసి 14వ శతాబ్దంలో కట్టారు. ఇందులో 1861లో జగన్మోహన విలాస్ పేరుతో రాజనివాస మందిరం నిర్మించారు. ఎక్కువగా కొయ్యతోనే నిర్మాణం. 1895లో ఘోర అగ్నిప్రమాదం జరిగి రాజమందిరమంతా బుగ్గి అయ్యింది. ఇప్పుడున్న 'మైసూర్ ప్యాలెస్' రాణి వాణీవిలాస నిర్మింధానం ఆధ్వర్యంలో 1897లో నిర్మాణం మొదలై 1912లో పూర్తి అయింది. ఈ అగ్నిప్రమాదంలోనే ఆ రికార్డులు కూడా కాలిపోయి ఉంటాయి.

అగ్నిప్రమాదానికి గురైన మైసూరు పాతరాజమందిరం - జగద్యోహనవిలాస్.
దాసుగారు హరికథాగానం చేసింది ఇక్కడే

అగ్నిప్రమాదం తరువాత కట్టిన కొత్త రాజమందిరం

“రెండవ ప్లేటు శారీరము గమక భూయిష్ఠము సుందరతరమని తోచెను” అంటిని. “మొదటి శారీర మిటువైపు మిక్కిలి ఘనత చెందిన మహావైద్యునిది”. ఎక్స్ మెన్ ట్రెయినువలె సత్తిత్పరితముగా బర్పిడు సితని కంఠము. రెండవయతడు పట్నం సుబ్రహ్మణ్యమను విద్వాంసుడు” అని “చూడు, నీ శారీరము చంటి శారీరము. నీవలె సుమారు హిందూస్తానీ ఛైరవి పాడినాడొక యౌత్తరాహుడు. సన్యాసి. నే నెన్నివిధముల బూజించి ప్రార్థించిన నొక్కదినము మాత్రమే నాచెంతనుండి చెప్పక లేచిపోయె నా మహాత్ముడా కొండపై దుర్గగుడియొద్ద నీ ప్లేటులో నతనిచే బాదించితని” అనియొక ప్లేటు తీసి కీయిచ్చెను. నిజముగా నా శారీరమున కాసన్యాసి శారీరమునకు భేదమెద్దియు తెలియరాకుండెను. వజాకూడ నొక్కటియే యౌటకు మేమిర్చురన్నదమ్ముల మచ్చెరువందినాము. పన్నెండుగంటలు సుషూరయినది. మహారాజుగారి అజ్ఞ గైకొని బసచేరినాము.

నాయుల్లాసము

పిదప నాలోనేను “బ్రతుకుజీవుడా, మహారాజు మిక్కిలి సంగీతరసజ్ఞుడు గాన నాయాటలు చెల్లెను. లేకున్న మహారాజుమాట కెదురుచెప్పి బ్రతికి రా దరమా? నీకొల్పు నాకక్కరలేదంటి నందుకు మహారాజు కనులెర్రబడెను. మహారాజున కలుక పొడమినపు దేముందును? బాగున్నది. ఏమి నామూర్ఖపాక మేమి నా నిర్లక్ష్యము చిత్రము జరిగెను”. అని యనుకొనుచు మా బస కెదుటనున్న కొళాయిచెంత గుమిగూడి జగదమాదుచు నొందొరులమీరి ఓందెలలో నీళ్లుబట్టుచు నేమో కారుకన్నదము మాట్లాడుకొనుచు బుగ్గలను తమ్ములము, సిక చూలదండ, చెవులకు గమ్మలొదలినిండ బట్ట రవిక వింతమోట సింగారముతో గర్జాటకాంగనల చెల్లు కనులవిందుగా జూచుచు భకీరా! వింతవింత దేశములు వింతవింతరకముల మనుష్యులనుకొనుచు, నా క్రొత్తమొగము వెర్రివేషము వింతగా జూడవచ్చు క్రొత్తవారితో జమత్కారముగ సంభాషించుచు మూర్తిభవించిన నుల్లాసమువలె నిటునటు దిరుగుచుంటిని.

6. మహావైద్యుడు : తంజావూరు జిల్లా, పైయాచెరి గ్రామ వాసి మహావైద్యునాథ అయ్యర్ (1844 - 1893). 72 మేళకర్త రాగమాలిక వీరి ప్రసిద్ధ సంగీతరచన. చామరాజు-10 అహ్వానంపై మైసూరుకు వచ్చాడు. ఆయన పాడిన ఛైరవి రాగంలోని ‘చింతయామమ్’ కీర్తనను రాజు ఫోనోగ్రాఫ్ పై రికార్డు చేశాడు. ఇదికూడా రాజభవన ఆగ్నేయమాదంలో సప్తమయ్యించట. (ప్రొ. సౌందమూర్తి - సౌత్ ఇండియన్ మ్యూజిక్ - సంపు. 6 - పు. 256)

7. పట్నం సుబ్రహ్మణ్యం : బేగడ రాగం ఆత్మద్భుతంగా పాడటంచే బేగడ సుబ్రహ్మణ్యం అని పేరు పొందిన పట్నం సుబ్రహ్మణ్య అయ్యర్ (1845 - 1902) తెలుగులో కీర్తనలు చెప్పిన తమిళ వాగ్గేయకారుడు. మైసూరుకోటలో మూడు రోజులు బేగడ రాగం పాడారట. అయ్యర్ పాడిన బేగడను రాజు రికార్డు చేశాడుగానీ దీనికి కూడా పై రికార్డుల గతే పట్టించి. కచనకుతూహలరాగంలో ‘రఘువంశ సుధాంబుధిచంద్ర’ సుబ్రహ్మణ్యం రచనే.

మహారాజు సమక్షమున మార్కండేయ చరిత్ర హరికథాగానము

మరునాడు రాత్రి యెనిమిదిగంటలకు హరికథ చేయమని సెలవయ్యెను. దర్బారు మార్దంగికుని, ఫిడెలరును జతపర్చుకొని సాయంకాలము భోజన మొనర్చి మామూలు వేషము వేసుకొంటిని. గాని నీరు కొంచెము పల్లడి చేసెను. గాన బైటికెళ్లి వచ్చెట యాలస్య మయ్యెను. మహారాజుగారు సింహాసనారూఢులై నిండుకొల్పించేసి యుండిరి. దర్బారు నుండి వర్తమానముపై వర్తమానము వచ్చుచుండెను. పదిపన్నెండుగురు గుఱ్ఱపుసవార్లు వీధి మిక్కిలి చప్పుడుగా వచ్చుచుండిరి. నాకు దైనాతు (ప్రత్యేకపని నిమిత్తం నియమించబడటం) చేయబడిన జాయంటు మునసబు మరికొందరుద్యోగులును నన్ను ద్వరగా బయలుదేరమనియు, యెనిమిదిగంటల పదిమినిట్లయినదనియు నన్ను ద్వరగా దోడ్కొని రాకున్న దమయద్యోగము లూడుననియు బ్రతిమాలుకొనుచు నెత్తినోరు గొట్టుకొనుచుండిరి. కాని దేహధర్మములు రాజాజ్ఞకు లొంగునా? రాజు ఫర్మాయించిన మాత్రమున తుమ్ము వచ్చునా? కాలోచితకృత్యముల నిర్వర్తించుకొని సిద్ధమైన బండెక్కి మహారాజసభ కేగినారము.

అదివర కుద్యోగులపై నాయాలస్యమునకై యులుకుచూపు మహారాజుగారు నన్ను చూచినతోనే గద్దెపైనుంచి లేచివచ్చి “ఇంతయాలస్యము చేసినావు. వంకాయలకూరతో నధికముగా భోజనము చేసినావాయేమి?” అని నన్ను “పాలు త్వరగా ద్రావి కథ చేయుము” అనిరి. నేవెంటచే యచటగిన్నెలో సిద్ధముగనున్న పాలు కొంచెము త్రావి కథ ప్రారంభించినాడ. నాటి సమయమున నా శారీర మంబరవీధి స్మృగెను. మార్కండేయ చరిత్ర బాదుచున్నాడ. నాశారీరపు ప్రతిధ్వనిచే మేడయంతయును మ్రోగుచుండెను. తెనుగున బాదుచు ఇంగ్లీషున చెప్పుచుండగా మహారాజుగారు వేంచేసియున్న తావున కభిముఖముగా దెనుగున చెప్పుచుండుమని మహారాజాజ్ఞయైనది. ఎనిమిదిగంటలపావు లగాయితు ఒంటిగంట వరకు నత్యద్భుతముగ బాదుచు హరికథ చెప్పినాడ. మహారాజుగారు మిక్కిలి వేడ్కతో జిత్తగించిరి. కథ ముగిసినపై నాయొద్దకు వచ్చి “నేటి పాట మిక్కిలి బాగున్నది” అని సెలవిచ్చిరి. దివాను మొదలగు వారెల్ల నోటికి బట్టడ్లుపెట్టుకొని మహారాజుగారితో మాట్లాడుచుండిరి నే యధేచ్ఛగా జవాబు చెప్పుచుంటిని. జేతులు జోడించుటగాని తరచుగ “యువర్ హైనెస్స”ని గాని యెరుగను. దివాను మొదలగుద్యోగులెల్ల సభ నుండి మళ్లి వచ్చుచుండగా నాతో “అయ్యా! మహారాజుగారు నేడు మీ గానమున కపరిమితమోదము నందిరి” అని నన్ను మెచ్చ దొడగిరి.

గ్వాలియర్ విద్వాంసుని గానము

మరునాడుదయమున మహారాజాజ్ఞ చొప్పున దిరిగి మేమిర్పూరన్నదమ్ములము దర్బారు సంగీతశాల కేగినారము. అచట మహారాజుగారు నాతో “నీకు మా హిందూస్థానీ

గాయకులపాట వినిపించగోరినాము" అని యొకతురకను బాడు మనిరి, తరకయు వాని కొడుకును తంబురాలు పట్టుకొని తబలా సారంగి సాహాయ్యమున బాడదొడగిరి. వారిపాటకన్న వారు నేలకువంగి మాటిమాటికి మహారాజుగారికి సలాములుపెట్టుట వింతగ నుండెను. పాట ముగిసిన పిదప "ఎట్లున్నదీ పాట యితడు గ్వాలియర్ విద్వాంసుడు" అని మహారాజుగారు నన్నడుగగా "మాచైపు భాగవతపుపాటకులిట్లు కొంతవరకు బాడెదరు. ఇదేనా గ్వాలియర్ పాట?" అని యంటిని. మరునాడింకొకసారి నా కథ చిత్తగించెదమని మహారాజుగారు సెలవొసంగగా బసకు వచ్చినారము.

కర్ణాటకుల వంటలు

మాకొరకై దర్బారునుండి ప్రతిరో జిరువదిరూపాయిల బత్తెము వచ్చుచుండెను. మైసూరు కర్ణాటకుల వంటలు చాలామట్టుకు మాకు రుచింపలేదు. కారములే దుప్పులేదు పులుసు లేదు. పప్పునీళ్ల చారుతో నెంతకని మ్రింగగలము? వారివంటలు వారి కమ్మతోప మానమట. పనసకాయ మూడు ముక్కలు చేసి చారులో వేయుట యెంతో ఘోరము. ఆ చారు మాకు బోయుచు "మీసీమలో నింత సొగసుగ బనసకాయ వండుకొన గలరా?" యని గర్వించి వారడుగుట మరింత చిత్రము.

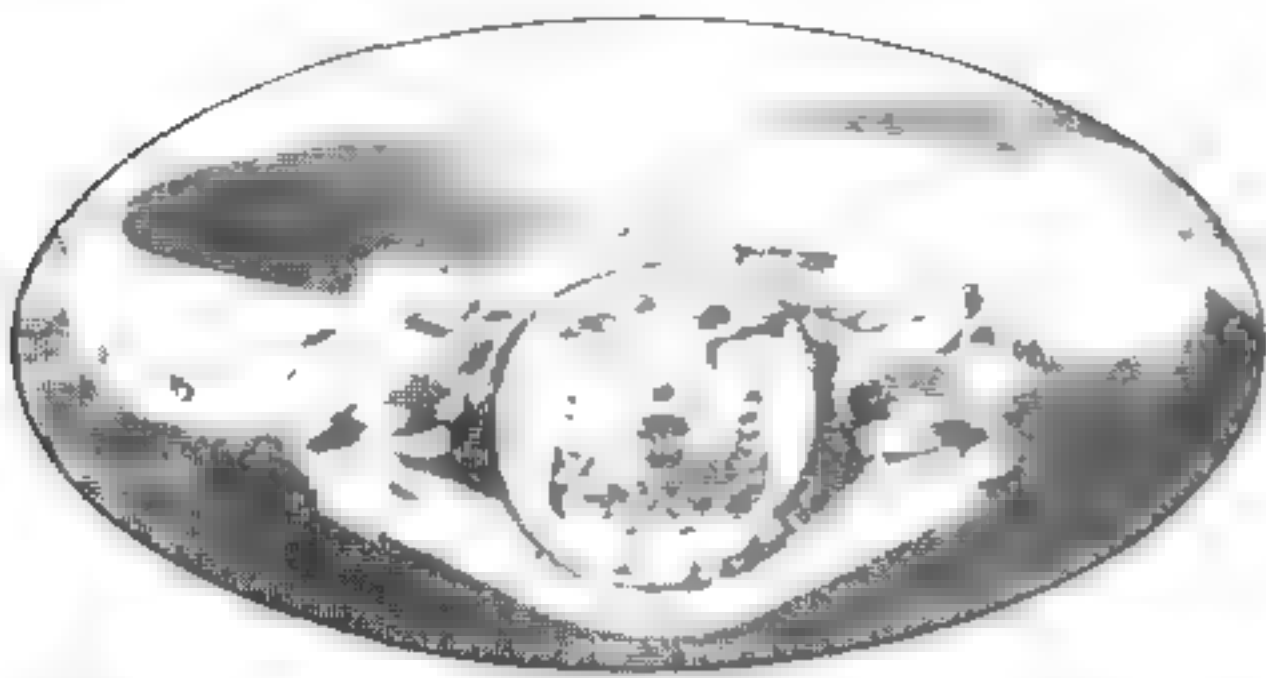
వనసమారాధన

కార్తికమాసమున మైసూరు దుర్గగుడి చెంగటి తోటలో మహారాజుగారు పురజనులందరికి ముఖ్యముగా బ్రాహ్మణులకు వనభోజనము చేయించిరి. మమ్ములనుగూడ పిలిపించిరి. ఆ భోజనమునకు మహారాజు కూడ విచ్చేసిరి. కాన పౌరులందరును స్త్రీ పురుషులు పిన్నపెద్ద లచట నుండిరి. ఆ వనము నాలుగు క్రోసుల కైవారమున నుండును. చెంగట దుర్గకొండ గలదు. పెద్దచెర్చొకటి కల దందు గుంపుగుంపులుగ బెంపుడు గజములు నడవియేనుంగులు చిత్రముగా నీడుచుండును. రంగురంగుల చీరెలతో విచిత్రాభరణములతో స్త్రీలు గుంపుకూడచోటు పూలమొక్కల సమర్చినట్లు గాన్పించెను. వనభోజనమింత గొప్పగా లోకములో మరెక్కడను జరుగదు.

దర్బారులో నా హరికథ సన్మానములు

రాత్రి దర్బారు చేసి తిరిగి మహారాజుగారు నా హరికథ యెనిమిదిగంటల మొదలు పన్నెండు వరకు చిత్తగించిరి. పిదప మైసూర్ వర్షమెంటు డిజైనుగల రెండుమురుగులు, రెండు జతల శాలువులు, నొకవీణ యొక సంచి రూపాయిలు, రానూపోను సెకండుక్లాసు రెయిల్వే ఫెయిరును నాయెదుట యుంపించి మహారాజుగారు నాతో "మిస్టర్ నారాయణ దాస్, నీకు ఫస్టుక్లాసు బహుమతి యిచ్చితిని" అనియె.

మైసూరు సంస్థాన విద్వాంసులకు జహాకరించే కడియం.

వదివేలిచ్చినో యెందువే
లిచ్చినో యని యాసింఁచినాము కాని
స్వల్పమే యని దర్బారు నుండి బసకు
వచ్చుచు దివానుతో నే బసంగింపగా
“అయ్యా! మహారాజుకన్న మనమే
భాగ్యవంతులము. మహారాజుగారి
కెత్తడుబత్తెమురీతి కొన్నిలక్షలు

మాత్రమే యిచ్చెదరు. వారి ఖర్చుకే చాలవు” అనియె. బసలో నే నాశ్చర్యపడి వీరితండ్రిగారు
విద్వాంసులకు గనకాభిషేకము సేసిరట. యింతకును దత్తుల⁸కన్న నింటబుట్టినవారికి
ద్యాగము స్వభావసిద్ధముగా నుండును. మరియు కోర్టు ఆఫ్ వార్డు చేతక్రింద తీరుటాయైన
వారలకు ఔదార్యము దూరము. శిదీ, కర్ణడు నొడలుకోసి యిచ్చిరనియు బలి యాచకునకు
దనస్వరాజ్యమిచ్చెననియు నిట్లు దాసవీరత్వమును బోధించుట యురోపియునులకు
దెలియదు. తడు క్రింద నున్న మైసూరు రాజులకు దిక్కుమాలినతీరుటా చేసి
రాజ్యమప్పగించెదరు. అట్టిరాజులు దొరలపలే ప్రపహరింపగోరి హిందూఆచారములకు
దూరమై యురోపియన్సొసైదీ కంగీకరింపజడక యుధయభిప్రాయములై మూడువంతులు గుణ
హీనులయ్యెదరు. శౌర్యసాహసాద్భుతమ క్షేత్రగుణములు పృథ్వికానీక పర్రకులరీతిని ఆదాయ
వ్యయ లెక్కలను, కొన్నిదిక్కుమాలిన యాటలను రాచదీక్షలకు కోర్టు ఆఫ్ వార్డు వారు
మప్పెదరు. కాన మెజార్టీ వచ్చిన తరువాత సట్టి జమీందారు తమ హిందువులతో దిరుగట
కిచ్చగించరు. యురోపియునులు తమలో జేరసీయరు. మనమతమందు నమ్మకముండదు.
తుదకెందుకును జనికిరాక మూడువంతులు లుబ్ధు లయ్యెదరు. తక్కినవారు
చెడుకొట్లయ్యెదరు. కోర్టు ఆఫ్ వార్డు నుండి విడుదలరాబడిన వా రన్ని తెల్పితేటలతో
బేరు తెచ్చుకొన్నవారు మిక్కిలి యరుదు.

8. స్వల్పము : దాసుగారు సందర్శించినప్పుడు చామరాజు లక్ష్మిక పరిస్థితి బాగాలేదనే చెప్పాలి.
మైసూరు రాజ్యం ఆంగ్లేయులకు 80 లక్షల రూపాయలు లభించి ఉంది. అదేగాక రాజు సంవత్సరానికి
35 లక్షల రూపాయలు గుంకిం చల్లించారు. సీటి పనుల కల్వన, రైలుమార్గాల నిర్మాణం పెద్దఎత్తున
చేపట్టారు అందుకే దాసుగారు ఊహించినంత మొత్తం ముట్టలేదు. (షిల్లీ దర్బారు - కొమరాజు
వింకటలక్ష్మణరావు - విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాల ప్రచురణ (1912) - పు 346.)

9. దత్తు : చామరాజు వడయర్ - 10 తల్లిదండ్రులు చిక్క కృష్ణరాజుగారు, పుట్టమ్మమ్మ, ఈమె మూడవ
కృష్ణరాజువడయర్ చిన్న కూతురు. కృష్ణరాజుకి సంతానం లేకపోవడంతో మనుషుడు చామరాజుని
దత్తు చేసుకొన్నాడు. ఆంగ్లేషువారు దత్తుని లంగికరించక నానా చిక్కులు పెడుతుంటే విక్టోరియా
రాణికి మనవి చేసుకోగా ఆమె ఉదారహృదయంతో దత్తుని ఖరారు చేసింది

మహారాజువారి సెలవు గైకొనుట

మరునాడు మహారాజుగారి సెలవుకైకొంటుకు కోట కేగినారము. మహారాజుగారు నాతో “రేపు కలకత్తా కేగుచున్నాము. నీవు రాగలవా?” యనిరి. అందుకు నే “నింటికి వెళ్లి, సెలవైనచో గలకత్తాకు హాజరయ్యెద” నంటిని. పిదప “నే దిరిగి వచ్చిన తోడనే నిన్ను బిలిపించెద నిట కట్టబడుచున్న యంబావిలాసములో సీహరికథ జరిగినయెడ నీ శారీరము చిత్రముగా బ్రతిద్దని చేయును” అనియె. “మరియు మైసూరుమీదనొక చిన్న శ్లోకము చెప్పు” అనగా

శ్లో॥ వార్తాకో నాగవల్లీ చ వనభోజన వైభవః

స్త్రీపారశాలా గోజాతి ర్మై సూరీవ న్న కుత్రచిత్॥¹⁰

అని చెప్పినాడ. నిజమే జంకనుబిడ్డ చేతపుస్తకముతో పన్నెందేండ్లకుబైగా ముప్పదేండ్లవరకు పయనుగల స్త్రీలు పారశాలలకు బోవుచుంట యచ్చెరువయ్యెను. మహారాజుగారు స్త్రీపారశాలలు స్వయముగ విచ్చేసి సూపరువైజు చేయుచుందురు గనుక తరుణులు మిక్కిలి సొగసుగ సింగారించుకొని పారశాలను గావలసిన విద్వేలన్నియు నేర్చుకొని “రాయల్పూజం” టందుకొనెదరట.

మైసూరు నుండి రాతిరి త్రెయినెక్కి బెంగుళూరికి వచ్చి యట యిరువది దినముల వరకుండి రెండు కథలు చేసి మెద్రాసునకు వచ్చినాము. ఇంగ్లీషుగవర్నమెంటుకన్న మైసూరు గవర్నమెంటులోని జనులు భాగ్యవంతులు విదేకులనుటకు సందేహము లేదు.

మెద్రాసులో నిండియన్ నేషనల్ కాంగ్రెసు

మెద్రాసులో నపుడు కాంగ్రెసు జరుగుచుండెను¹¹. కాంగ్రెస్సనగా నొకచోట విస్తీర్ణముగా నొకపందిరి వేసిరి. అందు వేలకొలది కుర్చీలున్నవి. అందుపై జనులు పదిరూపాయల టికెట్టు కొని క్రీక్కిరిసి కూర్చుండిరి. నాటకములోని పాత్రలవలె కొందరభి నయించుచు నుపన్యాసములిచ్చుచుండ మధ్యమధ్య కెప్పున కేకలు వేయుచు జప్పటలు చరుచుచుం వారిని వీరు వీరిని వారు క్రొత్తమొగముల చూచుచు నింగ్లీషున మాట్లాడు కొనుచు వింతయుత్సాహముతో ప్రజాక్షేమము కొరకు యత్నించుచుంటయు, ప్రజాక్షేమము మాటకేమిగాని అంగరఖాలకు బదులు గోట్లు, పాగాలకుమారు టోపీలు, చెప్పులకుబదులు బూట్లు, చుట్టలకు బదులు సిగరెట్లు, యీతనీళ్లకు బదులు సీసాద్రావకములు, సంస్కృత

10. వార్తాకో..... : శ్రేష్ఠమైన వంకాయలు. తమలపాచులు. వనభోజనం. స్త్రీ కళాశాల. మేలురకపు ఆవులు, మైసూరులోనే తప్ప ఇంకెక్కడ చూడగలము!

11. మెద్రాసులో కాంగ్రెస్ : 1894 డిసెంబర్ 26 నుండి 29 వరకు మెద్రాసులో కాంగ్రెస్ మహాసభలు ఆల్ఫ్రెడ్ వెబ్ అధ్యక్షతన జరిగాయి.

పాఠశాలలకు బదులు ఇంగ్లీషు పాఠశాలలు, చలివేంద్రాలకుమారు రిఫ్రెష్మెంటు రూములు కడిబంతికి బదులు క్రికెట్, తీర్థయాత్రలకుమారు కాంగ్రెస్సులు పుట్టినవి. కాంగ్రెస్సులో మనము పెట్టుకొన్న మొట్ట ఇంగ్లీషు చెవులకెక్కి మనకు లాభము కలుగునట.

కాంగ్రెస్సుయిన పిదప సోషల్ కాన్ఫరెన్సు వెలసెను. ఆడపిల్లలకు పదేండ్లపై బెండ్లి చేయుట, బ్రాహ్మణులలో నన్నిశాఖలు సంబంధబాంధవ్యములు చేసికొంట, వృద్ధ పురుషులు వివాహమాడకుంట, స్త్రీపునర్నివాహములు సేయుట, స్త్రీలకు జదువువ్రాతలు నేర్పుట, సముద్రయాన మంగీకరించుట, యూరపువెళ్లినవారిని దిరిగి కలుపుకొంట, యీమొదలగు నేర్పాట్లు సోషల్ కాన్ఫరెన్సులో జరుగును.

స్వతంత్రరాజ్యము కానిదేశము నితీరుగా బాగుసేయబూనుట శవము నలంకరించుట కదా? స్వతంత్రముగ రాజ్యముసేయుటకు మన మెంతమాత్ర మర్హులము కామని మన మ్యునిసిపాలిటీ తెలివియే మనకు జెప్పుచున్నది. మనము సచారీ మోయుటకే గాని యెక్కుటకు దగమది నిశ్చయము. మన సురేంద్రనాథ్ బెనర్జీగారు గావుకేకలు వేసి యింగ్లీషు మాట్లాడుట, మన గోఖలేగారింగ్లండు చేరి తద్దినములు జరిపించుటకు మనము పొంగుటయే కాని పులి దాసరికి పెట్ట దనునట్లు మనలను దమతో సమానముగ నెన్నడు ఇంగ్లీషువారు చూడ నొల్లరు. స్వరాజ్యమట్టినగాని మనకు బౌరుషజ్ఞానకీర్తులు కలుగనేరవు. శిరస్సులేని మొందెము నభ్యంగనమొసర్చినట్లు స్వాతంత్ర్యములేని దేశమున సోషల్ కాన్ఫరెన్సేల? ఈ కాంగ్రెస్సు లీకాన్ఫరెన్సులును మనలో మనము డాబులు చేసి టప్పాలు కొట్టికొనుటకు దప్ప మరేమియు బ్రయోజనములేదు. ఇవన్నియు నాటకములు. ఫార్సులుబోలి దుష్టకాలక్షేపమునకు వృధావ్యయమునకు విపరీతబుద్ధులచే గల్పింపబడి యవివేకులచే బోషింపబడుచున్నవి. వ్యవసాయ మభివృద్ధి చేసికొని పంటలు పండించు కొనుచుంటయు, వర్తకమభివృద్ధి చేసుకొనుటయు నీరెండుమార్గములే మనదేశమునకు దగిన పనులు.

కలకత్తాలో వైసూర్యహారాజుగారు కాలము చేసినారని¹² విని యంత యాకస్మికముగా గొప్పప్రాపకము చెడిపోయినందుకు గొంతవిచారమయ్యెను.

విక్టోరియా రాణి జయంతి

విక్టోరియా మహారాణి పుట్టినదినము వచ్చెను. బ్లాకుటౌనులో నెచ్చటనో సభ జరిగె నందులో నీవద్యము చదివినాడ.

12. కలకత్తాలో..... : చామరాజు - 10 కలకత్తా వెళ్లి 28-12-1894లో డిక్టేరియాతో 31 ఏళ్ల వయసులోనే అకస్మాత్తుగా మరణించారు.

సీ॥ ఏయమ్మ పాలింప నెల్లపొందువులకు నిర్భయ భోజన నిద్ర తొదవు
నేరాణి శాసింప దూరదేశంబులు చేరువు లయ్యె సంచారములకు
నేదేవి యాజ్ఞచే నేర్పు కట్టుబడి కో రినతావులందు జీవనము లొసగు
నేచక్రవర్తిని యేలగ నారోగ్య విద్యాధనంబు లభివృద్ధిచెందె

అట్టి విక్టోరియాంబ యాస్యశశిబింబ

వితత సింహాసన ప్రదీపిత నితంబ

కోవిదజనావలంబ సద్గుణకదంబ

నేడు పుట్టినదినమట నేస్తులార

చెన్నపట్టణమునుండి బళ్లారి కేగినారము. ప్రాతఃకాల మెనిమిదిగంటల వేళయినది. చిన్నచిన్న పడుచున్నది. దూరను గృతపరిచయు లెవ్వరును లేరు. హోటాలు సమీపమున నొక తురకవాని యింటి పంచలో దినమునకు నాలుగణాల చొప్పున నద్దెకు మాట్లాడుకొని బసచేసినాము. ఆయూరిష్టిదర్లలో ముఖ్యునకు మేము మెద్రాసునుండి తెచ్చిన సిఫార్సు చూపించినాము. అతడు షుమారు రెండులక్షల రూపాయలు సంపాదించెనట. గవర్నమెంటు ప్రోసెక్యూటరు, శ్రీవైష్ణవ చతని కొక్క కొమార్తె. సిఫార్సు చూచి "సరియే రెండు మూడురోజులలో నొకహరికథ చెయించెదను" అనియె.

హోటాలు కీపరుతో జట్టి

మేము భోజనము సేయుచున్న హోటాలులో పలుతెరంగుల గవర్నమెంటు నౌఖర్లు బ్రాహ్మణులు కూడ దినమందిరి. హోటాలు కీపరొక కుసినీదాని నుంచుకొనె నదియుగూడ నాహోటాలులోనే యొకపంచ నుండెను. మదిమైల లన కందరును గలిసి పంక్తిభేదముగా నానాజాతులు భోజనము సేయుచుండిరి. దృష్టిదోష మచట లేదు. తన యుంపుడుకత్తె స్మాటిమాటి కంటుచు నెల్లాపములు సేయు నాబట్టతోనే చూకు వచ్చించుచుంటుకు నాకు మిక్కిలి యసహ్యమయ్యెను. పైకి వెళ్ల (కాలకృత్యాలను వెళ్లవం) వచ్చిన పంచలు విడువక జుట్టా లెగదోసికొనుచు బరిష్పించకముందే విస్తరంబుల నిడిన కూరలు మచ్చు దినమిచ్చు బ్రాహ్మణుల కెగసక్తెముగ గాల్చేతులు గడుగుకొనక పరిష్పించుట చూసి నే భోజనము సేయదొడగినాడ. అది చూచి వారిలోవారు గుసగుసలాడుకొనుచుండిరి. మరునాడు క్షురకర్మము సేయించుకొని గాల్చేతులైన గడుగక భోజనము సేయుచుంటిని. అంతలో వారలు నన్ను గని యితడు బ్రాహ్మణుడైనచో నిట్లు సేయునా యని నాతో "మీరేవర్ణము వారు" అని యడిగిరి. బ్రాహ్మణుడ నంటిని. "మీరు బ్రాహ్మణులైనచో నిట్లు విరుద్ధాచారముగా మంగలవాని నంటుకొని యాబట్టలతో గాల్చేతులు గడుగక పరిష్పించ

కెట్లు భోజనము సేయగలరు?" అనిరి. "కుసిసీదాని నంటుకొనుచు వడ్తించినవానిపాటి మడి లేదా నాకు" యనగా వారు కోపించి, "నేటినుండియు నీకిచ్చో భోజన మిడకుండ జేసెదము. నీవు నిశ్చయముగ నాబ్రాహ్మణుడవు" అనిరి. అందుకు నవ్వి "సరియే, స్ఫుటముగా సంధ్యావందనము మనలో జెప్పగలవాడు బ్రాహ్మణుడని నిశ్చయింతము. మీలో నొకరైన సంధ్యావందనము వచ్చినవారు కలరేని జెప్పినచో మీరు బ్రాహ్మణ మాత్రులని యెప్పుకొనెదను. రూపాయి పందెమిదే మీరొకరైన సంధ్యావందనము చెప్పి ఈ రూపాయి పుచ్చుకొనుడు. పిదప నన్నబ్రాహ్మణుడని నిందింపవచ్చును. గొంగళీలో దినుచు వెండ్రుకలు లెక్కించునట్లున్నది మీ సంగతి" యని యంటిని. ఒకరైన సంధ్యావందనము వచ్చిన యెడల నా రూపాయి పుచ్చుకొనకుందురా? పిదప నీర్భుతో వారు నాకట భోజనమునకు వీలులేదని హోటేలు కీపరుచే జెప్పించిరి.

ఇట్లు కోరి జట్టి తెచ్చుకొంటిని. పేరన్న నన్ను దిట్టుట, నేనప్పుట, హోటేలువాని వలన నీవర్తమాన మెరుగుటచే మరే హోటేలులోను మాకు భోజనము పెట్టమనిరి. తుదకొక వైశ్యుని బ్రతిమాలి యతనియింట బసచేసికొని రెండురోజులవరకు స్వహస్తపాకము చేసుకొంటిమి.

బళ్లారిలో నా కథలు

ఒక కోవెలలో మాకు ఖరారు చేసిన ప్లీడరు హరికథ పెట్టించెను. నాటికథలో విశేషముగా బూటకూళ్ల తిండివిశేషములు, దాక్షిణాత్ముల మడి, సంధ్యావందనమైన తెలియని యిప్పటి బ్రాహ్మణుల యాచారములును, హూణభాషనభ్యసించి శ్వవృత్తిచే జీవించుచు బ్రాహ్మణులమని డాబులు గొట్టుచు చీలక లుంచుకొనుట మీసములు గొరిగించు కొనుట చుట్టబట్టకుంట మాత్రముచే దమయాధిక్యమును దెల్పుకొను వారల దంభవర్తనములు కొంత యుగ్గడించినాడ. సుస్వరోచ్ఛారణముగ నే జదువు శ్రుతులను బట్టియు, సంస్కృతశ్లోకములు చదివి యన్వయించుటచేతను బ్రాహ్మణుడనని నన్ను రూఢిగ నచటి విద్వాంసులు గ్రహించి నావిద్యావిశేషములు గణుతించి నాకు నమస్కరింప దొడగిరి. మరునాటినుండియు గృహస్థులు నన్ను భోజనమునకై ప్రార్థన పూర్వకముగ బిల్వ సాగిరి. నే మొదట భోజనము చేసిన హోటేలులో దినుచున్న బ్రాహ్మణులు నన్నని సిగ్గు పొందజొచ్చిరి.

బళ్లారిలో నొకనాటక సమాజమున్నది. దానియధ్యక్షు డొక శ్రీవైష్ణవు డతడచట జిల్లాకోర్టు ప్లీడరు. సరసముగా కవిత్వము చెప్పగలడు. ఏక్కు నాటకముల రచించెను (ధర్మవరపు రామకృష్ణమాచార్యులు). అతడు నన్ను మిక్కిలియాదరించి తనయింట బసయిచ్చి వంటబ్రాహ్మణుని గుదిర్చి సమస్త భోజనసదుపాయములు చేయించుచు దనసంతకముతో

సోటీసచ్చవేయించి పురమున బ్రటకింపించి మాచే రెండుకథలు నాటకశాలలో టిక్కెట్టు సిస్టముపై చేయించెను. ఖర్చులు పోగా కథయొక్కంటికి నూటయేబది రూపాయల చొప్పున దొరికెను. అర్ధ, పావలా, బేడ చొప్పున రేట్లెర్నర్చినను సొమ్మధికముగా దొరుకుటకు హేతువు బళ్లారి మిక్కిలి భాగ్యవంతమైనది. మరియు రసజ్ఞులు పలువు రచట గలరు.

బళ్లారి సొగసైన చిన్నపట్టణము. నీటివసతి మిక్కిలి తక్కువ. కాని సంగీతసాహిత్య రసజ్ఞత త్యాగభోగము లాపురిస్వభావములు. దిగుడు బావులనుండి మోపెదేసి తడిబట్టలతో బస్తీయెడ్లవలె స్త్రీ లెక్కివచ్చుచుంట యాశ్చర్యకరము. ఒక్కొక్కతె శరీరమున మణుగులకొలది బంగారము కాన్పించును. శైవు లచట మెండు. సాధారణముగ దెనుగు. మహారాష్ట్రము, కన్నడము వచ్చియుంటచే జనులు మిక్కిలి తెల్పితేటలు గలవారు. తలను బువ్వులు, బుగ్గను తమ్మలము, దేహమునిండ వస్త్రాచ్ఛాదము లేనియాదుదే కనబడలేదు. మెద్రాసు ప్రెసిడెన్సీలో బళ్లారి యన్ని విధములకు గిరీటము వంటిది.

బళ్లారి నుండి గుంటూరుకు వచ్చుట

బళ్లారి నుండి గుంటకల్లు మీదుగా వచ్చుచుంటిమి. నంద్యాల చెంత రెయిలు రోడ్డు రెండుమైళ్ల మేర చెడిపోయెను. గనుక నడువవలసి వచ్చెను. మాయొద్ద బెంగుళూరు మునసబుగా రిచ్చిన దొకటి యదివరకు మేము కొన్నదొకటి రెండుతంబూరా లున్నవి. మైసూరు మహారాజుగారు బహుమతి యిచ్చినదొకటి యదివరకు మేము కొన్నదొకటి రెండు వీణలున్నవి. సామగ్రితో నిండిన రెండు పెద్ద రెయిలు సంచు లున్నవి. యొక కావడిపెట్టె యున్నది. మే మిర్వు రన్నదమ్ములము కూలివాడుగాని బండి గాని యిచట దొరకకుంటచే చెరిసగమున బరువంతయు మోసికొని రెండుమైళ్లు నడిచి ట్రెయి నెక్కవలసి వచ్చెను. పేరన్న కర్రి, నేబల్ల. కర్రి చురుకు పల్లకు మోటబలమును స్వభావము లెనుబోతులలోగూడ. తెలవారితోనే గుంటూరులో దిగినాము. బందరులో నామిత్రుడై గుంటూరులో "నింజనియరాఫీసు"లో నిరువదైదు రూపాయల జీతముపై నున్న చీరాల జన్మభూమిగల వెలనాటి నియోగి బ్రాహ్మణుడు మమ్ముల మిక్కిలి యాదరించెను. అచట నొక హరికథ చేసినాము. బోగమువాడొకడు మిక్కిలి సొగసుగ ఫిడేలు వాయించెను.

అమలాపురములో హరికథ

గుంటూరులో వాయించిన బోగము ఫిడెలరును వెంటనుంచుకొని యదివరకు రెండునెలల క్రిందటి నుండియు అమలాపురములో దాజేయు పెండ్లికి మమ్ముల రమ్మని యెన్నోయుత్తరములు టెలిగ్రాములు వేయుచున్న మునసబుగారి సన్నిధికేగినారము. అతడు చోడవరములో మిక్కిలిగా మహ్మాదరించుటచేత నతనియెడ విశ్వాసము మాకింటిపై ప్రేమ

కన్న యధికమయ్యెను. అమలాపురములో నొకకథ చేసినాము. మావెంట వచ్చిన ఫిడెలరుకు మాత్రము యిరువది రూప్యములు ముససబుగారి చేత నిప్పించినారము. ఆరునెలలకు జేయవలసినపనికై యిప్పటినుండియు యత్నించుట యాముససబుగారి స్వభావము. అతడొనర్చిన పెండ్లిలోని భోజనవైభవము వేయిసోళ్ల బొగడవలయును. నక్కదోసకాయ యూరగాయరుచి యెంతని వర్ణింపగలను? మావెంట వచ్చిన ఫిడెలరుచేతికున్న నాదము, రాగము వాయించుటలో వానికున్న మెలపు సాధారణముగ మరెవని యొద్ద గనబడలేదు.

తిరిగి విజయనగరము చేరుకొనుట

రెండునెలలకుబైగా విదేశములోనుండి యిల్లు జేరుకొన్నాము. మైసూరు మహారాజుగారు నా హరికథలు చిత్తగించి నాకు ఫస్టుక్లాసు ప్రజంట్సీచ్చినట్లు మెయిలు. హిందూ పేపర్లలో వేయుటచే (30-6-1894) మెద్రాసు ప్రసిడెన్సీలోని ముఖ్య పట్టణములలో నా పేరు ప్రసిద్ధి చెందెను. ఒకనాడు మాయూరి కోట చెంగట నుండి నేబోవుచు గోటలోనుండి వచ్చుచున్న యిర్వురవైణికులను జూచి యందులో నాచే సదివరకు లయజ్ఞానమున నధిక్షేపింపబడిన ముదుసలి వైణికునకు, నాకు మైసూరు మహారాజుగారు దయచేసిన బహుమతులగన్నర్పి యతని మరింత యుడికించుటకై "చూచితివా ముదుసలి దాసివలె నిచటి రాజును గనిపెట్టుకొని నాపేరైన నతనితో జెప్పవైతివి. చూడుమిట్లు మైసూరు మహారాజువారిచే ఫస్టుక్లాసు ప్రెజెంట్లు పొంద నీ తరమా?" యంటినందుకతడు నవ్వి సరేసరేయని తలయూచి పోయెను. కోడెతనపు పొగరున నేనట్లనుట తప్పేకాని యామాటకతడు లోన నాపై గావేషీ వహించుట మరింత ఘోరము. మైసూరునుండి నేవచ్చిన వెంటనే మూడునెలల జీతమందుకొని యొకవెండిగిన్నె చేయించుకొంటిని.

నా నియమములు

సొగసైన తలకట్టుంటచే పొగా పెట్టుకొనుట కిష్టపడువాడనుగాను. పెన్నురము, సన్ననడుము నుంటచే ఖబ్బా మాత్రమే తొడుగువాడను. ఉదయము తొమ్మిదిగంటలకు దరవాణీయన్నము తిని బట్టలు కట్టుకొని చుట్టనోటనిడి యధేచ్ఛగా నూరదిరిగితిరిగి యెంటిగంటలోపున నింటికి వచ్చి భోజన మాచరించి వెంటనే నిద్దురవోయి యైదుగంటలకు మేల్కొని బెద్దగురుని గాని చిన్నగురునిగాని సేవించి చిన్నగురుని గుండతో నిండిన చుట్టలు గాల్చుచు నెవ్వరిని జీరికిగొనక నిర్లక్ష్యముగా యధేష్టముగ సంచరించి రాత్రి పదిగంటలలోపున భోజనమాచరించి మూడునాలుగు గంటలవర కింటిలో నెద్దియో పాడుచుంటగాని వ్రాయుచుంటగాని నా దినచర్యలు. నిడుగొండ వరహాలు, బొడ్డు వెంకటేశము, మొదలగు సవయులతోగూడి తరచుగా సాయంకాలముల దిరుగుచుండును.

అదాయమున మూడుపంతులు వ్యయపర్చువాడను. అప్పుడప్పుడు గురునకై తప్ప మరెట్టి దుర్మార్గపు ఖర్చు చేసి యెరుగను. స్త్రీ వ్యసనముక్రింద నెన్నడు నొకదమ్మిడియైన వ్యయ పర్చలేదు. దైవకృపవలన నిరువదేండ్ల వయసు నుండియు బైయాటలు కట్టిపోయెను. పరస్పరీని మాతృవత్తుగ జూచుటయు ఆటపాటలవలనదప్ప నింకొక విధముగా నొకదమ్మిడి యయిన సంపాదించకుంటయు, మనుష్యులకు నేజేయు హరికథలు కృతి యివ్వకుంటయు, బ్రమాణపూర్వకముగ నబద్ధమాడకుంటయు, జీవహింస చేయుకుంటయు, నానియుమములు, పరమేశ్వరుడు నిరాటంకముగ నావ్రతములను గొనసాగించుచుండెను. నా మతము.

చం॥ కలయందెత్తెడు మేను దోచెడి జగత్కార్యంబులుం జిత్తసం
చలత న్వాస్తవ మందుపోల్కిగనుడీ సర్వ ప్రపంచంబు న
జ్జులకు న్నిక్కముగాగనంబడును బ్రాజ్ఞు ల్పూర్ణభావంబు ని
శ్చలమౌట న్నమకన్న వేరు గన రీశత్వంబు బ్రాపించుచున్.

అనియు ననగా మనఃకల్పిత మీదృశ్యమంతయుగాని వాస్తవము కాదని ప్రస్తావనయు¹³ మొదలగు వేదాంతగ్రంథములు జూచుటచే దృఢవిశ్వాసము కలిగెను, గాని రూపమున కెల్కగాని చేయునవి పండికొక్కు చేష్ట లన్నట్లు విశ్వాసమునకు దగు వైరాగ్యము మాత్ర మబ్బలేదు. తత్వజ్ఞానమే మాత్రమును లేదు.

విజయనగరము మహారాజు వారి వద్ద నా ప్రస్తావన

తొమ్మిదేండ్ల వరకు ఖైదులోనుండి వచ్చిన యొకవెలనాటినియోగి (లింగం లక్ష్మజీ పంతులు) విశాఖపట్టణమున నా కథలు విని నాయుండు దయకలవాడగుటచే దనకు మహారాజుగారికి గురుశిష్య సంబంధముచే మహారాజావారితో నన్నుగూర్చి సిఫార్సు చేసెను. మహారాజావారు నన్నుజూడగోరిరి. ఒకనాడు దివాన్సా హెబుగారి యల్లుని యింట నాచు రంగు జరుగుచుండగా నాయుండు గావేషిగల దర్బారువైణికుడు సన్నుజూరి "యోయి; నిన్నటి రాత్రి మహాప్రభువు వారి యొద్ద నీ ప్రస్తావనము వచ్చెను. హరికథ కొంచెము తెల్పితేటలుగా చెప్పగలవని నిన్ను గూర్చి మహారాజుగారితో మన్ని చేసినాను" అనియె నందుకు "సరియే బాగున్నది" అంటిని. అందుపైనతడు "నీయోగ్యత కొలది చెప్పినాను. ఫలానాయతనికంటె నెక్కువుగ గవిత చెప్పగలవని యనమన్నావా లేక ఫలానావానికంటె నెక్కువుగ వీణ వాయింపగలవని సిఫార్సు చేయమన్నావా?" యని యీసడింపుగా బల్కె నందుపై జిరునవ్వుతో "అయ్యా! ఫలానాయతనికన్న సొగసుగ గవితము చెప్పగలననియు ఫలానావానికన్న నెక్కువుగ వీణ వాయింపగలనని నేల మన్నిసేయలేదు" అంటి నందుకు తలపంకించి యత డూరకొనెను.

13. బ్రహ్మసూత్రాలు. ఉపనిషత్తులు. భగవద్గీత ఈ మూడింటిని ప్రస్తావనయుం అంటారు.

మహారాజా వారిని దర్శించుట

మరునాడు మహారాజుగారి (ఆనందగజపతి) సెలవైనదని కోటనుండి నాకు వర్తమానము వచ్చెను. నేనుచితముగా ద్రస్సు వేసికొని చేత నొక కొబ్బరికాయ పట్టుకొని¹⁴ మహారాజు సముఖమున కేగినాడ. ప్రత్యుత్థాన పురస్కరముగ నన్నాదరించుట కిచ్చగింపక తా ముందుగా గూర్చుని పిదప నన్ను గూర్చొందుట కిష్టములేక సముచితజ్ఞులయిన ప్రభువువారు సభకు వెళ్లినతోనే తాము సభకు దయచేసి నన్ను గూర్చుండుమని యభిమంత్రణ మొనర్చి తాముపవిష్టులైరి. పిదప ప్రభువు వారికి నారికేళఫలమును సమర్పించి

గీ॥ అశ్రితులపాల దాక్షి మరులయొద్ద
శౌర్యముం గోవిదులచెంత సాత్వికతయు
నెసగు నేలినవారి కభీష్టజయము
లిచ్చుగావుత సంతత మీశ్వరుండు

అని యాశీర్వదించి కూర్చుంటిని. పిమ్మట మహారాజువారు నాతో నింగ్లిషున “అయ్యా! మిమ్ముగూర్చి మెద్రాస్ మెయిల్ నందలి యార్టికిల్నుచి చాలా సంతోషించినాను” అని సెలవిచ్చిరి. పిదప నెద్దియైన నొకపద్యము నాకవిత్యము మచ్చు చూపించుటకై నాకు సిఫార్సు చేసిన పంతులు చదువమనియె. అప్పుడు విక్టోరియా రాజ్ఞిపై నే జెప్పిన పద్యమును చదవినాడను. ప్రభువువారు మిక్కిలి సంతోషించి యాపద్యము రెండుమార్లు తిరిగి చదివించి సభికులతో “నాహా! వీరి కవిత్య మెంత మధురముగా నున్నది! విన్నందుకు గన్నందు కొకలాగున్నది. రాగజ్ఞానముకూడ శ్లాఘనీయముగా నున్నది” అని సెలవిచ్చిరి. పిదప నే సంతోషముతో వారిపై జెప్పిన శుద్ధసావేరి వర్ణమును బాడినాడ నదివిని “యింత ప్రశస్తమైన సంగీతజ్ఞానముగూడ వీరికున్నదని యిదిపరకు నాకెచ్చదును జెప్పలేదు? సంగీతసాహిత్య ప్రజ్ఞలు నిరుపమానముగ నున్నది. కనుకనే యింత ప్రసిద్ధి వచ్చెను” అని ప్రభువు వారు సంతోషించి నాతో “మీ జన్మభూమి యెద్ది? మీరెచ్చట విద్య నభ్యసించినారు.” అని యింగ్లిషున సెలవిచ్చిరి. అందుకు “మహాప్రభూ! యేలినవారి తాలూకాలో జేరిన యజ్ఞాడ నా జన్మస్థానము. మరియు నేలినవారి కాలేజీలో జదువుకొంటిని” అంటిని. “అందుకు నాకు గర్వముగ నున్నది” మహారాజువా రుప్పొంగుటకు నాకంతయో హర్షమయ్యెను. పిదప వారిపై నే రచించిన ఛైరవి, ధన్యాసి స్మరజతులను బాడి నాటకురంజిస్వరజతి

14. కొబ్బరికాయ పట్టుకొని : రాజు దగ్గరకు పోతప్పుడు పట్టిచీతులతోకాక ఏదోఒక కానుక తీసుకువెళ్లడం ఆచారం. వ్రాహ్మణ ద్రవ్యం గ్రహింపరానిది కనుక ఏదైనా పండుకాని, కొబ్బరికాయ కానీ తీసుకువెళతారు.

పాడుచుండగా గొంతవరకు విని సభనుండి లేచిపోయి తిరిగి పెద్దగురుకటాక్షమున జోగుచు వచ్చి నాచెంత గూర్చుని “యాగుమాగుచు” అని గద్దించుచు నాపై గావేషి వహించిన ముసలి వైణికుడు కోపముతో నన్ను జూచి “నిన్న నేమంటిమి? నీతో సమానముగ గవిత చెప్పగలవారుగాని వీణవాయింతువారుగాని యిచ్చట లేరంటివి కావా?” యనె నతనికి బ్రత్యుత్తరమిచ్చుట కిచ్చగింపక నే నూరకుంటిని. అంతబోక యావైణికశిరోమణి కనుల నిప్పులు రాల్చుచు “నీ చట్టనలేదని యీ వీణ పట్టుకొని ప్రమాణము సేయుము” అని చెంగటనున్న ప్రభువువారి వీణ నాయొద్దకు ద్రోసెను. అంత ప్రభువు వా రతనితో “ప్రమాణము చేయవలయునా యేమి? ఆట్లనియుండవచ్చు నెవరి ప్రజ్ఞ వారిది. రాడూయణములో బీదకల వేట్లాటవలె మధ్య నీ పోట్లాట యెందుకు? అబద్ధమాడుట కిష్టములేకత దూరకొన్నాడు” అని నా వైపు జూచి-

కం॥ కులశైలంబులు దలకిన
జలధులు నింకినను సూర్యచంద్రుల సన్మం
దలములు నేలం దొరగిన
పలుకడబద్ధంబు సత్యవాది గుణనిధి”

యని చదివి “నే రచించినాడ దీనిని” అని సెలవీయగా వెంటనే యీ పద్యమునే జదివి “సొగసుగ నున్నది పద్యము” అంటిని¹⁵. నాయేకసంధాగ్రాహిత్వమునకు మహారాజుగారు మిక్కిలి సంతోషించి “యిట్లాకసారి విని పద్యము తిరిగి చదువుట మిక్కిలి దుర్లభము” అని శ్లాఘింప మరింతయుడికి యావైణికసార్వభౌముడు “మహాప్రభూ! వీడు మిక్కిలి పొగరుదోతు. వీనికి బుద్ధి చెప్పవలయును. రావణాసురుని వలె మా బోంట్ల వీడు బాధించుచున్నాడు” అని నా వైపు దిరిగి “యోరీ బేవఖూఫ్ చూడు నిన్నేమి చేసెదనో” యనియె. నందు కసహ్యముతో నప్పండితోత్తమునకు మారుజల్క నుద్యుక్తుడనగు నన్ను నా ప్రక్కనే కూర్చున్న కాలేజీ ప్రొఫెసరు వంగ మాధవరావు నాయుడుగారు¹⁶, నాకు సిఫార్సు చేసిన పంతులు తమ హస్తాగ్రంథుల జాటుగా నా వీపు స్పృశించుచు “ను పేక్షింపుము, మారుపల్కవద్దు” అని సంజ్ఞ చేయుచుండిరి. నాడు రాజసభలో

15. వెంటనే దాసుగారు ఆశువుగా ఈ పద్యం చెప్పారట.

ఆనంద గజపతీంద్రున, కే నరులున్ సాటిగాంచ రీవిన్ రీవిన్
గానకవితా ప్రవీణత, ధీనయ బలరూప సంగతిన్ పితృభక్తిన్

(బులుసు వెంకటరమణయ్య వ్యాసం-ఆనందగజపతీంద్ర సపాద శతజయంతి ప్రత్యేక సంచిక-1977)

16. వంగ మాధవరావు నాయుడు : విజయనగరం మహారాజా కళాశాల చైస్ ప్రెసిసిపల్ గా. గణితశాస్త్ర ప్రొఫెసర్. 1912లో పదవీ విరమణ చేశారు. పత్రికారంగంపట్ల మక్కువతో ‘తెలుగు హార్డు’ అనే వారపత్రికకు సంపాదకునిగా పనిచేశారు. గురజాడ ఆప్సారావుగారికి ఆత్మంత సన్నిహితుడు.

దర్బారుపండితులు కోటయిలాకా గొప్పయుద్ధోగులెల్ల యుండిరి. నేనెట్లు మహారాజ సమక్షమున బాడెదనో యని పలువురు గుమిగూడి సభ చాటున నుండిరి. పిదప ప్రభువు వారు నా ప్రతికక్షిని జూచి “యోయీ! చాలు నూరకొమ్ము. రసముగా బాడుచుండగా నీయల్లరి యెందు కతడు స్వతంత్రుడు. మైసూరు మహారాజుగారిచే ప్రజెంట్లు పొంది దేశములు దోచి జీవించుచున్న యతనికి మనబోంట్లు లక్ష్యమా?” యనియె. పిదప పెద్దగురుని వశమున నేడ్చుచు నావైణికోత్తముడు “సరియా, మహాప్రభూ, మీరిట్లు వీని తరువున మాట్లాడినచో వీనికి మరింత గర్వము హెచ్చును. వీడు చోడవరములో నా బంధుమండలిచెంత నా కవిత్వమును దూషించినాడు. పైనెక్కడనైన సభలలో మేము పనిచేయుచున్నప్పు డద్దుపడి శృంగభంగముగా మాట్లాడుచుండును. ఏలినవారి సమక్షమున వీడైన నుండవలయును. నేనైన నుండవలయును గాని యుభయులముంట యికమీద జతపడదు” అనియె. అప్పుడు నే నా వైణికునితో “అయ్యా! మీరు తండ్రివంటివారు. సర్వజ్ఞులగు ప్రభువుల యెదుట నెద్దియో లేనిపోని క్రోధము వహించుకొని యిట్లాడుట ధర్మము కాదు” అంటిని. పిదప మహారాజు గారు సభ చాలించిరి. ఎవరి మట్టుకు వారిండ్లకేగినారము.

దర్బారులో విద్వాంసులు ప్రభువు వారితో నాపై మన్నిసేయుట

కోటలోని సంగీతజ్ఞులందరు గట్టుకట్టి నాకేమియు సంగీతజ్ఞానము లేదనియు సాహిత్యజ్ఞులందరు నాకేమియు సాహిత్యజ్ఞానము లేదనియు నదివరకు మహారాజుగారితో జెప్పుచుండిరిగాన దమమాట నిర్వహించుకొనుటకై చిద్రములు వెదకి నన్గాదనిపించుటకు నిశ్చయించుకొనిరి. తమ్మునుసరించి తిరిగినచో నడుగున ద్రొక్కుట, నిర్లక్ష్యముగ నున్నయెడ విరోధించి యెగ్గుసేయుట, యీ పండిత సమాజముయొక్క నైజమని పోల్చుకొంటిని. ఒకనాడు నాకు సిఫార్సు చేసిన పంతులుపై నొకసీసపద్యము చెప్పినాడను. అతడు మిక్కిలి సంతోషముతో మహారాజుగారి కాపద్యము చూపెను. ఆ పద్యములో దప్పున్నదని పండితులు ప్రభువు వారితో మన్నిచేసిరి. నాయందు గావేషి గల వైణికుని మొగమాటమున నన్ను బిలిపించుకొంట మానుకొన్న ప్రభువు వా రాపద్యమును నావలన విని నా సాహిత్యము పరీక్షింపగోరి నన్ను బిలిపించిరి.

నేను దర్శనమునకు వెళ్లినతోనే ప్రభువువా రింగ్లీషులో నాతో “అయ్యా! మీ వంటి గొప్పకవిని నేనిదివరకు జూడలేదు. మీరు తత్వజ్ఞులు. మీ సంగతి కేవల సాహిత్యజ్ఞులుగాని కేవల సంగీతజ్ఞులుగాని ఇంగ్లీషు విద్య తెలియని యుభయజ్ఞులుగాని యెరుగజాలరు. ఈ పండితుల అసూయను మీరు లక్ష్యము సేయవద్దు. ఏదీ

పండితులుగారిపై చేసిన పద్యము చదువుడు" అని సెలవిచ్చిరి.

సీ॥ అఖిల లోకవ్యవహార ధర్మంబుల
నడిపింప జాలిన నల్లవేల్పు
జగము పైనొరిగియు జలియింపని ఘనుండు
వానగాలులకు బర్హతముబోలి

యని చదువుచుండగా "అగుదు. తార్దకము ధిన్మకర్మకముగా బ్రయోగించినారు కదా యందుకు లక్ష్య మగపర్చెదరా లేక తప్పని యొప్పుకొనెదరా?" అని సెలవిచ్చిరి. అందుకు "మహాప్రభూ! తార్దకము ధిన్మకర్మకముగా నుండుటకు లక్ష్యమగపర్చెద నొక గంటలో మన్ని చేసెదను" అంటిని. "ఆక్రర లేదు సావకాశముగా మీరు లక్ష్యము కన్పర్చ వచ్చును" అని నానాంశములపై నే రచించిన పద్యములు చిత్తగించుచు నొక వైష్ణవకవి శిరోమణిని¹⁷ జూచి "స్వామీ యెట్లున్న దితని కవిత్వము" అని సెలవిచ్చుగా నుక్తవిసారభౌముడు తలయూచి "మహాప్రభూ! ఈతని తెనుగు కవిత్వము విజయవిలాసకారుని కవిత్వము వలె నిరూపమానముగ నున్నది. సంస్కృతమెట్లుండునో?" యనియె అప్పుడు ప్రభువు వారు నాతో "మీరుభయభాషలలో నిరూపమానముగ గవిత చెప్పగలరని బ్రహ్మణ్యులైన రామానుజాచార్యులు గారు చెప్పిరి. ఏదీ మీ సంస్కృతపద్య మెద్దియైన జదువుడు" అని సెలవిచ్చిరి. అప్పుడు

శ్లో॥ న సా జయతు శూన్యవాక్ తవ మమేవ సంతాపయుక్¹⁸

అని నేరచించిన శ్రీకృష్ణజననము సంస్కృత యక్షగానములోని వసుదేవుడు కంసునితో నన్నవాక్యము జదువుచుండగా "తవచ మమేవచ సంతాపయుక్" అనియన్నచో బాగుండునని వైష్ణవ కవీశ్వరుడనగా "స్వామీ యదిపరకు సంగీతమున వైణికశిరోమణి గారొక చకారము పెట్టిరి. కాని కవిత్వమున దాము రెండు చకారములు పెట్టుట మరింత వింతగా నున్నది. తమ దిద్దుపాటు తెల్పి మిక్కిలి శ్లాఘ్యము" అనగా ప్రభువు వారు ప్రక్కలు పట్టుకొని నవ్వుచుండగా కవిస్వామి తెల్లపోయెను.

పిదప ప్రభువువారి సెలవందికొని వైష్ణవకవియు నేనును గలిసి మేడదిగి వచ్చు చుండగా, నే మహారాజు గారి సమక్షము నుండగా రానుత్సహింపక క్రింద గనిపెట్టుకొన్న

17. వైష్ణవకవి శిరోమణి : ముదుంబై నరసింహాచార్యస్వామి ఆయి వుండాలి సంస్కృతాంధ్ర భాషలలో పండితుడు. వివిధ ప్రక్రియలలో అనేక గ్రంథాలు రచించారట వీరి పాండిత్య ప్రకర్షకు ముగ్గుడై యువరాజు ఆనందగజపతి తన తండ్రికి సిఫారసు చేసి అస్థానపండితుడిగా చేర్చించారు. 1930లో మరణించారు.

18. నసా జయతు.... : నానుండి శూన్యవాక్కులు రావు. తమకు జయము కలుగుగాక.

వైణికశిరోమణి నన్ను జూచి “యోరి తమ్ముడా! పూర్వము సంగీత సాహిత్యముల ప్రసిద్ధి గాంచిన శిష్టు కృష్ణమూర్తి వలె నీవసమాన ప్రతిభ కలవాడవని నే నెరుగుదును. దండెపట్లు పట్టగలవా?” యని పెద్దగురునివశమున జోగుచు నన్ను జెయిపట్టుకొని లాగ జొచ్చెను. అతడు మిగులబలాఢ్యుడైనప్పటికి వివశుడై యుంటచే నే మెలపున దప్పించుకొంటిని. పిదప వైష్ణవ కవిశిరోమణి నాతో “అయ్యా! మీ కవిత్వము వంటి సొగసైన కవిత్వ మిదివరకు నే జూడలేదు” అనియె. అప్పుడతనితో “అయ్యా! యీమాట మహారాజుగారి యెదుట చెప్పిననెంత బాగుండును” అంటిని. మా కుడ్డీదారుల సంతోషపెట్టుటకై మిమ్ము బాహుటముగ మెచ్చకుంటిని” అనియె నప్పుడు నాలో నే “నాహా! యింతటి వయోవృద్ధులు, జ్ఞానవృద్ధులు కూడ సత్యమాడనొల్ల కుంట కలిమాహాత్మ్యము” కాబోలనుకొంటిని.

మరునాడు మహారాజులుంగారి దర్శనమునకు బోవుట

మరునాటికి మనుచరిత్రములో క్షార్తము భిన్నకర్తృకముగానుంట కుదాహరణము వెదకినాడ. మరియు భారతములోగూడ నొక లక్ష్యము దొరికెను. కోటలో వీణలగదియొద్ద బండితు లుందురు. “స్వమాంసంబు కూడ యేనెట్లు భరించువాడ” నని మనుచరిత్ర మందలి యుదాహరణమును, “రాహుకంఠముతెగి దేహము ధరణి బడియె” నని భారత లక్ష్యమును గన్పర్చగా మహారాజుగారు పండితులందరియెదుట “నారాయణదాసు గారి సాహిత్యము ప్రశస్తమైనది” అని ప్రశంసించిరి. పిదప వీణావాద్యమున ద్రుతకాల విశారదుడును వైణికగురుప్రపౌత్రుడు సగు నొకనాయీడు వైణికునకు నాకు జోడిచేసి మరునాడు వీణ వాయింపించెదమని ప్రభువువారు సెలవిచ్చిరి. కాని యావైణికు డెందుచేతనో గాని పదేనుదినములవరకు గోటకు రాలేదు. బహుశా నాతో బల్లవి వాయించుటకు జంకెను గాబోలును. మరియునెలల పరకు మహారాజుగారి సభకు నేబోవ తటస్థించ లేదు. అంతట నాతోగలహించిన వైణిక శిరోమణి కాలధర్మమందెను. మరి నాలుగుదినముల పిమ్మట మహారాజుగారు నను బిలిపించి యాశుధారగా “మానము ప్రేమ లజ్జయును మాటికి బోరగ వ్రీతి మీరెడున్” అను సమస్య యిచ్చి పూర్తిసేయుమనిరి. వెంటనే

ఉ॥ సానులయొద్ద నిచ్చకముసల్పుచు లొంగుచు నుంట కర్ణమౌ
దానము సేయకుంటకు వృధాదినము ల్పరిపుచ్చుకొంటకున్
జ్ఞానియు జాణయైన తననాధుని గన్గొనునప్పు భార్యకు
న్మానము ప్రేమలజ్జయును మాటికి బోరగ వ్రీతి మీరెడున్

అని చదువగా నబ్రమంది నన్ను జూచిరి.

టౌనుహాలులో మహారాజులుంగారిని దర్శించుట

ఒకనాడు కోటకు బోవచుంటిని. భాగవరపు సూర్యనారాయణయ్య, కాకినాడ పంతులను నింకొకయతడును గలిసి గుట్టిపుబండిపై నుండి కోట పడమటి ద్వారమార్గమున బోవుచుండగా నెచ్చటికి దయచేయుచున్నారేమి వింత లని యడిగినాడ. అందుకు సైరు బోవుచున్నామని చెప్పిరి. మహాప్రభువ్వారు కోటలో లేకుంట తెలిసికొని నేనుగూడ గోటపడమటి ద్వారమున బోవుచు టౌనుహాలులో¹⁹ మహారాజుగారి జాయంటు మేనేజరుగారికి “దివాన్ బహద్దర్” టైటిలిచ్చినందుకు సభ చేసిరన్నమాట విని యట కేగినాడను. నన్ను గాంచినతోనే నమస్కరించి ప్రభువువారు తమచెంగటి కుర్చీపై కూర్చుందుమని సెలవిచ్చి దొరలను దొరసానులను నాదరించుచుండిరి. అంతట దూరముగనున్న భాగవరపు సూర్యనారాయణ నన్ను సభనుండి లేచిరమ్మని పిలుచుచుండెను. నే వినిపించుకొన కుంటిని. అది విని ప్రభువు వారు “ఏమది మిస్టర్ నారాయణదాస్” అని సెలవీయగా “వాడు నన్ను రమ్మని తొందర బెట్టుచున్నాడు” అని యంటిని అప్పుడతనితో “నారాయణదాసుగారితో నేడు నాకు బనియున్నది” అనిరి. పిదప సూర్యనారాయణ, కాకినాడ పంతులు మొదలగు కోటయుద్ధోగులందరు నిండ్లకు బోయిరి. మహారాజును వారి ప్రైవేట్ సెక్రటరీయగు నొక యురోపియను మరియుద్దరు ముగ్గురు చిల్లరి గుమాస్తాలును కొందరు ప్యూన్లును నేను మాత్రమే మిగిలియుంటిమి. రాత్రి యెనిమిది కావచ్చినది. అప్పుడు ప్రభువు వారెంతో యనుగ్రహ పూర్వకముగా నాచేయి పట్టుకొని ప్రైవేటు సెక్రటరీతో “మనయందరి కొక్కకన్నే యున్నది కాని యితనికి రెండు కన్నులున్నవి. సంగీత సాహిత్యముల నిరుపమాను డీయూర నితనివలె సొగసుగ గవితృము చెప్పగలవారు కాని సంగీతజ్ఞులు గాని లేరు” అని నాతో “ఈ దొరగారు తెనుగులో ప్రొఫెసర్లు” అని నుడివి రెండు “కాలాగునా” యని యాశ్చర్యముతో దల యూచితిని.

విజయనగరం సంగీత కళాశాల

19. టౌను హాలు : ఈ భవనంలోనే తదుపరి దాసుగారు ప్రిన్సిపాల్ గా సంగీత కళాశాల ప్రారంభమైంది

నా మాట

అజ్ఞాద నా పుట్టు - నట్టు కుప్పుమ్ము

నా తలిదండ్రులు - నరసమ్మచేన్లు

ఆది భట్లుంటి పే - రయ్యవార్లను

పదువుకా భర - ద్వాజుడె మొదలు

నాల్గేండ్ల యీడున - నాకెల్ల చదువు

లబ్బెదమంతనే - నరసిన కొలది

నాటపాటలమేటి - ననిపించుకొంటి

నా కెదుర్లేదికే - నాడులనైన

వేవేల మందికి - వినుచునాగొంతు

గజ్జి విప్పెదరేయి - కడముట్టబాడి

యందగాండ్రతలక - ట్టందురు నన్ను

ఎకిమీండ్రకానుక - లే గొన్న వాడ

దోడాలమైసూరు - దొర నాకు వేసె

నాకంకినీడు పెం - దేరమ్ము దొడగె

గైకొందు నెలకు రొ - క్కము నూలువిజయ

నగరేలుగొప్పతే - ండ్ల నెనరువలన

పారసి, వేలుపు - పలుకింగిలీసు

తెలుగు వ్రాసించదువు - తెలివి నాయాస్తి

నాయన్న పేరన్న - తెలివి నా చిన్ననాటి

నుండియున్నలిసినే - నున్నాడియాడి

యింతకదాకనుకట్న - మెలమిగొనెదము

పదునాలుగేండ్ల పై - బడియింగిలీసు

మొదలిడినే ఎప్పే - ముగియించినాడ

పదునెన్నిదేండ్ల - సర్వము మొదలాట

పాటమాటలబట్టి - బ్రతుకుచున్నాడ

కన్యాకుమారి క - ల్కత్తావతికు

నటవ, కన్నడి, మల - యాలి, బంగాలి
 తెలుగుసీమల మెప్పు - తెచ్చికొన్నాడ
 ఈవికాండ్రస్తప్ప - నెవ్వరేని
 చీరికిన్గొనమంచి - చెప్పెడిపట్ల
 నాయంతనేర్చితి - స్తదువులనెల్ల
 నాయడ్గులోత్తివం - దలుమను చుండ్రు
 ఇంచుమించిపుడెబ్బ - దేండ్లు నాయీడు
 గాని యిప్పటికినే - గట్టెదన్గజ్జె
 నలుమాటలల్లువాం - ద్రన్నాటిమీఱ
 హరికథామృతము కై - యాము తారకము
 కలగల్పు తెనుగుగా - కాళిదాసేక్కి
 యరుల యందములు ప్రహ్లాద మొదలుగ
 బదకొందు హరికతల్ - బాటసారూర్థ
 సత్యవ్రత, ముకుంద - శతకముల్కాడు
 సారంగ నాటక - చ్చుతెలుగుతోడ
 నూర్గంటి వేలుపునుడి - పెరుమాళ్ల
 వెయిపేర్ల వినకరి - పెద్ద మొక్కుబడి
 విడిసీమతెలుగున - వేలుపునంద
 గౌరు పెండిలియు మ - ర్కయు చౌకట్లు
 తరుణముకొలది నా - డబ్బులెన్నెన్నో
 కలిగి నెత్తురు - గంటి యేడాది
 తూపు చుక్క నెలయం - దున బూదెరేయి
 పదికంగులకునెల - పట్టుతోయమున
 నేచదువులనై - న తెన్నువారి
 కన్నగన్నాకు - లెక్కడనైనలేదు
 తనుతా బొగడుకొంట - తన్నకున్నట్లై
 ఊపిరిపైదీసి - యున్నంతవఱకు
 నా తలవంపుల - న్నాటుకోలేను

నా తప్పులన్నాచు - నాయిలువేల్పు
 మగయాడు పెండ్లిండ్లు - మానుకోవలయు
 వేలుపు నుడువుల - న్విడనావలయు
 పొత్తుగానెల్లరి - మ్ముగమనవలయు
 నాయింపువ్రాతలు - వదలుకోవలయు
 మై వంచి యందఱుం - బాట్బడ వలయు
 ముది, పిన్న, యవిటుల - భ్రోవగా వలయు
 నాయైపులన్నాచు - నాయిలువేల్పు
 మానక పెండ్లిండ్లు - మానుకోవలయు
 నంజుడు, త్రాగుడు - న్మానుకోవలయు
 నా మాటలను విని - నన్నేలు గలుగు.

(దెబ్బైయేళ్ల వయసులో దాసుగారు ద్విపదలలో క్లుప్తంగా చెప్పిన స్వీయ చరిత్ర)

దాసుగారి ఉమర్ ఖయ్యామ్ అదొక అపూర్వమైన కృషి. గ్రంథానికి దాసుగారే ఇంగ్లీషు, సంస్కృతం. అచ్చ తెనుగులలో ఉపోద్ఘాతం వ్రాసుకున్నారు. పీరిక వ్రాస్తూ రాధాకృష్ణ పండితుడు “ఐవజ్ గ్రేట్లీ స్ట్రక్ బై హిస్ వేరిడ్ టాలెంట్స్. రిమార్కబుల్ లింగ్విస్టిక్ ఎక్స్పెర్మెంట్ అండ్ టెక్నికల్ పవర్ ఆఫ్ వెర్మిఫికేషన్” అని శ్లాఘించారు. పత్రికలు, పండితులు, ప్రముఖులు దాసుగారి ఉమర్ ఖయ్యామ్ అనువాదాన్ని వేనోళ్ల కొనియాడారు.

బార్న్స్‌వెల్ దొర 1939 ఫిబ్రవరి 2వ తేదీన వ్రాసిన లేఖలో నోబెలు బహుమానం గురించి ప్రస్తావించి దానిని పొందటానికి దాసుగారు నిజంగా అర్హులని రాశారు.

జి. రామకృష్ణ

అనుబంధం - 1

హరికథ

ఆదిభట్ల నారాయణ దాసు

అస్తికృమును ధర్మాధర్మములును సర్వజన మనోరంజనముగ నృత్య గీత వాద్యములతో నుపన్యసించుట హరికథ యనబరగు. అట్టి యకౌపన్యాసీకుడు కథకుడనబడును. దైవభక్తియు సత్త్వము భూతదయయు హరికథ యందలి ముఖ్యాంశములు. దేవుని గొల్చి తరించిన ప్రహ్లాదాది పరమ భగవతుల చరిత్రములును సావిత్రి ప్రముఖ పతివ్రతా చరిత్రములును హరిశ్చంద్రాది వీర చరిత్రములును దెల్పినచో మంచి యభివృద్ధి యగునని వాత్మీకి వేదవ్యాసుడు మొదలగు మహర్షులు కావ్య పురాణేతిహాసంఘం బన్నిరి. నారమడు దొట్టి పరమ మునులు భగవద్వామ సంకీర్తనము సేయుచు నాడుచు బాడుచు లోకులందరింపజేసిరి.

శ్లో॥ పీణావాదన తత్త్వజ్ఞో ప్రతి జాతి విశారదః

తాలజ్ఞశ్చాప్రయాసేన మోక్షమార్గం నియచ్ఛతి॥

అను యాజ్ఞవల్క్య స్మృతివచనానుసారముగ యోగముచేతను సంగీతము చేతను దత్త వేరు మార్గమున మోక్షము సాధింపరాదనియు యోగముకన్న నిరపాయమగు సంగీతావలంబనముచేత.

శ్లో॥ గాయం శృతిత్రాణి రథాంగపాణేః నృత్య స్థిరస్తాభిల కర్మబంధః

నిరంకుశ స్పర్శసమో విరాగీ కైవల్య మభ్యేతి ముకుందభక్తః॥

అను నారద స్మృతి ప్రకారము సర్వ వస్తువులయందు వాసుదేవభావనచే మనోవాక్యాయ కర్మములచే దేవుని భజించుచు సర్వజనులకు దైవభక్తిని బోధింపదగు మోక్షసాధనము సంగీతముకన్న వేరులేదని రూఢిగ దెలిసిన పురందర విర్రలాది వాగ్గేయకారు లిక్కులి యుగమున గీత ప్రబంధములు విరిచించి యాడుచు బాడుచుం బరుల దరింపజేసి తాము తరించిరి.

శ్లో॥ తస్య గీతస్య మాహాత్మ్యం కే ప్రశంసితు మీశతే

ధర్మార్థ కామమోక్షణా మిద మేవైకసాధనమ్॥

అను శాస్త్రమునుబట్టి వాగ్గేయకార సత్త్వముదగు వాత్మీక మహర్షి శ్రీమద్రామాయణమును గీత ప్రబంధ మొనరించి కుశలవులచే జగదాహ్లాదకరింబుగ ద్రేతాయుగంబున బాడించెను. భరతముని ప్రముఖుల నాదికాలమున “శివస్తుతౌ ప్రయోజ్యాని మోక్షాయ విదధే విధిః” అని బ్రహ్మ రచితములగు మన్తకాది గీతములను శివసన్నిధిం బాడిరి. కలియుగమునందు

ప్రాచీనులలో సుప్రసిద్ధులగు వాగ్గేయకారులు జయదేవుడు గీతగోవిందమును, నారాయణతీర్థులు శ్రీకృష్ణలీలా తరంగములును, దీక్షితులు కృతులును విరచించిరి. ఆంధ్ర భాషయందు గూడ క్షేత్రియుడు, రామదాసు, త్యాగరాజు, సుబ్రహ్మణ్యకవి, గోగులపాటి కూర్మన్న మొదలగు మహానుభావు లుభయ తారకముగ గీత బంధముల గావించి ప్రఖ్యాతి వడిసిరి. కొద్ది కాలము నుండి మహారాష్ట్రము మొదలగు పెక్కు దేశంబులలో సంగీత సాహిత్య విశారదులు కొందరు జీవనార్హమై కథకవృత్తి నవలంబించి హరిభక్త వేషంబుల ధరించి దైవభక్తిని ధర్మాధర్మములను జనులకు బోధించుచు పౌరాణికులు కథకులు భాగవతులు, దాసులు మొదలగు సంజ్ఞలం బరగుచున్నారు.

శ్లో॥ విష్ణుభక్తా ఏవ విప్రా నానావేదవిదా అపి

యను స్మృతివాక్యము చొప్పున సూతాది కథకులం దలంచి వ్రాహ్మణేతరులు గూడ కథకులై యుచిత సత్కారములు వడయుచున్నారు. హరికథా శ్రవణము వలన శ్రోతలకు నిఖిల శ్రేయోభివృద్ధియగును. కథకులకు గూడ ధర్మార్థ కామ మోక్షములు లభించును. శ్రుతి స్మృతి విజ్ఞానము, శబ్దాను శాసనజ్ఞత, అభిధాన ప్రవీణత, ఛందః ప్రభేద వేదిత్వము, అలంకార కౌశలము, రసభావ పరిజ్ఞానము, దేశస్థితిచాతురి, నానాభాషా వైశద్యము, సర్వకాకు విశారదత్వము, కళాశాస్త్ర నైపుణి, తూర్వత్రితయ చాతుర్యము, హృద్య శారీర శాలిత, లయతాల కలాజ్ఞానము, ప్రభూత, ప్రతిభోద్భూతభాక్త్యము, సుభగ గేయత, దేశీరాగాభిజ్ఞత్వము, వాక్పటుత్వము, సభా విజయ సామర్థ్యము, రాగద్వేష పరిత్యాగము, ఉచిజ్ఞత, సార్వత్వము, అనుచ్ఛిష్టోక్తి నిర్బంధము, సూక్ష్మధాతు వినిర్మాణదక్షత, పరచిత్త పరిజ్ఞానము, ప్రబంధ ప్రగల్భత, ద్రుతగీత విరచనా నైపుణి, పద్యాంతర విదగ్ధత, త్రిస్థాన గమనప్రౌఢి, వివిధాలప్తి నిపుణత, విశేషావధానశక్తి, రమ్యరూపము, స్వేచ్ఛా సంచారము, స్వతంత్ర జీవనమును, వాగ్గేయకారుడగు సుత్తమ కథకుని లక్షణములు.

సీ॥ ఘనశంఖమో యన గంఠంబు పూరించి మేలుగ శ్రుతిలోన మేళగించి
నియమము తప్పక నయఘనంబుల బెక్కు రాగ భేదంబుల రక్తిగొల్పి
బంతు లెగిర్చిన పగిది కాలజ్ఞతన్ జాతి మూర్ఛాన లొప్ప స్వరము పాడి
చక్కని నృత్యము సర్ప రసానుకూలంబుగాగ నభినయంబు చేసి
స్వకృత మృదు యక్షగాన ప్రబంధసరణి
వివిధ దేశంబులం బిన్న పెద్దలుగల
బలు సభల హరిభక్తి నుపన్యసింప
తేని సంగీత కవితాభిమానమేల.

(1911 విరోధికృత్ సంవత్సరాది ఆంధ్రపత్రిక సంచికనుండి)

అనుబంధం - 2 (మొదటిభాగం)

అజ్ఞాడ అన్నయ చైనులు గారు

పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు

మా జిల్లాలో హరిజనులకు సేవజేసిన మహానుభావుడొకడుండెడువాడు. అతడు చేసినసేవ యంతయు బ్రచ్చన్నముగ జరిగియుండుటచేత నాతనికి విశేషఖ్యాతి రాలేదు. కాని యాపుణ్యాత్మునింగూర్చి యీ మండలములో మట్టున కెన్నియో చిత్రములైన కథ లిప్పటికి జెప్పుకొనుచున్నారు. ఇట్లు ప్రతి మండలమునకు నొక్కరిద్దఱు హరిజన సేవకులుండిరి. హరిజనసేవాపవిత్రములైన యీదినములలోనే వారి ప్రచ్చన్న చరిత్రమును పైకిదీసి యవి ప్రజలకు కుపయోగించునట్లు చేయకపోయిన యెడల దోషముకాదా! కృతఘ్నత కాదా? ఆంధ్రులలో బ్రముఖులేమిచేయవలెననగా మండలమున కిద్దఱు బుద్ధిమంతులను నియమించి పూర్వమున నచ్చటచ్చట హరిజనసేవకు లెవ్వరో వయస్సు మీరిన స్త్రీపురుషులను గనుగొని వారి చరిత్రము లన్నియు పోగుచేయించవలసియున్నది. అవి పరిశీలించి ప్రకటింపవలసియున్నది. వారిలో నెందఱో పవిత్రులు నవతార పురుషులున్నారు. దీనిని మీరు సాక్షిలో బ్రకటింపవలయును.

అనగననగ బ్రాహ్మణుడు. అతడు వేదాధ్యయనసంపన్నుడు, పవిత్ర చరిత్రుడు. అతని భార్య యత్కుత్తమురాలు. భర్తను పరమదైవముగ గొల్చుచుండెను. వారికి బిల్లలు లేరు. ఉన్న భూవసతి వలని రాబడిచేత వారు సర్వజాతుల కన్నప్రదాన మొనర్చుచు భుక్తశేషమును దాముదినుచు సుఖముగ నుండిరి. కాని నిరతాన్నప్రదానము చేత ఋణమెక్కువైనది. దానిని దీర్చుటకై భూములనమ్మివేసినాడు. ఇల్లుమాత్రము మిగిలినది. ఇంకను విరివిగ నన్నప్రదానము చేయుచున్నాడు. ఋణము నెమ్మదిగా దిరుగబెరుగుచున్నది. ఈతని యన్నప్రదానమున కావేళ యీదేళయు లేదు. ఆజాతివాడీజాతివాడను భేదమంతకంటె లేదు. ఎప్పుడెవడువచ్చి యన్నమడిగిన సరే వానికి బెట్టవలసిందే.

ఇట్లుండ నొక్కనాటిరాత్రి నిదురించుట కింక బ్రయత్నపడుచుండగా నేటియావలి నుండి “చైనులుగారూ! అన్నము! అన్నము” అని కేక వినబడెను. ఆ కేకతో నదిరిపడి “ఆ” యని యొక్కకేక వైచెను. ఇంతలో “నేను చండాలుడనని ఈ చుట్టుపక్కల గ్రామాలవారు నాకన్నము పెట్టలేదు. మీరు పెట్టుదురని తెలిసి మీయొద్దకు రాబోవగ నేరడ్డము వచ్చినది”

అని మరింత గట్టికేక వినబడెను. వచ్చుచున్నానని బ్రాహ్మణుడు గొంతెత్తి యఱచెను. రాత్రిభాగము కావున నడుమ నీరున్న కారణమున నేరు విశాలమైనదయ్యును గేకలు సులభముగా వినవచ్చుచుండెను. ఏటికి బూర్తిగా వఱద తగిలినది. నడుము బిట్టెక్కి సురగలతో బ్రవహించుచున్నది. భయంకరముగనున్నది. అది చీకటిరాత్రి. అంతలో బ్రాహ్మణుడు యేటివద్దకు వచ్చినాడు. మోకాలు దిగని యంగవస్త్రము కట్టినాడు. దానిపై మఱియొక్క యంగవస్త్రము నడుమునకు బిగించినాడు. పెరుగునన్నము కలిపియుంచిన కుండ నెత్తిపైనున్న చుట్టకుదిటిపై బెట్టినాడు. కుండపైనున్న మూకుటిలో నావకాయ మొదలగువానిని బెట్టినాడు. దానిపై రెండడ్డాకువిస్తళ్లు పెట్టినాడు. దానిపైనొక్క యంగవస్త్రము వైచి గడ్డము క్రిందికి గావంచయంచులు రానిచ్చి గట్టిగ ముడివైచినాడు. “జయా! పరమేశ్వరా!” యని యేటికడ్డుపడి “నాయనా పంచమసోదరా! వచ్చుచున్నాను. ఒక పావుగంట శాంతింపుము” అని చుట్టుపట్టులనున్న మెట్టలు ప్రతిధ్వనించునట్లొక్కకేక వైచినాడు.

ఆహా! ఆహాహా! ఈతడు మనుజుడా? దేవతయా? యని గాలి హాహాకా మొనర్చుచున్నది. ఎంత పరోపకారశీలతయో యని చెట్ల మీదిపిట్టలు తత్కీర్తిగానము చేయుచున్నట్లుండెను. ఏటిప్రవాహమొకప్రక్కకు ద్రోచివైచుచున్నను బింకముగ నిల్వబీత నీదుచు సాధ్యమైనంతవఱ కేటి కడ్డముగ బోవుచున్నాడు. అంతరిక్షమునుండి దేవతలు పుష్పవృష్టి గురియుచున్నయట్లు చినుకులు పరకపాటుగ బడుచున్నవి. ఇంత సాహసమేల చేయవలయునని భార్యయైన జెప్పలేదా? బతిమాలుకొనలేదా? కాళ్లపై బడలేదా? ఏమో! ఎవడెఱుంగును! కాని యామె యింటివద్ద నెంత యేడ్చుచున్నదో! ఆమె యింటి యొద్దనున్నదా? ఏటియొద్ద దైవప్రార్థన మొనర్చుకొనుచు గూరుచుండియున్నదే! పంచమ సోదరుని క్షుద్ధాద శాంతింపజేసి భర్త తిరుగ వచ్చుట సిద్ధించినయెడల నే నాతనితోడనే యింటికి బోవుదును. రాదేని యేగంగతల్లి కడుపున నా భర్త యుండునో అక్కడనే నే నుండునని నిశ్చయపరచుకొనియట గూరుచుండియున్నది. ఆహా! ఏమి యిల్లాలు! దైవప్రార్థన యెట్లు చేసికొనుచున్నదో చెప్పనా! “పరమేశ్వరా! నీవు నా భర్తను రక్షింపుము. నన్ను నా భర్తయే తరింపజేయును. కావున నన్నుగూర్చి ప్రార్థించి నీకు శ్రమమీయను. ఒకవేళ నా భర్త కీ రాత్రితో నాయుఃపరిసమాప్తి నీవు సంకల్పించుకొంటివేని యా పంచమసోదరుని యాకలి శాంతించువఱకైన నా భర్తను సజీవునిగ నుంపుము. ఇంతకంటే నేను మఱేదియు బ్రార్థింపను. నా భర్తతో నేనుండును. గావున నాకు విచారము లేదు.”

అహోహో! ఇట్టి ప్రార్థన మెచ్చటనైన వింటిరా! ఆంధ్రసోదరులారా! ఈ దంపతులలో నెవరు యోగ్యతరులో చెప్పగలరా? ఇట్టి వారిని గన్న మా మండల మెంతకృతార్థమో చెప్పవలయునా?

ఆవలిగట్టు చేరి విస్తరిలో నన్నము వడ్దించి యెడిలో నాహరిజనుని బెట్టుకొని యెడమభుజమునకు దాపుకొని యన్నము లినుటకుకూడ హవాలా తప్పిన యాతని నోటిలో రవంత రవంత యన్నము పెట్టి మంచినీరిచ్చి శోషిల్లుచున్న ప్రాణములకు శక్తినిచ్చి బ్రదికించి, పుణ్యము కట్టుకొన్న యాబ్రాహ్మణోత్తముని పేరేదో చెప్పనా? అజ్ఞాద అన్నయ చైనులుగారు, అజ్ఞాద అన్నయ్య చైనులుగారు, హరిజనప్రపంచమా! ఆంధ్రదేశమా! ఒక్కసారి ధన్యవాద మిమ్ము! చాలదు. చుట్టియొక్కసారి! ఆంధ్రదేశమా! ఆతని భార్య పేరు తెలియునా? పాపాత్ముడనైన నాకు దెలియదు. ఎవ్వరైన నెఱిగియుందునెడల సాక్షిద్వారమున దెలియబఱచి సంతసింపజేయుదురా? అజ్ఞాద చైనులకు రెండు ధన్యవాదములే యిచ్చిరి. కాని యీనారీ శిరోమణి మూడు ధన్యవాదముల కర్హురాలు.

అనుబంధము - 2 (రెండవభాగము)

అజ్ఞాద అన్నంభొట్లుగారు

చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి

విజయనగరపు సంస్థానంలో అంతఃపురంలోనే అనుకుంటాను. వకగ్రహం కామినీతరగతికి చెందినది పట్టుకొని పీడిస్తూవుందట. ఆ గ్రహాన్ని వదల్చడానికి పెద్ద పెద్ద మంత్రగాళ్లంతా వచ్చారు. కొందరు గ్రహంచేత చెంపకాయలు తినడంకూడా తటస్థించింది. మహారాజావారికి యేమీ తోచడంలేదు. అట్టి స్థితిలో ఆ గ్రహానికే యేమి తోచిందో? “రాజా! యీలా చూడు”మని పిల్చి “యీ మంత్రగాళ్లు నన్ను వదిల్పించలేరు గానీ నీకో వుపాయం చెప్పతాను. అలా చేయగలవా?” అందంట. చెప్పవలసిందన్నాడట రాజాగారు. “అయితే విను. శ్రీ అజ్ఞాద అన్నంభొట్లుగారు చకరోజురాత్రి రెండు జాములవేళ వక మాలవాడికి చేసిన అన్నదాన ఫలితాన్ని నీవు ధారపోయిస్తే నాకు దానివల్ల మంచి జన్మ వస్తుంది. తద్వారా నాబాధ మీకు తప్పుతుంది” అని చెప్పిందంట. అప్పుడు ఆ ప్రభువు అజ్ఞాద అగ్రహారం తమ సంస్థానంలోనిదే కనుక, ఆ అన్నంభొట్లుగారిని సగౌరవంగా

అహ్లానించి “అయ్యా తమవల్ల మాకీవుపకారం కావా”లంటూ ప్రార్థించారట. దానిమీద “అయ్యా, నేను నా కర్తవ్యాన్ని నెఱవేర్చుకున్నానేకాని దాన్ని చుట్టూ వకరికి విక్రయించే తలంపుతో గాని దానంచేసే తలంపుతోగాని చేయలేదన్నారట. రాజావారు మిక్కిలిదీనంగా ప్రార్థించారట. దానిమీద యేమీ ప్రతిచెప్పలేక ఆ పుణ్యాన్ని ధారపోశారట. అంతో ఆ బాధ నివర్తించిందట.

తూర్పు కొండయేళ్లు చాలావుంటాయి. అవి పర్వాకాలంలో అంతట్లో ప్రపంచమంతా ముంచేటట్టు పొంగడమున్నూ, మళ్లా వెంటనే కుంగడమున్నూ అందఱూ యెఱిగిందే. అలా పొంగే సమయంలో యేదో వూరినుంచి ఒక మాలవాడు అజ్ఞాత మార్గంగా వస్తూ వక తిప్పలో చిక్కుకున్నాడు. క్రమంగా తిప్ప మునిగింది. వీడుకూడా మునిగిపోయే అవస్థ వచ్చింది. రెండు జాములరాత్రి అయింది. అంతా పరుండి నిద్రపోయేదేశ కనక “మొట్టో చస్తున్నాను. ఆకలికూడా బాధిస్తూంది బాబో” అంటూ గట్టిగా ఆ తిప్పలోంచి అటచాడు. మేడమీద పరున్న నిరతాన్న ప్రదాత అన్నంభోట్లుగారు విన్నారు. ఆపట్లాన్ని లేచి సుమారు శేరుంబావు బియ్యం అన్నమున్ను అవకాయముక్కు వగైరా రసవర్గాలున్నూ మునకాల కట్టి లావువి రెండు పొగచుట్టలున్నూ అవి కాల్చుకోవడానికి వక యెందుగడ్డితో నిప్పంటించిన లావాటి తూటకట్టానున్ను పట్టుకొని, పాముమీసాన్ని తెగేస్తూవున్న ఆ కొండకాలువను తెప్పమీద అడిచినుకూ పొడిచినుకుగా వున్న వానలో యీదుకొని చుట్టూ మాలాడిని ముట్టుకోకుండానే యీవలివొడ్డు చేర్చడానికి తోవాసం యింకో తెప్పకూడా తెప్పకి తగుల్చుకొని తిప్పమీదికి వెళ్లి, సుష్టకృత్తుగా ఉంటే తృప్తాస్తగా వాడికి భోజనంపెట్టి, చుట్టకాల్చుకున్నాక వాడి సహితంగా యీవలివొడ్డుకు చేరారట. ఆ మహానుభావుడు యెన్ని వేలమందికో అన్నదానం చేసినప్పటికీ ఆనాటికి హరిజనుడికి చేసిన అన్నదానం ఆ కామినీగ్రహానికి గణనీయం అయింది.

(కథలు గాథలు మొదటి భాగం - చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి - పు. 30, 31-ఎమెస్కో ప్రచురణ - 2011)

(చెళ్లపిళ్ల గారు కామినీగ్రహం వదిలించడం విజయనగరం అంతఃపురంలో ఆంటే, దాసుగారు జయపురంలో అంటున్నారు. నా యెఱుకలో చెప్పిన ప్రకారం ఇది దాసుగారి పుట్టుకకు 30, 40 ఏళ్లక్రితం జరిగివుందాలి. వారి ఇళ్లల్లో చెప్పుకుంటూ ఉండే కథ కాబట్టి జయపురమే సరి అయినది కావచ్చు చెళ్లపిళ్ల వారు విన్న కథ కాబట్టి కాలక్రమేణా మార్పులు చేరివుండవచ్చు. అజ్ఞాత చుట్టపక్కల గ్రామాలు జయపురం జమీందారు, విజయనగరం జమీందారు, ఇంగ్లీషువాళ్ల మధ్య రకరకాల సమయాలలో జరిగిన రకరకాల ఒప్పందాలవలన కొన్నాళ్లు ఆ జమీకింద, కొన్నాళ్లు ఈ జమీకింద ఉండేవి. 1850 తరువాత పూర్తిగా విజయనగరం అజమాయిషీ కిందకు వచ్చాయి. దాసుగారు, పానుగంటివారు అన్నయ చైత్రులు ఆంటే చెళ్లపిళ్ల వారు అన్నంభోట్లు అంటున్నారు.)

అనుబంధం - 3

శారదే నారాయణ దాసు

దువ్వారి వేంకటరమణ శాస్త్రి

నవరాత్రుల్లోనే గాక వట్టప్పుడుకూడా ఏదో కచేరీలు జరుగుతూనే ఉండేవి. అవన్నీ నారాయణదాసు గారి ఆధ్వర్యాన జరుగుతూండేవి. ఆయన్నిబట్టి పైచోట్ల నుంచి గాయకులు ఎంతోమంది వస్తూండేవారు. వచ్చారంటే కచేరీ ఏర్పాటు చేయడమే. వారిని గౌరవించి పంపడమే దాసుగారి పని. అటు నారాయణదాసు గారిదీ అటు రాయదుశాస్త్తులుగారిదీ ఆ రెండూ శారదావతారాలు. మరో విశేషం ఏమిటంటే ఆ యిద్దరూ ప్రాణమిత్రులు. ఒరే అంటే ఒరే అని పిలుపించుకునేవారు. ఆ యిద్దరూ అలా పిలుచుకుంటూంటే వినడం మాకు ఎప్పుడో తటస్థపడేది. ఆ పిలుపు వినేసరికి ఒక్క రుల్లుచునేది. ఆ యిద్దర్ని గూర్చి నాకు తెలిసిన కొద్దిపాటి విశేషాలయినా వివరంగా వ్రాయాలంటే రెండు పుస్తకాలు తయారవుతాయి. విజయనగరాని కొచ్చిన సారస్వత ప్రసిద్ధంతా వారిద్దరివల్లే వచ్చింది. ఆ రెండూ సామాన్యపు దీపాలు కావు. సెర్పిలైట్లు. వారిద్దరూ జ్ఞాపకం వస్తే తక్కిన సంగతులన్నీ మరిచిపోతాం.

రాయదుశాస్త్తులుగారి ప్రతిభా పాండిత్యములను గూర్చి ఆ విజయనగర ప్రసంగం వచ్చినప్పుడు ఆదిభట్ట నారాయణ దాసు మాట జ్ఞాపకం రాకతప్పదు. వారిద్దరూ బాల్యమిత్రులు. రాయదుశాస్త్తులు గారి శాస్త్ర పాండిత్య వైభవానికి అసలు గురువులంటూ ఉన్నారు. నారాయణ దాసుకు గురువులే లేరు. ఆయన ఎవరిదగ్గరా పుస్తకంపట్టి చదివినట్లే కనబడదు. ఆ పాండిత్యమంతా పూర్వజన్మ సంపాదితమే అనిపిస్తుంది. ప్రతిభా సంపదలో ఇద్దరూ సార్వభౌములే.

నారాయణదాసుకు వశమయిన సంస్కృతవాణి ఎట్లాటిదో ఆయన రచించిన సంస్కృత గ్రంథాలే చెపుతాయి గాన విద్యా ప్రావీణ్యం ఎట్లాటిదో లోకమే చెపుతుంది. శాస్త్రపాండితీ ప్రకర్ష ఎలాటిదో ఒక్కమాటలో సూత్రప్రాయంగా నేను చెపుతాను. దాన్ని బట్టి ఊహించుకోండి.

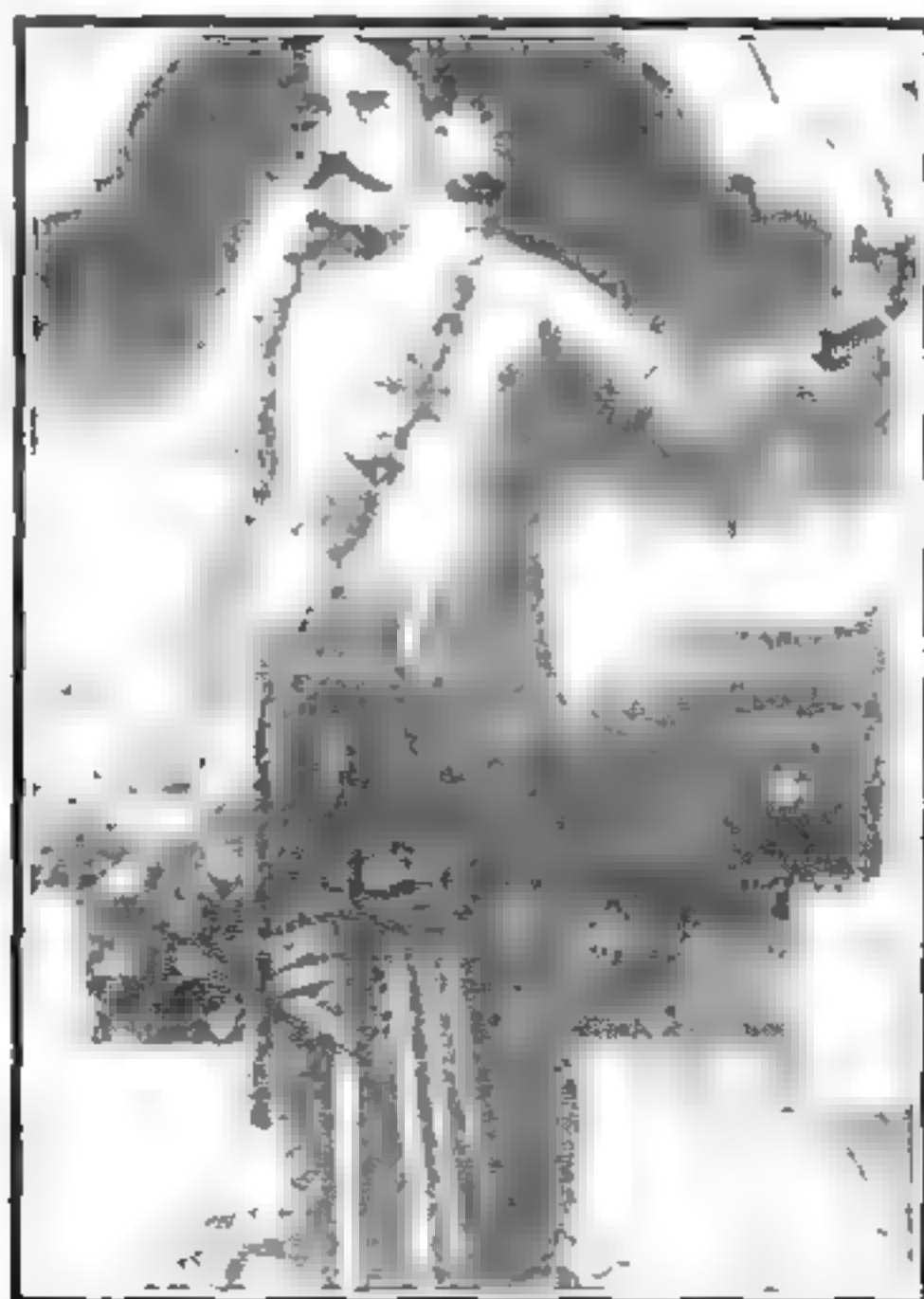
రాయదుశాస్త్తులుగారు ప్రతిరోజూ సంస్కృత కాలేజీకి నారాయణదాసు గారి వీధులోంచే వెళ్లేవారు. అది కానుకుర్తివారి వీధి. శాస్త్తులుగారు వెళ్లే సమయానికి

అప్పుడప్పుడు నారాయణదాసుగారు తన మేడమీద నుంచి శాస్త్రులు గారి రాక కనిపెట్టి, మేడదిగివచ్చి, శాస్త్రి! అని కేకవేసి, అపి, “చూడు: సిద్ధాంత కౌముదిలోనూ మనోరమలోనూ మహాభాష్యంలోనూ ఈ పంక్తులను సమన్వయం ఇట్టా చేసుకున్నాను. అవునోకాదో చూడు. శంఖంలో పోస్తేగాని తీర్థం కాదుగా!” అనేవాడు. అప్పుడు శాస్త్రులుగారు “అదేనయ్యా సమన్వయం. నీ బుద్ధికి తప్పుదారి తోచదు.” అంటూండేవారు. ఇట్లాగే పేరి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారిని పలకరించి “అయ్యా ముక్తావళిలో ఈ పంక్తికి ఇదేకదూ అర్థం” అంటే “అవునండీ” అనవలసిందే గాని అట్టాకాదు ఇట్లాగ అనే అవసరం లేకపోయేది.

ఆ కౌముదన్నా, మనోరమన్నా, మహాభాష్యమన్నా, ముక్తావళిన్నా అవి సామాన్య గ్రంథాలు కావు. శాస్త్ర సంస్కారం ఉన్నవాళ్లు గురువు వద్ద సావధానంగా చెప్పుకుంటేగాని బోధపడవలసినవి కావు. నారాయణదాసుకు దేనికీ గురువక్కరలేదు. స్వయం గురుః స్వయం శిష్యః - ప్రతిభా సంపత్తి విషయంలో రాయడు శాస్త్రులుగారి ప్రతిభ గురువుల ఉపదేశం మాత్రం వల్ల ఉద్బుద్ధమయింది. అదీ ఆ రెండు ప్రతిభలకూ ఉన్నతేదా. ఈ యిద్దరికీ ఉన్న ఘనత సులభంగా తెలియజేయాలంటే విజయనగరానికి విద్యానగరమని దేశమంతటా ప్రఖ్యాతి రావడానికి కారణమేమిటని ఆలోచిస్తే విజయరామగజపతీ. అనందగజపతీ మహారాజులైయున్న సంస్థానానికి విజయనగరం ప్రధాన పట్టణం కావడం ఒక కారణం. తాతా రాయడుశాస్త్రులుగారూ, ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారూ ఆ పట్టణంలో ఉండడం రెండో కారణం. అదీ వారి ఘనత. ఈ రెండూ అసాధారణ ప్రతిభాజ్యోతులు.

(కళాప్రపూర్ణ దువ్వూరి వేంకటరమణశాస్త్రి స్వీయ చరిత్ర - పు. 68. 166 - అభినవ ప్రచురణలు - 2009)

అనుబంధం - 4

పుంభావ సరస్వతి ఆదిభట్ట నారాయణదాసు మహామనీషి

డా॥ శంకర శ్రీరామారావు

మందుచేసవి. ఆ ఎస్టేటులో వసంతోత్సవాలు జరుగుతున్నాయి. మా తండ్రిగారు దివాన్లీ ఆ జమీందారీకి. నేనూ వెళ్లి వారి దగ్గర కొంతకాలం గడిపాను స్కూలుకు శలవరోజులు కావటం చేత. ఉత్సవాలలో పాల్గొనుటకు వచ్చిన కవి. పండిత, గాయకులతో వూరంతా కిటకిటలాడిపోతోంది. నాకప్పుడు పదమూడేళ్ల పయస్సు.

ఒకనాడు ఒక కారు వచ్చి మా మేడముందు ఆగింది. నేను మేడమీదనుంచి చూస్తూ నిలబడ్డాను. ఒక విచిత్ర వ్యక్తిని కారులోంచి క్రిందికి దింపుతున్నారు నలుగురు కలిసి. ఎట్టకేలకు ఆ స్థూల శరీరం బయటపడింది. విరబోసిన తెల్లజుట్టు, బానవంటి పెద్ద పొట్ట, సింహ ప్రతిమానమైన ముఖం, కొట్టవచ్చినట్టు కనబడే కళ్లు, బోసినోరు, వాచిన మోకాళ్లు, బ్రహ్మాండమైన చెవులు. ఎనలేని రీతి - ఆ శరీరం కొలతలే వేరు. ఆ మనిషి తీరే వేరు. ఆ విగ్రహం కంటపడిందో లేదో ఒక్కసారి "నారాయణ దాసుగారు, నారాయణ దాసుగారు" అన్నమాట ఆందరి నోళ్లనుండి వినపడింది. ఈయనేనా హరికథ చెప్పే నారాయణ దాసుగారు! నా కళ్లను నేను సమ్మలేకపోయాను.

మా నాన్నగారికి ప్రియమిత్రులు నారాయణ దాసుగారు. పంతులుగారూ ఆని వారూ, దాసుగారూ అని వీరూ పిలుచుకుంటూ వుంటే ఏదో రసవంతమైన ఆప్యాయత వారిద్దరి మధ్య ఆనంద సృష్టం చేస్తున్నట్లు తోచేది. ఎన్నెన్నో విషయాలు చెప్పుకునేవారు. అందులో సంగీతం, సాహిత్యం, శిల్పం, సృష్టం ఒకటేమిటి విశ్వమంతా విరివాన కురిసినట్లే! నేను నోరు తెరుచుకొని వినేవాణ్ణి. కళ్లప్పగించి చూసేవాణ్ణి. నిండు గుండెతో నవ్వేవాణ్ణి. నా హృదయం ఆనందంతో నిండిపోయేది. ఏమిటీ మనిషి!

దాసుగారి స్నానం ఒక బాలింత పురిటిినీళ్లకంటే విస్తృతంగా ఉండేది. నలుగురు నౌకర్లు కాళ్లకూ, చేతులకు నూనె మర్దనా చేయడం. ఒకడు ప్రత్యేకం తలకు ఒక్కంతా నలుగుపెట్టడం, తల రుద్దటం. ఇదంతా రెండు గంటల తతంగం. అర్చనామిలీతంగా ఏదో పరవశత్వంలో మునిగినట్టుండి మధ్య మధ్య ఏదో ఛలోక్తులు విసిరి నవ్విందేవారు దాసుగారు. వారి చూటల్లోని విశాఖపట్నం యాస వారి చమత్కారానికి మరింత సాన పెట్టినట్టుండేది.

స్నానం ముగిసింది. "బాబూ, నీ దగ్గర హెయిర్ ఆయిల్ ఏమైనా ఉందా?" అని అడిగారు నన్ను. "Lime juice glycerine" ఒక నిండు సీసా విప్పి అందించాను. అద్దం ముందు కూర్చుని టాయిలెట్ ప్రారంభించారు. నూనె రాయడం, జుట్టు దువ్వడం, రకరకాలుగా చంకలు త్రిప్పుడం, ఒక విధంగా ముడివేయడం, ఒక గంట సేపటికి అరణ్యం వంటి ఆ జుట్టు తరంగాలతో మిలమిలలాడే సెలయేమలా రూపొందింది. ఆ తరువాత మీసాలు మెలిపెట్టి నూనె రాసి. కొనలు తేల్చి, ఓరగా అద్దంలో చూసుకున్నారు. కొప్పులో

పూలదండ, చేతులకు కడియాలు, వక్షస్థలానికి మెడల్లుతో కట్టిన గొలుసు, కాలికి బంగారు కంకణం.

ఇక వస్త్రాలంకరణ. అది ఒక యజ్ఞం. ఇద్దరు మనుషులు ఆ స్థూలదేహం చుట్టూ ప్రదక్షిణలు చేస్తూ చలవచేసిన సేలమంచు పట్టుబట్ట బిగించి కట్టారు. నడుముకు కాసెకోక బిగించారు. సరిగంచుల ఉత్తరీయం వల్లెవాటుగా వేశారు.

వేషం పూర్తయింది. నిలువుటద్దంలో ఆ పుంభావ సరస్వతి తన ప్రతిబింబం చూచుకొని చిరునవ్వులు చిందించి మురిసిపోయాడు. ఆ స్థౌల్యం ఏమయిందో, ఆ వార్ధక్యం ఏమయిందో! నవయౌవనమూర్తి సాక్షాత్కరించింది.

ఇక హరికథ. అది ఒక మరుపురాని మాధుర్యం. సకల కళలు వచ్చి చేరిన ఒక సుధాసాగరం. “శంభో” అన్న ఆ మేఘగంధీరస్వరం ఇంకా నా చెవుల్లో మారుమ్రోగినట్లే ఉంటుంది. “తేజవ్వనంబూ పసందు” అని రసావేశంతో రకరకాలుగా నృత్యంచేస్తే ఆ నాయిక వారి ముఖంలో కనిపించేది. మధ్యలో ఆపి ఏ వేదాంత విషయమో మొదలు పెడితే ఆనాటికి దాంతోనే ముగిసేది కథ. ఇక గానమో! అదొక కొండవాగు. అమృతవాహిని. దాసుగారి దగ్గు కూడా లయబద్ధము. శ్రుతి పక్వము. అన్ని కళలు కరతలామలకాలు దాసుగారికి. వారి ప్రతిభ అనన్య సామాన్యం. ఆయన కవి, పండితుడు, నటుడు, గాయకుడు. సకల కళాకోవిదుడు, అంతటి ఆత్మవిశ్వాసం ఇంకెక్కడా కానరాదు. ఆ రీతి! రాజాధిరాజులలో కూడా మనం చూడము.

ఇంటికి వచ్చి స్నానం, భోజనం ముగించుకుని విశాలమైన పేము పడక కుర్చీలో ఆసీనులయ్యారు. “ఆ మూల ఆ గంపేమిత్రా అబ్బీ!” అన్నారు బంట్లోతును. “అపే మల్లెపూలు సామీ, దివాణంలోంచి పంపించారు” అన్నాడు వాడు. “నా పక్కమీద పోసెయ్యరా, మరేమిటి?” అన్నారు దాసుగారు యాసగా. ఆ గంపేడు మల్లెపూలు ఆ శరీరం క్రింద సలిగి తమ పరిమళాన్ని ఆ కళామూర్తికి చిక్కగా పట్టించి మురిసిపోయాయి.

ఆ వారం రోజులు మా మేడలో మకాం దాసుగారు. రోజూ గానసభలు, నాటకాలు, మేజువాణీలు, కవితా గోష్టులు, ఇమిటేషన్ ఆచార్యుగారి హాస్య విన్యాసాలు, సంగమేశ్వరశాస్త్రి గారి చుధుర మంజుల వీణావాదన, జంగం కోటయ్యదేవరగారి కుమాళ్ల ప్లాటు, వయోలిన్ వాద్యాలు, ఒకటేమిటి అంతా రసమయం, అనందమయం, కళామయం.

ఒకసారి కథ జరుగుతోంది. దాసుగారు నోటితో అన్న సంగతి హాస్యోనియం మీద కమ్మగా అన్నాడు పార్వతీశం. “ఓరీ వెధవా! ఏదీ మళ్లీ అను” అన్నాడు దాసుగారు అటు తిరిగి. పొంగిపోయాడు అతగాడు. సహజవాత్సల్య భరితమైన ఆ ప్రశంస వెయ్యి సన్మానాల పెట్టు. ఎప్పుడూ అందరికీ చెబుతూ ఉండేవాడు పార్వతీశం ఈ సంగతి సగర్వంగా. ఆ విధమైన సహజవాత్సల్యమే వారి శిష్యపరంపరను ఒక పెద్ద కుటుంబంగా పెంచి ఆంధ్రదేశమంతా నింపింది.

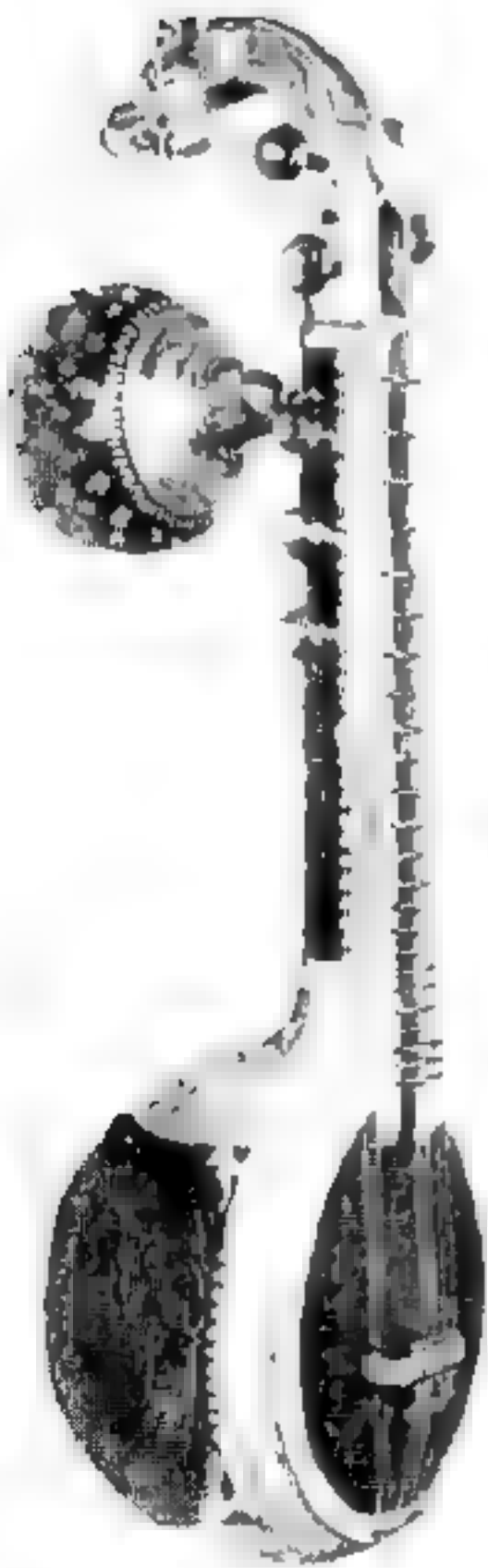
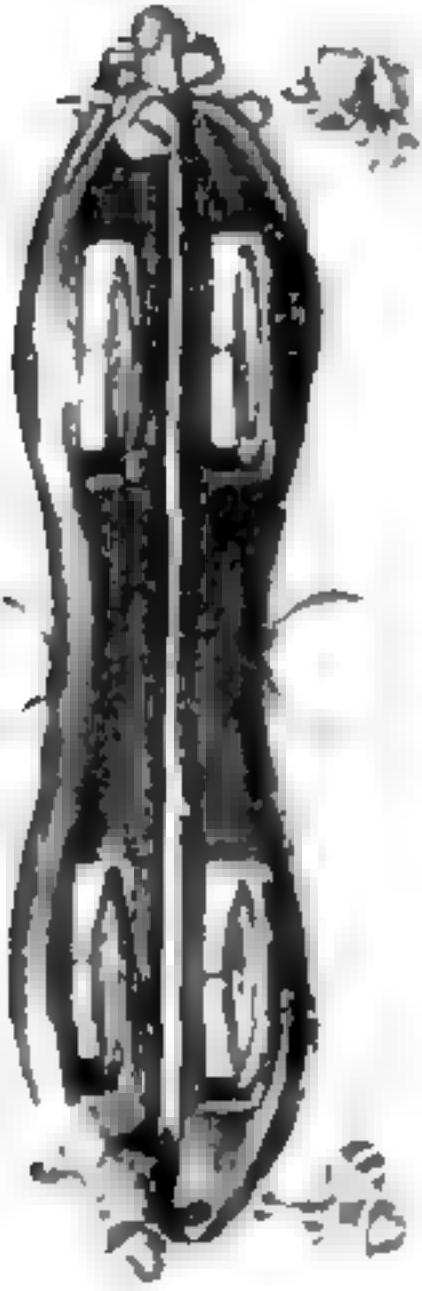
(నాటకక - ఆదిభట్ల నారాయణ దాసు ప్రత్యేక సంచిక - ఆంధ్రప్రదేశ్ సంగీత నాటక అకాడమీ ప్రచురణ - ఫిబ్రవరి 1965)

అనుబంధం - 5

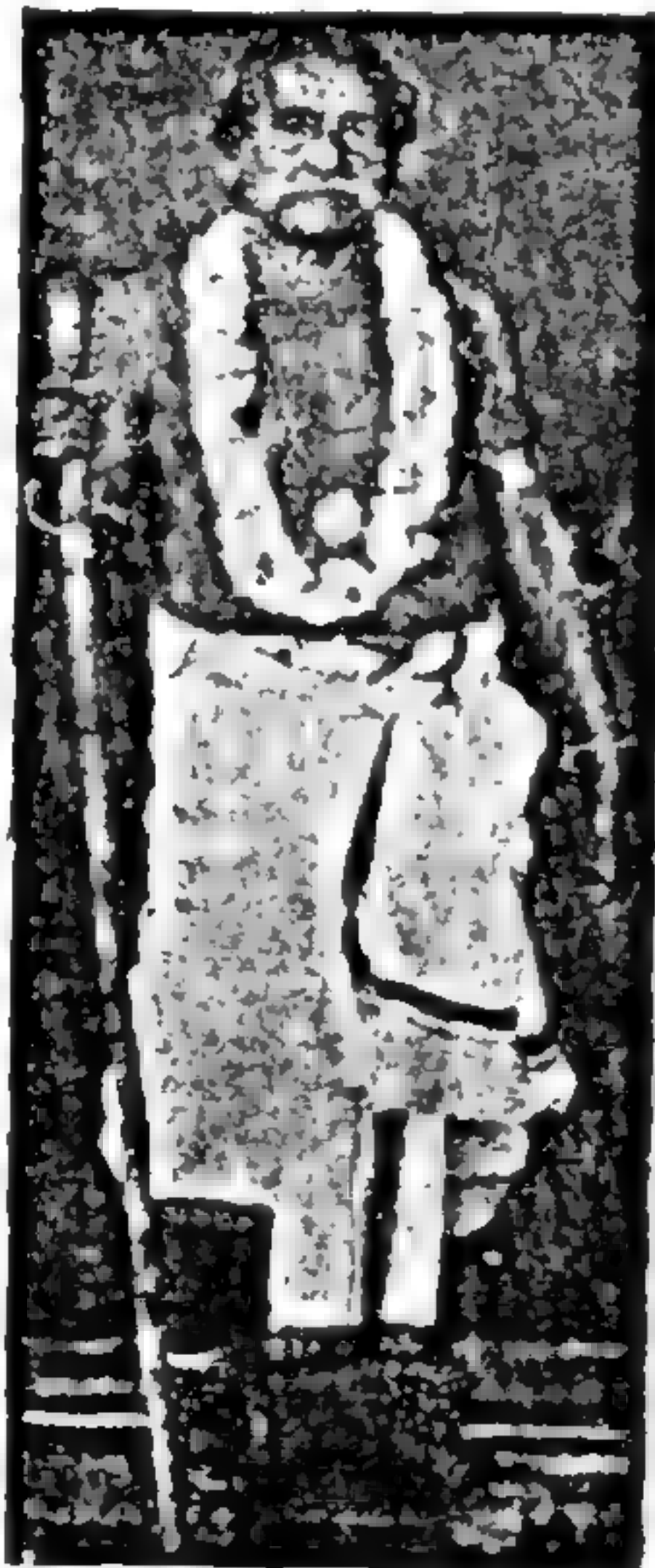
8 జనవరి 1945 ఆంధ్రప్రదేశ్‌లో దాసుగారి పై సంస్కరణ వ్యాసం

నారాయణదాసస్వామి

[illegible][illegible]

దిక్షు

అక్షరములు, పదములు ముద్రాపములు
కావలయును. అక్షరములు ముద్రాపములు
ప్రతిభువునకును వాటిని "మొదలు"

[illegible]

శ్రీ వాత్సారి
మధుసూధనుడు

[illegible]

1. செய்து 2. செய்து 3. செய்து 4. செய்து 5. செய்து 6. செய்து 7. செய்து 8. செய்து 9. செய்து 10. செய்து 11. செய்து 12. செய்து 13. செய்து 14. செய்து 15. செய்து 16. செய்து 17. செய்து 18. செய்து 19. செய்து 20. செய்து 21. செய்து 22. செய்து 23. செய்து 24. செய்து 25. செய்து 26. செய்து 27. செய்து 28. செய்து 29. செய்து 30. செய்து 31. செய்து 32. செய்து 33. செய்து 34. செய்து 35. செய்து 36. செய்து 37. செய்து 38. செய்து 39. செய்து 40. செய்து 41. செய்து 42. செய்து 43. செய்து 44. செய்து 45. செய்து 46. செய்து 47. செய்து 48. செய்து 49. செய்து 50. செய்து 51. செய்து 52. செய்து 53. செய்து 54. செய்து 55. செய்து 56. செய்து 57. செய்து 58. செய்து 59. செய்து 60. செய்து 61. செய்து 62. செய்து 63. செய்து 64. செய்து 65. செய்து 66. செய்து 67. செய்து 68. செய்து 69. செய்து 70. செய்து 71. செய்து 72. செய்து 73. செய்து 74. செய்து 75. செய்து 76. செய்து 77. செய்து 78. செய்து 79. செய்து 80. செய்து 81. செய்து 82. செய்து 83. செய்து 84. செய்து 85. செய்து 86. செய்து 87. செய்து 88. செய்து 89. செய்து 90. செய்து 91. செய்து 92. செய்து 93. செய்து 94. செய்து 95. செய்து 96. செய்து 97. செய்து 98. செய்து 99. செய்து 100. செய்து

MPC.. రూల్.. Bi.P.C.. ఖడర్ శ్రీ సాయియక్

Jr. MPC

460/470

456/470

శ్రీ సాయియక్

తె. ఉదయ కుమార్ ఎ. సమర్థుణ్ రాజ్

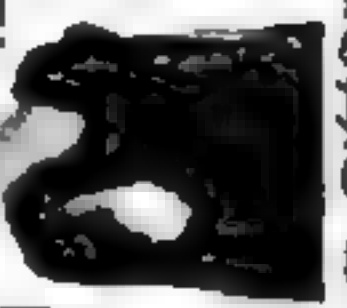
Jr. Bi.P.C

424/440

జ. కల్ప

423/440

జ. నిహారిక

Sr. MPC

970/1000

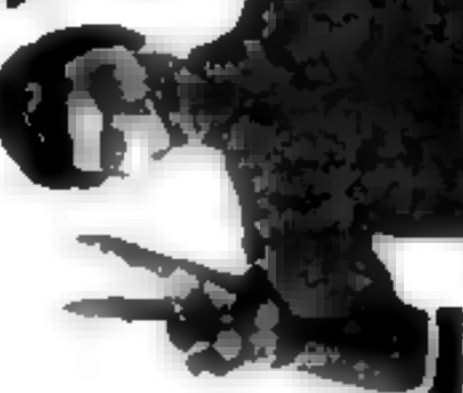
తె. శ్రావణి

965/1000

జి. హరిక

శ్రీ సాయియక్

956/1000

తె. మధు

Sr. Bi.P.C

942/1000

యస్. మధుకేశర్

GROUPS : M.P.C (Regular Intermediate + ISEET), Bi.P.C (Regular Intermediate + NEET) CEC, MEC (Regular Intermediate + CA-CPT) తెలుగు మీడియం మరియు ఇంగ్లీషు మీడియం.

తెలుపి రంగారెడ్డి, ఇయస్. భోగంనాథ్ రెడ్డి ల ఆధ్వర్యములో...!

శ్రీ సాయియక్ జూనియర్ కాలేజ్

ఇక్బాల్ జల్లింగ్, రోడ్ నెం. 6, వెంకటరమణ కాలనీ, కర్నూలు.

సెల్ : 98853 13287, 93938 28980.

రంగారెడ్డి
2046

సెల్ 93938 28980.

ఇయస్ భోగంనాథ్ రెడ్డి
2046

సెల్. 98853 13287

మిత్రమండలికి మిత్రులు

పులి ఓబుల్ రెడ్డి
నివాసం గుంటూరు
చేసేది వ్యాపారం

ఎలిచర్ల శివానందలహరి రెడ్డి
సాఫ్ట్‌వేర్ ఇంజనీర్
బెంగళూరు

శెట్టిం చంద్రమోహన్
ప్రిన్సిపల్, రెడ్డి జి.ఎడ్ కళాశాల,
గుంటూరు.

మిత్రత్వం, చేతనైన సాయం చేయగలగటం, పుస్తకాభిమానం, ఆంధ్రత్వం అంటే
ఆదరణ, చెరగని చిరునవ్వు, ప్రియభాషణ, పాతకొత్తలలో మంచిని వెదికి
ఆస్వాదించగలగడం, హడావిడి లేని దూకుడు పై ముగ్గురి ఉమ్మడి లక్షణాలు.
పంచతంత్రంలోని మొదటిదానిని వీరు మిత్రమండలి ప్రచురణలకి చవిచూపారు.

Blank page

ఎవరీ ముగ్ధమనోజ్ఞ దర్శను! డెవండీ శారదామూర్తి! యీ
నవ శృంగార రసావతారుడెవరన్నా! శ్రీ మదజ్ఞాడయే
యవునా! ఆ దరహాస! మానడకతీ! రావీవి! యాదర్శ! మా
కవితాదీప్తి! యనన్య సాధ్యములురా! కైమోడ్పు లందింపరా!
- కరుణశ్రీ

శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు గారు (31-8-1864 :: 2-1-1945)
నవరస విలసితమైన నవకళాప్రక్రియ హరికథకు ఆద్యులు. 1914లో
శతావధాని చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారి అధ్యక్షతన విద్వద్వరులు “హరికథా
పీఠామహా” అన్నారు. 1928లో మద్రాసు విద్వాంసులు “ఆంధ్రదేశ
భూషణము” అని ఏకగ్రీవంగా పలికారు. 1933లో జయపురం
సంస్థానాధీశులు విక్రమదేవవర్మ “సంగీత సాహిత్య సార్వభౌమ”, 1935లో
భారతీతీర్థవిద్యాలయం “ఆటపాటలమేటి” బిరుదులతో సత్కరించారు.

ఈ గ్రంథం ఆ మహామనీషి శారదావతారం దాసుగారి స్వీయచరిత్ర
'నా యోజుక'.

- మిత్రమండలి ప్రచురణలు, గుంటూరు.

MaNaSu Foundation - Check List

Book Number	CP04C119
Front Cover	YES
Back Cover	YES
Blank Pages	
	SI, 4, 223,
Missing Pages	
	NO
Remarks	